

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ МИНИСТРЛІГІ
MINISTRY OF AGRICULTURE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
МИНИСТЕРСТВО СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

ҚАЗАҚ АГРАРЛЫҚ-ӨНЕРКӘСІПТІК КЕШЕНІНІҢ ЭКОНОМИКАСЫ ЖӘНЕ
АУЫЛДЫҚ АУМАҚТАРДЫ ДАМУҒА ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ИНСТИТУТЫ
KAZAKH RESEARCH INSTITUTE OF ECONOMY OF AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX
AND RURAL DEVELOPMENT

КАЗАХСКИЙ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ ЭКОНОМИКИ
АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА И РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ

ISSN 2708-9991 (Online)
ISSN 1817-728X (Print)
DOI: 10.46666

Аграрлық нарық проблемалары

ТЕОРЕТИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМИ-ПРАКТИКАЛЫҚ ЖУРНАЛ

№ 2
СӘУІР – МАУСЫМ

Problems of AgriMarket

THEORETICAL AND SCIENTIFIC-PRACTICAL JOURNAL

№ 2
APRIL – JUNE

Проблемы агрорынка

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ И НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

№ 2
АПРЕЛЬ – ИЮНЬ

ЖУРНАЛДЫҢ МЕРЗІМДІЛІГІ – ЖЫЛЫНА 4 РЕТ
JOURNAL PUBLISHING FREQUENCY – 4 TIMES YEAR
ПЕРИОДИЧНОСТЬ ЖУРНАЛА – 4 РАЗА В ГОД

АЛМАТЫ
2023

Журнал туралы

Теоретикалық және ғылыми-практикалық журналдың құрылтайшысы «Қазақ агроөнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ғылыми-зерттеу институты» ЖШС болып табылады (ҚАӨК Э ж ААДҒЗИ)

8 (727) 245 36 20;

8 (727) 245 35 87

E-mail: kazniapk@mail.ru

<http://www.jptra-kazniapk.kz>

Журнал Қазақстан Республикасының Мәдениет, ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінде тіркелген. 1999 жылғы 11 ақпандағы № 1327 бұқаралық ақпарат құралын тіркеу туралы куәлік

Мерзімді баспасөз басылымын, ақпараттық агенттікті және желілік басылымды қайта есепке қою туралы куәлігі Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігімен берілген, 24.08.2020 ж. № KZ49VPY00026113 Ақпарат комитеті.

Жазылу индексі 76006 "Қазпошта" АҚ. 13.02.2018ж. № 249900-1018-5750 шарты.

Журнал қауымдастырылған профессор және "Экономикалық ғылымдар" бағыты бойынша профессор ғылыми атағын, Ph.D ғылыми дәрежесін алу үшін ғылыми қызметтің негізгі нәтижелерін жариялау үшін ҚР БҒМ БҒСҚҚ басылымдарының тізбесіне енгізілген.

Редакциялық кеңестің құрамына шетелдік ғалымдар кіреді, бұл ғылыми саладағы отандық зерттеушілердің өзара іс-қимылының ақпараттық кеңістігін кеңейтуге мүмкіндік береді.

Журнал ISSN (Юнеско, Париж қ., Франция) сериялық басылымдарды тіркеу жөніндегі Халықаралық орталығында тіркелген, журналға нөмір берілген

ISSN 1817-728X (Print)

ISSN 2708-9991 (Online)

Журналда жарияланатын мақалаларға CrossRef арқылы DOI беріледі.

Мақалаларды жіберу мен шолудың онлайн жүйесі әзірленді, барлық қолжазбалар онлайн режимінде ұсынылады (<http://www.jptra-kazniapk.kz>).

Лицензияланған плагиат тексеру жүйесі қолданылады.

Іздеу жүйесі жұмыс істейді.

Журналдың қол жетімділігі - журнал оның мазмұнына тікелей, жалпыға қол жетімділікті қамтамасыз етеді.

Журналдың мерзімділігі – жылына 4 рет.

Индекстеу:

- * eLIBRARY.RU — Ресей ғылыми ақпараттық-талдау порталы
- * Ресейлік ғылыми дәйексөз индексі (РҒДИ). 01.12.2015 ж. № 788-12/2015 шарты. РҒДИ журналдың екі жылдық импакт-факторы, барлық дереккөздерден 2019 жылға сілтемелерді ескере отырып – 0,592.
- * Бірыңғай электронды кітапхана, Қазақстан
- * Қазақстандық дәйексөз базасы. Шарт 3 жылға тұрақты түрде жасалады, соңғысы 20.06.2019ж. № 8. ҚДБ-ында 2017ж. журналдың импакт-факторы – 0,710.
- * ResearchGate
- * Semantic Scholars

About the journal

The founder of the theoretical and scientific-practical journal is the "Kazakh Research Institute of Agro-Industrial Complex Economy and Rural Development" LLP (KRI AICE and RD)

8 (727) 245 36 20;

8 (727) 245 35 87

E-mail: kazniapk@mail.ru

<http://www.jptra-kazniapk.kz>

The journal is registered in the Ministry of Culture, Information and Public Accord of the Republic of Kazakhstan. Mass media registration certificate No. 1327 dated February 11, 1999.

The certificate of re-registration of a periodical, news agency and network publication is issued by the Ministry of Information and Social Development of the Republic of Kazakhstan, Information Committee No. KZ49VPY00026113 dated 08.24.2020

Subscription index 76006 in Kazpost JSC. Contract No.249900-1018-5750 dated 13.02.2018.

The journal is included in the list of editions of CCES MES RK for publication of the main results of scientific activities for the Ph.D degree, academic titles of associate professor and professor in the area of "Economic Sciences".

The Editorial Board includes scientists from foreign countries, which makes it possible to expand the information space for interaction of domestic researchers in scientific field.

The journal is registered at the International Center for Registration of Serials ISSN (UNESCO, Paris, France), the journal has been assigned a number
ISSN 1817-728X (Print)
ISSN 2708-9991 (Online)

Articles published in the journal are assigned a DOI through CrossRef.

An online system for submitting and reviewing articles has been developed, all manuscripts are submitted online (<http://www.jptra-kazniiapk.kz>).

A licensed plagiarism checker system is used.

The search engine is working.

Journal availability - the journal provides direct, public access to its content.

Journal Publishing Frequency – 4 times year.

Indexing:

- * eLIBRARY.RU – Russian scientific information and analytical portal
 - * Russian Science Citation Index (RSCI). Contract No. 788-12/2015 dated 01.12.2015. Two-year impact factor of the journal in the RSCI, taking into account citations from all sources for 2019 – 0,592
 - * United Electronic Library, Kazakhstan
 - * Kazakhstan citation base. The contract is concluded permanently for 3 years, last No. 8 dated 20.06.2019.
- Impact factor of the journal in the KCB for 2017 – 0,710.
- * ResearchGate
 - * Semantic Scholars

О журнале

Учредителем теоретического и научно-практического журнала является ТОО «Казахский научно-исследовательский институт экономики агропромышленного комплекса и развития сельских территорий» (КазНИИЭ АПК и РСТ)

8 (727) 245 36 20;

8 (727) 245 35 87

E-mail: kazniiapk@mail.ru

<http://www.jptra-kazniiapk.kz>

Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры, информации и общественного согласия Республики Казахстан. Свидетельство о регистрации средства массовой информации № 1327 от 11 февраля 1999г.

Свидетельство о постановке на переучет периодического печатного издания, информационного агентства и сетевого издания выдано Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан, Комитет информации № KZ49VPY00026113 от 24.08.2020

Подписной индекс 76006 в АО «Казпочта». Договор № 249900-1018-5750 от 13.02.2018г.

Журнал включен в перечень изданий КОКСОН МОН РК для публикации основных результатов научной деятельности на соискание ученой степени Ph.D, ученых званий ассоциированного профессора и профессора по направлению «Экономические науки».

В состав Редакционного совета входят ученые стран зарубежья, что позволяет расширять информационное пространство взаимодействия отечественных исследователей в научной сфере.

Журнал зарегистрирован в Международном центре по регистрации сериальных изданий ISSN (Юнеско, г. Париж, Франция), журналу присвоен номер

ISSN 1817-728X (Print)

ISSN 2708-9991 (Online)

Статьям, публикуемым в журнале, присваивается DOI посредством CrossRef.

Разработана онлайн система подачи и рецензирования статей, все рукописи подаются в онлайн режиме (<http://www.jptra-kazniiapk.kz>).

Используется лицензионная система проверки на плагиат.

Работает поисковая система.

Доступность журнала – журнал предоставляет непосредственный открытый доступ к своему контенту.

Периодичность журнала – 4 раза в год.

Индексация:

- * eLIBRARY.RU – российский научный информационно-аналитический портал
 - * Российский индекс научного цитирования (РИНЦ). Договор № 788-12/2015 от 01.12.2015г. Двухлетний импакт-фактор журнала в РИНЦ с учетом цитирования из всех источников за 2019г. - 0,592
 - * Единая электронная библиотека, Казахстан
 - * Казахская база цитирования. Договор заключается постоянно на 3 года, последний № 8 от 20.06.2019г. Импакт-фактор журнала в КБЦ за 2017г. - 0,710.
- * ResearchGate
 - * Semantic Scholars

Редакциялық кеңестің құрамы

Бас редакторы

Базархан РҮСТЕМБАЕВ

экономика ғылымдарының докторы, профессор, ҚР АШҒА академигі,
Басқарма Төрағасы
Қазақ АӨК экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ҒЗИ, Алматы, Қазақстан
Scopus ID: 57194520623 h-индекс 2

Бас редактордың орынбасары

Алтынбек МОЛДАШЕВ

экономика ғылымдарының докторы, профессор, ҚР АШҒА академигі, бас ғылыми қызметкер,
Қазақ АӨК экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ҒЗИ, Алматы, Қазақстан
Scopus ID: 56983018900 h-индекс 1; Web of Science Researcher ID h-индекс 4

Редакциялық кеңестің мүшелері:

Vilma ATKOČIŪNIENĖ, Doctor of Economic Sciences, Professor, Business and Rural Development Research Institute, Vytautas Magnus University, Kaunas, Lithuania; Scopus ID h-индекс 5; Web of Science Researcher ID h-индекс 4

Maryline FILIPPI, Doctor, Professor, French National Institute for Agricultural Research (INRA), Paris, France; Scopus ID h-индекс 6; Web of Science Researcher ID h-индекс 5

Khanh Le Phi HO, Ph.D, Department of Economic, University of Agriculture and Forestry, Hue Thua Thien Hue city, Vietnam; Scopus ID h-индекс 3

Светлана КОНДРАТЕНКО, экономика ғылымдарының докторы, доцент, ғылыми жұмыстар жөніндегі директорының орынбасары, "Беларусь ҰҒА АӨК жүйелік зерттеулер институты" республикалық ғылыми унитарлық кәсіпорны, Минск, Беларусь; Scopus ID h-индекс 2; Web of Science Researcher ID h-индекс 4

Przemysław LEŃ, Doctor, Associate Professor, University of Life Sciences, Lublin, Poland; Scopus ID h-индекс 12; Web of Science Researcher ID h-индекс 5

Norsida BINTI MAN, Doctor, Associate Professor, Department of Agricultural Technologies, Faculty of Agriculture, University Putra, Serdang, Malaysia; Scopus ID h-индекс 7; Web of Science Researcher ID h-индекс 4

Rasa MELNIKIENĖ, Doctor of Economics, Professor, Deputy Director of the Lithuanian Centre for Social Sciences, Head of the Institute of Economics and Rural Development, Principal Researcher, Vilnius, Lithuania; Scopus ID: 57041357400 h-индекс 6

Марина ПЕТУХОВА, экономика ғылымдарының докторы, даму жөніндегі проректор, Новосибирск мемлекеттік аграрлық университеті, Новосибирск, Ресей; Scopus ID h-индекс 3

Иван САНДУ, экономика ғылымдарының докторы, профессор, АӨК ғылыми-техникалық дамуының экономикалық мәселелері бөлімінің меңгерушісі, аграрлық экономика және ауылдық аумақтарды әлеуметтік дамыту Федералды ғылыми орталығы-Бүкілресейлік ауыл шаруашылығы экономикасы ғылыми-зерттеу институты, Мәскеу, Ресей; Scopus ID: 56019631800 h-индекс 6; Web of Science Researcher ID h-индекс 4

Ғалия ӘКІМБЕКОВА, экономика ғылымдарының докторы, профессор, ғылым және енгізу жөніндегі Басқарма Төрағасының орынбасары, Қазақ агроөнеркәсіптік кешен экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ғылыми-зерттеу институты, Алматы, Қазақстан; Scopus ID: 56195220400 h-индекс 2; Web of Science Researcher ID h-индекс 2

Бауыржан ЕСЕНГЕЛЬДИН, экономика ғылымдарының докторы, профессор, ғылыми жұмыстар жөніндегі проректор, Margulan University, Павлодар, Қазақстан; Scopus ID: 55683958400 h-индекс 5

Тлектес ЕСПОЛОВ, экономика ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Республикасы ауыл шаруашылығы ғылымдары Академиясының Президенті, Алматы, Қазақстан; Scopus ID: 55536713100 h-индекс 4

Данияр ҚАЛДИЯРОВ, экономика ғылымдарының докторы, профессор, Басқарма Төрағасы – Ректор аппаратының басшысы, І.Жансүгіров атындағы Жетысу университеті, Талдықорған, Қазақстан; Scopus ID: 56127906700 h-индекс 6

Талғат ҚҰСАЙЫНОВ, экономика ғылымдарының докторы, профессор, «Есеп және қаржы» кафедрасының профессоры, С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Астана, Қазақстан; Scopus ID: 56200205600 h-индекс 3

Римма САҒИЕВА, экономика ғылымдарының докторы, доцент, «Қаржы және есеп» кафедрасының доценті, Өль-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан; Scopus ID: 55916782100 h-индекс 5

Әзімхан САТЫБАЛДИН, экономика ғылымдарының докторы, профессор, ҚР Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті Экономика институты, Бас директоры, Алматы, Қазақстан; Scopus ID: 57204163982 h-index 6; Web of Science: AAR-7842-2020 h-index 4

Шолпан СМАҒҰЛОВА, экономика ғылымдарының докторы, «Қаржы және есеп» кафедрасының профессоры, К. Сағадиев атындағы Халықаралық Бизнес Университеті, Алматы, Қазақстан; Scopus ID: 56132234200 h-index 4; Web of Science Researcher ID: h-index 1

Фая ШУЛЕНБАЕВА, экономика ғылымдарының докторы, профессор, «Кадастр» кафедрасының профессоры, С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Астана, Қазақстан; Scopus ID: 57195486369 h-индекс 4; Web of Science Researcher ID: Q-3200-2017 h-индекс 4

Composition of the editorial board

Chief Editor

Bazarkhan RUSTEMBAYEV

Doctor of Economics, Professor, Academician of the AAS RK,
Chairman of the Management Board
Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development,
Almaty, Kazakhstan
Scopus ID: 57194520623 h-индекс 2

Deputy Chief Editor

Altynbek MOLDASHEV

Doctor of Economics, Professor, Academician of the AAS RK,
Chief Researcher
Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development,
Almaty, Kazakhstan
Scopus ID: 56983018900 h-индекс 1; Web of Science Researcher ID h-индекс 4

Members of the editorial board:

Vilma ATKOČIŪNIENĖ, Doctor of Economic Sciences, Professor, Business and Rural Development Research Institute, Vytautas Magnus University, Kaunas, Lithuania; Scopus ID h-индекс 5; Web of Science Researcher ID h-индекс 4

Maryline FILIPPI, Doctor, Professor, French National Institute for Agricultural Research (INRA), Paris, France; Scopus ID h-индекс 6; Web of Science Researcher ID h-индекс 5

Khanh Le Phi HO, Ph.D, Department of Economic, University of Agriculture and Forestry, Hue Thua Thien Hue city, Vietnam; Scopus ID h-индекс 3

Svetlana KONDRATENKO, Doctor of Economics, Associate Professor, Deputy Director on Research, Republican Research Unitary Enterprise "Institute for System Research in the AIC NAS Belarus", Minsk, Belarus; Scopus ID h-индекс 2; Web of Science Researcher ID h-индекс 4

Przemysław LEŃ, Doctor, Associate Professor, University of Life Sciences, Lublin, Poland; Scopus ID h-индекс 12; Web of Science Researcher ID h-индекс 5

Norsida BINTI MAN, Doctor, Associate Professor, Department of Agricultural Technologies, Faculty of Agriculture, University Putra, Serdang, Malaysia; Scopus ID h-индекс 7; Web of Science Researcher ID h-индекс 4

Rasa MELNIKIENĖ, Doctor of Economics, Professor, Deputy Director of the Lithuanian Centre for Social Sciences, Head of the Institute of Economics and Rural Development, Principal Researcher, Vilnius, Lithuania; Scopus ID: 57041357400 h-индекс 6

Marina PETUKHOVA, Doctor of Economics, Vice-Rector on Development, Novosibirsk, State Agricultural University, Novosibirsk, Russia; Scopus ID h-index 3

Ivan SANDU, Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Economic Issues of Scientific-Technical Development of the AIC, Federal Scientific Center for Agricultural Economics and Social Development of Rural Territories - Russian Research Institute of Agricultural Economics, Moscow, Russia; Scopus ID: 56019631800 h-индекс 6; Web of Science Researcher ID h-индекс 4

Galiya AKIMBEKOVA, Doctor of Economics, Professor, Deputy Chairperson of the Board on Science and Implementation, Kazakh Research Institute of Agri-Industrial Complex Economy and Rural Development, Almaty, Kazakhstan; Scopus ID: 56195220400 h-index 2; Web of Science Researcher ID h-index 2

Bauyrzhan ESENGELDIN, Doctor of Economics, Professor, Vice-Rector on Research Work, Margulan University, Pavlodar, Kazakhstan; Scopus ID: 55683958400 h-index 5

Tlektes YESPOLOV, Doctor of Economics, Professor, President of the Academy of Agricultural Sciences of the Republic of Kazakhstan, Almaty, Kazakhstan; Scopus ID: 55536713100 h-index 4

Daniyar KALDIYAROV, Doctor of Economics, Professor, Head of the Office of the Chairman of the Board - Rector, I. Zhansugurov Zhetysu University, Taldykorgan, Kazakhstan; Scopus ID: 56127906700 h-index 6

Talgat KUSSAINOV, Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Accounting and Finance, S. Seifullin Kazakh Agritechnical University, Astana, Kazakhstan; Scopus ID: 56200205600 h-index 3

Rimma SAGIYEVA, Doctor of Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finance and Accounting, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan; Scopus ID: 55916782100 h-index 5

Azimkhan SATYBALDIN, Doctor of Economics, Professor, General Director, Institute of Economics of the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the RK, Almaty, Kazakhstan; Scopus ID: 57204163982 h-index 6; Web of Science: AAP-7842-2020 h-index 4

Sholpan SMAGULOVA, Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Finance and Accounting, K. Sagadiyev University of International Business, Almaty, Kazakhstan; Scopus ID: 56132234200 h-index 4; Web of Science Researcher ID: h-index 1

Faya SHULENBAYEVA, Doctor of Economics, Professor, Professor of the "Cadastre" Department, S. Seifullin Kazakh Agritechnical University, Astana, Kazakhstan; Scopus ID: 57195486369 h-индекс 4; Web of Science: Researcher ID Q-3200-2017 h-index 4

Состав редакционного совета

Главный редактор

Базархан РУСТЕМБАЕВ

доктор экономических наук, профессор, академик АСХН РК,

Председатель Правления

Казахский НИИ экономики АПК и развития сельских территорий, Алматы, Казахстан

Scopus ID: 57194520623 h-индекс 2

Заместитель главного редактора

Алтынбек МОЛДАШЕВ

доктор экономических наук, профессор, академик АСХН РК,

главный научный сотрудник

Казахский НИИ экономики АПК и развития сельских территорий, Алматы, Казахстан

Scopus ID: 56983018900 h-индекс 1; Web of Science Researcher ID h-индекс 4

Члены редакционного совета:

Vilma ATKOČIŪNIENĖ, Doctor of Economic Sciences, Professor, Business and Rural Development Research Institute, Vytautas Magnus University, Kaunas, Lithuania; Scopus ID h-индекс 5; Web of Science Researcher ID h-индекс 4

Maryline FILIPPI, Doctor, Professor, French National Institute for Agricultural Research (INRA), Paris, France; Scopus ID h-индекс 6; Web of Science Researcher ID h-индекс 5

Khanh Le Phi HO, Ph.D, Department of Economic, University of Agriculture and Forestry, Hue Thua Thien Hue city, Vietnam; Scopus ID h-индекс 3

Светлана КОНДРАТЕНКО, доктор экономических наук, доцент, заместитель директора по научной работе, Республиканское научное унитарное предприятие «Институт системных исследований в АПК НАН Беларуси»; Scopus ID h-индекс 2; Web of Science Researcher ID h-индекс 4

Przemysław LEŃ, Doctor, Associate Professor, University of Life Sciences, Lublin, Poland; Scopus ID h-индекс 12; Web of Science Researcher ID h-индекс 5

Norsida BINTI MAN, Doctor, Associate professor, Department of Agricultural Technologies, Faculty of Agriculture, University Putra, Serdang, Malaysia; Scopus ID h-индекс 7; Web of Science Researcher ID h-индекс 4

Rasa MELNIKIENĖ, Doctor of Economics, Professor, Deputy Director of the Lithuanian Centre for Social Sciences, Head of the Institute of Economics and Rural Development, principal researcher, Vilnius, Lithuania; Scopus ID: 57041357400 h-индекс 6

Марина ПЕТУХОВА, доктор экономических наук, проректор по развитию, Новосибирский государственный аграрный университет, Новосибирск, Россия; Scopus ID h-индекс 3

Иван САНДУ, доктор экономических наук, профессор, заведующий отделом экономических проблем научно-технического развития АПК, Федеральный научный центр аграрной экономики и социального развития сельских территорий - Всероссийский научно - исследовательский институт экономики сельского хозяйства, Москва, Россия; Scopus ID: 56019631800 h-индекс 6; Web of Science Researcher ID h-индекс 4

Галия АКИМБЕКОВА, доктор экономических наук, профессор, заместитель Председателя Правления по науке и внедрению, Казахский научно-исследовательский институт экономики агропромышленного комплекса и развития сельских территорий, Алматы, Казахстан; Scopus ID: 56195220400 h-индекс 2; Web of Science Researcher ID h-индекс 2

Бауыржан ЕСЕНГЕЛЬДИН, доктор экономических наук, профессор, проректор по научной работе, Margulan University, Павлодар, Казахстан; Scopus ID: 55683958400 h-индекс 5

Тлектес ЕСПОЛОВ, доктор экономических наук, профессор, Президент Академии сельскохозяйственных наук Республики Казахстан, Алматы, Казахстан; Scopus ID: 55536713100 h-индекс 4

Данияр КАЛДИЯРОВ, доктор экономических наук, профессор, Руководитель Аппарата Председателя Правления – Ректора, Жетысуский университет им. И. Жансугурова, Талдыкорган, Казахстан; Scopus ID: 56127906700 h-индекс 6

Талгат КУСАЙЫНОВ, доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры «Учет и финансы», Казахский агротехнический университет им. С. Сейфуллина, Астана, Казахстан; Scopus ID: 56200205600 h-индекс 3

Римма САГИЕВА, доктор экономических наук, доцент, доцент кафедры «Финансы и учет», Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан; Scopus ID: 55916782100 h-индекс 5

Азимхан САТЫБАЛДИН, доктор экономических наук, профессор, Генеральный директор, Институт экономики Комитета науки Министерства науки и высшего образования РК, Алматы, Казахстан; Scopus ID: 57204163982 h-index 6; Web of Science: AAR-7842-2020 h-index 4

Шолпан СМАГУЛОВА, доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры «Финансы и учет», Университет Международного Бизнеса им. К. Сагадиева, Алматы, Казахстан; Scopus ID: 56132234200 h-index 4; Web of Science Researcher ID: h-index 1

Фая ШУЛЕНБАЕВА, доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры «Кадастр», Казахский агротехнический университет им. С. Сейфуллина, Астана, Казахстан; Scopus ID: 57195486369 h-индекс 4; Web of Science Researcher ID: Q-3200-2017 h-индекс 4

МАЗМҰНЫ

Аграрлық саясат: іс жүзіне асыру механизмі

Б. Махатов, Ғ.Ә. Қалиев, Б.Е. Рүстембаев Шаруашылық нысандарына байланысты ауыл шаруашылығы малдарының өнімділігі	13
Е.М. Әбенев, К.К. Хасенова, С.С. Ыдырыс Азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету: өзекті аспектілері	21
Г.К. Дамбаулова, С.И. Лилимберг, А.К. Байкин Қазақстанның азық-түлік стратегиясы: қазіргі тенденцияларды бағалау.....	32
Х.Х. Кусаинов, Р.Ә. Есбергел, Ғ.Е. Керімбек Қазақстан Республикасы Ақтөбе облысының агроөнеркәсіптік кешеніндегі инновациялар: азық-түлік мәселесін шешудің тиімді тетігі	43
Қ.М. Тіреуов, Г.С. Айтхожаева, Д.А. Айтмұханбетова Аграрлық саланың бәсекеге қабілетті кәсіпорындарын құру үшін мемлекеттік-жекешелік өріптестіктің үлгілері, нысандары мен тетіктері.....	52
Р. Шоқан, М. Каменова, Б. Аймурзина Агротуризм ауылдық аумақтарды дамытудың перспективалық бағыты ретінде	62
А.А. Әмірбаева, С.К. Рыскулов, К.А. Ахметова Қазақстанның Маңғыстау облысының ауылдық туризмінің әлеуетті ресурстары	71
С.Н. Сүйеубаева, А. Гола, А.М. Закимова Ауыл шаруашылығындағы спутниктік жүйелер және цифрлық технологиялар: жағдайы, проблемалары, кәсіби құзыреттері	81
К.А. Кирдасинова, Р.Т. Серікбаев, Э.А. Калияскарова Қазақстан Республикасындағы ауыл шаруашылығы өндірісінің көптүрлілігі	94
Н.Н. Нурмухаметов, Ж.Ш. Нуртаева, Ғ.Е. Талапбаева Қазақстанның агроөнеркәсіп кешеніндегі айналмалы экономиканың концептуалды тәсілдеріне шолу	103

Шаруашылық жүргізудің экономикалық механизмі

Е.Т. Садыков, Т.К. Бексеитов, Б.С. Турганова Қазақстан Республикасының қой шаруашылығы: еңбек өнімділігі мен рентабельділікті арттыру жолдары	116
С.К. Мизанбекова, И.П. Богомолова, А.М. Джумабаева Құрама жем өнеркәсібі: бағдарлар, әлеуетті мүмкіндіктер	127
Ж.С. Раимбеков, Б.У. Сыздықбаева, Л.К. Долтес Агроазық-түлік өнімдерін өткізу жүйесі: маркетингтік тәсіл	136
Ч.Ү. Акимбекова Қазақстанның аграрлық секторын жаңғырту жағдайындағы халықтың отбасылық шаруашылықтары	147
А.Қ. Турысбек, Ш.М. Кантарбаева Ауылшаруашылық сақтандыру жүйесі: дамыған елдердің тәжірибесіне шолу	158
К.Г. Ибраимов Агроөнеркәсіптік кешендегі негізгі қорлардың белсенді бөлігін сапалы жаңарту болжамы	167

Азық-түлік өнімдері рыногы

А.С. Бельгибаева, С.Т. Жұмашева, Ә.О. Татикова Қазақстан Республикасының Ақмола облысындағы сүт және оны қайта өңдеу өнімдерінің нарығы: ағымдағы жағдай, ресурстар.....	177
С. Әбілдаев, Г. Амалбекова, Д.Б. Муратова Құс еті нарығы: әлемдік тәжірибе, импорт, экспорт	188

Табиғат пайдалану экономикасы

Г.К. Құрманова, М.А. Баяндин

Қазақстанның жаңа экономикалық саясатында жер мәселесін іске асыру 198

Н.В. Жангарашева, А. Жилдикбаева, С. Елемесов

Ауылдық елді мекендердің жерлерін ұтымды пайдалану 206

Кооперацияны дамыту, өндіріс құралдары рыногы

Ғ.Ү. Әкімбекова, А.Б. Баймуханов, А.А. Жандос

Ауыл шаруашылығы техникасын бірлесіп пайдалану жөніндегі кооператив құру:
қажеттілік, перспективалар, шаруашылықішілік қатынастар тетігі 215

Жас ғалымдарға сөз

А.М. Касенова, А. Дүйсенбекұлы

Қазақстан Республикасының Алматы облысы мысалында аграрлық саладағы
шағын және орта кәсіпкерлік 226

CONTENT

Agricultural policy: mechanism of implementation

B. Makhatov, G. Kaliyev, B. Rustembayev	
The productivity of farm animals depending on the forms of management	13
YE.M. Abenov, K.K. Khassenova, S.S. Ydyrys	
Ensuring food security: topical aspects	21
G.K. Dambaulova, S.I. Lilimberg, A.K. Baikin	
Food strategy of Kazakhstan: assessment of current trends	32
K. Kussainov, R. Yesbergen, G. Kerimbek	
Innovations in the agro-industrial complex of the Aktobe region of the Republic of Kazakhstan: an effective mechanism for solving the food issue.....	43
K. Tireuov, G. Aitkhozhaeva, D. Aitmukhanbetova	
Models, forms and mechanisms of public-private partnership for the creation of competitive enterprises in agricultural sector	52
R. Shokhan, M. Kamenova, B. Aimurzina	
Agritourism as a promising direction for the development of rural areas	62
A. Amirbayeva, S. Ryskulov, K. Akhmetova	
Potential rural tourism resources of the Mangistau region of Kazakhstan	71
S.N. Suieubayeva, A. Gola, A.M. Zakimova	
Satellite systems and digital technologies in agriculture: state, problems, professional competencies	81
K.A. Kirdasinova, R.T. Serikbayev, E.A. Kaliyaskarova	
Multivector features of agricultural production in the Republic of Kazakhstan	94
N.N. Nurmukhametov, ZH.SH. Nurtaeva, G.E. Talapbaeva	
Overview of conceptual approaches to circular economy in AIC of Kazakhstan	103

The economic management mechanism

E.T. Sadykov, T.K. Bekseitov, B.S. Tuganova	
Sheep breeding of the Republic of Kazakhstan: ways to increase labor productivity and profitability	116
S. Mizanbekova, I. Bogomolova, A. Jumabayeva	
Compound Feed Industry: benchmarks, potential opportunities	127
ZH. Raimbekov, B. Syzdykbayeva, L. Doltes	
Agri-food marketing system: marketing approach	136
CH.U. Akimbekova	
Household farms of the population in conditions of modernization of agricultural sector of Kazakhstan	147
A.K. Turysbek, SH.M. Kantarbayeva	
Agricultural insurance system: review of the experience of developed countries	158
K.G. Ibraimov	
Forecast of a qualitative renewal of the active part of fixed assets in agro-industrial complex	167

Food products market

A.S. Belgibayeva, S.T. Zhumasheva, A.U. Tatikova	
Market of milk and products of its processing in the Akmola region of the Republic of Kazakhstan: current situation, resources	177
S. Abildaev, G. Amalbekova, D. Muratova	
Poultry meat market: world experience, import, export	188

Environmental economics

G.K. Kurmanova, M.A. Bayandin

Implementation of the land issue in the new economic policy of Kazakhstan 198

N.V. Jangarasheva, A. Zhildikbayeva, S. Yelemessov

Rational use of land in rural areas 206

Development of cooperation, production means market

G.U. Akimbekova, A.B. Baymuhanov, A.A. Zhandos

Creation of a cooperative for the joint operation of agricultural machinery:
the need, prospects, the mechanism of intra-economic relations 215

Word to young scientists

A.M. Kassenova, A. Duisenbekuly

Small and medium-sized businesses in agricultural sector on the example
of the Almaty region of the Republic of Kazakhstan 226

СОДЕРЖАНИЕ

Аграрная политика: механизм реализации

Б. Махатов, Г.А. Калиев, Б.Е. Рустембаев	
Продуктивность сельскохозяйственных животных в зависимости от форм хозяйствования....	13
Е.М. Әбенев, К.К. Хасенова, С.С. Ыдырыс	
Обеспечение продовольственной безопасности: актуальные аспекты	21
Г.К. Дамбаулова, С.И. Лилимберг, А.К. Байкин	
Продовольственная стратегия Казахстана: оценка современных тенденций	32
Х.Х. Кусаинов, Р.Ә. Есберген, Г.Е. Керимбек	
Инновации в агропромышленном комплексе Актыбинской области Республики Казахстан: эффективный механизм решения продовольственного вопроса	43
К.М. Тиреуов, Г.С. Айтхожаева, Д.А. Айтмуханбетова	
Модели, формы и механизмы государственно-частного партнерства для создания конкурентоспособных предприятий аграрной отрасли	52
Р. Шокан, М. Каменова, Б. Аймурзина	
Агротуризм как перспективное направление развития сельских территорий	62
А.А. Әмірбаева, С.К. Рыскулов, К.А. Ахметова	
Потенциальные ресурсы сельского туризма Мангистауской области Казахстана	71
С.Н. Суйеубаева, А. Gola, А.М. Закимова	
Спутниковые системы и цифровые технологии в сельском хозяйстве: состояние, проблемы, профессиональные компетенции	81
К.А. Кирдасинова, Р.Т. Серикбаев, Э.А. Калияскарова	
Разновекторность сельскохозяйственного производства в Республике Казахстан	94
Н.Н. Нурмухаметов, Ж.Ш. Нуртаева, Г.Е. Талапбаева	
Обзор концептуальных подходов к циркулярной экономике в АПК Казахстана	103

Экономический механизм хозяйствования

Е.Т. Садыков, Т.К. Бексеитов, Б.С. Туганова	
Овцеводство Республики Казахстан: пути повышения производительности труда и рентабельности	116
С.К. Мизанбекова, И.П. Богомоллова, А.М. Джумабаева	
Комбикормовая промышленность: ориентиры, потенциальные возможности	127
Ж.С. Раимбеков, Б.У. Сыздыкбаева, Л.К. Долтес	
Система сбыта агропродовольственной продукции: маркетинговый подход	136
Ч.У. Акимбекова	
Семейные хозяйства населения в условиях модернизации аграрного сектора Казахстана	147
А.К. Турысбек, Ш.М. Кантарбаева	
Система сельскохозяйственного страхования: обзор опыта развитых стран	158
К.Г. Ибраимов	
Прогноз качественного обновления активной части основных фондов в агропромышленном комплексе	167

Рынок продовольственной продукции

А.С. Бельгибаева, С.Т. Жумашева, А.У. Татикова	
Рынок молока и продуктов его переработки в Акмолинской области Республики Казахстан: текущая ситуация, ресурсы	177
С. Абилдаев, Г. Амалбекова, Д.Б. Муратова	
Рынок мяса птицы: мировой опыт, импорт, экспорт	188

Экономика природопользования

Г.К. Курманова, М.А. Баяндин

Реализация земельного вопроса в новой экономической политике Казахстана 198

Н.В. Джангарашева, А. Жилдикбаева, С. Елемесов

Рациональное использование земель сельских населенных пунктов 206

Развитие кооперации, рынок средств производства

Г.У. Акимбекова, А.Б. Баймуханов, А.А. Жандос

Создание кооператива по совместной эксплуатации сельхозтехники:
необходимость, перспективы, механизм внутрихозяйственных отношений 215

Слово молодым ученым

А.М. Касенова, А. Дуйсенбекулы

Малое и среднее предпринимательство в аграрной сфере
на примере Алматинской области Республики Казахстан..... 226

**ПРОДУКТИВНОСТЬ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ЖИВОТНЫХ
В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ФОРМ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ**

**ШАРУАШЫЛЫҚ НЫСАНДАРЫНА БАЙЛАНЫСТЫ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ
МАЛДАРЫНЫҢ ӨНІМДІЛІГІ**

**THE PRODUCTIVITY OF FARM ANIMALS DEPENDING
ON THE FORMS OF MANAGEMENT**

Б. МАХАТОВ^{1*}

д.с.х.н., профессор

Г.А. КАЛИЕВ²

д.э.н., академик

Б.Е. РУСТЕМБАЕВ²

д.э.н., профессор

¹Казахский национальный аграрный исследовательский университет,
Алматы, Казахстан

²Казахский научно-исследовательский институт экономики агропромышленного
комплекса и развития сельских территорий, Алматы, Казахстан

*электронная почта автора: makhatov56@mail.ru

Б. МАХАТОВ^{1*}

а.ш.ғ.д., профессор

Ғ.Ә. ҚАЛИЕВ²

э.ғ.д., академик

Б.Е. РУСТЕМБАЕВ²

э.ғ.д., профессор

¹Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті, Алматы, Қазақстан

²Қазақ аграрлық-өнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды
дамыту ғылыми-зерттеу институты, Алматы, Қазақстан

*автордың электрондық пошталасы: makhatov56@mail.ru

В. МАХАТОВ^{1*}

Dr. Agr. Sc., Professor

G. KALIYEV²

Dr. E. Sc., academician

B. RUSTEMBAYEV²

Dr. E. Sc., Professor

¹Kazakh National Agrarian Research University, Almaty, Kazakhstan

²Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development,
Almaty, Kazakhstan

*corresponding author e-mail: makhatov56@mail.ru

Аннотация. Одна из перспективных отраслей аграрного сектора – производство животно-водческой продукции, обеспечение качественными продуктами питания, а также товарами для экспортных целей, создание государственных резервов. Вопросы развития отрасли животноводства, повышения продуктивности животных и регулирования внутреннего мясного рынка, интегрирующегося в мировое хозяйство в условиях ЕАЭС, являются предметом исследования отечественных и зарубежных ученых. *Цель* – статья посвящена изучению экономической эффективности действующих на территории Казахстана хозяйствующих субъектов, их потенциала, направленного на улучшение генетических показателей и увеличение поголовья скота и птицы. *Методы* – статистический, сравнения и обобщения, логический подход к изложению. *Результаты* – авторы констатируют рост численности КРС и в то же время еще низкие надои из-за сосредоточенности в основном в личных подсобных хозяйствах с недостаточным уровнем селекционно-племенной работы и внедрения

Андатпа. Аграрлық сектордың перспективалы салаларының бірі – мал шаруашылығы өнім-дерін өндіру, сапалы азық-түлік өнімдерімен, сондай-ақ экспорттық мақсаттар үшін тауарлармен қамтамасыз ету, мемлекеттік резервтер құру. Мал шаруашылығы саласын дамыту, малдардың өнімділігін арттыру және ЕАЭО жағдайында әлемдік шаруашылыққа интеграцияланатын ішкі ет нарығын реттеу мәселелері отандық және шетелдік ғалым-дардың зерттеу нысаны болып табылады. *Мақсаты* – мақала Қазақстан аумағында жұмыс істейтін шаруашылық жүргізуші субъектілердің экономикалық тиімділігін, олардың генети-калық көрсеткіштерін жақсартуға және мал мен құс басын ұлғайтуға бағытталған әлеуетін зерттеуге арналған. *Әдістері* – статистикалық, салыстыру және жалпылау, презентацияға логикалық көзқарас. *Нәтижелері* – авторлар ірі қара мал санының өсуін және сонымен бірге селекциялық-асылдандыру жұмыстарының жеткіліксіз деңгейі бар жеке қосалқы шаруа-шылықтарда шоғырлануына және жаңа технологияларды енгізуге байланысты әлі де төмен сүт өнімділігін айтады. Авторлар әртүрлі тұқымдарды, атап айтқанда сүт бағытын, кон-версия коэффициентіне, 1 сиырға саууға байланысты кейбір аспектілерді қарастырады. Отандық селекцияның жаңа түрлері мен тұқымдарының өнімділігін салыстырмалы талдау лактация үшін бір малға сүттің орташа сауымы республика бойынша шаруашылықтардың барлық санаттарында қалыптасқанмен салыстырғанда 4,5-5,5 мың кг құрайтынын анық-тады – 2,0-2,5 мың кг. *Қортындылар* – елде табиғи жайылымдық алқаптардың үлкен аумағы бар, дәстүрлі түрде астық экспорттаушысы болып табылады, бұл ет контингентінің санын ұлғайту, жоғары сапалы тұқымдық ресурстарды алу есебінен де, технологияларды, инновацияларды қарқындату, азықтандыру мен бордақылау ауқымын кеңейту, етке сатылатын жас малдың массасын арттыру арқылы да бәсекеге қабілетті сиыр етін алуда айтарлықтай нәтижелерге қол жеткізуге ықпал етеді.

Annotation. One of the promising sectors of agricultural sector is production of livestock products, provision of high-quality food products, as well as goods for export purposes, and creation of state reserves. The development of livestock production sector, increasing productivity of animals and regulating domestic meat market, which is integrating into the world economy in the conditions of the EAEU, are the subject of research by domestic and foreign scientists. *Purpose* – the article is devoted to the study of economic efficiency of economic entities operating in the territory of Kazakhstan, their potential aimed at improving genetic indicators and increasing the number of livestock and poultry. *Methods* – statistical, comparisons and generalizations, logical approach to presentation. *Results* – the authors state an increase in the number of cattle and at the same time still low milk yields due to the concentration mainly in personal subsidiary plots with an insufficient level of selection and breeding work and introduction of new technologies. The authors consider some aspects related to the use of various breeds, in particular the dairy direction, based on the conversion rate, milk yield per 1 cow. A comparative analysis of productivity of new types and breeds of domestic selection revealed that the average milk yield per animal per lactation is 4.5-5.5 thousand kg compared to the prevailing in the republic in all categories of farms – 2.0-2.5 thousand kg. *Conclusions* – the country has large areas of natural pastures, is traditionally a grain exporter, which contributes to the achievement of significant results in obtaining competitive beef both by increasing the number of meat contingent, obtaining high-quality breed resources, and by intensifying technologies, innovations, expanding the scale of fattening, increasing the mass of young animals sold for meat.

Ключевые слова: сельское хозяйство, сельхозпредприятия, личные подсобные хозяйства, селекция, породы, племенной скот, классировка, идентификация, эффективность, продуктивность.

Түйінді сөздер: ауыл шаруашылығы, ауыл шаруашылығы кәсіпорындары, жеке қосалқы шаруашылықтар, селекция, тұқым, асыл тұқымды мал, сыныптау, сәйкестендіру, тиімділік, өнімділік.

Key words: agriculture, agricultural enterprises, private farms, selection, breeds, breeding stock, classification, identification, efficiency, productivity.

Введение. Животноводческая отрасль – одно из главных направлений аграрного сектора Казахстана является неотъемлемым элементом продовольственной безопасности государства, обеспечивающим занятость и получение доходов сельского населения [1,2]. Следовательно, наряду с увеличением производства животноводческой продукции требуется уделять особое внимание качественному развитию сельского хозяйства, в частности, развитию племенного животноводства и повышению его эффективности [3].

Общеизвестно, что Казахстан обладает огромными возможностями для развития животноводства, связанное в первую очередь с естественными конкурентными преимуществами страны, как: благоприятные природно-климатические условия, наличие больших площадей естественных пастбищных угодий, а также близость рынков сбыта [4].

На сегодняшний день в Казахстане наблюдается стабильный рост поголовья сельскохозяйственных животных, повышается уровень рентабельности отраслей аграрного направления. Однако, несмотря на наличие огромного потенциала в развитии животноводства, в республике имеются проблемы, сдерживающие и снижающие эффективность работы агропромышленного сектора, а именно: высокая себестоимость продукции, низкое качество и несоответствие производимой продукции требованиям международного стандарта.

Важным вопросом является качественное преобразование животных, повышение генетического потенциала популяции скота и внедрение инновационных технологий, рационального использования естественных пастбищных и сенокосных угодий, развитие кормопроизводства, инфраструктуры промышленной переработки мяса и молока, а также животноводческого сырья [5,6].

Эффективное решение вышеперечисленных проблем позволит увеличить долю отечественной сельхозпродукции, сырья и продовольствия на внутреннем рынке и создаст условия для повышения экспорта животноводческой продукции.

Материал и методы исследования. Научно обоснованный подход к решению проблем животноводческой отрасли созда-

ет благоприятные условия для роста и развития молодняка сельскохозяйственных животных, обладающих высоким уровнем продуктивности, и позволяет снизить количество малопродуктивных животных в стаде.

В процессе исследования применялись методы экономического и статистического анализа цифровых материалов для подтверждения собственных выводов, включающего всесторонний обзор существующей литературы и данных о ситуации на рынке животноводческой продукции, государственном управлении экономическим механизмом этих процессов.

Мировая практика показывает, что роль государства в регулировании рынка аграрной продукции возрастает, так как сельское хозяйство ввиду своей специфики особенно уязвимо в условиях высокого диспаритета цен на продовольствие и промышленную продукцию.

Основываясь на результатах анализа, авторы сделали логические выводы о состоянии отрасли животноводства и перспективах его развития, представленные в четкой и сжатой форме, подкрепленные данными и экономически проанализированные. Авторы также делают акцент на необходимости максимального использования достижений зоотехнической и ветеринарной наук, применяющих передовые методы, техники и технологии управления.

Результаты и их обсуждение. Исследования и анализ ситуации, сложившейся в отрасли, показали, что хотя в республике наметились определенные сдвиги в росте численности животных, однако продуктивность их остается все еще на низком уровне. В таблице 1 представлены данные, характеризующие изменения количества сельскохозяйственных животных и производства продукции в Казахстане во всех категориях хозяйств [7]. Как видно из данных таблицы 1, в 2021г. наблюдается тенденция роста поголовья животных, в частности, количество КРС увеличилось относительно 2020г. на 99,5%, к 2010г. – на 32,7%, соответственно на овец и коз – на 210,2% и на 153,9%, на лошадей – в 3,5 и 2,3 раза. При этом, несмотря на количественное увеличение поголовья, продуктивные показатели животных во всех категориях хозяйств остаются еще на низком уровне.

Таблица 1 - Динамика изменения поголовья, продуктивность и производство продукции сельскохозяйственных животных

Вид скота	2000г.	2010г.	2020 г.	2021г.	2021г. в % к:		
					2000г.	2010г.	2020г.
Поголовье животных и птицы, тыс. гол.							
Крупный рогатый скот	4 107	6 175	7 850	8 192,4	199,5	132,7	104,4
в т.ч. коровы	2 015	2 751,3	4 008,3	4 235,6	210,2	153,9	105,7
Овцы и козы	9 981	17 988	20 057,6	20 876,8	209,2	116,1	104,1
Лошади	976	1 528	3 139,8	3 489,8	357,6	228,4	111,1
Верблюды	98	170	227,7	243,4	248,4	143,2	106,9
Свиньи	1 076	1 344	816,7	776,1	72,1	57,7	95,0
Птица, млн гол.	19,7	32,8	43,3	47,9	243,1	146,0	110,6
Производство продукции, тыс. тонн							
Молоко	3 730,2	5 381,2	6 051,4	6 247,2	167,5	116,1	103,2
Мясо, всего (уд. вес),	569,4	834,4	1 168,6	1 231,1	216,2	147,5	105,3
в т.ч. говядина	306,3	406,8	521,8	540,2	176,4	132,8	103,5
баранина	91,2	143,0	172,4	175,5	192,4	122,7	101,8
конина	54,1	73,1	142,9	151,5	280,1	207,3	106,0
свинина	133,4	205,9	87,4	53,7	40,3	26,1	61,4
мясо птицы	33,3	103,0	236,5	272,6	818,6	264,7	115,3
Яйцо, млн шт.	1 692,2	3 720,4	5 065,8	4 838,1	285,9	130,0	95,5
Продуктивность скота и птицы							
Среднегодовой удой, кг	1 969	2 255	2 364	3 346	169,9	148,4	141,5
Средний настриг шерсти (в физическом весе), кг	3,0	2,8	2,2	2,4	80,0	85,7	109,1
Средняя яйценоскость кур-несушек, шт.	170	215	225	190	111,8	88,4	84,4

Низкая продуктивность скота в первую очередь объясняется тем, что большая часть животных рассредоточена в хозяйствах мелких товаропроизводителей, в основном они содержатся в личных подворьях, где селекционно-племенные работы и внедрение новых технологий не всегда

находятся на высоком уровне (таблица 2). Кроме того, сбалансированное кормление и обеспечение инновационных технологий в таких хозяйствах зачастую не соблюдается по причине низкой материальной возможности [см. 4, 8].

Таблица 2 - Поголовье скота и птицы в разрезе категорий хозяйств, 2021г.

Категория хозяйства	По видам скота и птиц					
	КРС	овцы и козы	лошади	верблюды	свиньи	птицы
Все категории хозяйств, тыс. гол.	8 192,4	20 876,8	3 489,8	243,4	776,1	47 884,7
Сельхозпредприятия, тыс. гол.	771,7	1 077,6	230,6	17,1	259,4	35 167,5
Удельный вес, %	9,4	5,2	6,6	7,0	33,4	73,4
Крестьянские хозяйства, тыс. гол.	3 132,5	8 845,9	1 719,2	104,6	81,7	644,8
Удельный вес, %	38,2	42,4	49,3	43,0	10,5	1,3
Личное подворье, тыс. гол.	4 288,2	10 953,3	1 540,0	121,7	435,0	12 072,4
Удельный вес, %	52,3	52,5	44,1	50,0	56,0	25,2

Судя по данным таблицы 2, основная масса поголовья сосредоточена в мелких сельхозформированиях, т.е. в крестьянских хозяйствах и личном подворье. Поэтому показатели продуктивности скота в этих видах хозяйств все еще очень низкие, и именно они в настоящее время в основном влияют на общее состояние производимой продукции в стране. В крупных сельхоз-предприятиях, где проводится активная работа по совершенствованию селекционной и племенной работы, организуются

надлежащие условия кормления и содержания животных и птиц, а в производственный процесс привлекаются специалисты, наблюдается значительное улучшение повышение продуктивности [см. 2].

В связи с этим в целях повышения продуктивности скота, улучшения их качественных показателей мелкие хозяйствующие субъекты, в том числе семейные хозяйства, необходимо объединить в крупные сельскохозяйственные кооперативы, которые будут располагать значительным

поголовьем животных. Для них должны быть созданы все необходимые условия (обеспеченность земельными участками, налаженной инфраструктурой, жилыми и производственными помещениями, сельскохозяйственной техникой, льготными кредитами).

Такие изменения, во-первых, способствуют качественному улучшению стада, росту поголовья животных. Во-вторых, позволяют увеличивать объемы производства продукции животноводства, так как в укрупненных сельхозформированиях появляется возможность привлечения крупного капитала, активное использование инновационных технологий и передовых методов селекции с применением методов генной инженерии [см. 6].

Низкий удельный вес чистопородного скота (10,5%) и высокий уровень выбраковки животных в племенных стадах привели к тому, что в республике сформировался острый дефицит на высокоценных в генетическом отношении животных и высокая цена на племенную продукцию.

Исследование включало ряд вопросов, связанных с определением экономической эффективности использования различных пород, в частности, при производстве молока [см.7,9]. В качестве показателя оценки экономической эффективности использовались коэффициент конверсии (окупаемость корма молоком), удой молока на 1 корову (таблица 3).

Таблица 3 - Экономическая эффективность выращивания коров различных пород молочного направления в Казахстане

Показатель	Порода			
	голландо-фризская	черно-пестрая	красная степная	аулиеатинская
Количество хозяйств, ед.	6	14	5	9
Средний удой на 1 корову, кг	6 267	3 908	3 129	3 267
Производственные затраты на 1 корову, тыс. тенге	376,4	204,2	155,1	168,2
Расход кормов на 1 корову, ц корм. ед.	63,0	36,6	37,5	36,7
На 1 ц молока, корм. ед.	1,01	0,94	1,2	1,12
Коэффициент конверсии корма, кг/ц корм. ед.	99,5	106,8	83,4	89,0
Себестоимость 1 ц молока, тыс. тенге	6 006,0	5 225,0	4 956,0	5 149,0
Рентабельность, %	46,8	37,9	30,0	25,8

Как видно из данных таблицы 3, более высокие показатели и по продуктивности, и по оплате корма продукцией обладали животные молочной породы – голландо-фризской и черно-пестрой. Сравнительный анализ продуктивности коров новых типов и пород, созданных отечественными селекционерами, показал, что надой на 1 корову в желательном типе за лактацию находился в пределах 4,5–5,5 тыс. кг, в селекционном ядре – более 5 тыс. против сложившегося надоя по республике во всех категориях хозяйств 2,0–2,5 тыс. кг на 1 корову.

Хорошие показатели молочной продуктивности получены и по другим отечественным породам. Так, по алатауской породе созданный молочный тип скота «Ак-Ырыс» численностью более 2 тыс. гол., имели удой в племенных стадах 5,0 тыс. кг и выше за лактацию, по селекционному ядру (n=200) от 7,0 до 11,0 тыс. кг молока. По симментальской породе, созданный молочный тип скота «Ертіс» по стаду дали до 4,4 тыс. кг молока в год, в стаде желательного типа с каждой коровы (n=2729) надоено 4 950 кг молока, а в селекционном ядре (n=130) - от 5 890 до 8000 кг.

Республика Казахстан обладает всеми конкурентными преимуществами для того, чтобы стать одним из серьезных игроков на мировом рынке мяса, молока и продуктов их переработки. При этом особым спросом пользуется качественная, экологически чистая продукция, которую может предложить Казахстан [10,11]. Первое преимущество – возможность получения низкой себестоимости производства кормов, а соответственно, низкой себестоимости производимого мяса, так как в структуре производственных затрат животноводческой продукции 65-70% занимают корма [12].

Казахстан находится на пятом месте в мире по наличию пастбищных угодий. Наличие пастбищ для выпаса животных критично для снижения себестоимости содержания маточного поголовья мясного направления. Площадь естественных кормовых угодий республики составляет 189,3 млн га, или 69,5% всей территории. При этом пастбища занимают 183,4 млн га, сенокосы – 5,0 млн га. В структуре территорий летние пастбища составляют 51,6, весенне-летние – 77,1, зимние – 30,0 и пастбища круглогодичного использования 26,3 млн га.

Кроме того, расширенное зерновое производство дает возможность обеспечения высокой конверсии в производимое мясо при интенсивном откорме [см. 11; 13].

Второе преимущество – природно-климатические условия. Сухой климат Казахстана наиболее благоприятен для разведения крупного рогатого скота мясного направления практически на всей территории. Третье преимущество – географическое местоположение страны, близость основных рынков сбыта. Четвертое преимущество – исторический опыт ведения мясного скотоводства. Скотоводство являлось основным ремеслом казахского народа. Пятое преимущество, отмечаемое инвесторами, – толерантность и открытость казахстанского общества.

Актуальным условием успешного ведения животноводства является высокий генетический потенциал животных, выполнение которого становится критичным для обеспечения конкурентоспособности отрасли и ее рентабельности.

В связи с вышеизложенным возникает необходимость проведения анализа учета затрат на корма, расходы по оплате труда, потерь от падежа, затрат на организацию производства и управление, проведения калькуляции себестоимости основной продукции-приплода и прироста живой массы, определения основных финансово-экономических показателей хозяйств, разработки экономико-математических и финансовых моделей эффективного управления производственным процессом с организацией первичного учета, планирования зооветеринарных мероприятий, расчета всех видов затрат, прибыли, реализации основной и побочной продукции хозяйства, амортизации основных средств и т.д. [14].

Заключение

1. Для совершенствования генетического потенциала стада КРС в Казахстане имеются большие возможности за счет использования отечественных пород скота с внутривидовыми линиями и типами, т.е. наряду с импортом зарубежного скота необходимо широко практиковать возможность передачи (покупки) животных отечественной селекции из крупных сельхозформирований в мелкотоварные и подворные хозяйства.

2. В перспективе структура производства основных видов продукции животноводства по категориям хозяйств трансформируется и главными производителями останутся сельскохозяйственные предприятия.

3. Хозяйства населения обладают ограниченными факторами повышения продуктивности и качества произведенной про-

дукции, так как животноводство – высокозатратная сфера сельскохозяйственного труда.

4. Низкая эффективность производства молока и мяса исключает возможность существенных инвестиционных вложений и обновление генетического потенциала, остается проблематичным и сбыт продукции.

5. Разработка локальной модели информационной базы по высокопродуктивным коровам различных пород молочного и мясо-молочного направления позволит эффективно использовать имеющиеся ресурсы, обеспечить внедрение инновационной системы, направленные на оптимизацию системы кормления и содержания как ремонтных телок, так и бычков [15].

Список литературы

- [1] Владимиров, Н.И. Основы производства продукции животноводства: учеб. пособие для вузов / Н.И. Владимиров, Н.Ю. Владимирова, П.С. Афанасьев. - Барнаул: Алтайский Государственный университет, 2007.-191с.
- [2] Калашников, А.П. Нормы и рационы кормления с/х животных: Справочное пособие/ А.П. Калашников, В.И. Фесинин, В.В. Шеглов, Н.И. Клейменов.- М.: Всероссийский государственный научно-исследовательский институт животноводства, 2003. – 456 с.
- [3] Государственная программа развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2017-2021 годы [Электронный ресурс].- 2017.- URL: <http://www.mgov.kz/ru/azastan-respublikasyny-a-k-damytydy-2017-2021-zhyldar-a-arnal-anmemlekettik-ba-darlamasy/> (дата обращения: 15.03.2023).
- [4] Карты развития АПК Министерства сельского хозяйства Республики Казахстан [Электронный ресурс].-2017.-URL: <http://www.mgov.kz/ru/a-k-damytukartalary/> (дата обращения: 15.03.2023).
- [5] Закон Республики Казахстан «О крестьянском или фермерском хозяйстве» от 31 марта 1998 г. N214-І (с изменениями и дополнениями по состоянию на 07.11.2014г.) [Электронный ресурс].- 2014.- URL: https://www.online.zakon.kz/Document/?doc_id=1009109 (дата обращения: 15.03.2023).
- [6] Закон Республики Казахстан «О сельскохозяйственных кооперативах» от 19 ноября 2015 года № 105-р «О мерах по реализации законов Республики Казахстан от 29 октября 2015 года «О сельскохозяйственных кооперативах» и «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам сельскохозяйственных кооперативов» [Электронный ресурс].- 2015.- URL: https://www.online.zakon.kz/Document/?doc_id=32656089 (дата обращения: 16.03.2023).
- [7] Комитет по статистике Министерства национальной экономики Республики Казах-

стан [Электронный ресурс].- 2018.- URL: <https://www.stat.gov.kz> (дата обращения: 16.03.2023).

[8] Основные классификаторы, используемые в органах статистики. Статистический сборник. Раздел Ведомственный классификатор – классификатор размерности предприятий по численности занятых. – Алматы: Агентство Республики Казахстан по статистике, 2002.- 8 с.

[9] Концепция реализации инвестиционной отраслевой программы развития мясного животноводства [Электронный ресурс].-2021.- URL:<https://www.moa.gov.kz/ru/documents/545> (дата обращения: 16.03.2023).

[10] FAO The Dairy Sub-Sector, Highlights of four Livestock subsectors in Kazakhstan, set of five booklets plus executive summary, Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome [Electronic resource].-2010.-URL: fao.org (date of access: 16.03.2023).

[11] FAO/ The Meat Sub-sector, Highlights of four Livestock subsectors in Kazakhstan, set of five booklets plus executive summary, Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome [Electronic resource].-2010.-URL: fao.org (date of access: 16.03.2023).

[12] FAO. The Poultry Meat Sub-sector, Highlights of four Livestock sub-sectors in Kazakhstan, set of five booklets plus executive summary, Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome [Electronic resource].-2010.- URL: fao.org (date of access: 16.03.2023).

[13] OECD Review of Agricultural Policies: Kazakhstan 2013, OECD Publishing [Electronic resource].- 2013.- URL: <http://www.dx.doi.org/10.1787/9789264191761-e> (date of access: 16.03.2023).

[14] Petrick, M., Gramzow, A., Oshakbayev, D., Wandel, J. A policy agenda for agricultural development in Kazakhstan. Credits for agriculture [Electronic resource].- 2014.- URL: <http://www.kapital.kz/finance/17425/dolya-kreditovaniya-selskogo-hozyajstva-vsego-3.html> (date of access: 16.03.2023).

[15] Махатов Б., Шайкамал Г.И., Мусаева Г.К., Кажиякбарова А.Г. Голштин тұқымының жоғары өнімді сиырлары бойынша ақпарат базасының локалды моделін құрастыру / Б. Махатов., Г.И. Шайкамал, Г.К. Мусаева, А.Г. Кажиякбарова // Ізденістер, нәтижелер. Исследования, результаты.-2022.-№ 1.-С. 93-97.

References

[1] Vladimirov, N.I., Vladimirova, N.Yu., Afanas'yev, P.S. (2007). Osnovy proizvodstva produktsii zhivotnovodstva: uch. Posobiye [Fundamentals of livestock production: textbook. Allowance for universities]. Barnaul: Izd. Altayskiy Gosudarstvennyy universitet, 191 [in Russian].

[2] Kalashnikov, A.P., Fesinin, V.I., Sheglov, V.V., Kleymentov, N.I. (2003). Normy i ratsiony kormleniya s/kh zhivotnykh: Spravochnoye posobiye [Feeding Norms and Rations for Farm

Animals: A Reference Guide]. Moskva: Vserossijskiy gosudarstvennyy nauchno–isledovatel'skiy institut zhivotnovodstva, 456 [in Russian].

[3] Gosudarstvennaya programma razvitiya agropromyshlennogo kompleksa Respubliki Kazakhstan na 2017-2021 gody [State program for the development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2017-2021] (2017). Available at: <http://mgov.kz/ru/azastan-respublikasyny-a-k-damytyudy-2017-2021-zhyldar-a-arnal-anmemleketik-ba-darlamasy/> (date of access: 15.03.2023) [in Russian].

[4] Karty razvitiya APK, podgotovlennyye Ministerstvom sel'skogo khozyaystva Respubliki Kazakhstan [Development maps of the agro-industrial complex of the Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan] (2017). Available at: <http://mgov.kz/ru/a-k-damytukartalary/> (date of access: 15.03.2023) [in Russian].

[5] Zakon Respubliki Kazakhstan «O krest'yanskom ili fermerskom khozyaystve» ot 31 marta 1998 g. N 214-I (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 07.11.2014g.) [Law of the Republic of Kazakhstan "On Peasant or Farming" dated March 31, 1998 N 214-I (as amended and supplemented as of 07.11.2014)] (2014). Available at: URL: https://www.online.zakon.kz/Document/?doc_id=1009109 (dates of access: 15.03.2023) [in Russian].

[6] Zakon Respubliki Kazakhstan «O sel'skokhozyaystvennykh kooperativakh» ot 19 noyabrya 2015 goda № 105-r «O merakh po realizatsii zakonov Respubliki Kazakhstan ot 29 oktyabrya 2015 goda «O sel'skokhozyaystvennykh kooperativakh» i «O vnesenii izmeneniy i dopolneniy v nekotoryye zakonodatel'nyye akty Respubliki Kazakhstan po voprosam sel'skokhozyaystvennykh kooperativov» [Law of the Republic of Kazakhstan "On Agricultural Cooperatives" dated November 19, 2015 No. 105-r "On Measures to Implement the Laws of the Republic of Kazakhstan dated October 29, 2015 "On Agricultural Cooperatives" and "On Amendments and Additions to Certain Legislative Acts of the Republic of Kazakhstan on agricultural cooperatives] (2015). Available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32656089 (date of access: 16.03.2023) [in Russian].

[7] Komitet po statistike Ministerstva natsional'noy ekonomiki Respubliki Kazakhstan, 2018 g. ispol'zovany ofitsial'nyye statisticheskiye dannyye po otraslyam [Statistics Committee of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan] (2018). Available at: <http://www.stat.gov.kz> (date of access: 16.03.2023) [in Russian].

[8] Osnovnyye klassifikatory, ispol'zuyemye v organakh statistiki. Statisticheskiy sbornik. Razdel Vedomstvennyy klassifikator – klassifikator razmernosti predpriyatij po chislennosti zanyatykh [The main classifiers used in statistical bodies. Statistical collection. Section Departmental classifier - a classifier of the dimension of enterprises by the number of em-

ployees] (2002). Almaty: Agency of the Republic of Kazakhstan on statistics, 8 [in Russian].

[9] Kontseptsiya realizatsii investitsionnoy otraslevooy programmy razvitiya myasnogo zhi-votnovodstva [The concept of the implementation of the investment sectoral program for the development of beef cattle breeding] (2021). Available at: <https://moa.gov.kz/ru/documents/545> (date of access: 16.03.2023) [in Russian].

[10]] FAO The Dairy Sub-Sector, Highlights of four Livestock subsectors in Kazakhstan, set of five booklets plus executive summary, Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome (2010). Available at: <http://www.fao.org/3/a-al751e.pdf> (date of access: 16.03.2023).

[11] FAO. The Meat Sub-sector, Highlights of four Livestock subsectors in Kazakhstan, set of five booklets plus executive summary, Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome (2010). Available at: URL: [fao.org](http://www.fao.org) (date of access: 16.03.2023).

[12] FAO The Poultry Meat Sub-sector, Highlights of four Livestock sub-sectors in Ka-

zakhstan, set of five booklets plus executive summary, Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome (2010). Available at: URL: [fao.org](http://www.fao.org) (date of access: 16.03.2023).

[13] OECD Review of Agricultural Policies: Kazakhstan 2013, OECD Publishing (2013). Available at: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264191761-e> (date of access: 16.03.2023).

[14] Petrick, M., Gramzow, A., Oshakbayev, D., Wandel, J. (2014). A policy agenda for agricultural development in Kazakhstan. Credits for agriculture. Available at: <http://www.kapital.kz/finance/17425/dolya-kreditovaniya-selskogo-hozyajstva-vsego-3.html> (date of access: 16.03.2023).

[15] Makhatov, B., Shaikamal, G.I., Musaeva, G.K., Kazhiyambarova, A.G. (2022). Golştin tūqymynyñ jogary önımdı sıyrlary boıynşa aqparat bazasynyñ lokaldy modelin qūrastyru [Creation of a local model of the information base on high-yielding cows of the Holstein breed]. *Izdenister, nätijeler - Searches, results*, 1, 93-97 [in Kazakh].

Информация об авторах:

Махатов Болатхан – основной автор; доктор сельскохозяйственных наук, профессор; директор НИТИ животноводства и биоресурсов; Казахский национальный аграрный исследовательский университет; 050010 пр. Абая, 8, г. Алматы, Казахстан; e-mail: makhatov56@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-5748-876X>

Калиев Гани Алимович; доктор экономических наук, академик; Казахский научно-исследовательский институт экономики агропромышленного комплекса и развития сельских территорий; 050057 ул. Сатпаева, 30б, г. Алматы, Казахстан; e-mail: ashnrk@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-0944-4885>

Рустембаев Базархан Ергешович; доктор экономических наук, профессор; Председатель Правления; Казахский НИИ экономики АПК и развития сельских территорий; 050057 ул. Сатпаева, 30б, г. Алматы, Казахстан; e-mail: diartur@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-0523-5648>.

Авторлар туралы ақпарат:

Махатов Болатхан – негізгі автор; ауыл шаруашылығы ғылымдарының докторы, профессор; мал шаруашылығы және биоресурс ФТЗИ директоры; Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті; 050010 Абай даңғ., 8, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: makhatov56@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-5748-876X>

Калиев Гани Әлімұлы; экономика ғылымдарының докторы, академик; Қазақ аграрлық-өнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ғылыми-зерттеу институты; 050057 Сатпаев көш., 30б, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: ashnrk@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-0944-4885>

Рустембаев Базархан Ергешұлы; экономика ғылымдарының докторы, профессор; Басқарма Төрағасы; Қазақ аграрлық-өнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ғылыми-зерттеу институты; 050057 Сатпаев көш., 30б, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: diartur@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-0523-5648>.

Information about authors:

Makhatov Bolat Khan – The main author; Doctor of Agricultural Sciences, Professor, Director of the Research Technology Institute of Animal Husbandry and Bioresources; Kazakh National Agrarian Research University; 050010 Abay Ave., 8, Almaty, Kazakhstan; e-mail: makhatov56@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-5748-876X>

Kaliyev Gani; Doctor of Economic Sciences, academician; Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development; 050057 Satpayev str., 30b, Almaty, Kazakhstan; e-mail: ashnrk@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-0944-4885>

Rustembayev Bazarkhan; Doctor of Economic Sciences, Professor; Chairman of the Management Board; Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development; 050057 Satpayev str., 30b, Almaty, Kazakhstan; e-mail: diartur@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-0523-5648>.

АЗЫҚ-ТҮЛІК ҚАУІПСІЗДІГІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ: ӨЗЕКТІ АСПЕКТІЛЕРІ

ENSURING FOOD SECURITY: TOPICAL ASPECTS

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ: АКТУАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ

Е.М. ӘБЕНОВ^{1*}

Ph.D

К.К. ХАСЕНОВА¹

Э.Ф.К.

С.С. ЫДЫРЫС²

э.ф.д., профессор

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан²Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, Қазақстан

*автордың электрондық пошталары: aem11186@mail.ru

YE.M. ABENOV^{1*}

Ph.D

K.K. KHASSENOVA¹

C.E.Sc.

S.S. YDYRYS²

Dr.E.Sc., Professor

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan²H.A. Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkestan, Kazakhstan

*corresponding author e-mail: aem11186@mail.ru

Е.М. ӘБЕНОВ^{1*}

Ph.D

К.К. ХАСЕНОВА¹

К.Э.Н.

С.С. ЫДЫРЫС²

д.э.н., профессор

¹Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан²Международный казахско-турецкий университет им. Х.А. Ясауи,

Туркестан, Казахстан

*электронная почта автора: aem11186@mail.ru

Аңдатпа. **Мақсаты** – елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету проблемаларын анықтау, оның элементтерін құрылымдау. **Әдістері** – жұмыста деректерді іріктеудің жүйелік тәсілі, сандық және сапалық зерттеу әдістері, экономикалық, статистикалық және салыстырмалы талдау принциптері қолданылады. **Нәтижелері** – авторлар нарықты сапалы тамақ өнімдерімен қанықтыруға қатысатын салалар мен өндірістерді талдаған. Негізгі сегменттер тұтынудың ұтымды нормалары, азық-түліктің қорғалуы, олардың халықтың барлық топтары үшін физикалық және экономикалық қолжетімділігі, әлеуетті өсу мүмкіндіктері болып табылады. Аграрлық сектордың орнықты даму деңгейлері: мемлекеттік, өңірлік, азық-түлік мәселесін шешуші субъект тұрғысынан, мемлекеттің азық-түлікпен жабдықтау жүйесін қалыптастыратын негізгі бағыттар егжей-тегжейлі қаралған, оның тетіктерін іске асырудың маңыздылығы негізделді. Отандық нарықтың органикалық өнімге деген қажеттілігінің артуына байланысты оны өсіруді күшейту қажеттілігі көрсетілген. «Био» сегментінің кеңеюі ауылдық жерлерді жандандыруға, бәсекелестік артықшылықтар жасауға ықпал етеді. **Қортындылар** – осы сала қызметкерлерінің табысын арттыру, қала стандарттарынан төмен емес ауыл тұрғындарының тіршілігін қамтамасыз ету үшін әлеуметтік инфрақұрылымды дамыту жөніндегі шаралар кешенін іске асыру бірінші кезектегі болып табылады. Инновацияларға инвестициялар көлемін ұлғайту үшін жоғары өнімді тұқымдар мен жануарлар желілерін және интенсификацияға ықпал ететін жаңғыртудың басқа да үрдістерін енгізуді тиімді, пәрменді мемлекеттік қолдау талап етіледі. Кеңейтілген өсімін молайтуды

Abstract. *The goal* is to identify the problems of ensuring the country's food security, structuring its elements. *Methods* – the work uses a systematic approach to data selection, methods of quantitative and qualitative research, principles of economic, statistical and comparative analysis. *Results* – the authors analyzed the industries and production involved in saturating the market with high-quality food products. It is shown that the key segments are rational consumption rates, food security, their physical and economic accessibility for all population groups, and potential growth opportunities. The levels of sustainable development of agricultural sector are considered in detail: state, regional from the position of the subject solving the food issue, main directions that form the food supply system of the state, importance of implementing its mechanisms is substantiated. In connection with the increase in the demand of domestic market for organic products, the need to intensify its cultivation is indicated. The expansion of the "bio" segment will contribute to the revitalization of rural areas, create competitive advantages. *Conclusions* – the priority is the implementation of a set of measures to increase the income of workers in this area, the development of social infrastructure for the livelihood of rural residents not below urban standards. Increasing investment in innovation requires effective, efficient public support for the introduction of highly productive animal breeds and lines and other modernization trends that promote intensification. The experience of economic policy that ensures high rates of expanded reproduction is available both in Kazakhstan and abroad. It is important to predict and prevent emerging threats and risks for the economy of the republic.

Түйінді сөздер: аграрлық сектор, ресурстық әлеует, өндіріс, Тамақ өнімдері, қолжетімділік, өзін-өзі қамтамасыз ету, мемлекеттік қолдау шаралары, азық-түлік қауіпсіздігі.

Ключевые слова: аграрный сектор, ресурсный потенциал, производство, продукты питания, доступность, самообеспеченность, меры государственной поддержки, продовольственная безопасность.

Халықтың көпшілігінің, әсіресе балалардың дұрыс тамақтанбауы адамзат денсаулығының көрсеткіштеріне және жалпы өмір сапасына кері әсер етеді. Өлемдік қоғам-

дастықтың алдында жаһандық проблеманы шешу – азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету бойынша өзекті міндет тұр.

«Азық-түлік қауіпсіздігі» ұғымы халықты физиологиялық нормаларға сәйкес азық-түлікпен қамтамасыз етуді білдіреді. Алайда, соңғы жылдары азық-түлік өндірісі халық санының өсуінен және оның қажеттіліктерінен артта қалып келеді. Әсіресе, ауыл шаруашылығы мен қайта өңдеу өнеркәсібін дамыту үшін жеткілікті жағдайлар жоқ мемлекеттердің мәселесі шиеленісе түсуде.

Пандемияның салдары мен геосаяси жағдайдың шиеленісуінен туындаған экономикалық тұрақсыздық жағдайында экстремалды факторлардың халыққа қауіп төндіріп, азаматтардың өмірі мен денсаулығына елеулі әсері байқалады. Жаһандық пандемия жағдайында көптеген мемлекеттер өз мәселелерімен бетпе-бет келді, бұл билік пен медициналық қызметтердің COVID-19-ға төтеп беруге дайын болмауына байланысты халықтың өлім-жітімінің жоғарылауына әкелді. Коронавирустың планеталық шеруі әртүрлі мәселелер мен эпидемиядан зардап шеккен мемлекеттердің азық-түлік қауіпсіздігі мәселелері туындап ұшықты.

Азық-түлік қауіпсіздігі проблемаларына санкциялық қақтығыстардың басталуына және әлем мемлекеттерінің импортты алмастыру бағытына байланысты да ерекше назар аударыла бастады. Туындаған мәселелер мен проблемалардың осындай жағдайы «экономика мен саясаттың табиғи ұйымдастырушылық байланысын және осы экономикалық процестердің саясатта не болып жатқанын қалай анықтайтынын және ондағы өзгерістерге қалай жауап беретінін түсіну қажеттілігін» болжайды [1].

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Зерттеу шеңберінде отандық [2] және шетелдік ғалымдардың зерттеулері [3,4], сондай-ақ азық-түлік қауіпсіздігі, органика-

лық өнімдер өндірісін арттыру негізіндегі әлемдік «жасыл экономика» стратегиясын ұстану бағытындағы зерттеулер, Біріккен Ұлттар Ұйымының азық-түлік және ауыл шаруашылығы ұйымы (FAO) [5] есептіліктері сияқты еңбектер кеңінен қолданылды.

Зерттеу аясында диалектикалық әдіс және соған негізделген жалпы ғылыми, жеке ғылыми және танымдық: салыстырмалы, диалектикалық, жүйелік-құрылымдық, жүйелеу, жалпылау әдістері қолданылды.

Жалпы ғылыми әдістерді қолдану азық-түлік қауіпсіздігінің ұлттық қауіпсіздіктегі орнын анықтауға мүмкіндік берді; азық-түлік қауіпсіздігін қалыптастыратын жағдайлардың салыстырмалы сипаттамасын жүргізуге; азық-түлік қауіпсіздігі жүйесінің элементтерін құрылымдауға мүмкіндіктер берді.

Жеке ғылыми әдістер мен танымдық әдістердің көмегімен азық-түлік қауіпсіздігінің инфрақұрылымдық элементтері зерттеліп, ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жүйесіне қатысты қорытындылар тұжырымдалып, құрылымды жақсарту жөніндегі арнайы бағдарламалар арқылы азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі мемлекеттің рөлін күшейту, ауыл шаруашылығы және тамақ өндірісі, сондай-ақ өнім сапасын арттыру бойынша қорытындылар жасалды.

Нәтижелер және оларды талқылау.

Азық-түлік жүйесіне (1 сурет), азық-түлік қауіпсіздігіне және тамақтануға жаңа толықтырушы және күшейтетін тенденциялар әсер етуде. Атап айтқанда:

- тауар өткізгіш азық-түлік тізбегіндегі іркілістер;
- табыс пен күнкөрістің жоғалуы;
- теңсіздіктің күшеюі;
- әлеуметтік қорғау бағдарламаларының қызметіндегі іркілістер;
- азық-түлік ортасының өзгеруі;
- азық-түлікке деген жергілікті бағалардың ауытқулары.

Тұтырудың рационалды нормасы	Тамақ өнімдерінің қауіпсіздігі	Тамақ өнімдерінің физикалық қолжетімділігі	Тамақ өнімдерінің экономикалық қолжетімділігі	АӨК экономикалық өлеуетінің дамуы	АӨК қылмыс деңгейінің төмендеуі	Азық –түлік тәуелсіздігі
1. Азық-түлік қауіпсіздігі						
2. Аймақтың азық-түлік қауіпсіздігі						
3. Мемлекеттің азық-түлік қауіпсіздігі						

Ескертпе: авторлармен құрастырылған

1 сурет – Азық-түлік қауіпсіздігі жүйесінің элементтері

.....

Болашақта азық-түлік секторының өнімділігі мен азық-түлік өндірісінің төмендеуі сияқты азық-түлік қауіпсіздігі мен тамақтануға қауіп төнуі мүмкін. 2022 жылғы зерттеу нәтижелері әлемде азық-түлік бағасының тез өсуі және бұрын-соңды болмаған ауқымдағы аштық жағдайында азық-түлік ортасының нашарлауы байқалғанын көрсетті. Сонымен қатар, COVID-19 пандемиясы, өндірістің айтарлықтай шығындары және тауарлардың жоғары бағасы азық-түлік қауіпсіздігіне қауіп төндіретін жүйелік мәселелерді одан әрі күшейтіп отыр [6].

2022 жылғы Азық-түлік қауіпсіздігі индексында Қазақстан позициясын 5 пунктке

жақсартып отырып, 32-орынға ие болды. Аталмыш индекс Венгриядан (71,4 балл), Оңтүстік Кореядан (70,2 балл), Малайзиядан (69,9 балл), Түркиядан (65,3 балл) артық шаманы бағындырып, 72,1 баллды құрады [7]. Аталмыш индекс азық-түлік қауіпсіздігін төрт негізгі параметр бойынша бағалайды: қолжетімділік, ассортимент, сапа және қауіпсіздік, тұрақтылық және бейімделу. Индекс дамушы және дамыған елдерде азық-түлік қауіпсіздігінің қозғаушы күштерін өлшейтін 68 сапалық және сандық көрсеткіштер негізінде қалыптасады (кесте).

Кесте – Азық түлік қауіпсіздігі индексындағы Қазақстан позициясы

Параметрлер	2021	2022	Өзгеріс
Азық-түлік қауіпсіздігі индексі	37	32	↑ 5
Қолжетімділік	46	49	↓ 3
Ассортимент	60	23	↑ 37
Сапа және қауіпсіздік	33	32	↑ 1
Тұрақтылық және бейімделу	22	22	

Ескерту: авторлармен [8] әдебиет негізінде құрастырылған

Компоненттер бөлінісінде Қазақстанның күшті жақтары «Тұрақтылық және бейімделу» – 22 орын және «Ассортимент» – 23 орын болып табылады. Сонымен қатар, айта кететін жағдай, Қазақстанның азық-түлік қауіпсіздігі бағдарламаларының болуы мен сапасы және апат тәуекелдерін басқару бойынша жетекші орынға ие.

Қазақстанның индекстегі позициясының жақсаруына қарамастан, әлсіз жағы – Қазақстан 97-орында тұрған азық-түлік өнімдерінің орташа бағасының өзгеруі, нәтижесінде қолжетімділік бойынша позицияға өткен 2021 жылғы индекстік көрсеткішпен салыстырғанда 49 позицияға дейін төмендеген.

2019-2022 жылдары Азық-түлік бағасының өсуіне және геосаяси жағдайға байланысты «Қолжетімділік» компоненті бойынша мәннің 71,9 баллдан 69 баллға дейін күрт төмендеуі орын алған [қараңыз 8]. Қолжетімділік азық-түлік қауіпсіздігінің негізгі құрамдас бөлігі және негізгі компонент болып табылады және қауіпсіз және құнарлы тағам қолжетімді болмаған кезде адамдардың әл-ауқатына қауіп төнетіні анық.

Қазіргі таңдағы сауда еркіндігінің әлсіреуі және әлеуметтік қорғау жүйесін қаржыландыруға қабілетсіздік нәтижесінде бүкіл әлемде адамдарды тамақпен қамтамасыз ету мәселелері өткірлене түсуде. БҰҰ азық-түлік және ауыл шаруашылығы ұйымының баяндамасында кем дегенде

135 млн-ға жуық адам азық-түлікпен қамтамасыз етілмеген немесе одан да нашар жағдайда болғаны атап өтілген.

Азық-түлік дағдарыстары туралы аталмыш ұйымның 2020 жылғы Дүниежүзілік есебіне сәйкес, 2019 жылы азық-түлік қауіпсіздігі фазаларын жіктеуде қолданылатын терминдерге сәйкес, азық-түлік дағдарысы мен тіршілік ету көздеріндегі немесе одан да нашар адамдар саны талданған 55 мемлекет пен аумақта 135 миллионға жетті. 47 мемлекетте шамамен 183 млн адам орташа немесе шекаралық азық-түлік қауіпсіздігі жағдайында, егер олар қосымша соққы немесе күйзелістік факторларға тап болса, одан жоғары кезеңге өту қаупі бар.

Зерттеу нәтижелері бойынша мемлекеттердің 22%-ы өз халқының тамақтану жағдайына тұрақты мониторинг жүргізбейді. Осыған байланысты, бұл мемлекеттерде қоректік заттардың жетіспеушілігін уақтылы анықтау және ресурстарды қажет жерде бөлу мүмкін емес.

«Агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу туралы» Қазақстан Республикасының Заңында агроөнеркәсіптік кешенді дамытуды мемлекеттік реттеудің мақсаттарының бірі мемлекеттің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету болып айқындалған [9].

Азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету және отандық ауыл шаруашылығы тауарын

өндірушілерді қолдау мақсатында агро-азық-түлік нарықтарын мемлекеттік реттеу:

- әлеуметтік маңызы бар азық-түлік тауарларына бағаны тұрақтандыру тетіктерін іске асыру;

- ішкі нарықты кедендік-тарифтік, тарифтік емес реттеу шараларымен қорғау, Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес арнайы қорғау, демпингке қарсы және өтемақы шараларын қолдану арқылы жүзеге асырылады.

Дегенмен, қазіргі кезге дейін Қазақстан Республикасында агроөнеркәсіптік кешенінің осы міндеттерді орындауда дәрменсіздігі және осы саладағы саясаттың сәйкессіздігі басымдық танытып отыр. Мемлекетіміздің алдына қойып отырған басты мәселелері қатарында, азық-түлік тәуелсіздігін дамытуға байланысты бірқатар проблемаларды атап өтуге болады:

- * агробизнесі қорландырудың баламалы құралдарының дамымауы, бұл өз кезегінде азық-түлік инфляциясының динамикасына теріс әсер етеді;

- * мемлекет бөлетін ақша қаражатын пайдаланудың тиімсіздігі;

- * өнім өндіруші мен тұтынушы арасындағы делдалдардың көптігі;

- * кепілмен қамтамасыз етуге қойылатын жоғары талаптар.

Азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін агроөнеркәсіптік кешенді дамытуды ұлттық қауіпсіздік және мемлекеттік реттеу туралы заңдарда үш өлшем айқындалған.

Бірінші өлшем – азық-түлік нарығындағы қолжетімділік деңгейін сипаттайтын азық-түліктің физикалық қолжетімділігі. Екінші өлшем – халықтың азық-түлік сатып алу мүмкіндігін сипаттайтын азық-түліктің экономикалық қолжетімділігі. Үшінші өлшем – тамақ өнімдерінің қауіпсіздігі.

Агроөнеркәсіптік кешенді дамыту және азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету саласындағы мемлекеттік әлеуметтік-экономикалық саясаттың мақсаттарына, міндеттері мен негізгі бағыттарына ресми көзқарастарды көрсететін стратегиялық жоспарлаудың негізгі құжаты Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2021-2030 жылдарға арналған тұжырымдамасы болып табылады.

Тұжырымдамаға сәйкес агроөнеркәсіптік кешенді дамыту шараларын іске асыру кезінде мынадай қағидаттар қолданылатын болады:

- теңдестірілген тұрақты даму: тиімді өндіріс, табиғи ресурстарды сақтау және адами капиталды дамыту;

- тәуекел есебі, агросаясаттың тұрақтылығы мен сабақтастығы, саланы қолдаудың жиынтық әсері;

- инклюзивтілік қағидаты: мемлекет ауыл шаруашылығы өнімдерін өндірушілердің мөлшері мен ұйымдық нысанына қарамастан нарықтың тең құқылы қатысушылары болуы үшін тиісті жағдайлар жасайды және қолдайды;

- нарықтың барлық адал қатысушылары үшін әмбебап жағдайлар жасау;

- АӨК ауыл шаруашылығы тауар өндірушілері үшін жаңа білімдегі қолжетімділік;

- цифрландыру және сапаны бақылау негізінде мемлекеттік қызметтер көрсету тетіктерінің сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылы.

Республиканың азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету саласындағы мемлекеттік әлеуметтік-экономикалық саясаттың орта мерзімді перспективаға арналған басым бағыттары 2022-2024 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету жоспарында көрсетілген. Аталмыш жоспар ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру көлемін ұлғайту жөніндегі іс-шараларды іске асыруға бағытталған және 18 іс-шараны қамтиды, оның ішінде 1 жедел және 17 орта мерзімді іс-шаралар.

Үш жыл ішінде майлы дақылдар алқабын 3 млн гектардан 3,5 млн гектарға дейін, картопты 200 мың гектардан 215 мың гектарға дейін, жемшөпті 3,6 млн гектардан 4,2 млн гектарға дейін ұлғайту жолымен өсімдік шаруашылығында әртараптандыру жүргізілетін болады (2 сурет), сондай-ақ үш жыл ішінде ІҚМ басы 9 млн басқа дейін, ұсақ мал басы 20,1 млн басқа дейін, жылқы саны 4 млн басқа дейін және т.б. ұлғайту мақсаты алға қойылған.

Картопты, көкөністер мен жемістерді сақтау жөніндегі инвестициялық жобаларды іске асыру 2022 жылы сақтау қуатын 98,3 мың тоннаға, 2023 жылы – 104,5 мың тоннаға, 2024 жылы – 19,6 мың тоннаға ұлғайтуға мүмкіндік береді (3 сурет).

Азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету жоспарының стратегиялық басым бағыттарының тағы бір буыны, халықтың азық-түлік тауарларына тұтынушылық шығыстарының үлесін төмендету және бағаны тұрақтандыруға бағытталған. Олардың қатарында келесі мәселелерді маңызды бағыттар деп айтуға болады:

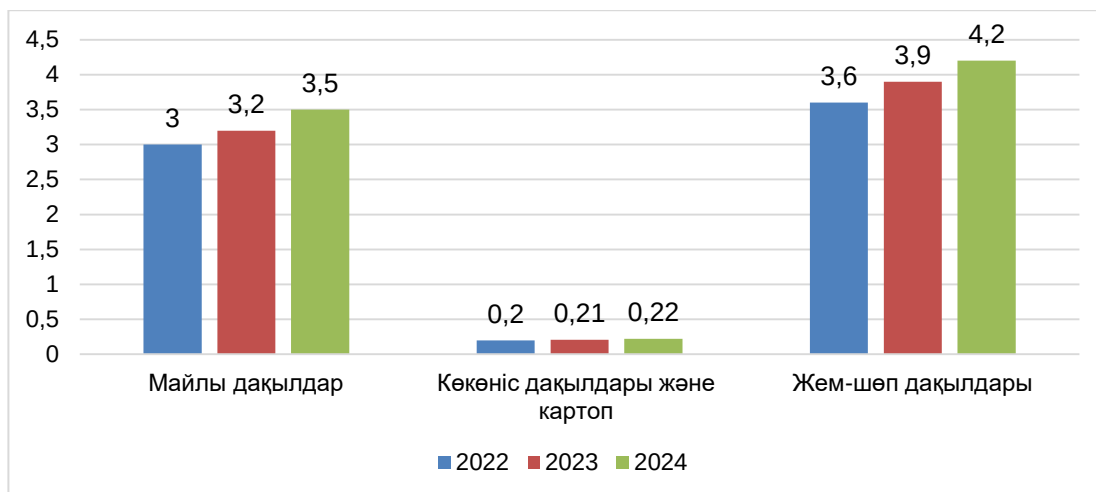
- азық-түлік тауарларының бағасын болжау;

■ әлеуметтік маңызы бар азық-түлік тауарларын сатушылар үшін сауда базарларының жалдау ақысын төмендету;

■ бағаларды әкімшілік реттеуден тұрғындардың әлеуметтік осал топтарын адрестік қолдауға көшу бойынша шаралар әзірлеу;

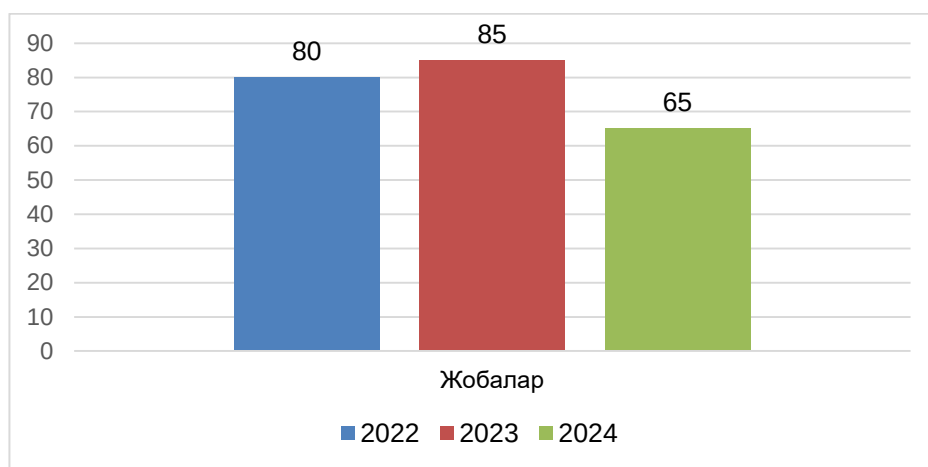
■ тұрақтандыру қорлары қызметінің тиімділігін бағалауды жүргізу;

■ ауыл шаруашылығы жерлерін айналымға тартудың, сондай-ақ жаңа суармалы жерлерді игерудің жаңа нысандары арқылы кемінде 25 мың шаруашылық құру жолымен ауылдық жерлерде жұмыспен қамтуды ұлғайту.

Ескерту: авторлармен [10] әдебиет негізінде тұрғызылған

2 сурет – Басым дақылдар алқаптарын ұлғайту жөніндегі жоспар, млн га

Ескерту: авторлармен [қараңыз10] әдебиет негізінде тұрғызылған

3 сурет – Инвестициялық жобаларды іске асыру жоспары, бірлік

Сонымен қатар еліміздегі тағы бір стратегиялық ұстанымдардың бағыты тұтынушыларды қауіпсіз өніммен қамтамасыз ету болып отыр, атап айтқанда зерттелетін импорттық өнімнің үлесін 80%-ға дейін арттыру үшін тамақ өнімдерінің сапасы мен қауіпсіздігін бақылауды қамтамасыз ету, ветеринариялық және биопрепараттарды өндіру бойынша қолданыстағы кәсіпорындарды жаңғырту және жаңа отандық кәсіпорындар құру.

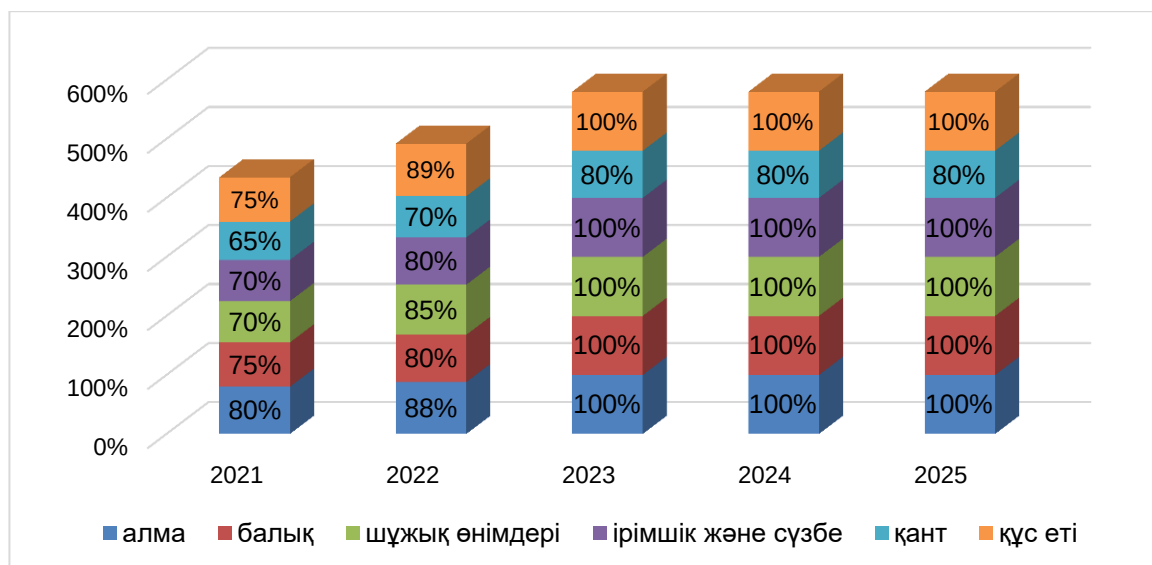
Бұл бағыттардың нәтижелі іске асырылуы ұлттық қауіпсіздіктің маңызды құрамдас бөлігі ретінде, азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуге, азық-түлікпен қамтамасыз ету деңгейін арттыруға, халықтың азық-түлік тауарларына шығындарын азайтуға және тұтынушыларды қауіпсіз өніммен қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Азық-түлік тауарларының негізгі түрлері бойынша, әлеуметтік маңызы бар азық-түлік тауарларының 19 түрін қоса

алғанда, ішкі нарықтың отандық өндіріс есебінен қамтамасыз етілуі 80 және одан да көп пайызды құрайды. Дегенмен кейбір маңызды тауарлық позиция, дәлірек айтқанда алты тауарлық позиция бойынша ішкі тұтынуға отандық өндірістің үлесі әлі де төмен деңгейде қалып отыр. Атап айтқанда, бұл алма (73%), құс еті (58%), шұжық (61,5%), ірімшіктер мен сүзбе (51%), қант (31%), балық (75%).

Бұл мәселені шешуді жолға қоюдың бірден-бір жолы – еліміздегі АӨК дамуының

2021–2025 жылдарға арналған ұлттық жобасын айтуға болады. Себебі, ондағы басты міндет – 2025 жылға қарай отандық өндірісті алмамен, құс етімен, шұжық өнімдерімен, ірімшіктермен және сүзбемен, балықпен 100%-ға дейін, қантпен 80%-ға дейін қамтамасыз ету деңгейін арттыру жоспарлануда (4 сурет). Осылайша, азық-түлік тауарларымен қамтамасыз ету деңгейін арттыру жөніндегі міндет стратегиялық құжаттардан орта мерзімді жоспарлау құжатына каскадталғандығын байқаймыз.

Ескерту: авторлармен [11] әдебиет негізінде тұрғызылған

4 сурет – Отандық өндірістің негізгі азық-түлік тауарларымен қамтамасыз етілуін ұлғайту жөніндегі жоспар

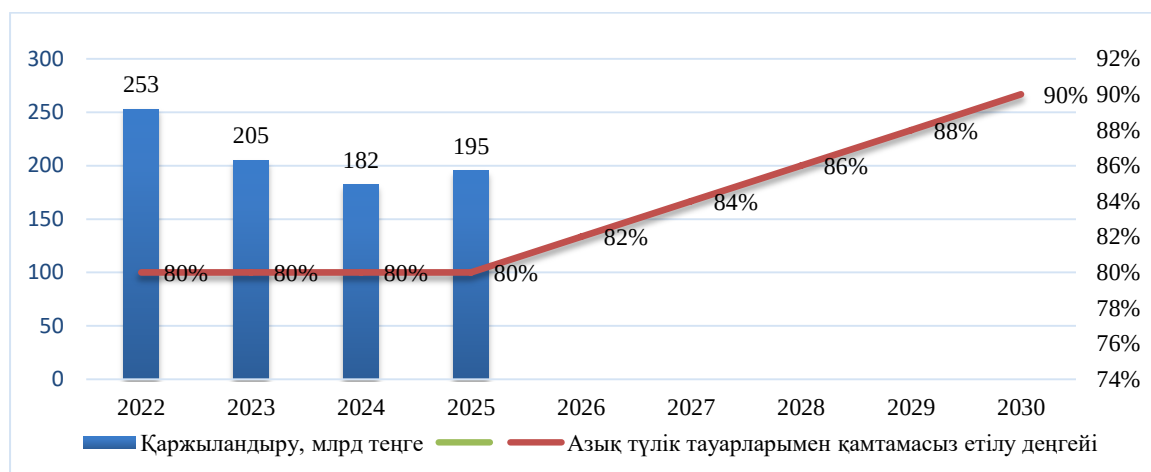
4-суретте келтірілгендей аталған алты өнім түрлерінің бесеуі бойынша алдағы уақытта ішкі тұтынушылық сұраныс толық отандық өндіріс есебінен қол жеткізілу мүмкіндіктері мол, яғни қанттан басқасы. Елдің қант зауыттары негізінен импорттық шикізатпен – қант қамысымен жұмыс істейді. Сондықтан елдегі тұтынуды қамтамасыз ету үшін төрт қант зауытын жаңғырту шаралары басты мәселелер қатарында болып отыр. Шұжық, балық және балық өнімдерін өндіруді ұлғайту үшін де осындай шаралар көзделген.

Аталмыш мақсаттарға мемлекет тарапынан 1 трлн теңгеден астам қаражат жіберу көзделіп отыр, оның 913 млрд. бюджеттен тыс қаражат есебінен жоспарланған [қараңыз 11]. Бұл шаралар отандық өндірістің азық-түлік тауарларымен қамтамасыз етілу деңгейін 2025 жылға қарай 80% деңгейінде сақтауға, ал 2030 жылға қарай кезек-кезеңмен 90%-ға дейін ұлғайтуға мүмкіндік береді (5 сурет).

Өрине, кез-келген ел, топырақ-климаттық жағдайларға байланысты, өзін 100% азық-түліктің барлық түрлерімен қамтамасыз ете алмайтыны белгілі [12]. Ішкі нарықтағы қажеттілік белгілі бір тамақ өнімін өндірудегі салыстырмалы артықшылықтармен және осы өндірістің тиімділігімен анықталады.

Жоғарыда аталғандармен қатар, өзектілігі жоғары және де шешімін табуы кезек күттірмес мәселелердің келесі бағыттары – азық-түлікті сақтау және бөлу, орналастыру инфрақұрылымын дамыту болмақ. Бұл мәселелерді орнықты шешудің бірден-бір жолдары ретінде:

- көтерме-тарату орталықтарын салу;
- көкөніс қоймаларын салу сияқты еліміз үшін маңызды шаралардың жүзеге асырылуы қажет екендігін айта аламыз. Және оларды мемлекеттік-жекешелік әріптестік тетігін қолдана отырып жүзеге асыруға болады.

Ескерту: авторлармен [қараңыз 11] әдебиет негізінде тұрғызылған
 5 сурет – Жоспарланатын қаржыландыру көлемі және азық-түлік тауарларымен қамтамасыз ету деңгейі (2026-2030 жылдарға арналған қаржыландыру туралы жоспарлы деректер жоқ)

Сауда кедергілерін жою, ветеринарлық және фитосанитарлық талаптарды келісу әлеуетті импорттаушылармен, шетелдік әріптестермен келіссөздер процестерін жандандыру, сондай-ақ халықаралық ұйымдардың жұмысына қатысу есебінен қол жеткізуге болады. Мысалы, ДСҰ, ХЭБ, ДСӨДМ, Codex Alimentarius, FiBL және Ifoam комиссиясы сияқты халықаралық ұйымдарды айтуға болады.

Сондай-ақ, елімізде аграрлық нарықтарды дамыту шеңберінде халықаралық сапа стандарттары мен сертификаттауды енгізу бойынша жұмыстар жүргізіліп жатыр. Олардың оңтайлы да нәтижелі аяқталуы әлем сахнасындағы заманауи талаптар мен «жасыл экономикалық» бағыттарды толыққанды жүзеге асырудың кепілі болмақ.

Азық-түлік қауіпсіздігі аясындағы стратегиялық мәселелер шеңберінде ауыл шаруашылық өнімдерінің перспективалық ішкі секторларының бірі – органикалық өнім өндірісі болмақ.

Еуропа елдерінде және АҚШ-та органикалық өнімдерге сұраныстың артуын ескерсек, органикалық ауыл шаруашылығы Қазақстан үшін тартымды секторлардың біріне айналуы мүмкін. Қазақстан өзінің айтарлықтай үлкен жер және табиғи ресурстары, сонымен қатар синтетикалық тыңайтқыштар мен пестицидтерді қолданбайтын дәстүрлі ауыл шаруашық мәдениеті есебінен органикалық ауыл шаруашылық өндірісін дамытуға зор мүмкіндіктерге ие екендігін айта аламыз.

Қазіргі уақытта органикалық өнім өндіру және органикалық егіншілікпен айналысатын фермалар туралы ресми дерек-

тер жоқ. Алайда, Біріккен Ұлттар Ұйымының Азық-түлік және ауыл шаруашылығы ұйымының (FAO) деректері бойынша нарықта негізінен Ақмола, Алматы және Қостанай облыстарында 29 өндіруші және 19 өңдеуші кәсіпорын тіркелген [қараңыз 7].

Бүгінгі таңда Органикалық ауыл шаруашылығы әлемнің 160 елінде қолданылады. 84 елде органикалық егіншілік туралы өз заңдары бар, ондаған елдерде мұндай заң жобалары әзірленуде. Экономистердің бағалауы бойынша, егер 2019 жылы органикалық ауыл шаруашылығы саласындағы айналым жылына 85-90 млрд. долларды құраса, 2021 жылы бұл көрсеткіш шамамен 200-250 млрд.

Әлемде экологиялық стандарттарды ескере отырып өндірілген азық-түлік тауарларына сұраныс үнемі өсіп келеді. Еуропалық Одақ биоөнімдер сатылатын АҚШ-тан кейінгі әлемдегі екінші ірі ішкі нарық, ал Германия ЕО ішіндегі ең ірі нарық болып табылады. 2017 жылы Германия экономикасының бұл саласы жаңа рекорд орнатты – 10 млрд. еуродан астам тауар айналымы [13]. Федералды үкімет «жасыл» ауыл шаруашылығын кеңейтуді жолға қояды.

Органикалық егіншілік жүйесін қолдана отырып бидай өсіру кезінде сапа бойынша төмендеу көрсеткіші жылдан-жылға азайып келеді, бұл крахмал мөлшерінің төмендеуін және гликозид-гидролаза ферменті белсенділігінің төмендеуін көрсетеді. Бұл ретте шикі ақуыздың мөлшері 9,79%-дан 15,7%-ға дейін және дәстүрлі егіншілікте арнайы глютенді ақуыздар 10,6%-дан органикалық егіншілікте 25,1%-ға дейін айтарлықтай артады [14]. Бұл алынған өнімнің нан пісіру

сипаттамаларының жақсаруына және бидай ұнынан пісірілген нанның сапасының жақсаруына әкеледі.

Көптеген халықаралық сарапшылардың пікірінше, елімізде Қазақстан аумағында тыңайтқыштар мен пестицидтерді пайдаланудың өте төмен деңгейінің арқасында органикалық ауыл шаруашылығын дамыту және органикалық өнім өндіру үшін тамаша жағдайлар қалыптасты, алайда осы уақытқа дейін бұл әлеует аз ғана дәрежеде пайдаланылып келеді [15].

Органикалық ауыл шаруашылығы – ауыл шаруашылығының ең перспективалы кіші секторларының бірі деп нақты айтуға болады. Сонымен қатар, азық-түлік қауіпсіздігі мәселелерін оңтайландыру мен ауыл шаруашылық өнімдерінің бәсекеабілеттілігін қамтамасыз етудің бірден-бір бағыты екенін айтуға болады.

Қорытынды.

1. Қазақстан The Economist Intelligence Unit Азық-түлік қауіпсіздігінің жаһандық рейтингі бойынша соңғы жылдары өз позициясын нығайтып келеді. Келесі көрсеткіштер бойынша белгілі бір нәтижелерге қол жеткізілді: қолжетімділік, сапа, қауіпсіздік, халық үшін азық-түлік өнімдерінің болуы. Ең бастысы, АӨК-нің тұрақты дамуында оң үрдіс қалыптасты деуге болады.

2. Ғалымдардың зерттеулеріне сәйкес, халықаралық деңгейде азық-түлік қауіпсіздігін бағалауды екі критерий бойынша жүргізу қажет: әлемдік астық қорларының келесі өніміне ауысатын көлемдер (астықтың ауыспалы қоры 60 тәулікке немесе жылдық тұтынудың 17%-ы қауіпсіз деп саналады); орташа жан басына шаққандағы әлемдік астық өндірісінің деңгейі (жан басына шаққанда 1000 кг астық қауіпсіз деп саналады).

3. Бүгінде ел халқы нан, картоп тұтынудың ғылыми негізделген физиологиялық нормасы бойынша көзделгеннен көп тұтынып отыр. Сонымен қатар, картоп, қант, шоколад, кондитерлік өнімдер, балық, май нормадан сәл артық тұтынылып келеді.

4. Дамыған елдерде халық ақуыздарды көбірек тұтынуға және майлы және көмірсутекті тағамдарды аз тұтынуға тырысады, ал дамушы елдерде керісінше. Бұл біздің елге де қатысты. Сондықтан біздің агроөнеркәсіп секторындағы өндірушілеріміз көкөніс, жеміс-жидек өндірісін ұлғайтуы керек, ал сүт және жұмыртқа өндірісі бойынша тиімді нарықтық тетіктерді әзірлеу қажет.

5. Сыртқы нарықтардың органикалық өнімдерге деген сұраныстарының артуына байланысты еліміздің органикалық өнім

өндірісіне толыққанды бетбұрыстар жасауы экспорттық әлеуетті ұтымды пайдаланудың кепілі болмақ.

6. Мемлекет тарапынан органикалық егіншіліктің әдістері мен тәсілдері туралы ақпарат пен білім деңгейлерін үнемі жетілдіру бойынша шараларды арттыру – органикалық өнімдерді азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің негізі ретінде қараудың нәтижелі болуына алып келеді.

Әдебиеттер тізімі

[1] Barman, A. Impact of COVID-19 in food supply chain: disruptions and recovery strategy / A. Barman, R. Das // Curr Res Behav Sci. – 2021. – Vol. 11. – N.2. – P. 311-323.

[2] Сатыбалдин, А.А. Продовольственная безопасность Казахстана: состояние и возможности / А.А. Сатыбалдин, Г.К. Темирова, Т.А. Жунисбекова // Экономика: стратегия и практика. – 2020. - №15(2). – С.11-20.

[3] Jafarvand, E. Food Security Threats Worldwide and in Iran / E. Jafarvand, Z. Abdollahi, S. Edalati, M. Niknam & M. Jalali // Iranian journal of culture and health promotion. – 2022. – N. 6 (3). -P. 443-451.

[4] Ahmadi Dehrashid, A. Food security assessment in rural areas: evidence from Iran / A. Ahmadi Dehrashid // Agriculture & food security. – 2021. – N.10 (1). – P. 1-18.

[5] FAO. 2021d. Sustainable Development Goals Indicator 2.c.1 - Indicator of (food) price anomalies.5 In: FAO. Rome [Electronic resource]. – 2021.- URL: <https://www.fao.org/sustainable-development-goals/indicators/2c1/en/> (date of access: 12.01.2023).

[6] Adhikari, J. COVID-19 impacts on agriculture and food systems in Nepal: implications for SDGs / J. Adhikari, J. Timsina, S.R. Khadka, Y. Ghale, H. Ojha // Agric Syst. – 2021. – N5. – P.186-199.

[7] FAO. 2022. Overview of food security and nutrition in Kazakhstan 2021: Progress towards the 2030 Sustainable Development Goals. Nur-Sultan [Electronic resource]. – 2022. - URL: <https://www.doi.org/10.4060/cb8419en> (date of access: 25.01.2023).

[8] Global Food Security Index 2022. Exploring challenges and developing solutions for food security across 113 countries [Electronic resource].– 2023. - URL: <https://www.impact.economist.com/sustainability/project/food-security-index/> (date of access: 25.01.2023).

[9] Подпункт 2) статьи 3 Закона Республики Казахстан «О государственном регулировании развития агропромышленного комплекса и сельских территорий» [Электронный ресурс]. – 2015. – URL: <https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/Z050000066> (дата обращения: 12.01.2023).

[10] В Казахстане рассмотрен План обеспечения продбезопасности на среднесрочный период [Электронный ресурс]. – 2022.- URL: <https://www.primeminister.kz/ru/news/v-kazahstane-rassmotren-plan-obespecheniya-prodbezopasnosti-na-srednesrochnyy-period-e-karashukeev-152143> (дата обращения 15.03.2022).

[11] АӨК дамуының 2021-2025 жылдарға арналған ұлттық жобасы [Электрондық ресурс].- 2021. - URL: <https://www.baiterek.gov.kz/ru/programs/natsionalnyy-proekt-po-razvitiyu-agropromyshlennogo-kompleksa-respubliki-kazakhstan-na-2021-2025-god> (қаралған күні: 15.12.2022).

[12] Lin, R.-A. Detecting Spikes and Change Points in Climate-Food System: A Case Study in France / R.-A. Lin, H.-W. Ma // *Environ. Sci. Policy*. – 2022. – N 127. – P.146–160.

[13] Garbero, A. The Potential of Agricultural Programs for Improving Food Security: A Multi-Country Perspective / A. Garbero, L. Jäckering // *Glob. Food Secur.* – 2021. - N29. – P.100-115.

[14] Мизанбекова, С. Обеспечение продовольственной безопасности Казахстана / С. Мизанбекова, Б. Калыкова, А. Джумабаева // *Проблемы агрорын-ка*.- 2020.- № 4.- С.31-39 <https://doi.org/10.46666/2020-4-2708-9991.03>

[15] Bulkhairova, Z.S. "Green" Economy: Realities and Prospects in Agriculture in the Republic of Kazakhstan / Z.S. Bulkhairova, A.O. Alieva // *Problems of AgriMarket*. – 2021. - N1. - P.37-43. <https://doi.org/10.46666/2021-1-2708-9991.04>

References

[1] Barman, A., Das, R. (2021). Impact of COVID-19 in food supply chain: disruptions and recovery strategy. *Curr Res Behav Sci.*, 11 (2), 311-323.

[2] Satybaldin, A.A., Temirova, G.K. & Zhunisbekova, T.A. (2020). Prodovolstvennaya bezopasnost Kazakhstana: sostoianie i vozmozhnosti [Food security of Kazakhstan: state and opportunities]. *Ekonomika: strategiya i praktika – Economics: Strategy and Practice*, 15 (2), 11-20 [in Russian].

[3] Jafarvand, E., Abdollahi, S., Edalati, M., Niknam, Z. & Jalali, M. (2022). Food Security Threats Worldwide and in Iran. *Iranian journal of culture and health promotion*, 6 (3), 443-451.

[4] Ahmadi Dehrashid, A. et al. (2021). Food security assessment in rural areas: evidence from Iran. *Agriculture & food security*, 10 (1), 1-18.

[5] FAO. 2021d. Sustainable Development Goals Indicator 2.c.1 - Indicator of (food) price anomalies. 5 In: FAO. Rome (2021). Available at: <https://www.fao.org/sustainable-development-goals/indicators/2c1/en/> (date of access: 12.01.2023).

[6] Adhikari, J., Timsina, J., Khadka, S.R., Ghale, & Ojha, Y.H. (2021). COVID-19 impacts on agriculture and food systems in Nepal: implications for SDGs. *Agric Syst.*, 5, 186-199.

[7] FAO Overview of food security and nutrition in Kazakhstan 2021: Progress towards the 2030 Sustainable Development Goals. Nur-Sultan (2022). Available at: <https://doi.org/10.4060/cb8419en> (date of access: 25.01.2023).

[8] Global Food Security Index 2022. Exploring challenges and developing solutions for food security across 113 countries (2023). Available at: <https://impact.economist.com/sustainability/project/food-security-index/> (date of access: 25.01.2023).

[9] Подпункт 2) стати 3 Закона Республики Казахстан «О государственном регулировании развития агропродовольственного комплекса и сельских территорий» [Subparagraph 2) of Article 3 of the Law of the Republic of Kazakhstan "On state regulation of the development of the agro-industrial complex and rural areas"] (2015). Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z050000066> (date of access: 12.01.2023) [in Russian].

[10] V Kazakhstane rassmotren Plan obespecheniya prodbezopasnosti na srednesrochnyi period – E.Karashukeev [Kazakhstan has considered a Plan to ensure food security for the medium term – Y.Karashukeev] (2022). Available at: <https://primeminister.kz/ru/news/v-kazahstane-rassmotren-plan-obespecheniya-prodbezopasnosti-na-srednesrochnyy-period-e-karashukeev-152143> (date of access: 15.03.2022) [in Russian].

[11] АӨК дамуының 2021–2025 жылдарға арналған ұлттық жобасы [National Agribusiness Development Project for 2021-2025] (2021). Available at: <https://baiterek.gov.kz/ru/programs/natsionalnyy-proekt-po-razvitiyu-agropromyshlennogo-kompleksa-respubliki-kazakhstan-na-2021-2025-god> (date of access: 15.12.2022) [in Kazakh].

[12] Lin, R. & Ma, H.-W. (2022). Detecting Spikes and Change Points in Climate-Food System: A Case Study in France. *Environ. Sci. Policy*. 127. 146–160.

[13] Garbero, A. & Jäckering, L. The Potential of Agricultural Programs for Improving Food Security: A Multi-Country Perspective. *Glob. Food Secur.*, 29, 100-115.

[14] Mizanbekova, S., Kalykova, B. & Jumabayeva, A. (2020). Obespechenie prodovolstvennoi bezopasnosti Kazakhstana [Ensuring food security in Kazakhstan]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket*, (4), 31-39 [in Kazakh] <https://doi.org/10.46666/2020-4-2708-9991.03>.

[15] Bulkhairova, Z. & Alieva, A.O. (2021). "Green" Economy: Realities and Prospects in Agriculture in the Republic of Kazakhstan. *Problems of AgriMarket*, 1, 37-43. <https://doi.org/10.46666/2021-1-2708-9991.04>.

Авторлар туралы ақпарат:

Әбенев Ергали Мұхтарұлы – **негізгі автор**; Ph.D; «Менеджмент» кафедрасының доценті; Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті; 010000 Сәтбаев көш., 2, Астана қ., Қазақстан; e-mail: aem11186@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-0243-9223>

Хасенова Кенжегул Калмуратовна; экономика ғылымдарының кандидаты; «Менеджмент» кафедрасының доценті; Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті; 010000 Сәтбаев көш., 2, Астана қ., Қазақстан; e-mail: n_kenzhegul@mail.ru; <http://orcid.org/0000-0003-4787-2028>

Ыдырыс Серікбай Садуақасұлы; экономика ғылымдарының докторы, профессор; «Мемлекеттік басқару және халықаралық қатынастар» кафедрасының профессоры; Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті; 161200 Б.Саттарханов даңғ., 29, Түркістан қ., Қазақстан; e-mail: serikbay.ydyrys@ayu.edu.kz; <https://orcid.org/0000-0003-0593-1990>

Information about authors:

Abenov Yergali Mukhtarovich – **The main author**; Ph.D; Associate Professor of the Department of Management; L. N. Gumilyov Eurasian National University; 010000 Satpaev str., 2, Astana, Kazakhstan; e-mail: aem11186@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-0243-9223>

Khassenova Kenzhegul Kalmuratovna; Candidate of Economic Sciences; Associate Professor of the Department of Management; L.N. Gumilyov Eurasian National University; 010000 Satpaev str., 2, Astana, Kazakhstan; e-mail: n_kenzhegul@mail.ru; <http://orcid.org/0000-0003-4787-2028>

Ydyrys Serikbay Saduakasuly; Doctor of Economic Sciences, Professor; Professor of the Department of Public Administration and International Relations; H.A.Yassawi International Kazakh-Turkish University; 161200 B.Sattarkhanov Ave., 29, Turkestan, Kazakhstan; e-mail: serikbay.ydyrys@ayu.edu.kz; <https://orcid.org/0000-0003-0593-1990>

Информация об авторах:

Әбенев Ергали Мухтарович – **основной автор**; Ph.D; доцент кафедры «Менеджмент»; Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева; 010000 ул. Стпаева, 2, г.Астана, Казахстан; e-mail: aem11186@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-0243-9223>,

Хасенова Кенжегул Калмуратовна; кандидат экономических наук; доцент кафедры «Менеджмент»; Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева; 010000 ул. Сатпаева, 2; г.Астана, Казахстан; e-mail: n_kenzhegul@mail.ru; <http://orcid.org/0000-0003-4787-2028>

Ыдырыс Серікбай Садуақасұлы; доктор экономических наук, профессор; профессор кафедры «Государственное управление и международные отношения»; Международный казахско-турецкий университет им. Х.А.Ясави; 161200 пр. Б.Саттарханова, 29, г.Туркестан, Казахстан; e-mail: serikbay.ydyrys@ayu.edu.kz; <https://orcid.org/0000-0003-0593-1990>

**ПРОДОВОЛЬСТВЕННАЯ СТРАТЕГИЯ КАЗАХСТАНА:
ОЦЕНКА СОВРЕМЕННЫХ ТЕНДЕНЦИЙ**

**ҚАЗАҚСТАННЫҢ АЗЫҚ-ТҮЛІК СТРАТЕГИЯСЫ:
ҚАЗІРГІ ТЕНДЕНЦИЯЛАРДЫ БАҒАЛАУ**

FOOD STRATEGY OF KAZAKHSTAN: ASSESSMENT OF CURRENT TRENDS

Г.К. ДАМБАУЛОВА^{1*}

к.э.н., профессор

С.И. ЛИЛИМБЕРГ²

к.э.н., доцент

А.К. БАЙКИН³

Ph.D

^{1,3} Костанайский региональный университет им. А.Байтурсынова,
Костанай, Казахстан

² Челябинский государственный университет, Челябинск, Россия

*электронная почта автора: mira03@mail.ru

Г.К. ДАМБАУЛОВА^{1*}

э.ғ.к., профессор

С.И. ЛИЛИМБЕРГ²

э.ғ.к., доцент

А.К. БАЙКИН³

Ph.D

^{1,3} А.Байтұрсынова атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан

² Челябинск мемлекеттік университеті, Челябинск, Ресей

*автордың электрондық поштасы: mira03@mail.ru

G.K. DAMBAULOVA^{1*}

C.E.Sc., Professor

S.I. LILIMBERG²

C.E.Sc., Associate Professor

A.K. BAIKIN³

Ph.D

^{1,3} A. Baitursynov Kostanay Regional University, Kostanay, Kazakhstan

² Chelyabinsk State University, Chelyabinsk, Russia

*corresponding author e-mail: mira03@mail.ru

Аннотация. Цель – обозначить проблемы продовольственного снабжения в стране, разработка комплекса мер, направленных на повышение эффективности сельскохозяйственного производства. Наряду с принципами диалектического подхода к данному исследованию его методологической основой являются методы – монографический, научной абстракции, статистический, принципы комплексности, непротиворечивости. **Результаты** – дана авторская трактовка понятия «продовольственная безопасность» с экономической точки зрения. Обоснованы виды и критерии продовольственного обеспечения, предопределенные потенциалом и возможностью конкуренции отечественных производителей на региональном и международном рынках, рассмотрены показатели пищевой и энергетической ценности потребляемых продуктов питания по двадцати процентным группам населения Казахстана, производство мясной продукции в ЕАЭС (хозяйства всех категорий), ресурсы отдельных видов продовольствия и сырья по социально-значимым товарам. Показаны приоритетные направления государственной политики в решении продовольственного вопроса, повышения уровня и качества жизни жителей республики в перспективе. **Выводы** – авторами предложены пути урегулирования продовольственной ситуации. Для снижения импортной зависимости, увеличения объемов собственного производства необходимы модернизация материально-технической базы, создание эффективных кластеров, основанных на объеди-

нении мелких товаропроизводителей в средние и крупные предприятия, рациональное использование земель сельскохозяйственного назначения, действенная государственная поддержка. Важно отметить, что казахстанские сельхозтоваропроизводители обладают достаточными возможностями для производства конкурентоспособной продукции. Стратегической задачей выполнения продовольственных программ являются гарантии доступа населению страны к пищевым продуктам в ассортименте и объемах, необходимых и достаточных по физиологическим нормам потребления. Гарантией ее достижения служит стабильность преимущественно внутренних продовольственных и сырьевых источников, а также наличие необходимых запасов, в том числе резервных фондов. Свиноводство, благодаря высокой доходности и быстрому обороту средств – одно из перспективных направлений развития аграрного сектора Казахстана.

Аңдатпа. *Мақсаты* – елдегі азық-түлікпен қамтамасыз ету проблемаларын белгілеу, ауыл шаруашылығы өндірісінің тиімділігін арттыруға бағытталған шаралар кешенін әзірлеу. Осы зерттеуге диалектикалық көзқарас принциптерімен қатар оның әдіснамалық негізі *әдістері* болып табылады – монографиялық, ғылыми абстракция, статистикалық, күрделілік, дәйектілік принциптері. *Нәтижелері* – «азық-түлік қауіпсіздігі» ұғымына экономикалық тұрғыдан авторлық түсінік берілді. Өңірлік және халықаралық нарықтарда отандық өндірушілердің бәсекелестігінің әлеуеті мен мүмкіндігімен алдын ала айқындалған азық-түлікпен қамтамасыз етудің түрлері мен өлшемдері негізделді, Қазақстан халқының жиырма пайыздық тобы бойынша тұтынылатын тамақ өнімдерінің тағамдық және энергетикалық құндылығының көрсеткіштері, ЕАЭО-да ет өнімдерін өндіру (барлық санаттағы шаруашылықтар), әлеуметтік маңызы бар тауарлар бойынша азық-түлік пен шикізаттың жекелеген түрлерінің ресурстары қаралды. Азық-түлік мәселесін шешуде, республика тұрғындарының өмір сүру деңгейі мен сапасын арттыруда мемлекеттік саясаттың басым бағыттары көрсетілген.

Қортындылар – авторлар азық-түлік жағдайын реттеу жолдарын ұсынды. Импорттық тәуелділікті төмендету, өз өндірісінің көлемін ұлғайту үшін материалдық-техникалық базаны жаңғырту, шағын тауар өндірушілерді орта және ірі кәсіпорындарға біріктіруге негізделген тиімді кластерлер құру, ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді ұтымды пайдалану, пәрменді мемлекеттік қолдау қажет. Қазақстандық ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілердің бәсекеге қабілетті өнім өндіру үшін жеткілікті мүмкіндіктері бар екенін атап өту маңызды. Азық-түлік бағдарламаларын орындаудың стратегиялық міндеті ел халқының тұтынудың физиологиялық нормалары бойынша қажетті және жеткілікті ассортиментте және көлемде тамақ өнімдеріне қол жеткізуіне кепілдік беру болып табылады. Оған қол жеткізудің кепілі негізінен ішкі азық-түлік және шикізат көздерінің тұрақтылығы, сондай-ақ қажетті қорлардың, оның ішінде резервтік қорлардың болуы болып табылады. Шошқа шаруашылығы жоғары кірістілік пен қаражаттың жылдам айналымының арқасында Қазақстанның аграрлық секторын дамытудың перспективалы бағыттарының бірі болып табылады.

Abstract. *The goal* is to identify the problems of food supply in the country, development of a set of measures aimed at improving the efficiency of agricultural production. Along with the principles of dialectical approach to this study, its methodological basis is the following *methods* – monographic, scientific abstraction, statistical, principles of complexity, consistency. *Results* – the author's interpretation of the concept "food security" from economic point of view is given. The types and criteria of food supply, predetermined by the potential and possibility of competition of domestic producers in regional and international markets, are substantiated, indicators of the nutritional and energy value of food consumed by twenty percent groups of the population of Kazakhstan, production of meat products in the EAEU (farms of all categories), resources of certain types of food and raw materials for socially significant goods are considered. The priority directions of the state policy in solving the food issue, improving the level and quality of life of the population of the republic in the future are shown. *Conclusions* – the authors proposed ways to resolve the food situation. To reduce import dependence and increase domestic production, it is necessary to modernize the material and technical base, create effective clusters based on the unification of small producers into medium and large enterprises, rational use of agricultural land, and effective state support. It is important to note that Kazakhstani agricultural producers have sufficient capabilities to produce competitive products. The strategic objective of the implementation of food programs is to guarantee access to the population of the country to food products in the range and volumes necessary and sufficient according to physiological norms of consumption. The guarantee of its achievement is the stability of predominantly domestic food and raw materials, as well as the availability of the necessary reserves, including reserve funds. Pig breeding, due to its high profitability and rapid turnover of funds, is one of the promising areas for the development of agricultural sector of Kazakhstan.

Түйінді сөздер: агроөнеркәсіптік кешен, азық-түлік және шикізат резервтері, азық-түлік, күнкөріс деңгейі, экспорт, импорт, азық-түлік қауіпсіздігі, бәсекеге қабілеттілік.

Keywords: agro-industrial complex, food and raw material reserves, food products, subsistence level, export, import, food security, competitiveness.

Таким образом, объект нашего исследования – национальная продовольственная безопасность, а целью – анализ существующей ситуации, разработка эффективных рекомендаций по совершенствованию и развитию инструментов национальной государственной политики по обеспечению продовольственной безопасности и достаточного внимания в связи с быстрым ростом мегаполисов и уменьшением общей площади сельскохозяйственных земель в Казахстане. Важным шагом на пути к устойчивости сельского хозяйства и обеспечению продуктами питания является расширение отрасли свиноводства и продвижение местной свинины на местном рынке.

Результаты и их обсуждение. По результатам выполненного анализа уровня и качества жизни казахстанцев получены следующие выводы.

Для каждого государства проблеме обеспечения продовольственной безопасности придается первостепенное значение. В современный период для продовольственной безопасности существуют внешние и внутренние угрозы.

Понимание уровня продовольственной безопасности связано с возможностью государства обеспечить население продовольственными товарами, соответствующими стандартам и нормам. Термин «продовольственная безопасность» можно рассматривать как в социально-экономическом, так и в политико-экономическом аспекте. Следовательно, продовольственная безопасность должна восприниматься как способность государства удовлетворить внутренний спрос, и как использовать потенциал отечественного агропромышленного комплекса для решения продовольственных задач.

На современном этапе актуальна задача обеспечения национальной продовольственной безопасности, понимаемая как предоставление жителям страны минимального, научно обоснованного физиологическими нормами потребления, объема продовольственных товаров, произведенных отечественными производителями, реализуемых по ценам, доступным большинству жителей страны.

Проблема современного Казахстана заключается в необходимости создания условий, обеспечивающих население страны основными продуктами питания в достаточном количестве, качестве и ассортименте. Утвержденные научно обоснованные физиологические нормы потребления продуктов питания не корректировались с 2016г.

Перечень из 64 пунктов содержит нормы потребления на одного человека, включающие муку, хлеб и хлебобулочные изделия, различные крупы, овощи и зелень, фрукты и ягоды, мясо и мясные продукты, рыбу и рыбные продукты, яйцо, молочные продукты, чай, кофе, приправы и сладости. Установленная норма потребления на одного человека в год составляет 109 кг хлеба и хлебобулочных изделий, в том числе 7,4 кг гречки, 8,4 кг риса, 100 кг картофеля, 149 кг овощей и бахчевых культур, 132 кг фруктов и ягод, 78,4 кг мяса и мясных продуктов, 14 кг рыбы и рыбных продуктов, 265 шт. яиц. Анализ продовольственной корзины свидетельствует о наполнении корзины недорогими продуктами, доступными для малообеспеченных слоев населения [3].

Подобная минимальная продовольственная корзина позволяет казахстанцам питаться на уровне, достаточном только для поддержания физиологического состояния организма. Однако такой набор продуктов не позволяет получать полноценное питание, богатое витаминами, аминокислотами и другими полезными компонентами, обеспечивающими сохранение и преумножение здоровья.

Изучение домашних хозяйств, проведенное случайным методом в 2022г., свидетельствует, что доля населения, питающегося продуктами, имеющими калорийность ниже минимально допустимого уровня, равна 3,6% (таблица 1).

Таблица 1 – Пищевая и энергетическая ценность потребляемых продуктов питания, по 20%-ным группам населения Республики Казахстан в 2022г., г/сут.

Показатель пищевой ценности	Квантиль				
	1	2	3	4	5
Белки	76,1	91,2	101,7	117,1	144,8
Жиры	90,3	109,6	124,8	146,8	184,1
Углеводы	355,5	397,8	421,3	459,0	532,1
Энергетическая ценность, ккал/сут.	2 580,0	2 990,0	3 268,0	3 688,0	4 446,0

Примечание: составлена авторами

Деление населения на категории в зависимости от доходов и выделения квинтилей (первая категория – люди с наименьшим доходом, пятая категория – люди с наибольшим доходом), свидетельствует о больших различиях между этими группами по таким параметрам, как пищевая и энергетическая ценность продуктов питания, потребляемых ими.

Показатель продовольственной безопасности обозначает долю населения в общей их численности, которое проживает

в домашних хозяйствах и имеет как минимум одного взрослого члена семьи, не обеспеченного продовольствием. Данный фактор по Казахстану выше, чем в государствах в Африке и Южной Америке, а также в некоторых странах Западной и Восточной Азии [4].

При анализе обеспеченности населения продовольствием, следует отметить, что ниже 95% казахстанцы обеспечены молоком и сливками (93,8%), йодированной солью (91,6%), свининой (89,6%), греч-

невой крупой (87,7%), макаронными изделиями (83%), подсолнечным маслом (82,8%). Обеспеченность жителей страны сливочным маслом составляет 74,3%, мясом птицы - 70,3%, сахаром - 57,8%, сырами и творогом - 52,9%.

В то же время Казахстан как член Евразийского экономического союза интегрирован в экономику стран ЕАЭС, поэтому

национальная продовольственная безопасность частично решается за счет внутрисоюзных поставок. В таблице 2 отражена картина производства мяса странами ЕАЭС, которая свидетельствует, что страны-партнеры практически полностью покрывают потребности населения в основных продуктах питания.

Таблица 2 - Производство мясной продукции животноводства в ЕАЭС в 2022г. (хозяйства всех категорий)

Страна	Скот и птица на убой (в живом весе)		
	тыс. т	в % к 2021г.	2021 г. в % к 2020г.
ЕАЭС	20 638,9	102,1	100,6
Армения	181,9	93,8	101,8
Беларусь	1 671,0	97,7	97,6
Казахстан	2 171,0	100,4	105,0
Кыргызстан	441,2	102,9	102,0
Россия	16 173,8	102,9	100,3

Примечание: составлена на основе данных Евразийской экономической комиссии // Экспресс-информация 13 февраля 2023г.

Вместе с тем Казахстан как член глобального продовольственного рынка восполняет недостающую часть продуктов питания, производимых внутри страны, путем

импорта из других стран. В таблице 3 наглядно продемонстрирована обеспеченность населения основными продуктами питания с учетом импортного продовольствия.

Таблица 3 – Ресурсы отдельных видов продукции (товаров) и сырья по социально значимым продовольственным товарам, январь-июль 2022г., %

Вид продукции	Производство	Импорт
Мясо		
Мясо овец и коз	100,0	0,0
Мясо крупного рогатого скота	98,5	1,5
Конина	98,0	2,0
Свинина	89,6	10,4
Продукты птицеводства		
Мясо птицы	70,3	29,7
Яйцо куриное	98,1	1,9
Мукомольная продукция и крупы		
Хлеб пшеничный	99,8	0,2
Мука мелкого помола пшеничная из пшеницы твердых и мягких сортов	99,1	0,9
Макаронные изделия, лапша, кус-кус и изделия мучные аналогичные	83,0	17,0
Рис полуобрушенный, или полностью обрушенный, или расколотый	96,0	4,0
Крупа и мука грубого помола гречневая	87,7	12,3
Молочная продукция		
Кефир не ароматизированный, не содержащий добавок фруктов, орехов или какао	96,5	3,5
Молоко и сливки не сгущенные и не подслащенные, более 1%, но не более 3% жирности, пастеризованные	93,8	6,2
Масло сливочное не более 85% жирности	74,3	25,7
Сыр и творог	52,9	47,1
Бакалейная продукция		
Соль йодированная	91,6	8,4
Масло подсолнечное рафинированное и нерафинированное	82,8	17,2
Сахар рафинированный тростниковый или свекловичный, сахароза химически чистая в твердом состоянии, без добавок ароматических и красящих	57,8	42,2

Примечание: составлена на основе данных Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан

С 2015 по 2017гг. в стране резко снизилось производство продовольствия (рисунок 1). Однако с 2018г. этот показатель

возрастал и к 2022г. произошло значительное увеличение производства продовольствия на душу населения.

Рисунок 1 – Динамика производства продовольствия на душу населения в Республике Казахстан

В сложившейся ситуации обеспечения отечественной продовольственной безопасности можно выделить ряд проблем:

- * продовольственная переработка товаров и загрузка производственных мощностей предприятий перерабатывающей отрасли имеет низкий уровень. Почти 80% произведенного сельскохозяйственного продукта в Казахстане продается в качестве сырья без переработки вследствие низкого уровня технологического оборудования перерабатывающих предприятий [5];

- * продукты питания из Казахстана неконкурентоспособны сравнительно с импортными продуктами по причине низкого качества, цены, структуры, ассортимента, дизайна упаковки и т.д. [6,7];

- * национальные стандарты качества продуктов питания не соответствуют международным стандартам, что приводит к недостаточной защите казахстанского рынка от ввоза импортной продукции, произведенной на основе генетически модифицированных технологий, и низкокачественной продукции. Кроме того, в стране не хватает современных лабораторий и оборудования, способных выявить такие продукты, например, точный состав фруктовых соков. Также известно, что многие зарубежные производители используют генетически модифицированное сырье для производства мясных консервов;

- * в аграрном производстве практически не внедряются инновационные технологии. Отечественные ученые-агрономы, успешно проводившие многолетние исследования, не имеют возможности реализовать их на

производстве. В последние годы на поддержку аграрной науки выделяется только 0,24% ВВП сельскохозяйственной отрасли. В результате тормозится инновационное развитие отечественного АПК [8].

Кроме того, что казахстанские производители реализуют продукты питания на внутреннем рынке, имеется значительный потенциал для наращивания экспорта. Так, в таблице 4 отражены объемы экспортных поставок. Таким образом, экспортируются йодированная соль, мука, подсолнечное масло, макаронные изделия, рис, гречневая крупа, сливочное масло. При этом на внутреннем рынке полностью потребляется весь произведенный сахар, хлеб, а также свинина и конина.

Высокие объемы импортного продовольствия значительно снижают продовольственную безопасность и негативно воздействуют на национальные интересы, поскольку приобретение импортной продукции выгодно для экономики стран-экспортеров. Кроме того, рост зависимости страны от поставок импортного продовольствия снижает уровень благосостояния основной массы населения.

Все это приводит к дальнейшему социальному расслоению общества, поскольку доходы наименее экономически защищенных слоев населения резко уменьшаются. Эта часть населения вынуждена экономить и меньше потреблять мяса и мясных продуктов, молока и молочных продуктов, рыбы и рыбной продукции, замещая образовавшуюся нишу в рационе питания дешевыми хлебопродуктами и овощами.

Таблица 4 – Использование отдельных видов продукции (товаров) и сырья по социально значимым продовольственным товарам, январь-июль 2022г., %

Вид продукции	Экспорт	Реализация на внутреннем рынке
Соль йодированная	80,8	19,2
Мука мелкого помола пшеничная из пшеницы твердых и мягких сортов	55,5	44,5
Масло подсолнечное рафинированное и нерафинированное	40,1	59,9
Макароны, лапша, кус-кус и изделия мучные аналогичные	32,3	67,7
Рис полуобрушенный, или полностью обрушенный, или расколотый	22,9	77,1
Крупа и мука грубого помола гречневая	16,6	83,4
Масло сливочное не более 85% жирности	10,0	90,0
Мясо овец и коз	4,8	95,2
Яйцо куриное	4,6	95,4
Молоко и сливки не сгущенные и не подслащенные, более 1%, но не более 3% жирности, пастеризованные	4,5	95,5
Сыр и творог	3,7	96,3
Мясо крупного рогатого скота	3,5	96,5
Мясо птицы	3,2	96,8
Кефир не ароматизированный, не содержащий добавок фруктов, орехов или какао	2,8	97,2
Сахар рафинированный тростниковый или свекловичный, сахароза химически чистая в твердом состоянии, без добавок ароматических и красящих	0,0	100,0
Хлеб пшеничный	0,0	100,0
Свинина	0,0	100,0
Конина	0,0	100,0

Примечание: составлена по данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан

Обеспечение национальной продовольственной безопасности предусматривает снабжение населения основными видами продуктов питания отечественного производства и установление государственных гарантий качества и безопасности продуктов питания, а также формирование системы мер, направленных на недопущение ситуаций, угрожающих продовольственной безопасности.

Национальная продовольственная безопасность гарантирует состояние полной и постоянной готовности к возможным нарушениям системы обеспечения населения продовольствием. С этой целью должно быть сформировано необходимое количество продовольственных товаров и организовано надежное и справедливое его распределение.

Развитые государства обеспечивают продовольственную безопасность путем приоритетной поддержки собственных производителей сельскохозяйственной продукции и государственного гарантирования собственного производства всех основных продуктов питания. Кроме того, развитые государства оказывают равную поддержку как сельскохозяйственным производителям, так и потребителям продовольствия.

По аналогичному пути строится национальная продовольственная безопасность, направленная на поддержку потребителей и сельхозтоваропроизводителей.

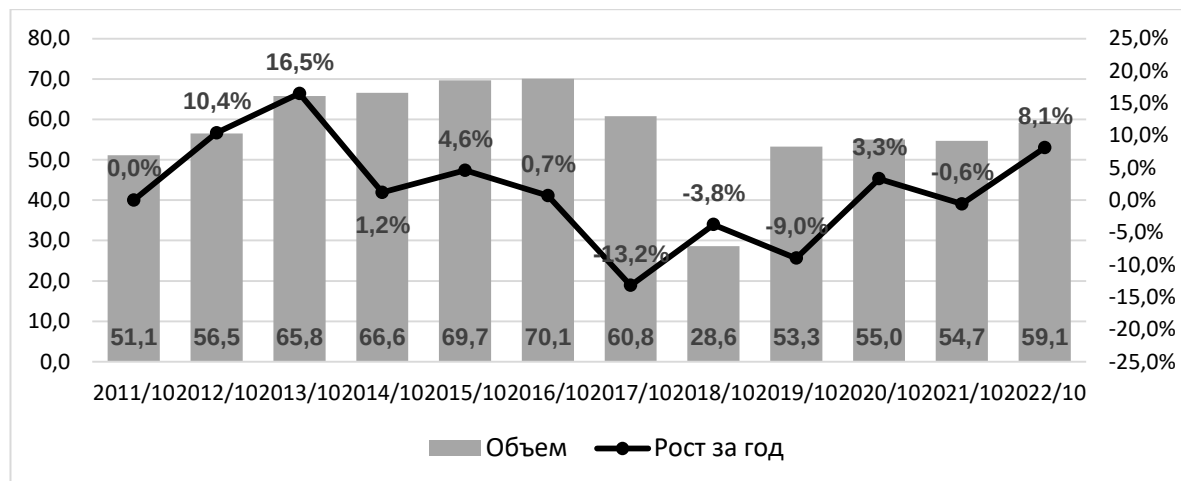
Проблема обеспечения казахстанцев мясом отечественного производства находится в приоритетном развитии аграрного сектора. Средний казахстанец стал потреблять меньше мяса и мясopодуkтов, но рост цен привел к увеличению доли затрат на приобретение этих продуктов.

Для обеспечения мясом населения Казахстана предлагается внедрение инновационных технологий в сфере мясного производства, которые позволят повысить эффективность и конкурентоспособность производимой мясной продукции. Для этого следует разработать стратегию его развития [9,10]; определить стратегические направления модернизации и прогнозирования перспективного развития мясной отрасли АПК.

Отечественные сельскохозяйственные предприятия имеют определенные потенциальные возможности и риски, ресурсы, преимущества и недостатки, изучение которых позволило выявить особенные признаки макро- и микросреды. Макросреда демонстрирует неблагоприятное состояние

животноводческих предприятий, причинами которого являются в первую очередь ценовой дисбаланс между сельскохозяйственной и промышленной продукцией, а также низкий платежеспособный спрос жителей страны [11].

По данным EnergyProm (рисунок 2), в Казахстане производство свежего или охлажденного «красного» мяса за январь-октябрь 2022г. составило 59,1 тыс. т, что на 8,1% больше по сравнению с аналогичным периодом прошлого года [12].

Примечание: по данным сайта energyprom.kz

Рисунок 2 – Свежее или охлажденное мясо крупного рогатого скота, свиней, овец, коз, лошадей и животных семейства лошадиных, январь-октябрь 2022г.

В предстоящем прогнозном периоде выявлена многосторонняя структура угроз и рисков, включая негативное влияние свободного рынка энергоресурсов и роста стоимости материально-технических средств на животноводческую отрасль, низкий уровень развития отраслей, обслуживающих животноводство, уменьшение потребления мяса и мясoproductов вследствие расслоения населения по уровню доходов, а также слабая инфраструктура мясного рынка и недостаточная защита местных производителей продовольственных товаров от импортных продуктов питания [13].

Для того, чтобы минимизировать возможные риски, угрожающие развитию собственной мясной отрасли, требуется широкое использование имеющихся преимуществ, а именно:

- сельскохозяйственные угодья, которые могут быть использованы для выращивания кормов и разведения мясных пород скота;
- достаточное количество водных и энергетических ресурсов с целью увеличения объемов производства мяса;
- стабильный и растущий спрос на мясо и мясную продукцию на внутреннем и внешнем рынке.

Результаты исследования подтверждают необходимость изменения содержания хозяйственного портфеля в пользу развития мясного скотоводства.

Для решения проблемы продовольственной безопасности потребуется увеличить производство местных продуктов питания, включая мясо и мясoproductы. Основными отраслями мясного животноводства являются разведение птицы, овец, лошадей и крупного рогатого скота, в то время как свиноводство актуально только для отдельных регионов [14].

Наибольшее развитие свиноводство получило в северных регионах страны, в том числе в Костанайской, Северо-Казахстанской и Акмолинской областях. При этом значительная доля поголовья свиней выращивается в личных хозяйствах населения – 64%, в сельхозпредприятиях содержится 22%, на долю ИП и КХ приходится 14%.

Свиноводство становится одной из перспективных отраслей сельского хозяйства в стране. Начиная с 2017г. поголовье свиней в стране остается в пределах незначительной погрешности: 2017г. – 815,1 тыс. гол., 2018г. – 798,7 тыс. гол., 2019г. – 813,3 тыс. гол., 2020г. – 816,7 тыс. гол., 2021г. – 776,1 тыс. голов. Сокращение поголовья свиней продиктовано обеспечением потребностей страны в свинине, поскольку потребление свинины не превышает объемов производства, что создает предпосылки к развитию экспорта свинины.

В соответствии с данными Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам

Республики Казахстан, в 2021г. среди направлений животноводства наибольшую рентабельность с показателем доходности в 30,5% показало свиноводство.

Свиноводство может стать одним из триггеров увеличения экспорта мяса в стране. Ежегодное мировое потребление свинины составляет примерно 350 млн т, тогда как другое мясо в большом объеме не потребляется.

Лидером потребления свинины является, конечно, Китай, поскольку сам недостаточно производит для внутреннего потребления и поэтому вынужден импортировать мясо. В связи со вспышкой африканской чумы свиней в прошлые годы объемы импорта резко сократились. Наша страна находится в зоне, чистой от этой болезни, поэтому китайцы проявляют интерес к нашей мясной продукции.

Председатель Союза свиноводческих хозяйств Казахстана Анатолий Злой проводит сравнение рентабельности зерносеющих и свиноводческих хозяйств. При том, что закупочная цена 1 т пшеницы 3 класса составляет 115 800 тенге, оптовая цена 1 т свинины – 350 000 тенге. Получается, что мягкой пшеницей выгоднее кормить животных, чем продавать, в то время как рынок зерна постоянно колеблется, цена и потребление мяса неизменно растут. По мнению А. Злого, для экономики выгодно производить продукт, который пользуется спросом. Если он не наносит ущерб экологии, соблюдаются правовые нормы, необходимо производить продукт, в котором рынок заинтересован [15].

В стране ежегодное производство мяса составляет примерно 900 тыс. т, в общем объеме произведенного мяса доля свинины составляет около 90 тыс. тонн. Учитывая рентабельность свиноводства, можно предположить, что это может быть высокодоходным производством.

Таким образом, важнейшими задачами сельскохозяйственного сектора РК являются создание условий для устойчивого развития производства и реализации мяса и мясной продукции, наращивание продовольственной безопасности, рост экспортных возможностей мясопроизводящей отрасли в целом, и свиноводства, в частности, улучшение его качественных характеристик и конкурентоспособности.

Казахстанская свинина может экспортироваться в Китай. Однако трудности с экспортом качественной свинины на зарубежный рынок связаны с такими проблемами, как низкая конкурентоспособность

мяса и недостаточный уровень логистических связей, несовершенная тарифная политика, нехватка специальных вагонов-рефрижераторов и удаленность от крупных морских портов.

Заключение. Для обеспечения национальной продовольственной безопасности необходимо:

1. Осуществлять планомерную политику импортозамещения продуктов питания и стимулировать рост отечественного производства.
2. Обновлять материально-техническую базу на основе инновационных технологий.
3. Формировать кластеры и повышать их эффективность путем объединения мелких предприятий в крупные и средние предприятия, оптимизируя земельные участки и учитывая их специализацию.
4. Предоставлять государственную поддержку отечественным производителям конкурентоспособной продукции.
5. Обеспечивать экологическую безопасность мяса и мясопродуктов.

Исследование финансируется Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (грант № AP09058680) «Эффективность цифровизации развития интенсивного свиноводства в Костанайской области».

Список литературы

- [1] Дохолян, С.В. Инструменты государственного регулирования в обеспечении продовольственной безопасности страны / С.В. Дохолян // Продовольственная политика и безопасность. – 2021. – №4. – С. 227-232.
- [2] Ларионов, В.Г. Продовольственная безопасность России / В.Г. Ларионов // Продовольственная политика и безопасность. – 2019. – Том 2. – № 1. – С. 47–58.
- [3] Трофимова, О. Продовольственная безопасность. Каких продуктов не хватает Казахстану [Электронный ресурс]. – 2022. – URL: <https://www.informburo.kz/interview/prodovolstv-ennaya-bezopasnost-kakix-produktov-ne-xvataet-kazaxstanu> (дата обращения: 12.04.2023).
- [4] Кошебеева, Г.К. Анализ и перспективы продовольственной безопасности Республики Казахстан / Г.К. Кошебеева // Вестник Алтайской академии экономики и права. – 2018. – № 4 – С. 57-69.
- [5] Огорокова, Л.Г. Ресурсный потенциал предприятия / Л. Г. Огорокова. – Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский государственный технический университет, 2018. – 293 с.
- [6] Dambaulova, G.K. Consultation of Agricultural Organizations Conceptual Approach to the Competitiveness Assessment / G.K. Dam-

baulova // International Business Management. – 2016. – 10 (16). – P. 3375-3379.

[7] Dambaulova, G.K. The Role of Information-Consulting Service in Efficiency Increasing of the Use of Limited Resources in the Agrarian Enterprises / G.K. Dambaulova // The Social Sciences. – 2016. – 11(10). – P. 2617-2620.

[8] Dambaulova, G.K. Meta-analysis of the potential of Kazakhstani pork in the global market of meat products: Problems and prospects / G.K. Dambaulova // Veterinary World. – 2022. – 15(11). – P. 2705- 2714.

[9] Шишкина, Ю.Н. Проблемы формирования продовольственной безопасности / Ю.Н. Шишкина // Государственное регулирование сельского хозяйства: концепции, механизмы, эффективность. - М.: «Энциклопедия российских деревень», 2015.- 663 с.

[10] Ахметов, Д.Г. Продовольственная безопасность Российской Федерации: современное состояние и возможности обеспечения / Д.Г. Ахметов, Д.И. Файзрахманов // Вестник Казанского Государственного аграрного университета. – 2021. – № 4. – С. 10-15.

[11] Дамбаулова, Г.К. Состояние и проблемы развития отрасли свиноводства в Республике Казахстан / Г.К. Дамбаулова, Б.Е. Рустембаев, С.И. Лилимберг // Экономика и статистика. – Астана, 2021. – №4. – С. 53-60.

[12] На радость мясоедам: выпуск свежего и охлажденного «красного» мяса вырос на 8% за год [Электронный ресурс]. – 2022. – URL: <https://www.energyprom.kz/ru/a/monitoring/na-radost-myasoedam-vypusk-svezhego-i-ohlazhdyonnogo-krasnogo-myasa-vyros-na-8-za-god> (дата обращения: 12.04.2023).

[13] Михайлова, О.А. Тенденции развития мирового свиноводства / О.А. Михайлова // Вестник аграрной науки.- 2018. – № 1(70). – С. 36-45.

[14] Демакова, Е.А. Современное состояние, проблемы и перспективы развития экспорта свинины в России / Е.А. Демакова // Экономика, труд, управление в сельском хозяйстве. - 2020. – № 8(65). – С. 117-123.

[15] Свиноводство в Казахстане: выгоды и перспективы [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: https://www.inform.kz/ru/svinovodstvo-v-kazahstane-vygody-i-perspektivy_a4030977 (дата обращения: 12.04.2023).

References

[1] Doholjan, S.V. (2021). Instrumenty gosudarstvennogo regulirovaniya v obespechenii prodovol'stvennoj bezopasnosti strany [Instruments of state regulation in ensuring the food security of the country]. *Prodovol'stvennaja politika i bezopasnost'* - Food policy and security, 4, 227-232 [in Russian].

[2] Larionov, V.G. (2019). Prodovol'stvennaja bezopasnost' Rossii [Food security in Russia] *Prodovol'stvennaja politika i bezopasnost'* - Food policy

and security, 1, 47-58 [in Russian].

[3] Trofimova, O. (2022). Prodovol'stvennaja bezopasnost'. Kakih produktov ne hvataet Kazahstanu [Food security. What products are lacking in Kazakhstan]. Available at: <https://informburo.kz/interview/prodovol'stvennaya-bez-opasnost--kakix-produktov-ne-xvataet-kazaxsta-nu> (date of access: 12.04.2023) [in Russian].

[4] Koshebaeva, G.K. (2018). Analiz i perspektivy prodovol'stvennoj bezopasnosti Respubliki Kazahstan [Analysis and prospects of food security of the Republic of Kazakhstan]. *Vestnik Altajskoj akademii jekonomiki i prava - Bulletin of the Altai Academy of Economics and Law*, 4, 57-69 [in Russian].

[5] Okorokova, L.G. (2018). Resursnyj potencial predprijatija [Resource potential of the enterprise] *Sankt-Peterburg: Sankt-Peterburgskij gosudarstvennyj tehnikeskij universitet: St. Petersburg State Technical University* [in Russian].

[6] Dambaulova, G.K. (2016). Consultation of Agricultural Organizations Conceptual Approach to the Competitiveness Assessment. *International Business Management*, 10 (16), 3375-3379.

[7] Dambaulova, G.K. (2016). The Role of Information-Consulting Service in Efficiency Increasing of the Use of Limited Resources in the Agrarian Enterprises. *The Social Sciences*, 11(10), 2617-2620.

[8] Dambaulova, G.K. (2022). Meta-analysis of the potential of Kazakhstani pork in the global market of meat products: Problems and prospects. *Veterinary World*, 15 (11), 2705-2714.

[9] Shishkina, Ju.N. (2015). Problemy formirovaniya prodovol'stvennoj bezopasnosti [Problems of formation of food security]. *VIAPI*, 663 [in Russian].

[10] Ahmetov, D.G. (2021). Prodovol'stvennaja bezopasnost' Rossijskoj Federacii: sovremennoe sostojanie i vozmozhnosti obespechenija [Food security of the Russian Federation: current state and possibilities of ensuring] *Vestnik Kazanskogo Gosudarstvennogo agrarnogo universiteta - Bulletin of the Kazan State Agrarian University*, 4, 10-15 [in Russian].

[11] Dambaulova, G.K. (2021). Sostojanie i problemy razvitija otrasli svinovodstva v Respublike Kazahstan [Bulletin of the Kazan GAUSState and problems of development of the pig industry in the Republic of Kazakhstan] *Jekonomika i statistika - Economics and statistics*, 4, 53-60 [in Russian].

[12] Na radost' mjasoedam: vypusk svezhego i ohlazhdjonnogo «krasnogo» mjasa vyros na 8% za god [To the delight of meat-eaters: the production of fresh and chilled "red" meat increased by 8% in a year] Available at: <https://www.energyprom.kz/ru/a/monitoring/na-radost--myasoedam-vypusk--svezhego-i-ohlazhdyonnogo--krasnogo--myasa-vyros-na-8-za-god> (date of access: 12.04.2023) [in Russian].

[13] Mihajlova, O.A. (2018). Tendencii razvitiya mirovogo svinovodstva [Trends in the development of world pig production] *Vestnik agrarnoj nauki - Bulletin of Agricultural Science*, 1 (70), 36-45 [in Russian].

[14] Demakova, E.A. (2020). Sovremennoe sostojanie, problemy i perspektivy razvitiya jeksporta svininy v Rossii [Current state, problems and prospects for the development of pork exports in Russia] *Jekonomika, trud, upravlenie v*

sel'skom hozjajstve - Economics, labor, management in agriculture, 8(65), 117-123 [in Russian].

[15] Svinovodstvo v Kazahstane: vygody i perspektivy [Pig farming in Kazakhstan: benefits and prospects] Available at: https://www.inform.kz/ru/svinovodstvo-v-kazahstane-vygody-i-perspektivy_a4030_977 (date of access: 12.04.2023) [in Russian].

Информация об авторах:

Дамбаулова Гульмира Каримжановна – **основной автор**; кандидат экономических наук, профессор; руководитель регионального Smart-центра; Костанайский региональный университет им. А.Байтурсынова; 110000 ул. А.Байтурсынова, 47, г.Костанай, Казахстан; e-mail: mira03@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-3002-396X>

Лилимберг Светлана Ивановна; кандидат экономических наук, доцент; профессор кафедры «Экономика»; Челябинский государственный университет; 454001 ул. Братьев Кашириных, 129, г.Челябинск, Россия; e-mail: via-lil@yandex.ru; <https://orcid.org/0000-0003-2119-5778>

Байкин Айдар Косымович; Ph.D; заведующий кафедрой «Бухгалтерский учет и управление»; Костанайский региональный университет им. А.Байтурсынова; 110000 ул. Байтурсынова, 47, г.Костанай, Казахстан; e-mail: aidar_baikin@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-6666-1547>

Авторлар туралы ақпарат:

Дамбаулова Гульмира Каримжановна – **негізгі автор**; экономика ғылымдарының кандидаты, профессор; аймақтық Smart-орталықтың бастығы; А.Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті; 110000 А.Байтұрсынов көш., 47, Қостанай қ., Қазақстан; e-mail: mira03@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-3002-396X>

Лилимберг Светлана Ивановна; экономика ғылымдарының кандидаты, доцент; «Экономика» кафедрасының профессоры; Челябинск мемлекеттік университеті; 454001 Ағайынды Каширин көш., 129, Челябинск қ., Ресей; e-mail: via-lil@yandex.ru; <https://orcid.org/0000-0003-2119-5778>

Байкин Айдар Косымович; Ph.D; «Бухгалтерлік есеп және басқару» кафедрасының меңгерушісі; А.Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті; 110000 Байтұрсынов көш., 47, Қостанай қ., Қазақстан; e-mail: aidar_baikin@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-6666-1547>

Information about authors:

Dambaulova Gulmira Karimzhanovna – **The main author**; Candidate of Economic Sciences, Professor; Head of the Regional Smart-center; A. Baitursynov Kostanay Regional University; 110000 A. Baitursynov str., 47, Kostanay, Kazakhstan; e-mail: mira03@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-3002-396X>

Lilimberg Svetlana Ivanovna; Candidate of Economic Sciences, Associate Professor; Professor of the Department of Economy; Chelyabinsk State University; 454001 Brothers Kashirin str., 129, Chelyabinsk, Russian Federation; e-mail: via-lil@yandex.ru; <https://orcid.org/0000-0003-2119-5778>

Baikin Aidar Kosymovich; Ph.D; Head of the Department of Accounting and Management; A. Baitursynov Kostanay Regional University; 110000 Baitursynova str., 47, Kostanay, Kazakhstan; e-mail: aidar_baikin@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-6666-1547>

**INNOVATIONS IN THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX OF THE AKTOBE REGION
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: AN EFFECTIVE MECHANISM FOR SOLVING
THE FOOD ISSUE**

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ АҚТӨБЕ ОБЛЫСЫНЫҢ АГРОӨНЕРКӘСІПТІК
КЕШЕНІНДЕГІ ИННОВАЦИЯЛАР: АЗЫҚ-ТҮЛІК МӘСЕЛЕСІН ШЕШУДІҢ ТИІМДІ ТЕТІГІ**

**ИННОВАЦИИ В АГРОПРОМЫШЛЕННОМ КОМПЛЕКСЕ АКТЮБИНСКОЙ ОБЛАСТИ
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН: ЭФФЕКТИВНЫЙ МЕХАНИЗМ РЕШЕНИЯ
ПРОДОВОЛЬСТВЕННОГО ВОПРОСА**

K. KUSSAINOV¹

Dr.E.Sc., Professor

R. YESBERGEN^{2*}

C.E.Sc., Associate Professor

G. KERIMBEK³

C.E.Sc., Associate Professor

¹*K.Zhubanov Aktobe Regional State University, Aktobe, Kazakhstan*

²*Branch of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of
Kazakhstan in Aktobe region, Aktobe, Kazakhstan*

³*Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan*

**corresponding author e-mail: rau01021980@mail.ru*

Х.Х. КУСАИНОВ¹

э.ғ.д., профессор

Р.Ә. ЕСБЕРГЕН^{2*}

э.ғ.к., қауымдастырылған профессор

Г.Е. КЕРІМБЕК³

э.ғ.к., қауымдастырылған профессор

¹*Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан*

²*ҚР Президентінің жанындағы мемлекеттік басқару Академиясының Ақтөбе облысы
бойынша филиалы, Ақтөбе, Қазақстан*

³*Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан*

**автордың электрондық пошталасы: rau01021980@mail.ru*

Х.Х. КУСАИНОВ¹

д.э.н., профессор

Р.Ә. ЕСБЕРГЕН^{2*}

к.э.н., ассоциированный профессор

Г.Е. КЕРІМБЕК³

к.э.н., ассоциированный профессор

¹*Актюбинский региональный университет им.К.Жубанова, Актөбе, Казахстан*

²*Филиал Академии государственного управления при Президенте РК
по Актюбинской области, Актөбе, Казахстан*

³*Казахский национальный университет им. Аль-Фараби, Алматы, Казахстан*

**электронная почта автора: rau01021980@mail.ru*

Abstract. Purpose – the article discusses the current aspects of the development of agro-industrial complex on the example of the Aktobe region, presents recommendations that contribute to the solution of these issues. **Research methods** – abstract-logical, statistical, observation, scientific abstraction. Factor analysis, grouping method, tabular and graphical methods of data visualization were used as statistical tools. **Results** – studying the foreign practice of modernizing agricultural sector in order to ensure food security, the authors note that the main criteria should include the system of state and local self-government, legislative framework, fiscal and monetary regulation, mechanism of subsidizing and lending, investment, innovation policy. The main indi-

Аннотация. *Цель* – в статье рассматриваются актуальные аспекты развития агропромышленного комплекса на примере Актыубинской области, представлены рекомендации, способствующие решению этих вопросов. *Методы* исследования – абстрактно-логический, статистический, наблюдения, научной абстракции. В качестве статистического инструментария использовались факторный анализ, метод группировок, табличные и графические приемы визуализации данных. *Результаты* – изучая зарубежную практику модернизации аграрного сектора в целях обеспечения продовольственной безопасности, авторы отмечают, что к основным критериям следует отнести систему государственного и местного самоуправления, законодательную базу, бюджетно-налоговое и денежно-кредитное регулирование, механизм субсидирования и кредитования, инвестиционную, инновационную политику. Анализируются основные показатели сельскохозяйственного производства региона за 2017-2021гг. Доказано, что в настоящее время необходимо восстановить данную стратегически значимую отрасль экономики на качественно новой технико-технологической основе, отвечающей современным тенденциям. Аграрная наука Казахстана разработала достаточно большое количество инноваций, реализация которых в АПК позволила бы поднять его на высокий уровень. Однако степень использования нововведений у товаропроизводителей остается очень низкой. Одна из проблем слабой активности инновационных процессов – недостаточная мотивация в освоении новшеств сельскохозяйственными товаропроизводителями. *Выводы* – инновационное развитие предполагает переход на ресурсосберегающие технологии, способствующие не только наращиванию объемов продукции, но и экономии ресурсов, а также достижению необходимого уровня продовольственной обеспеченности. Эта комплексная задача требует создания надлежащих условий: соответствующей инфраструктуры инновационной деятельности, совокупности материальных, технических, законодательных средств для информационного, маркетингового, финансового, кадрового обслуживания хозяйствующих субъектов.

Keywords: agro-industrial complex, modernization, innovative technologies, small and medium business, resource saving, infrastructure, state support, food security, competitiveness.

Түйінді сөздер: агроөнеркәсіптік кешен, жаңғырту, инновациялық технологиялар, шағын және орта кәсіпкерлік, ресурс үнемдеу, инфрақұрылым, мемлекеттік қолдау, азық-түлік қауіпсіздігі, бәсекеге қабілеттілік.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, модернизация, инновационные технологии, малое и среднее предпринимательство, ресурсосбережение, инфраструктура, государственная поддержка, продовольственная безопасность, конкурентоспособность.

Introduction. The agro-industrial complex plays a key role in ensuring the food independence and security of the state. It is food security that is becoming one of the most important priorities in the current conditions.

The food problem is one of the global ones, while food security is considered primarily at the national level. The following are recognized as elements of national food security: stable physical availability of the necessary food in the right quantity and quality; economic availability of food for the entire population of the country; food security of the state in relation to basic foodstuffs; development of agriculture and expanded reproduction of food [1].

Currently, the organizational system of governance in the agriculture is considerably weakened by a number of factors. Those include, but are not limited to the following: the shortage of and poor quality of the park of machines, the lack of effective engineering infrastructure, the lack of innovative and intellectual reconstruction of agricultural production, negative phenomena in the material and technical support of producers of agricultural goods, the fragmentation of the system participants and their lack of legal regulation.

The important factors that affect the modernization of the agro-industrial complex are of regional character. They are closely related to macro and microeconomic levels of economic impact.

Regional factors influencing the creation and optimization of the agro-industrial complex in individual regions can be divided into six important groups: technical and technological; soil-climatic; economic; social; information and environmental.

In recent years, the agro-industrial complex has been considered as one of the main priorities of the economic policy of the Republic of Kazakhstan. However, the situation with the innovative activity of agriculture is lower compared to the producers of agricultural products.

Material and methods of research. The foreign and domestic scientists devoted to the study of the problems of modernization of the agrarian sector.

Nevertheless, the problems of modernization of the agro-industrial complex, the impact of modern challenges and the development of strategic prospects for the agro-industrial complex has been and remains to be relevant for the governance of Kazakhstan. The scholarly and practical significance of these issues necessitated their further scientific research.

The theoretical and methodological basis of the research is the works of domestic and foreign researchers on the modernization of agriculture. The research is based on dialectical, statistical, inductive and deductive methods used in the fields of the agroindustrial complex. To solve these problems, special methods of comparative analysis, grouping of data, indexes, analysis and synthesis, modeling and methods of short-term and long-term forecasting were used.

The key problems of the development of the agro-industrial complex of Kazakhstan are low technical equipment of the branch with agricultural machinery and technology, inefficient use of natural resources, in particular land, water, the presence of a large number of small non-commodity farms, low level of processing of agricultural products, a lot of intermediaries between the production and sale of grown products, poor implementation of the results of scientific research and development of agricultural scientists, low level of storage, transportation and sale of agricultural products.

Results and their discussion. To achieve the United Nations Sustainable Development Goal “A World without Hunger by 2030”, it is necessary to develop more productive, efficient, sustainable, inclusive, transparent and sustainable food systems, and to change the current agro-food system.

The agricultural sector of the world economy must provide the necessary amount of food to the growing population of the planet.

According to the The United Nations's forecast, the world's population will grow to 8.6 billion people in 2030 and to 9.8 billion by 2050. Due to the growth of the world's population, there is a decrease in the availability of arable land.

Kazakhstan has managed to maintain relative stability of food security, but has also risen by 16 positions in the Economist Intelligence Unit Global Food Security Index at the end of 2022.

The main directions of innovative development in agriculture in the near future should be the formation of effective production and economic structures; use of innovative technologies in planning, organizing and managing production; development of information and advisory services; creation of highly productive varieties, hybrids of crops and animal breeds adapted to stressful situations and regional characteristics; as well as the development and implementation of zonal innovative environmentally friendly technologies. In the foreground should be the problem of improving the efficiency of innovation management [2].

Improvement for the organization of innovative activity in agriculture should be carried out by modernizing organizational and legal structure: the formation of cooperative ties between the components of the organizational structure; creation of innovative infrastructure; improving the legal framework for innovative activities in the agricultural sector; improvement of the insurance system; creation of a system for stimulating innovation activity.

The formation of a mechanism for stimulating the innovative modernization of agriculture in the country and the region involves the solution of the following tasks:

- creation of a competitive research and development sector and conditions for its resource reproduction;
- creation of the effective system that would enable the innovative modernization of agriculture in the region;
- development of institutions for commercialization and protection of research and development results;
- innovative modernization of the agricultural management system.

At the level of each region, a clear organizationally managed innovation system should be formed, where each element would be characterized by specific functions, internal and external relations, and should carry out its activities in accordance with the overall strategy and objectives of the entire system.

Aktobe region has a convenient geographical location and has the potential for full food supply of Western Kazakhstan population. As a result of its convenient geographical location, the region has a well-developed transport infrastructure. There are 11,415.2 thousand hectares of agricultural land, of which 10,177.6 thousand hectares of pastures, 133.1 thousand hectares of hayfields, 702.3 thousand hectares of arable land, and 256.3 thousand hectares of lands with valuable underground resources. Two thirds of agricultural products produced in the region are accounted for by private subsidiary farms (table 1).

Table 1- Main indicators of agricultural production in Aktobe region in 2017-2021, million tenge

Indicators	2017	2018	2019	2020	2021
Gross output of products and services from agriculture, forestry and fisheries at current prices, million tenge	201 352,1	234 989,0	272 393,7	326 346,7	375 313,9
Gross crop production	78 033,9	85 290,6	96 433,8	123 040,1	132 604,6
Gross livestock production	122 411,0	148 838,2	174 866,2	202 120,1	242 635,7
Agricultural services	186,4	207,7	261,8	66,0	73,5
Volume of products and services in hunting sector	20,9	18,5	23,0	22,6	23,0
Volume of products and services in forestry	524,6	494,6	628,8	937,7	1011,2
Volume of products and services in fisheries	175,3	139,5	180,2	160,2	165,3
Index of physical volume of gross output (including services) of rural forestry and fisheries, as a percentage of the previous year	104,4	106,3	103,8	106,7	115,0
Note: https://stat.gov.kz/region/248875/statistical_information/publication					

Development and modernization of agriculture is impossible without state regulation and support. A modern approach is based on a combination of market self-regulation mechanisms and the active influence of government bodies. Agriculture requires state sup-

port for issues such as regulation of alternative exchange, price policy, regulation of export-import operations, formation of infrastructure of agro-industrial complex.

There were positive changes in indicators such as the availability of food for the population, the quality and safety of food products, as well as the availability of food products, agricultural infrastructure, scientific research in the agro-industrial complex [6].

It is necessary to note the following problems in the field of food security in Kazakhstan:

- * the level of food price inflation, which potentially increases the share of food costs in total household income for the wider population in the context of a decline in real average income;

- * reduction in the level of consumption of vegetables and dairy products per capita, which may affect other categories of agricultural products.

The main problems of food security in the Republic of Kazakhstan are: reduction of production capacity in the agricultural sector of the economy; insufficient level of stock, insurance and logistics of food supply. The threat of agflation (agrarian inflation) causes a disproportionate increase in prices for food products and industrial crops. An important problem is the low standard of living of the population, most of the income of low-income people are spent on food purchases. There is an inefficient system of pricing and distribution of food products. In the Republic of Kazakhstan in order to solve these problems, it is planned to create a stable network of wholesale distribution centers from among small agricultural producers and personal subsidiary farms [7].

Modernization of the agrarian sector of the economy in Kazakhstan and foreign countries has similar goals:

- satisfaction the needs of the population for affordable food products in terms of price, quality and assortment;
- improvement of the structure of the agro-industrial complex;
- implementation of monetary and credit, budgetary and tax regulation of the agricultural enterprises' activities;
- social support of the able-bodied population and ensuring its employment;
- increase the competitiveness of the country;
- participation in foreign trade operations;
- management of innovative and investment development of agriculture;
- solution of environmental problems.

Kazakhstan's agriculture, being one of the priority areas of economic development, has great potential and huge reserves. 42% of the population of Kazakhstan lives in rural areas, which is about 7.7 million people. Today, the agro-industrial complex of Kazakhstan employs 14% of the total number of employed people. Agriculture in Kazakhstan accounts for 5% of Gross Domestic Product (GDP) [8].

State support of the modernization of the agro-industrial complex is mainly carried out in the following ways:

- ✓ budget lending;
- ✓ subsidizing in the context of economic efficiency of the subsidy so as to increase the quality and competitiveness of the manufactured product.

Despite the positive momentum of growth in recent years, the agricultural sector remains among the low-profitability sectors of the domestic economy, where many negative trends have not been overcome. If in 1991 the agro-industrial complex of Kazakhstan provided one third of the GDP (29.5%), today the agro-industrial complex produces about 5% of the Gross Domestic Product.

According to expert assessments, the main problem in Kazakhstan is the imperfection of the state regulation system of the agrarian sector.

The implementation of many special programs for the development of agricultural production did not have a significant impact on the improvement of the situation in this sector.

The main goal of almost all programs is to increase the competitiveness of agro-industrial complex. At the same time, during these years, the priority directions of the development of agricultural production were often changed, the system of state support, principles of subsidies, directions of support for the export of local agricultural products were revised. Allocating substantial budget funds to the agricultural sector did not bring concrete positive results that could be evaluated for the effectiveness of investments [9].

Raw materials form the basis of the potential of the agrarian sector in Kazakhstan. Almost 80% of agricultural products produced in Kazakhstan are processed as raw materials, and the competitiveness of finished products is weak, mainly due to the technological backwardness of processing enterprises. Despite the increase in state aid, the share of agricultural product processing remains low.

One of the important problems of the industry is high dependence on imports for a

number of products. Kazakhstan mainly exports raw materials.

Ready-made food products form the basis of imports. The main export product of Kazakhstan's agro-industrial complex remains cereals, which take 42% of the total volume of exports of agro products.

Production growth in the domestic agrarian sector can be achieved not by increasing the livestock, arable lands, or effective technologies, but due to attracting a large number of workers, increasing productivity, using modern equipment and achievements in the field of science and technology. This is evidence of the extensive development and technological backwardness of Kazakhstan's agricultural sector [10].

Since state support for agricultural producers in Kazakhstan is much lower than in economically developed countries, recommendations for its improvement should be aimed at preventing reduction of the current level of support and qualitative expansion of the tools used. Improving the forms and mechanisms of state support and increasing its scope is intended to create regionally integrated companies in the form of large agrarian food corporations (holdings) with the participation of state and private capital, unification of farmers and business structures for production and sale of final products.

The creation of such corporations can also be achieved by the development of promising directions of the state policy in the agro-industrial complex, increasing the profitability and investment attractiveness of agricultural industries, their technical modernization, increasing the availability of credit resources, increasing the volume of stock exchange trading, improving the training and attraction of highly qualified personnel, developing innovative infrastructure and personnel potential of innovative activities. It is also necessary to increase the standard of living of the population working in the agricultural sector of Kazakhstan [11].

The state should bear a part of expenses for creating and maintaining the growth potential of seed farming, livestock breeding, soil fertility, which require significant investments, particularly in the areas where it is usually difficult to attract investors. It is also important to finance research programs, train personnel, provide informational and marketing support to agro-industrial complex, create insurance funds, financial and material means in case of unexpected emergency situations [12].

The methods and means of state regulation of the innovative process include growing

economy, increasing employment, improving the competitive position of the country, improving the environmental situation, etc. which are aimed to solve tasks. In developed countries, support for agriculture is carried out systematically and regularly [13].

It is noticeable the capacity of each organization to innovate, in fact, either it is capable to produce a promising product or enter new business areas or others. It can provide considerable competitiveness in domestic and international markets[14].

Scientific and technical success in agriculture is connected with the influence of natural and biological factors. Each of the biological components of reproduction in agriculture (land, plants, animals) is the basis for independent directions of scientific research and technological development[15].

Conclusion

To modernize the agro-industrial complex in ensuring the food security of the region, it is necessary to:

1. Create and develop dairy and meat animal husbandry in all regions.
2. Invest in the formation of production capacities for processing agricultural raw materials, as well as to develop the production, marketing, transport systems in the agricultural sector.
3. Introduce a motivation system for high-performance agricultural labor to create effective organizational forms of agricultural production.
4. Update the fleet of machines in agriculture to perform the entire cycle of agricultural work both in crop production and in animal husbandry on a high-quality technical and technological basis.
5. Improve seasonal agricultural risk insurance mechanisms.
6. Finance and strengthen the state's activities to create a modern scientific, industrial, social, cultural and recreational infrastructure in the agricultural sector of the economy.

Taking into account the specifics of the industry, geographical, economic and social characteristics, every country in the world develops its own methods and programs to raise its agricultural business[15].

References

- [1] Ciolac, R. Agritourism-A Sustainable Development Factor for Improving the 'Health' of Rural Settlements. Case Study Apuseni Mountains Area / R. Ciolac, T. Adamov, T. Iancu, G. Popescu, R. Lile, C. Rujescu & D. Marin // Sustainability. -2019. – Vol. 11. – N. 5. – P. 1467. <https://doi.org/10.3390/su11051467>

[2] Lukhmanova, G.K. Food Security Assessment in Kazakhstan // G.K. Lukhmanova, N.B.Syzdykbayeva, L.A. Baibulekova, S.E. Abdykalyk & A.A. Seidakhmetova // Journal of Advanced Research in Law and Economics. – 2018. – Vol. 9. – N. 4. – P. 1337–1342. [https://doi.org/10.14505/jarle.v9.4\(34\).21](https://doi.org/10.14505/jarle.v9.4(34).21)

[3] Bureau of National Statistics of the Agencies for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Statistics of Agriculture [Electronic resource]. – 2021. Available at: <https://www.stat.gov.kz/official/industry/14/statistic/6> (date of access: 03.12.2022).

[4] Moldakenova, E.K. Ways of development of the system of the regional aspect of managing innovative processes in the AIC / E.K. Moldakenova, K.K. Baygabulova, B.T. Onaeva // National Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan. – 2018. – Vol. 6. – N. 332. – P. 203-209.

[5] Niyazbayeva, A.A. Development trends in production of agricultural products in Aktobe region of the Republic of Kazakhstan / A.A. Niyazbayeva, A.K. Oteshova // Problems of AgriMarket. – 2020. Vol. 2. – P. 99-105.

[6] Satybaldin, A.A. Food security of Kazakhstan: state and opportunities / A.A. Satybaldin, G.K. Temirova & T.A. Zhunisbekova // Economics: the strategy and practice. – 2020. Vol. 15. N. 2. – P. 11–20.

[7] Yesbergen, R.A. State regulation of agricultural industry of the Republic of Kazakhstan in conditions of VUCA-world / R.A. Yesbergen, S.K. Yessengaziyeva, G.N. Asrepov // Problems of AgriMarket. – 2022. Vol. 2. – P. 71-77.

[8] Zholmukhanova, A.Z. Monitoring of public support for agricultural producers in Germany and Kazakhstan / A.Z. Zholmukhanova, M.N. Mukaliyeva, A.Z. Koitanova // Problems of AgriMarket. – 2022. Vol. 1. – P. 52-60.

[9] Zhumaxanova, K.M. The current state of agriculture digitalization: problems and ways of solution / K.M. Zhumaxanova, Z.K. Yessymkhanova, R.G. Yessenzhigitova, A.T. Kaydarova // Central Asian Economic Review. – 2019. Vol. 5. – P. 104-106.

[10] Beisenbayeva, A.K. The importance of modernization and investment of agriculture in the Republic of Kazakhstan / A. K. Beisenbayeva, A. A. Amangeldy // Innovative scientific research. – 2022. – № 12-1(24). – P. 50-57. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7434654>

[11] Kernebaev, A.S. Priority directions of innovative development of the agro - industrial complex of Kazakhstan / A.S. Kernebaev, A. A. Taubayev, B. M. Zhukenov // Bulletin of Karaganda University. Economy Series. – 2020. – Vol. 100. – No. 4. – P. 44-52.

[12] M. A. Mansurova. The State and Level of Agrarian Sector Development as a Basis of Food Security in Kazakhstan / M. A. Mansurova, A. D. Makhmudov, Sh. D. Makhmudova, L. V. Fedorchenko // Bulletin of the Samara Municipal

Institute of Management управления. – 2021. – No. 4. – P. 16-24.

[13] Kerimova, U.K. Key problems of the development of the agro-industrial complex in Kazakhstan and ways to solve them / U.K. Kerimova, G.S. Kasenbayev // Bulletin of the University of Turan. – 2021. – № 4(92). – P. 85-92. <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2021-1-4-85-92>

[14] Ormanbetov, M.B. Scientific methods in the development of the agro-industrial complex of Kazakhstan / M.B. Ormanbetov // Journal Economy. Management. Finance. – 2023. – № 1(31). – P. 41-46.

[15] Baitilenova Y.S. The impact of government support on agricultural development / Y.S. Baitilenova, A. N. Narenova, M. T. Kenzhebayeva, E. T. Kenzhebayeva // Statistics, Accounting and Audit. – 2022. – No. 3(86). – P. 39-49. <https://doi.org/10.51579/1563-2415.2022-3.05>

References

[1] Ciolac, R., Adamov, T., Iancu, T., Popescu, G., Lile, R., Rujescu, C., Marin, D. (2019). Agritourism-A Sustainable Development Factor for Improving the 'Health' of Rural Settlements. *Case Study Apuseni Mountains Area*, 11(5), 1467 <https://doi.org/10.3390/su11051467>.

[2] Lukhmanova, G.K., Syzdykbayeva, N.B., Baibulekova, L.A., Abdykalyk, S.E., Seidakhmetova, A.A. (2018). Food Security Assessment in Kazakhstan. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*, 9(4), 1337-1342 [https://doi.org/10.14505/jarle.v9.4\(34\).21](https://doi.org/10.14505/jarle.v9.4(34).21)

[3] Bureau of National Statistics of the Agencies for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Statistics of Agriculture (2021). Available at: <https://www.stat.gov.kz/official/industry/14/statistic/6> (date of access: 03.12.2022).

[4] Moldakenova, E.K., Baygabulova, K.K., Onaeva, B.T. (2018). Ways of development of the system of the regional aspect of managing innovative processes in the AIC. *National Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan*, 6 (332), 203-209.

[5] Niyazbayeva, A.A., Oteshova, A.K. (2020). Development trends in production of agricultural products in Aktobe region of the Republic of Kazakhstan. *Problems of AgriMarket*, 2, 99-105.

[6] Satybaldin, A.A., Temirova, G.K., Zhunisbekova, T.A. (2020). Food security of Kazakhstan: state and opportunities. *Economics: the strategy and practice*, 15(2), 11–20.

[7] Yesbergen, R.A., Yessengaziyeva, S.K., Asrepov, G.N. (2022). State regulation of agricultural industry of the Republic of Kazakhstan in conditions of VUCA-world. *Problems of AgriMarket*, 2, 71-77.

[8] Zholmukhanova, A.Z., Mukaliyeva, M.N., Koitanova, A.Z. (2022). Monitoring of public support for agricultural producers in

Germany and Kazakhstan. *Problems of Agri-Market*, 1, 52-60

[9] Zhumaxanova, K.M., Yessymkhanova, Z.K. Yessenzhigitova, R.G. Kaydarova A.T. (2019). The current state of agriculture digitalization: problems and ways of solution. *Central Asian Economic Review*, 5, 104-106.

[10] Beisenbayeva, A. K., Amangeldy, A.A. (2022). The importance of modernization and investment of agriculture in the Republic of Kazakhstan *Innovative scientific research*, 12-1(24), 50-57

[11] Kernebaev, A.S., Taubayev, A.A., Zhukenov, B. M. (2020). Priority directions of innovative development of the agro-industrial complex of Kazakhstan. *Bulletin of Karaganda University. Economy Series*, 100 (4), 44-52.

[12] Mansurova, M.A, Makhmudov, A.D., Makhmudova, Sh.D., Fedorchenko, L. V. (2021).

The State and Level of Agrarian Sector Development as a Basis of Food Security in Kazakhstan. *Bulletin of the Samara Municipal Institute of Management*, 4, 16-24.

[13] Kerimova, U.K., Kasenbayev, G.S. (2021). Key problems of the development of the agro-industrial complex in Kazakhstan and ways to solve them *Bulletin of the University of Turan*, 4 (92), 85-92.

[14] Ormanbetov, M.B. (2023). Scientific methods in the development of the agro-industrial complex of Kazakhstan. *Journal Economy. Management. Finance*, (31), 41-46.

[15] Baitilenova, Y.S., Narenova, A.N., Kenzhebayeva, M.T., Kenzhebayeva, E.T. (2022). The impact of government support on agricultural development. *Statistics, Accounting and Audit*, 3 (86), 39-49.

Information about authors:

Kusainov Khalel; Doctor of Economic Sciences, Professor; Professor of the Department of Finance and Marketing; K. Zhubanov Aktobe Regional State University; 030000 Altynsarin str., 4, Aktobe, Kazakhstan; e-mail: Kusainov-x@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-9601-771X>

Yesbergen Raushan – The main author; Candidate of Economic Sciences, Associate Professor; Associate Professor of the Branch of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan in Aktobe region; 030006 Tleu batyr str., 10, Aktobe, Kazakhstan; e-mail: rau01021980@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-3923-2517>

Kerimbek Galymzhan; Candidate of Economic Sciences, Associate Professor; Associate Professor of the Department of Finance and Accounting; Al-Farabi Kazakh National University; 050040 Al-Farabi Ave., 71, Almaty, Kazakhstan; e-mail: kerimbek2009@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-0563-8399>.

Авторлар туралы ақпарат:

Құсайынов Халел Хаймуллаұлы; экономика ғылымдарының докторы, профессор; "Қаржы және маркетинг" кафедрасының профессоры; Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті; 030000 Алтынсарин көш., 4, Ақтөбе қ., Қазақстан; e-mail: Kusainov-x@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-9601-771X>

Есберген Раушан Әкімгерейқызы – негізгі автор; экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор; ҚР Президентінің жанындағы мемлекеттік басқару Академиясының Ақтөбе облысы бойынша филиалы профессоры; 030006 Тілеу батыр көш., 10, Ақтөбе қ., Қазақстан; e-mail: rau01021980@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-3923-2517>

Керімбек Ғалымжан Есқараұлы; экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор; «Қаржы және есеп» кафедрасының доценті; Өл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті; 050040 Өл-Фараби даңғ., 71, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: kerimbek2009@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-0563-8399>

Информация об авторах:

Кусаинов Халел Хаймуллиевич; доктор экономических наук; профессор; профессор кафедры «Финансы и маркетинг»; Актыбинский региональный университет им.К.Жубанова; 030000 ул.Алтынсарина, 4, г.Актобе, Казахстан; e-mail: Kusainov-x@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-9601-771X>

Есберген Раушан Әкімгерейқызы – основной автор; кандидат экономических наук; ассоциированный профессор; профессор филиала Академии государственного управления при Президенте РК по Актыбинской области; 030006 ул.Тлеу батыра, 10, г.Актобе, Казахстан; e-mail: rau01021980@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-3923-2517>

Керімбек Ғалымжан Есқараұлы; кандидат экономических наук, ассоциированный профессор; доцент кафедры «Финансы и учет»; Казахский национальный университет им. Аль-Фараби; 050040 пр. Аль-Фараби, 71; г.Алматы, Казахстан; e-mail: kerimbek2009@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-0563-8399>

MODELS, FORMS AND MECHANISMS OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP FOR THE CREATION OF COMPETITIVE ENTERPRISES IN AGRICULTURAL SECTOR

АГРАРЛЫҚ САЛАНЫҢ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІ КӘСІПОРЫНДАРЫН ҚҰРУ ҮШІН
МЕМЛЕКЕТТІК-ЖЕКЕШЕЛІК ӘРІПТЕСТІКТІҢ ҮЛГІЛЕРІ, НЫСАНДАРЫ МЕН ТЕТІКТЕРІ

МОДЕЛИ, ФОРМЫ И МЕХАНИЗМЫ ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА
ДЛЯ СОЗДАНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ АГРАРНОЙ ОТРАСЛИ

K. TIREUOV^{1*}

Dr.E.Sc., Professor

G. AITKHOZHAYEVA²

Ph.D

D. AITMUKHANBETOVA²

C.E.Sc.

¹ S.Seifullin Kazakh Agro Technical Research University, Astana, Kazakhstan

²Kazakh National Agrarian Research University, Almaty, Kazakhstan

*corresponding author's email: g.aitkhozhayeva@mail.ru

Қ.М. ТИРЕУОВ^{1*}

э.ғ.д., профессор

Г.С. АЙТХОЖАЕВА²

Ph.D

Д.А. АЙТМУХАНБЕТОВА²

Э.ғ.к.

¹С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті,
Астана, Қазақстан

²Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті, Алматы, Қазақстан

*автордың электрондық поштасы: g.aitkhozhayeva@mail.ru

К.М. ТИРЕУОВ^{1*}

д.э.н., профессор

Г.С. АЙТХОЖАЕВА²

Ph.D

Д.А. АЙТМУХАНБЕТОВА²

к.э.н.

¹Казахский агротехнический исследовательский университет им.С.Сейфуллина,
Астана, Казахстан

²Казахский национальный аграрный исследовательский университет,
Алматы, Казахстан

*электронная почта автора: g.aitkhozhayeva@mail.ru

Abstract. Issues and prospects of relations between the state and business have always been in the spotlight. They acquire particular relevance and significance when many sectors of economy need state support. The revision of the principles of agribusiness is fundamentally changing the approach to creating competitive enterprises in agricultural sector. One of the effective mechanisms is public-private partnership (PPP), which has not yet been fully studied, its potential has not been revealed. Successful implementation of PPP projects in grain products subcomplex requires an in-depth study, generalization and systematization of the experience of their use by national and foreign companies that have achieved high results in this area. A detailed analysis of the directions for increasing the competitiveness of domestic grain industry, primarily targeted investment in the development of production, is needed. *The goal* is a comprehensive study of theoretical and methodological foundations for creating models of public-private partnership in the agro-industrial complex. *Methods* – synthesis, systematization of scientific views to determine the potential of PPP in agriculture. *Results* – essence and various interpretations of the concept of "public-private partnership"

are shown, foreign experience in improving existing and emerging new forms of PPP as an institution for stimulating entrepreneurial activity is considered, the advantages of society, the state and business in the framework of public-private partnership are identified, as well as problems that constrain its development. *Conclusions* – based on the interpretation of the data, it has been established that discussions on PPP issues in the republic are due to the specifics and high risks in agricultural production, however, in a number of economically developed countries, this type of partnership has proven practical effectiveness and has become an important element in ensuring food security, attracting long-term investments in the agro-industrial complex, increasing its profitability, obtaining high quality products and their availability.

Аңдатпа. Мемлекет пен бизнес арасындағы қарым-қатынастың мәселелері мен перспективалары әрқашан назарда болды. Олар экономиканың көптеген салалары мемлекеттік қолдауға мұқтаж болған кезде ерекше өзектілігі мен маңыздылығына ие болады. Агробизнесті жүзеге асыру қағидаттарын қайта қарау аграрлық секторда бәсекеге қабілетті кәсіпорындар құру тәсілін түбегейлі өзгертеді. Пәрменді тетіктердің бірі – мемлекеттік-жекешелік әріптестік (МЖӘ), ол әлі толық зерттелмеген, оның әлеуеті ашылмаған. Астық өнімдерінің кіші кешенінде МЖӘ жобаларын табысты іске асыру үшін осы салада жоғары нәтижелерге қол жеткізген ұлттық және шетелдік компаниялардың оларды пайдалану тәжірибесін терең зерттеу, қорыту және жүйелеу талап етіледі. Отандық астық өнеркәсібінің бәсекеге қабілеттілігін арттыру, ең алдымен өндірісті дамытуды мақсатты инвестициялау бағыттарын егжей-тегжейлі талдау қажет. *Мақсаты* – АӨК-де мемлекеттік-жекешелік әріптестік модельдерін құрудың теориялық және әдіснамалық негіздерін кешенді зерттеу. *Әдістері* – ауыл шаруашылығындағы МЖӘ әлеуетін анықтау үшін ғылыми көзқарастарды синтездеу, жүйелеу әдістері. *Нәтижелер* – «мемлекеттік-жекешелік әріптестік» ұғымының мәні мен әртүрлі түсіндірмелері көрсетілді, кәсіпкерлік қызметті ынталандыру институты ретінде МЖӘ-нің қазіргі және пайда болып жатқан жаңа нысандарын жетілдірудің шетелдік тәжірибесі қаралды, Мемлекеттік-жекешелік әріптестік шеңберінде қоғамның, мемлекеттің және бизнестің артықшылықтары, сондай-ақ оның дамуын тежейтін проблемалар анықталды. *Қортындылар* – деректерді түсіндіру негізінде республикадағы МЖӘ мәселелері бойынша пікірталастар аграрлық өндірістегі ерекшеліктер мен жоғары тәуекелдерге байланысты екені анықталды, алайда бірқатар экономикалық дамыған елдерде серіктестіктің бұл түрі практикалық тиімділікті дәлелдеді және азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің, агроөнеркәсіптік кешенге ұзақ мерзімді инвестицияларды тартудың, оның рентабельділігін арттырудың, шығарылатын өнімнің жоғары сапасын алудың және оның қол жетімділігі де маңызды элементіне айналды.

Аннотация. Вопросы и перспективы взаимоотношений государства и бизнеса всегда находились в центре внимания. Особую актуальность и значимость они приобретают, когда многие отрасли экономики нуждаются в государственной поддержке. Пересмотр принципов осуществления агробизнеса коренным образом меняет подход к созданию конкурентоспособных предприятий в аграрном секторе. Один из действенных механизмов – государственно-частное партнерство (ГЧП), которое еще не в полной мере изучено, не раскрыт его потенциал. Для успешной реализации проектов ГЧП в зернопродуктовом подкомплексе требуются углубленное изучение, обобщение и систематизация опыта их использования национальными и зарубежными компаниями, добившихся высоких результатов в данной сфере. Необходим детальный анализ направлений повышения конкурентоспособности отечественной зерновой промышленности, прежде всего, целевого инвестирования развития производства. *Цель* – комплексное исследование теоретических и методологических основ создания моделей государственно-частного партнерства в АПК. *Методы* – синтеза, систематизации научных взглядов для определения потенциала ГЧП в сельском хозяйстве. *Результаты* – показаны сущность и различные толкования понятия «государственно-частное партнерство», рассмотрен зарубежный опыт совершенствования имеющихся и зарождающихся новых форм ГЧП как института стимулирования предпринимательской деятельности, выявлены преимущества общества, государства и бизнеса в рамках государственно-частного партнерства, а также проблемы, сдерживающие его развитие. *Выводы* – на основе интерпретации данных установлено, что дискуссии по вопросам ГЧП в республике обусловлены спецификой и высокими рисками в аграрном производстве, однако в ряде экономически развитых стран этот вид партнерства доказал практическую эффективность и стал важным элементом обеспечения продовольственной безопасности, привлечения долгосрочных инвестиций в агропромышленный комплекс, повышения его рентабельности, получения высокого качества выпускаемой продукции и ее доступности.

Түйінді сөздер: агроөнеркәсіптік кешен, мемлекеттік-жекешелік әріптестік, астық кіші кешені, агробизнес, өндірістің рентабельділігі, инновациялық-индустриялық даму, Инвестициялар, азық-түлік қауіпсіздігі, бәсекеге қабілеттілік.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, государственно-частное партнерство, зерновой подкомплекс, агробизнес, рентабельность производства, инновационно-индустриальное развитие, инвестиции, продовольственная безопасность, конкурентоспособность.

Joint actions are necessary both for state sector and for private entrepreneur. A farmers'

In this research paper of domestic and foreign scientists was carried out systematization in defining and nature of the concept of the public-private partnership.

theoretic and methodological aspects of models and PPP mechanism forming in agriculture. All positive aspects of public-private partnership drafts implementation are systematized for all parties, for state, private sector and the state economic as a whole.

Results and their discussion. There are plenty of definitions and interpretation of term public-private partnership for today. Social and economic projects in healthcare, education, science, HCS, innovative technologies, transport, culture, sport, and in a small part of agriculture and tourism fields can be attributed public-private partnership.

The term “public-private partnership” is translating of common term worldwide “public-private partnership”. Partnership in the mixed economic, when the state delegates some of its duties for regulation the economic to business (self-regulation organizations, representing the interests of the business), is necessary requirement for development individual industries and areas [4].

We carried out a research the existing foreign and domestic scientific literature, available definitions public-private partnership are systematized in table 1.

Table 1- Systematization of public-private partnership meanings

Authors	Definitions
V. Varnavskiy	PPP - alliance of institutional and organization character between the state and business, created in order to projects implement a different scale, but always socially meaningful important fields of activity: from development strategically important fields of production and scientific-research design works to providing public services [5].
The Law of RK No. 379-V “On public-private partnership” dated October 31, 2015	PPP is a form of partnership between state and private partners, consistent with signs, certain the present Law. PPP signs are: relations between public and private parties construction by a conclusion PPP contract; medium-term or long-term of interaction parties for implementation; both parties of contract participate in draft realization; the draft implementation requires resources combination of state and private partners [6].
P. Rosenau	PPP is a legal form of the cooperation, with which can be remove a market and the state failure, associated the best qualities both parties for obtaining synergistic positive effect [7].
S.Linder, E.Savas	Term PPP uses as a word game, the purpose of which is hiding a true derogatory meaning if this word- privatization and contract work. According their opinion, PPP is linguistic tricks, is intended to mask the true purposes, such as privatization and desire to involve private entrepreneurship in process of provision of public goods at the expend of state entrepreneurships [8,9].
V. Ham	A long cooperation between participates of private and state sectors, which allows them to design products and services jointly, as well as distribution of risks, costs and resources related to provision these products and services [10].

Thus, PPP is institute of equal relationships, which are necessarily issued by contracts between legal entities with an efforts association for achievement single goal for them.

A number of authors [Ik.3,5], identified the following main PPP signs:

- parties of the partnership must be presented by both state and private sectors;
- relations of the PPP parties must be legally registered (a contract in accordance with the current legislation);
- relations of the parties must be partnership, i.e. equal character. In the PPP framework, state must not be a regulator, namely equal partner;
- partners must have agreed goals, allowing to implement interests both of partners;

– PPP parties must associate own resources (financial, labor, informational) for achievement agreed goals;

– partners must participate in making decision, for which take responsible (personal, subsidiary, general);

– the parties of partnership must distribute costs and risks, participate in using obtained results.

In case one of any signs is not respected, it can be said that the partnership is not formed institution, and will not bring planned results. In addition, specified goals of partners will remain only as intentions about partnership.

Put simply, the state and private business are always PPP parties, and their interaction has equal character, and conclusion official legal contract. Almost all PPP drafts have

socially oriented, all resources of parties associated in the draft implementation, as well as all financial risks, expenditures and results are distributed between parties in pre-agreed proportions.

In public-private partnership, both parties contribute to the general project. If business provides financial recourses, professional experience, efficient management, flexibility and efficiency in decision-making, capacity to innovate, then the state creates the conditionals for efficient using resources, opportunity provision of tax and other privileges, guarantees. As a rule, business, using efficient management, updating and improving technologies, attracting foreign investment, creates new entrepreneurship, thereby provides new work places.

If we talk about the legislation basis, so the first Law of RK "On the concession" was passed on December 23, 1991, it was aimed to the regulation legal conditions for the implementation of definite type of economic activity foreign investors on the RK territory and renting them definite objects.

On July 7, 2006 the new current Law "On the concession" was passed, definite restrictions was eliminated in it, interferes with the development and PPP realization in country. One of main change is opportunity to participate in concession projects by legal entities, registered in Republic of Kazakhstan, after that the law has been revised many times.

On October 31, 2015 the Law of RK "On public-private partnership" in Kazakhstan, from this date PPP mechanism began to develop actively. In accordance with a government degree of July 17, 2008 No.693 "On establishment specialized organization on concession" was established JSC "Kazakhstan centre of public-private partnership", a single shareholder of which is the Ministry of national economic of Republic of Kazakhstan [Ik.6].

Since agriculture was declared priority direction of economic development of Kazakhstan, main strategy of which is technical and technological modernization, we can expect that modernization its priority sectors will be carry out on the basis of various forms of public-private partnership, with risk and responsibility sharing between the state and business for results innovative processes. In this alliance ministries and departments, scientific and educational institutions, information-consultation centres represent state interests. Agricultural producers of various housekeeping forms, as well as industry unions (associations), member-

ship of which they consist represent business interests.

According to Efimova L.I., PPP models and structure are diverse, but at the same time, there are some characteristic features, allowing allocating the partnership in independent economic category [Ik.4]. We can say that PPP occurs as a formalized cooperating of state and private structure, specially created for achievement in certain goals and relying on the appropriate agreements of the parties.

From an analyse of the existing literature [Ik.10;11], the following characteristic PPP signs can be identify, distinguishing its projects from other forms of the relations between state and private business:

*certain, often long-term agreement to the partnership (from 5 to 20 and more years, in case of the concession – to 50 years). The drafts are usually created for a specific object (a transport portal, technopark, livestock complex, object of social infrastructure), which must be completed by a defined period of time;

* specific forms of a funding of projects: at the expense of private investment, supplemented by state financial resources or the joint investment of several participants. Innovative projects implement in agriculture, which are financed from budgets different levels and private investments;

*mandatory presence of the competitive environment, when a struggle for every contract or concession is taking place between several potential participants. Open competitions for a implementation certain innovative drafts in AIC must be realize in the regional level, depending on competitive advantage every territory, and participate in them- agricultural producers, businesses and investors independently from the place of registration;

* specific forms of responsibility distribution between partners: the state sets a goal of the project from a position of the societal interests (for instant, volume of meat, milk production) and determines cost and qualitative parameters (size of subsidized loans for a construction new and modernize acting livestock complex and farms, supplying of breeding animals leasing), monitors implement the projects. The private partner takes over operative activity on different project's stage – elaboration, funding, construction and operating, management, implement of the manufactured agricultural products to the consumers;

* risk-sharing between agreement participants on the basis of certain agreements of the parties.

From the successful development of public-private partnership exists definitely

advantages for all their participants, for both the state and business, and for society in equal share (figure 1).

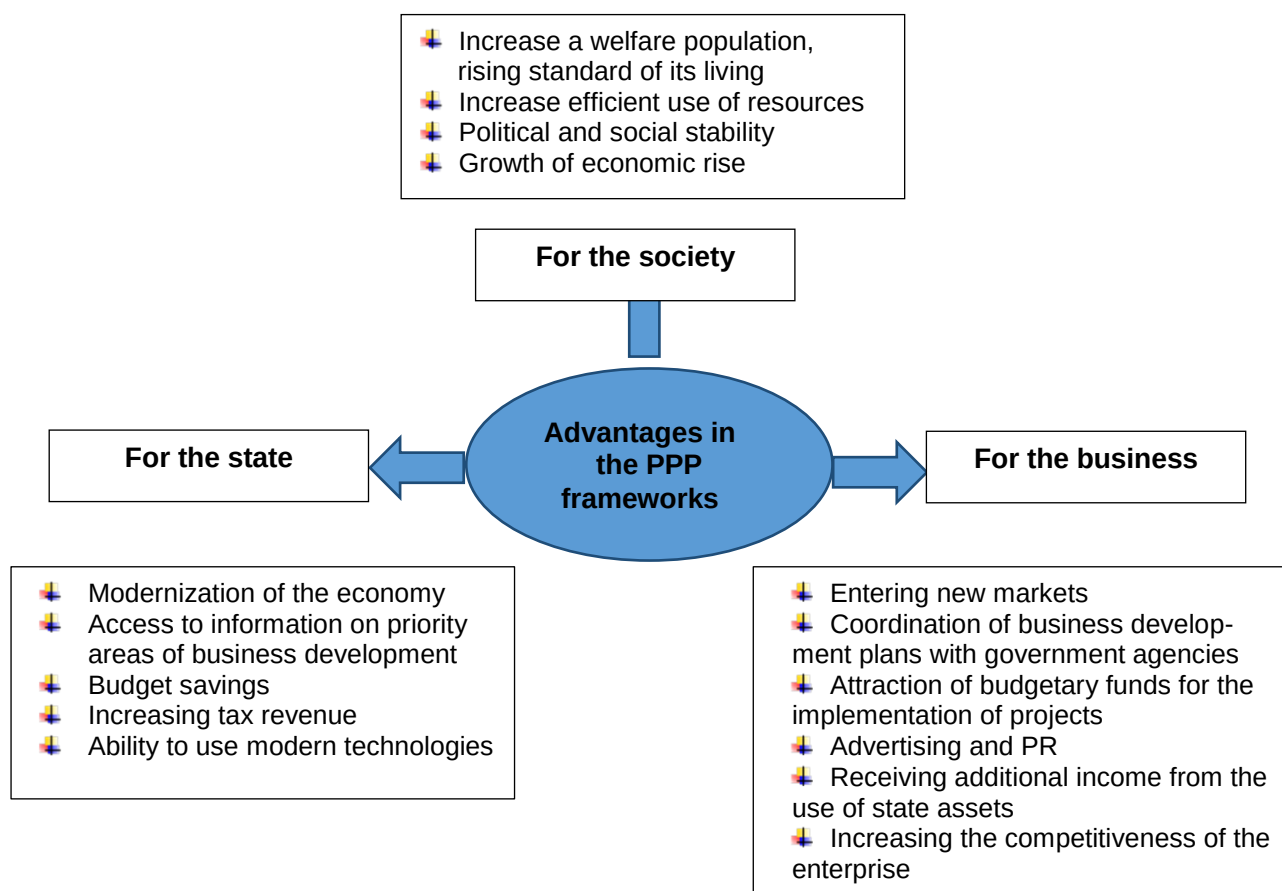

Figure 1- Advantages the society, the state and the business in the PPP frameworks

Thus, public-private partnership (PPP) in agrarian sector of the economic is a mutually beneficial cooperation between state and agribusiness, implemented in various forms and with its aim to increase product competitive on the basis of complex modernize (grocery, technical, technological, organizational) in all AIC industries and spheres and providing sustainable development of rural territories. Economic essence of the partnership lies in harmonization of parties' interests, engages in relations. In violation of interests of any parties in any sphere – the partnership can formal preserve, however, economic effect will be small in this case. During the research, it was established that there is no ambiguous meaning “PPP forms and models” still.

According to writing of Soltangazinov A.R., the multidimensionality of PPP forms and models is due to a specific feature of forming and development of institutional environment, a heterogeneity of partnership

subjects' interests in the context of individual PPP project, as well as certain infrastructural tasks, which solve on the basis of the cooperation state and business.

Depending on role of each of PPP subject in funding, property and management relationship can allocate five PPP models: operator, leasing, concession, cooperation and model contract.

Deryabina M.A., Soltangazinov A.R. [Ik.11;12] allocate three PPP models, in accordance with purposes of the partnership cooperation, and solvable social-economic problems:

- organization model is concessive agreement between a rightholder and a customer;
- funding model includes commercial tenancy, rent, leasing, preliminary and associated project funding;
- cooperation model suggests various integration forms and methods of the participants' efforts of the partnership,

responsible for integral parts of reproduction and create new consumption cost.

In table 2 distinctive features PPP models are shown, most frequently applied in the practise of developed countries.

Table 2 - Classification of the PPP models

PPP models	The essence
Build-Own-Operate	The private partner builds and operates objects or provides services without ownership of the state sector
Build-Operate-Transfer	The private partner builds objects in accordance with a specification, agreed with state agency, operates them during a certain period of time and then transfers to the state
Buy-Build-Operate	The government sells an existing object to private sector entrepreneurship, which then update or extend, necessarily for its efficient operation
Design-Build-Operate	The private partner designs, builds and operates state objects with ownership in state sector
Build-Develop-Operate	The private partner leases or buys an existing object of the state agency, invests own capital for updating, modernization, then operates by agreement with the state

Two scripts of the partnership between public and private sectors are forming now, different composition of institutional change from each other. The development of the first script of state and business cooperation takes place in countries with high level of the social-economic development and characterizes structural changes of the institutional environment in the light of changing priority directions country's economic system. The implementation the second script takes place in states Eastern Europe and CIS, as well as in integral developing countries on the basis of a cardinal change of the legal framework and a development of the PPP institutional support structure [13].

According to systematization of long-term experience in world practice on the drafts implementation between the public sector and business-structure, was established a classification of basic PPP form by World Bank (table 3).

Among the fundamental directions of systematization various actions and admissions to structuring diverse number of the existing models, forms, as well as PPP mechanisms, carried out such national organizations as Organization for economic cooperation, UN, World Bank, National bank of reconstruction and development, are:

- the model of legislated structuring of projects, under which shares institutional and contract PPP forms. In the first case special legal entity is created in legal form of the limited liability partnership or joint stock company and on the basis of different approach of capitalization builds PPP object. Contract PPP form suggests a implementation draft via signing PPP contracts;

- defining the precise boundaries of private sector obligations at different stages of the project live cycle (design and estimate documents, construction or reconstruction, funding or joint funding, operating, service, etc.) [lk.13].

Table 3 - Main PPP forms

PPP forms	Specific features
The contracts for management and rent	This form suggests transfer infrastructure object to business in order to exercise management functions, however ownership of the transferring object would preserve through state partner
Concession agreements	The specific of this scheme is that when implementation infrastructure PPP project assigns private company major investment obligations. Also among the specific features of this scheme includes a long-term nature contract
Greenfield-projects, projects from "scratch", projects from "zero"	A prerequisite in implementation process is a new infrastructure construction
The transfer property, participate in capital	This form suggests realization complete or incomplete transfer ownership to private partner on a property complex [14].

Various PPP forms and models enables primarily for the public sector, involve investment of the private sector and is widely used its possibility in socially significant problems solving, related on the infrastructure development. However, foreign and domestic practices shows that as a rule described above PPP models apply in different pairing [15].

Each of described above PPP forms and models has own advantages and disadvantages, therefore a structure public-private partnership project should coordinate with priority needs of the sector and goals of the draft.

Conclusion

Ready receipts of ensuring the growth on the basis of the cooperation of state and business does not exist surely in agriculture.

1. There is a need for accounting features of particular territory, its resources, prospects of development in each case. The specialists allocate several actual directions of public-private partnership in agrarian complex, which can use both as separately and in combination depending on particular region condition.

2. Diversity of already tested and not yet too common in agro industrial complex public-private partnership forms opens wide possibility for efforts combination and rational distribution resources. To find partnership forms that are more successful is a goal of each region. Its solving will allow involving private investment and providing further solving contemporary tasks of development of agriculture of Kazakhstan.

3. The discussions about public-private partnership using based on specific and high riskiness of agrarian production in agro industrial complex in our country. Important role and relevance PPP in AIC note in numerous state target program and strategies of industry development. PPP mechanism in agriculture will able to become a main effective factor and a tool to ensure national food security.

4. PPP aims to the long-term partnership and systemic state support, that provides a complex approach to development of this cooperation on the basis of program-target and project approaches. Positive experience of implement of state and business partnership in AIC will allow forming susceptibility of agribusiness to innovative development in long-term prospect, and a timely adjustment scientific-theoretic, methodological and methodical ensuring, institutional support initiates an application of adequate methods and tools.

Funding Acknowledgements: This work was supported by the grant financing of the Ministry of Science and Higher Education of

the Republic of Kazakhstan in the framework of AP09259262 «Public-private partnership in the grain subcomplex as the basis for the intensive development of the agro-industrial complex» project.

References

- [1] Туркестанская область – лидер по количеству действующих производителей продукции АПК [Электронный ресурс].- 2020.- URL: [https:// www.forbes.kz/news/2020/02/03/newsid_218158](https://www.forbes.kz/news/2020/02/03/newsid_218158) (дата обращения: 03.09.2021).
- [2] Gerrard, M. B. What Are Public-Private Partnerships, and How Do They Differ from Privatizations? Finance & Development/ M. B. Gerrard// Finance and Development.-2001.- №3.-Vol. 38.-P. 441-45.
- [3] Tireuov, K. Impact of the profile of public-private partnership projects on the economic potential of Central Asian countries/ K.Tireuov, S.Mizanbekova, D. Aitmukhanbetova // Transfer of technologies: industry, energy, nanotechnology.-2022.-№6/13(120).-P.1142-1148.
- [4] Ефимова, Л.И. Некоторые модели государственно-частных партнерств: тенденции и зарубежный опыт: доклад на семинаре «Государственно-частное партнерство: новые тенденции развития транспортной инфраструктуры» [Электронный ресурс].- 2003.- URL: [http:// www.eatc.ru/rus/doc.id_71.book_1.php](http://www.eatc.ru/rus/doc.id_71.book_1.php) (дата обращения: 03.09.2021).
- [5] Варнавский, В. Г. Партнерство государства и частного сектора: формы, проекты, риски.- М.: Наука, 2005.-315 с.
- [6] Закон Республики Казахстан от 31 октября 2015 года № 379-V «О государственно-частном партнерстве» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 03.04.2019г.) [Электронный ресурс].- 2019.- URL: https://www.online.zakon.kz/Document/?doc_id=37704720 (дата обращения: 03.09.2021).
- [7] Rosenau, P. Public-Private policy partnerships / P. Rosenau.- Cambridge: MIT press, 2000.-256 p.
- [8] Linder, S. Coming to Terms with the public-private partnership: a grammar of multiple meanings/ S. Linder // American Behavioral Scientist. -1999.-№43(1).-P. 35-51.
- [9] Savas, E. S. Privatization and public-private partnerships / E. S. Savas.- New York: Chartman House, 2000.-368 p.
- [10] Ham, V. Building Public-private partnerships: assessing and managing risks in port development / V.Ham, H.V Hans, J.Koppenjan // Public Management Review.-2001.-№3.-P.593.
- [11] Солтангазинов, А.Р. Модели и формы государственно-частного партнерства / А.Р. Солтангазинов, Г.К Исенова, Л.К. Кайдарова //Вестник Белгородского университета кооперации, экономики и права. -2019. - №5.-С.95-104.

[12] Дерябина, М.А. Государственно-частное партнерство: теория и практика / М. А. Дерябина // Вопросы экономики. -2008. -№ 8. - С.61-77.

[13] Yang, Y. On the Development of Public-Private Partnerships in Transitional Economies: An Explanatory Framework/ Y.Yang, Y. Hou & Y. Wang// Public Administration Review.-2013.- Vol. 73.- No. 2.- P. 301-310.

[14] Рудерт, Д. Обзор сельскохозяйственного сектора Казахстана. Фонд им. Конрада Аденауэра. Трансформация экономики Казахстана / Д. Рудерт.- Астана: IndigoPrint, 2019. - 368 с.

[15] Жилкибаева, М.А. Государственно-частное партнерство в Казахстане: оценка динамики, институциональное обеспечение, приоритеты развития // Экономика Центральной Азии. – 2020. – Т.4. – № 4. – С. 311-328. <https://doi.org/10.18334/asia.4.4.41506>.

References

[1] Turkestan'skaya oblast' – lider po kolichestvu deistvuyushchikh proizvoditelei produktsii APK [Turkistan region is the leader in terms of the number of active producers of agricultural products] (2020). Available at: https://forbes.kz/news/2020/02/03/newsid_218158 (date of access: 03.09.2021) [in Russian].

[2] Gerrard, M.B. (2001). What Are Public-Private Partnerships, and How Do They Differ from Privatizations?. *Finance & Development*, 38, 3.

[3] Tireuov, K., Mizanbekova, S. & Aitmuhanbetova, D. (2022). Impact of the profile of public-private partnership projects on the economic potential of Central Asian countries. *Transfer of technologies: industry, energy, nanotechnology*, 6, 13 (120), 1142-1148.

[4] Efimova, L.I. (2003). Nekotorye modeli gosudarstvenno-chastnykh partnerstv: tendentsii i zarubezhnyi opyt: доклад na seminare «Gosudarstvenno-chastnoe partnerstvo: novye tendentsii razvitiya transportnoi infrastruktury» [Some models of public-private partnerships: trends and foreign experience: report at the seminar "Public-private partnership: new trends in the development of transport infrastructure"]. *Vestnik Evroaziatskogo transportnogo soyuza-Bulletin of the Eurasian Transport Union*, 3 (10). Available at: http://www.eatc.ru/rus/doc.id_71.book_1.php. [in Russian].

[5] Varnavskii, V.G. (2005). Partnerstvo gosudarstva i chastnogo sektora: formy, proekty, riski [Partnership between the state and the private sector: forms, projects, risks]. Moskva.: Nauka, 315 [in Russian].

[6] Zakon Respubliki Kazakhstan ot 31 oktyabrya 2015 goda № 379-V «O gosudarstvenno-chastnom partnerstve» (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 03.04.2019 g.). [Law of the Republic of Kazakhstan dated October 31, 2015 No. 379-V "On public-private partnership" (as amended and supplemented as of April 3, 2019)]. Available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37704720 (date of access: 03.09.2021) [in Russian].

[7] Rosenau, P. (2000). Public-Private policy partnerships. Cambridge, MA: MIT press, 256.

[8] Linder, S. (1999). Coming to Terms with the public-private partnership: a grammar of multiple meanings. *American Behavioral Scientist*, 1(2), 35-51.

[9] Savas, E.S. (2000). Privatization and public-private partnerships. New York.: Chartman House, 368.

[10] Ham, V., Hans, H.V., Koppenjan, J. (2001). Building Public-private partnerships: assessing and managing risks in port development. *Public Management Review*, 3, 4, 593-616.

[11] Soltangazinov, A.R., Isenova, G.K. & Kaidarova, L.K. (2019). Modeli i formy gosudarstvenno-chastnogo partnerstva [Models and forms of public-private partnership]. *Vestnik Belgorodskogo universiteta kooperatsii, ekonomiki i prava-Bulletin of the Belgorod University of Cooperation, Economics and Law*, 5, 95-104 [in Russian].

[12] Deryabina, M.A. (2008). Gosudarstvenno-chastnoe partnerstvo: teoriya i praktika [Public-private partnership: theory and practice]. *Voprosy ekonomiki-Issues of Economics*, 8, 66 [in Russian].

[13] Yang, Y., Hou, Y. & Wang, Y. (2013). On the Development of Public-Private Partnerships in Transitional Economies: An Explanatory Framework. *Public Administration Review*, 73 (2), 301-310.

[14] Rudert, D. (2019). Obzor sel'skoho-zajstvennogo sektora Kazahstana. Fond imeni Konrada Adenaujera. Transformacija jekonomiki Kazahstana [Overview of the agricultural sector in Kazakhstan. Konrad Adenauer Foundation. Transformation of the economy of Kazakhstan]. Astana: IndigoPrint, 368 [in Russian].

[15] Zhilkibaeva, M.A. (2020). Gosudarstvenno-chastnoe partnerstvo v Kazahstane: ochenka dinamiki, institucional'noe obespechenie, priority razvitiya [Public-Private Partnership in Kazakhstan: Assessment of Dynamics, Institutional Support, Development Priorities]. *Jekonomika Central'noj Azii-Economics of Central Asia*, 4, 4, 311-328 [in Russian]. <https://doi.org/10.18334/asia.4.4.41506>.

Information about authors:

Tireuov Kanat – **The main author**; Doctor of Economic Sciences, Professor; Chairman of the Board - Rector; S.Seifullin Kazakh Agro Technical Research University; 010000 Zhenis Ave., 62, Astana, Kazakhstan; e-mail: tireuov_k@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-3904-3553>

Aitkhozhayeva Gulsim; Ph.D; Lecturer of the Department of Land Resources and Cadastre; Kazakh National Agrarian Research University; 050010 Abay Ave., 8, Almaty, Kazakhstan; e-mail: g.aitkhozhayeva@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-5481-4964>

Aitmukhanbetova Damira; Candidate of Economic Sciences; Senior Lecturer of the Department of Management and Agribusiness; Kazakh National Agrarian Research University; 050010 Abay Ave., 8, Almaty, Kazakhstan; e-mail: aitmukhan.d@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-7520-513X>

Авторлар туралы ақпарат:

Тиреуов Қанат Маратұлы – **негізгі автор**; экономика ғылымдарының докторы, профессор; Басқарма Төрағасы – Ректоры; С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті; 010000 Жеңіс даңғ., 62, Астана қ., Қазақстан; e-mail: tireuov_k@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-3904-3553>

Айтхожаева Гулсим Султановна; Ph.D; оқытушы «Жер ресурстары және кадастр» кафедрасы; Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті; 050010 Абай даңғ., 8, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: g.aitkhozhayeva@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-5481-4964>

Айтмұханбетова Дамира Алматайқызы; экономика ғылымдарының кандидаты; «Менеджмент және агробизнес» кафедрасының аға оқытушысы; Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті; 050010 Абай даңғ., 8, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: aitmukhan.d@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-7520-513X>

Информация об авторах:

Тиреуов Канат Маратович – **основной автор**; доктор экономических наук, профессор; Председатель Правления-Ректор; Казахский агротехнический исследовательский университет им.С.Сейфуллина; 010000 пр. Женис, 62, г.Астана; e-mail: tireuov_k@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-3904-3553>

Айтхожаева Гулсим Султановна; доктор Ph.D; преподаватель кафедры «Земельные ресурсы и кадастр»; Казахский национальный аграрный исследовательский университет; 050010 пр. Абая, 8, г.Алматы, Казахстан; e-mail: g.aitkhozhayeva@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-5481-4964>

Айтмұханбетова Дамира Алматаевна; кандидат экономических наук; старший преподаватель кафедры «Менеджмент и агробизнес»; Казахский национальный аграрный исследовательский университет; 050010 пр. Абая, 8, г. Алматы, Казахстан; e-mail: aitmukhan.d@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-7520-513X>

АГРОТУРИЗМ АУЫЛДЫҚ АУМАҚТАРДЫ ДАМУЫНЫҢ ПЕРСПЕКТИВАЛЫҚ БАҒЫТЫ РЕТІНДЕ

AGRITOURISM AS A PROMISING DIRECTION FOR THE DEVELOPMENT OF RURAL AREAS

АГРОТУРИЗМ КАК ПЕРСПЕКТИВНОЕ НАПРАВЛЕНИЕ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ

Р. ШОҚАН^{1*}

э.ғ.к., қауымдастырылған профессор

М. КАМЕНОВА²

э.ғ.д., профессор

Б. АЙМУРЗИНА³

э.ғ.д., профессор

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

²«Тұран-Астана» университеті, Астана, Қазақстан

³Астана халықаралық университеті, Астана, Қазақстан

*автордың электрондық поштасы: roza-shokan@mail.ru

R. SHOKHAN^{1*}

C.E.Sc., Associate Professor

M. KAMENOVA²

Dr.E.Sc. Professor

B. AIMURZINA³

Dr.E.Sc. Professor

¹L.N. Gumilyov Eurasian national university, Astana, Kazakhstan

²«Turan-Astana» university, Astana, Kazakhstan

³Astana international university, Astana, Kazakhstan

*corresponding author e-mail: roza-shokan@mail.ru

Р. ШОҚАН^{1*}

к.э.н., ассоциированный профессор

М. КАМЕНОВА²

д.э.н., профессор

Б. АЙМУРЗИНА³

д.э.н., профессор

¹Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

²Университет «Тұран-Астана», Астана, Казахстан

³Международный университет Астана, Астана, Казахстан

*электронная почта автора: roza-shokan@mail.ru

Аңдатпа. Қазіргі туристік нарық жүйесіндегі Агротуризм ерекше орын алады. Қазақстанда ауыл туризмін ұйымдастыру және дамыту қазіргі әлемде болып жатқан жаһандану мен урбанизация үрдістерімен тікелей байланысты. Туристік индустрия - бұл ауылдық жерлерде ұйымдастырылуы мүмкін туризмнің бір түрі, ол тұтынушылар арасында танымал және сұранысқа ие болып келеді. Бұл сектор ауыл тұрғындарын шалғайдағы елді мекендердің аграрлық экономикасының өсуіне, экожүйелер мен мәдени құндылықтарды сақтауға, аумақтардың тұрақты дамуын қамтамасыз етуге және әлеуметтік және инженерлік инфрақұрылыммен қамтамасыз етудің төмен деңгейі, ауылдағы жұмыссыздық сияқты проблемаларды шешуге ықпал ететін өзге де қызмет түрлеріне қайта бағдарлауға мүмкіндік береді. Қазақстан Республикасының туристік саласын дамытудың 2019-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында Аграрлық туризмге айтарлықтай көңіл бөлінген. Мақалада оның теориялық және практикалық негіздеріне, ауылдық елді мекендердің әлеуетті мүмкіндіктеріне әсер етуге баса назар аударылады. **Мақсаты** – ауыл тұрғындарының әлауқатын қамтамасыз ету тетігі ретінде туристік қызметтер ауқымын кеңейту факторлары

Агротуризм в системе современного туристского рынка занимает особое место. Организация и развитие сельского туризма в Казахстане напрямую связаны с происходящими в современном мире тенденциями глобализации и урбанизации. Туристская индустрия – форма туризма, которая может быть организована в сельских районах, она становится все более популярной и востребованной потребителями. Данный сектор позволяет переориентировать сельских жителей на иные виды деятельности, способствующие росту аграрной экономики отдаленных населенных пунктов, сохранения экосистем и культурных ценностей, обеспечения устойчивого развития территорий и решения таких проблем, как низкий уровень обеспеченности социальной и инженерной инфраструктурой, безработица на селе. В Государственной программе развития туристской отрасли Республики Казахстан на 2019-2025 годы значительное внимание уделено аграрному туризму. В статье сделан акцент на его теоретических и практических основах, влиянии на потенциальные возможности сельских поселений. *Цель* – рассмотрены и систематизированы факторы расширения ареала туристических услуг как механизма обеспечения благосостояния жителей сельской местности. *Методы* – научного обобщения, классификации, системного, сравнительного, библиографического анализа, абстрактно-логический. *Результаты* – проанализированы особенности аграрного предпринимательства как успешного туристского направления, по результатам проведенного анализа классифицируются его виды. С учетом международных практик показаны модели туристического агробизнеса и их основные характеристики. *Выводы* – изучение теории и практики туристической сферы свидетельствует о том, что распространение его масштабов содействует решению экономических, социальных и экологических проблем в стране. Развитие данной отрасли осуществляется поступательно, опираясь на существующие мировые традиции и самобытную специфику. Также как и в других государствах он стал рассматриваться в качестве важнейшего сегмента модернизации экономики сельского хозяйства, перспективных инноваций в сельском предпринимательстве.

Түйінді сөздер: ауылдық аумақтар, агротуризм, ауылдық туризм модельдері, ауыл тұрғындары, еңбек нарығы, жұмыспен қамту, әлеуметтік және инженерлік инфрақұрылым, экосүйелер.

Key words: rural areas, agritourism, rural tourism models, rural residents, labor market, employment, social and engineering infrastructure, ecosystems.

Ключевые слова: сельские территории, агротуризм, модели сельского туризма, сельские жители, рынок труда, занятость, социальная и инженерная инфраструктура, экосистемы.

Кіріспе. Қазақстан Республикасында туризм саласын дамыту мәселесі мемлекеттік деңгейде қарастырылып отырған мәселе екендігі белгілі. Бұл шын мәнінде кездейсоқ мәселе емес. Туризм саласы әлеуметтік және гуманитарлық сипаттағы функцияларды орындаудан басқа, ол экономикалық сала тұрғысынан да қарастырылады. Туризм жеке туристік кәсіпорының мәселесі болған уақыт артта қалып отыр. Туризм – экономиканың жиырмадан астам саласының мүдделері және мәселелерімен тығыз байланысты сала.

Туризм саласының негізгі қызмет көрсету салаларымен, оның ішінде қонақ үй, тамақтану, көлік және тасымалдау салаларынан басқа қосымша салалардың, яғни сақтандыру, байланыс, анимациялық қызмет, сауықтыру мен спорт және т.б. салалардың қызметіне тәуелділігі бар. Сондықтан туризмді дамыту кешенді мемлекеттік тәсілді қажет етеді деп айтуға болады.

Ел экономикасын дамытудағы перспективалы бағыттардың бірі – агротуризмді дамыту болып танылды. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 31 мамырдағы №360 қаулысымен бекітілген, Қазақстан Республикасының туристік саласын дамытудың 2019-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында агротуризмді дамытуға назар аударылған.

Бағдарламаға сәйкес агротуризм дегеніміз – келуші қонақтарға орналасу, демалу, тамақтану, экскурсиялық қызмет көрсету бойынша, олардың бос уақыты мен спорттық іс-шараларды, балық аулау мен аңшылықты ұйымдастыру, білім мен дағды алу, сондай-ақ ауылдық жерде туризмнің белсенді түрлерімен айналысуға мүмкіндікті қалыптастыру мен ұсынуды көздейтін салыстырмалы түрде жаңа және перспективалы бағыт болып табылады [1].

Экологиялық таза ортада, табиғи азық-түлікті тұтыну мен ауылдық елді мекендердегі тұрмыс-тіршілікті агротуризмнің басты ерекшелігі ретінде сипаттауға болады. Бұл қоршаған ортаны қорғаудың тиімді құралы әрі жергілікті аумақтағы әлеуметтік, экономикалық сипаттағы міндеттерді шешудің тетігі ретінде қарастырылу керек.

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Авторлар тарапынан жүргізілген зерттеудің ақпараттық базасын ашық қолжетімділік базаларында және unwtо.org, znanium.com, elibrary.ru, эбс Лань тәрізді платформа-ларда орналастырылған мақалалар, ғылыми еңбектер мен оқулықтар құрады.

Зерттеу барысында туризм саласын ұйымдастыру және басқаруға бағдарланған Қазақстан Республикасының тиісті мемлекеттік құрылымдарының ресми ақпараттары, негізгі құқықтық актілері (бұйрықтары, бағдарламалары) және статистикалық қызметтің ресми деректері қолданылды.

Ғылыми және мерзімді әдебиеттердегі материалдарды талдау арқылы «агротуризм» ұғымының ерекшеліктері тұжырымдалды. Агротуризм түрімен байланысты басқа да туризм түрлері жіктелді.

Жұмыстың негізгі міндетіне қол жеткізу мақсатында жалпы ғылыми әдістер шеңберінде сипаттау, салыстыру, библиографиялық талдау, логикалық талдау, тұжырымдау мен жалпылау тәрізді әдістер қолданыс тапты. Мақаланың әдістемелік негізі агротуризмді дамытудың халықаралық тәжірибесін жан-жақты талдау, агротуризм модельдерін қарастыру болды. Жүйелік-құрылымдық әдіс агротуризм саласындағы оңтайлы бағыттардың жұмыс істеуінің сәтті мысалдарын көрсету үшін қолданылады. Абстрактілі-логикалық әдісті қолдана отырып, аралық және қорытынды тұжырымдар мен ұсыныстар тұжырымдалған.

Нәтижелер және оларды талқылау.

Өңірде агротуризммен айналысатын шағын, орта бизнесті қалыптастыруға және дамытуға, жергілікті аумақтарда қызмет көрсету салаларын (қонақ үй, тамақтан-дыру, анимациялық, тасымалдау) ұйымдас-тыруға, ақпараттық қолдауға және агро-туризм өнімдерін нарықта ілгерілетуге бағытталған құралдарды анықтаған жөн.

Қазақстан аграрлық республика ре-тінде саналатындықтан, басқа туризм түр-лерін дамытуға қарағанда агротуризмді дамыту үшін жеткілікті қаржылық салымды талап етпеуі мүмкін. Себебі, қалыптасқан ауылдық аумақтардың әлеуетін пайдалану арқылы саланы дамытудың мүмкіндіктері

жоғары. Жергілікті ауыл шаруашылық қызметтеріне маманданған шаруашылық субъектілердің шеңберінде агротуризмді ұйымдастыруға болады.

Агротуризм ауылдық аумақтардағы ен-жар демалыспен бірге, ауыл шаруашылық жұмыстарына араласу, жергілікті гастрономияны, қол өнершілікті дамыту, ерекше қорғалатын табиғи аумақтарда ұйымдастырылатын экскурсияларға қатысу сипаттарында ұйымдастырылады.

Агротуризм саласындағы қызметті диверсификациялау арқылы этнотуризм, экотуризм немесе «жасыл» туризм түрлерін дамыту нәтижесінде нақты өңірдің немесе ауылдық елді мекеннің брендин қалыптастыруға мүмкіндік бар. Ол тікелей ойластырылған бизнеске, маркетингке және ұйымдастырушылық стратегияларға байланысты болады.

Агротуризмді дамыту қандай нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік береді дейтін болсақ, біріншіден, агротуризм ұйымдастырылған өңірдің дамуына; екіншіден, өңірдің оң бейнесін қалыптастыруға; үшіншіден, жергілікті тұрғындардың жұмысбастылығын арттыруға; төртіншіден, табиғи өнімдердің өндірісі мен сұранысын арттыруға және қалыптастыруға; бесіншіден, жергілікті бизнес субъектілерінің қызметін жандандыруға ықпал етеді.

Агротуризм дамуының негізгі қозғаушы күші табиғи-туристік объектілері бар аумақтарда (табиғи ескерткіштер мен ресурстар) демалуға бағытталған сұраныстың артуы болып табылады. Халықтың едәуір бөлігі мұндай демалыстың төмен экономикалық шығындарына қанағаттанады. Бұл сұранысты қанағаттандыруға және онымен бірге агротуризмді дамытудың оңтайлылығы рекреациялық кеңістіктің қоршаған ортасының сапасына байланысты екені сөзсіз.

Ауылдық өңірлердегі рекреациялық өнімнің қалыптасуы жақсы сақталған табиғи аумақтары бар, барлық қолайлықпен, инфрақұрылымы қалыптастырылған қызмет көрсету орындары бар ауылдық елді мекендерде ұйымдастырылады. Елді мекендердегі ауылдық өмір салты, жергілікті әдет-ғұрыптар мен дәстүрлер, мәдени мұра элементтері агротуризм өнімін қалыптастырудың ресурстары ретінде қарастыруға болады.

Агротуризм ұғымының, туризмнің бір түрін сипаттайтын категория ретінде қалыптасу жағдайларына библиографиялық талдау жасайтын болсақ, агротуризмнің Еуропа құрлығындағы ауыл шаруашылық моделінің дағдарысқа ұшырау кезеңімен

байланысты екенін көруге болады [2]. Жиырмамыншы ғасырдың 70-жылдарында еуропалық елдерде ауылдық елді мекендердегі жергілікті өндірушілердің өндірген өнімінің ешкімге керексіздігі тәрізді жағымсыз тенденцияларға тап болды, жергілікті тұрғындардың ауылдық елді мекендерден жаппай қалаға қоныс аудару жағдайлары басталды.

Еуропалық құрлықта қалыптасқан дағдарыстық жағдайдан шығудың жолдары қарастырылып, ауыл шаруашылық экономикасының өсімі үшін жергілікті тұрғындарды қызметтің жаңа түрлеріне мамандану шаралары ұсынылған. Агротуризм – осындай шаралардың бір түрі ретінде қарастырылды. Осы саясаттың нәтижесінде ауылдық елді мекендердің табыстарының өсуі, жергілікті инфрақұрылымның тиімді дамуы және аумақтағы жұмыссыздықтың азаюы тәрізді оң тенденцияларға қол жеткізілген.

Еуропалық ауыл шаруашылық нарығында қалыптасқан дағдарыс агротуризмнің дамуына алғышарт болды. Осы саланы зерттеушілердің бір тобы «агротуризмді-экономиканың аграрлық секторын қайта құрылымдауда әлеуметтік амортизаторы ретінде» қарастырған [3]. Агротуризм түрінің теориялық мәселелерімен айналысқан авторлар, ауыл туризмінің теориясы мен тәжірибесін дамытудағы аппараттық түсінікті тұжырымдауға тырысқан [4]. Саланы зерттеушілердің келесі тобы, агротуризм түрлерінің бір-бірінен айырмашылықтарын сипаттай отырып, ауыл және аграрлық туризм түрлеріне авторлық анықтамалар ұсынған [5].

Агротуризм саласының мәселелерімен айналысқан келесі бір автор, туризмнің арнайы түрлеріне назар аудара отырып, агротуризмді (ауыл туризмі, rural tourism) экологиялық таза (қалалық елді мекендерге қатысты) аудандарда демалуды және/немесе ойын-сауық ұйымдастыру мақсатында туристердің ауылдық жерлерге келуі деп сипаттайды [6].

Ол агротуризмнің дамуының, таралуының және уақыт өткен сайын танымал болуының алғышарттары ретінде урбанизация деңгейінің жоғарылауы, көптеген адамдар үшін арзан бағамен демалу мүмкіндігі, экологиялық таза және пайдалы жаңа өнімдермен тамақтану мүмкіндігі – деп көрсетеді. Туристік қызметті тұтынушылардың агротуризмді таңдаудағы негізгі мотивтері ретінде келесілерді санауға болады:

– қымбат сәнді курортта немесе қонақ үйде демалу үшін қаражаттың болмауы;

– ауылдық жерлерде қалыптасқан өмір салты;

– дәрігердің ұсынысы бойынша климаттық ортадағы сауықтыру қызметіне қажеттілік;

– табиғатқа жақындық және таза ауада, табиғи ортада уақыт өткізу мүмкіндігі;

– экологиялық таза өнімдерді тұтыну мүмкіндігі;

– басқа мәдениет пен әдет-ғұрыпқа қосылу мүмкіндігі (жергілікті жағдайлардағы).

Агротуризм саласын зерттеушілердің бірқатары агротуризм, экотуризм, этнотуризм, эзотуризм ұғымдары бір қатарда айтылу керектігін және аталмыш ұғымдардың арасындағы айырмашылық болмау керектігін көрсеткен. Агротуризмді экотуризмнің бір түрі деп қарастыратын болсақ, агротуризмді типтік жіктемесі тұрғысынан қарастырсақ, онда агротуризм экотуризмнің бір түрі болып саналады.

Экотуризмнің құраушы элементтері ретінде агротуризм, агроэкотуризм, тұрақты туризм және «жасыл» туризмді қарастыруға болады. Қарастырылып отырған туризм түрлерін біріктіру, негізінен аталмыш туризм түрлерін ұйымдастырғанда қоршаған ортаға барынша төмен әсер ететін технологияны қолдану жағдайларына байланысты.

Агротуризм – ауыл шаруашылық жұмыстарына қатысу, ауылдық тұрмыс тіршілікпен танысу, ауыл шаруашылық өнімдерін өндіруші фермалардың қызметімен танысу және ауылдық аумақтарда демалыс пен саяхатты ұйымдастырумен байланысты ауылдық елді мекендердегі табиғи, тарихи-мәдени және басқа да ресурстарды туризм мақсатында қолдану.

Агротуризм халықтың әртүрлі топтарының сұраныстарын қанағаттандыра алатын, дербес қозғалыстың, бос уақытты жеке ұйымдастыруды және жергілікті ауыл шаруашылық ресурсын пайдалану ерекшеліктерімен және дәстүрлі ауыл өмірімен танысуға мүмкіндік беретін танымдық бағдарламаларды көздейтін, әлеуметтік бағдарланған туризм болып саналады. Сонымен қатар, туризмнің бұл түрі табиғатқа қолайлы ауыл шаруашылық әдістерін дамытудың экономикалық алғышарттарын қалыптастырады, демалушылар үшін негіз болып табылатын агро және табиғи ландшафттарды сақтауды ынталандырады.

Әлемде ауылдық экологиялық туризмге деген қызығушылық үнемі артып келеді. XX ғасырдың ортасында Еуропада, Америкада және Азияда демалыстың ұлттық стандарттары қалыптасу үрдісінен өтті. Демалыстың еуропалық, америкалық және

азиялық үлгілерінің арасында біршама айырмашылықтар қалыптасқан.

Еуропалық демалыстың үлгісі 3 «L» жүйесіне (landscape, lore, leisure – пейзаж, дәстүр, демалыс); демалыстың америкалық үлгісі 3 «S» жүйесімен (sun, sea, sand – күн, теңіз, құм) байланыстырылады. Тұтынушылардың көпшілігінің санасындағы өзгерістерді, олардың қайта бағдарлануынан байқауға болады [7].

Жоғарыдағы демалыстың екі үлгісінде де қызмет үшін қолданылатын ресурстардың басты ерекшелігі – табиғилық. Демалыстың осы түрі адамдар үнемі ластанған ауа мен судың, шу мен әлеуметтік қақтығыстардың әсерін сезінетін қалалық тіршіліктен туристерді өзіне тартады, бұл өркениеттің игіліктерінен шаршауды, адам өмірінің табиғи ортамен байланысқа түсуге деген ұмтылысты, әртүрлі қауымдастықтардың мәдени-этникалық дәстүрлерін жақсы білуге деген ұмтылысты тудырады. Ал, қазіргі күні жаңа әмбебап әлемдік демалыс үлгісі 3 «E» (entertainment, excitement, education- ойын-сауық, толқу, білім) қалыптасты [қараңыз 2].

Туристтік қызметті тұтынушылардың қаржылық қолжетімділігі туризмнің басқа түрлеріне қарағанда агротуризм түрінде салыстырмалы түрде төмен. Қажетті туристік инфрақұрылымның (қонақүйлер, мейрамханалар және басқа да қызмет көрсету орындары) бір туристке және пайданың әр ақша бірлігіне шаққандағы көлемінің аздығына байланысты туризмнің бұл түрі ресурс сыйымдылығының төмендігімен ерекшеленеді [8].

Агротуризмнің мәселелерімен айналысқан ғалымдардың кейбір тобы агротуризмге тән бірнеше белгілерге назар аударды [9], олар:

- тур өнімді таңдаудағы дербестік, үй шаруашылығы мүшелерімен немесе достармен бірге туристік қызметті тұтыну мүмкіндігі;

- турдың ұзақтығы;

- тур бағдарламасының элементтеріне өзгеріс енгізу мүмкіндігі;

- тұлғаның агротуризмді таңдауға деген ішкі уәждемесі;

- өмірлік белсенділіктің артуына негізделу;

- жаңа білім, көңіл күй және естеліктерге ие болу мүмкіндігі.

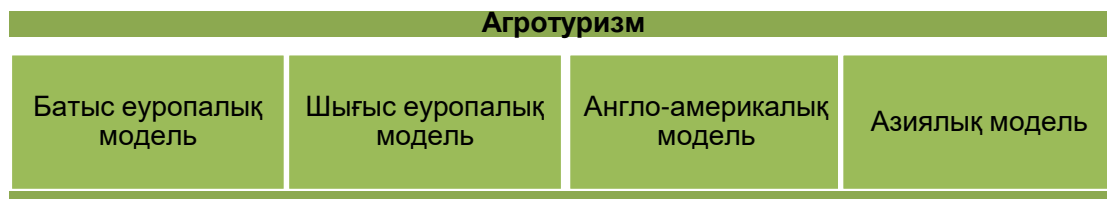
Ал, осы саланы зерттеушілердің тағы бір өкілі агротуризм саласының стратегиялық және тактикалық мақсаттарына тоқталған. Агротуризмді дамыту арқылы жергілікті халықтың өмір сүру сапасын арттыру агротуризмнің стратегиялық мақсаты ретінде қарастырылса, ауылдық елді ме-

көндердегі барлық ресурстардың сақталуын қамтамасыз ете отырып, ресурстарды агротуристік сектордың табыстылығы үшін пайдалану және оның жоғары тиімді әрі бәсекеге қабілеттілігін қалыптастыру мәселесі агротуризмнің тактикалық мақсаты деп сипаттайды [қараңыз 2].

Туристік қызметтің субъектісіне бағдарланған агротуризмнің мақсатын нақтылауға бағытталған еңбектің авторы, келесідей сипаттама жасаған. Олар: ауылдық мәдениетпен танысу; тұлғаның психологиялық ты-

нышталуы мен жаңа қызмет түрлерін меңгеру. Агротуризмнің мақсаттары ауыл шаруашылық өндірісін дамыту және туристің әр түрлі кәсіпкерлік қызметтің өнімін тұтыну мүмкіндігінің қалыптасуын көрсетеді.

Агротуризмнің қалыптасу ерекшеліктеріне сәйкес төрт туризм моделі қолданысқа енді. Агротуризм саласының мәселелерімен айналысушы ғалымдар, агротуризмнің дамуының төрт моделін бөліп қарастырған (сурет).

Сурет – Агротуризмді ұйымдастыру модельдері [10]

Агротуризм моделіне тән ерекшеліктерді қарастыратын болсақ, Еуропа үшін агротуризм негізінен ауыл шаруашылық өндірістегі дағдарыс салдарын жоюдың тетігі ретінде қалыптасты. Мамандар еуропалық агротуризмнің дамуының бірнеше «толқындарын» бөліп қарастырды. Бірінші кезеңді немесе «толқынды» агротуризмнің әмбебап моделі (британдық, немістік, итальяндық, француздық) шеңберінде қалыптасқан классикалық үлгі ретінде сипаттайды. Ал, екінші кезең немесе «толқын» Болгария, Венгрия, Греция, Польша және Румыния тәрізді елдерде агротуризмнің пайда болуы, сонымен қатар тарихи, мәдени және этникалық сипаттамалары бар агротуризм баламаларының қалыптасуымен ерекшеленген.

Жалпы, агротуризмнің еуропалық үлгісінде шағын ауылдық қонақ үй шаруашылықтарын дамыту, фермерлік үйлерді ұйымдастыру, жазғы үйлер мен жеке орналастыру орындарын жалға беру, туристік қызметті тұтынушылардың өз-өздеріне қызмет көрсетуі (тамақ пісіру, балық аулау, ауылдық жәрмеңкелер мен фестивальдарға қатысу), ұлттық парктер мен курорттық аумақтарда орналасқан ауылдық елді мекендерде өмір сүру; ауыл шаруашылық өнімдерін (шарап, зәйтүн майы, теңіз өнімдері) өндіруге маманданған объектілердің жұмысымен танысу және өнім өндіруге қатысу; ұлттық және жергілікті аумақтардағы қолөнершілікпен танысу мүмкіндіктері қалыптасқан.

Еуропа елдерінде агротуризм саласындағы саясаттың екі алғышарты қалыптасқан. Біріншісі, туризм саласындағы жалпы заңнамалардан басқа «агротуризм» түріне

арналған арнайы жарлықтар мен ережелер қабылданған. Мысалы, Испанияда (он жеті түрлі құжат бар), Италияда және Грецияда агротуризм саласын реттеуге бағытталған құқықтық құжаттар қабылданған [11]. Екіншіден, Еуропалық одақ елдерінің көпшілігінде ауылдық туризм түрін реттеуге бағытталған арнайы құқықтық база жоқ.

Ауыл туризмі терминін туристік өнімді жарнамалау мен нарықта жылжыту үшін қолданады. Еуропалық елдерде ауыл туризмі танымалдылығы бойынша жағажай туризмінен кейін екінші орын алады. Қазіргі уақытта Еуропада жалпы туристік индустрия табысының 20%-ға жуығы агротуризм саласына тиесілі.

Ауыл туризмін дамытуға арналған жобалар туризмді, экономиканы, ауыл шаруашылығын және ауылдық аумақтарды дамытуға бағытталған арнайы бағдарламалардың есебінен қаржыландырылады. Ал, мемлекеттер деңгейінде мақсатты бағдарламалар, мамандандырылған қорлар, мақсатты субсидиялар есебінен агротуризм саласына қаржы бөлінуі мүмкін.

Еуропада ауылдық туризм туристік қызмет көрсету сегменті ретінде ғана емес ағартушылық қызмет көрсету бағытында да даму үстінде. Агротуристік шаруашылықтар келушілерге танымдық немесе ағартушылық сипаттағы қызметтерді көрсете алады, бұл өңірлік туристік нысандардың тартымдылығын жоғарылатуға әсер етеді және білім беру мекемелерімен де өзара тиімді әріптестікке қол жеткізуі мүмкін. Ауыл шаруашылық кәсіпорындары мен фермалары мектептің немесе университеттің білім алушылары үшін ағартушылық мақсатта қолданылуға болатын ресурстарға ие.

Ауыл шаруашылық кәсіпорындары орналасқан жерлерде туристік-экскурсиялық қызметке қатысушыларға өсімдік шаруашылығы, мал шаруашылығы немесе ауыл шаруашылық өнімдерін өндіру мен өңдеу бағыттары бойынша білім беруге толық мүмкіндік бар. Мысалы, Польшада 2014 жылдан бастап, егер ферма білім беру қызметімен айналысқысы келсе және мұндай қызметтің сапасын ресми растағысы келген жағдайда, ол патенттік ведомстводан патент алуға және қауымдастықтың мүшесі болуға міндетті [12].

Англо-америкалық агротуризм моделіне сәйкес туристік қызметті тұтынушылар ауылдық аумақтарда орналасқан үйлерде немесе өзі-өзіне қызмет көрсете отырып, дербес үйлерде орналасу мүмкіндігіне ие болады.

Агротуризмді ұйымдастырудың азиялық моделі 1990 жылдардан бастап қалыптасып, дами бастады. Агротуризм қала маңы аумақтарды, жоғары технологиялық ауыл шаруашылық және агроөнеркәсіптік саябақтарды дамыту мақсатында ұйымдастырылды. Осы модельге сәйкес агротуризм ауыл шаруашылық парктерін құру; жергілікті қолөнершілікті, ауылдық өмір сүру стилін насихаттау арқылы дамыды.

Азия елдерінде дамыған «home stay» деп аталатын модель бойынша туристер ауылға келіп, жергілікті тұрғындардың отбасыларына қоныстанады, ал, ауыл тұрғындары тарапынан тамақтандыру, орналастыру, тасымалдау (велосипедпен, атпен, пілмен басқа да ауылдық өңірде тараған тасымалдау құралдарымен) қызметтері ұсынылады.

Қала тұрғындарының танымдық қажеттіліктері қанағаттандырылып қана қоймай, сонымен қатар Азия елдеріндегі ауылдық елді мекендердің дамуына үлес қосылады: жергілікті тайпалар мен халықтардың тұрмысы, салт-дәстүрі, әдет-ғұрыптары сақталады, ауыл тұрғындары мен қала тұрғындарының қарым-қатынасының үйлесімділігі қамтамасыз етіледі, жергілікті тұрғындардың тұрмыс деңгейі көтеріледі. Сонымен қатар, ауылдық туризмді дамыту Оңтүстік-Шығыс Азия елдерінің мәдениеттерінің алуан түрлілігін сақтаудың және ұлттық дәстүрлерін болашақ ұрпаққа жеткізудің стратегиясына айналуға [13].

Сонымен, агротуризмнің теориялық және тәжірибелік аспектілеріне жасалған талдаулар, ауылдық аумақтарда агротуризмді дамытудың қажеттілігін көрсетіп отыр. Ал, Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экономикалық дамуын анықтайтын ұлттық статистика мәліметтеріне сүйенсек, қазіргі уақытта мемлекетте 19 125,6 мың адам өмір сүреді, оның 59,3%-ы немесе 11 335,8 мың адамы қалаларда,

40,6%-ы немесе 7 769,8 мың адамы ауылдық аумақтарда өмір сүріп жатыр.

Ауылдардағы халықтың жалпы санының ішінде белсенді еңбек нарығына жарамды, 16-62 жас аралығындағы адам саны 4,4 млн 2021 жылы еңбек нарығында жұмыспен қамтылған адамдар саны 8 807,1 мың болса, оның 59,3%-ы немесе 5 222,7 мың адамы қалаларда, 40,7%-ы немесе 3 584,4 мың адамы ауылдық елді мекендер аумағында жұмыс істейді. Ал, республика бойынша 2021 жылы еңбек нарығында 449,6 мың адам жұмыссыз болса, оның 59,8%-ы немесе 269,0 мың адамы қалаларда, 40,2%-ы немесе 180,7 мың адамы ауылдық елді мекендерде тіркелген [14].

Сандық көрсеткіштер ауылдық елді мекендердегі еңбек нарығы индикаторларының жалпы республикалық көрсеткіштерден төмен екендігін көрсетуде. Осы орайда, ауылдық аумақтардағы жұмыссыздықты, жұмыс орнының тапшылығын жоюдың көзі ретінде агротуризмді дамытудың болашағы бар.

Сонымен қатар, мемлекеттің ауыл шаруашылық әлеуетінің жеткіліктілігіне қарамастан, бизнес түрі ретінде ауылдық туризмді дамытуды тежейтін факторлар бар. Олар ауылдық туризмді қолдау саласындағы нормативтік-құқықтық базаның жоқтығы; туристік инфрақұрылым объектілерінің жеткіліксіздігі; елді мекен тұрғындарының туристерді қабылдауға қауқарсыздығы; ауылдық жерлерде демалысты ұйымдастыру мүмкіндігі туралы ақпараттандыру жүйесінің болмауы және ауылдық елді мекендерге туристерді тартуға бағдарланған шаралардың болмауы және т.б. [15].

Агротуризм еңбек нарығының мәселелерін тиімді шешумен қатар, әлеуметтік, экологиялық мәселелердің де оңтайлы шешіміне қол жеткізуге мүмкіндік беретіндігін, агротуризм саласын қалыпты дамытуға ден қойған мемлекеттердің тәжірибелері көрсетіп отыр.

Қорытынды. Агротуризмнің теориялық және тәжірибелік негіздерін зерделеу төмендегідей қорытынды жасауға мүмкіндік берді:

1. Туризм – экономиканың жиырмадан астам саласының мүдделері және мәселелерімен тығыз байланысты сфера. Туризм – қонақ үй, тамақтану, көлік және тасымалдау салаларынан басқа қосымша салалардың яғни сақтандыру, байланыс, анимациялық қызмет, сауықтыру, емдеу мен спорт және т.б. салалардың қызметтеріне тәуелділігі бар.

2. Ауылдық аумақтардың әлеуетін пайдалану арқылы агротуризм түрін дамытудың мүмкіндіктері жоғары. Елді мекендердегі ауыл шаруашылық қызметтеріне маман-

данған шаруашылық субъектілердің шеңберінде агротуризмді ұйымдастыруға болады.

3. Агротуризм ауылдық аумақтарда ұйымдастырылатын демалыспен бірге, ауыл шаруашылық жұмыстарына араласуға, жергілікті гастрономияны, қол өнершілікті дамытуға, ерекше қорғалатын табиғи аумақтарда ұйымдастырылатын экскурсияларға қатысуға мүмкіндік береді.

4. Агротуризм – ауылдық елді мекеннің дамуына; өңірдің оң бейнесін қалыптастыруға; жергілікті тұрғындардың жұмысбастылығын арттыруға; табиғи өнімдердің өндірісін ұйымдастыруға және тұтынушылық сұранысты арттыруға; жергілікті бизнес субъектілерінің қызметін жандандыруға ықпал етеді.

Әдебиеттер тізімі

[1] Қазақстан Республикасының туристік саласын дамытудың 2019-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 31 мамырдағы № 360 қаулысы [Электрондық ресурсы]. – 2019. – URL: <https://www.adilet.zan.kz/kaz/docs/P1900000360> (қаралған күні: 22.12.2022).

[2] Панюков, А.И. Основы агротуризма: учебник/А.И. Панюков, Ю.Г. Панюкова, В.Л. Калинин.-М.: Магистр: ИНФРА-М, 2023.-240с.

[3] Басков, В. Сельское сообщество 21 века: Устойчивость развития/ В. Басков, А. Камянчук.- Ирбит: Изд.дом «Печатный вал», 2008.- 180с.

[4] Никитина, О.А. Уточнение понятийного аппарата в развитии теории и практики регионального сельского туризма/ О.А. Никитина, Е.П. Кушнарченко // Вестник Чувашского университета. - 2010. - №4. - С. 400-405.

[5] Гварлиани, Т.Е. Сельский и аграрный туризм как специфические виды туризма/ Т.Е. Гварлиани, А.Н. Бородин // Пространство экономики. - 2011. - №9(4-3). - С. 61-65.

[6] Бабкин, А.В. Специальные виды туризма: учеб. пособие/ А.В. Бабкин Ростов-на-Дону: Феникс, 2008. - 252с.

[7] Дурович, А.П. Организация туризма: учеб. пособие /А.П. Дурович, Н.И. Кабушкин, Т.М. Сергеева.-М.: Новое знание, 2003.- 632с.

[8] Коробова, О.П. Агротуризм как стимул развития сельских территорий / Коробова О.П. // Архитектура и строительство, - 2019.- №3.- С. 99-104.

[9] Войтюк, М.М. Организация сельского туризма. Практические рекомендации по организации альтернативной занятости сельского населения. Вып.5 / М.М. Войтюк. - М.: ФГНУ «Росинфомагротех», 2012.- 120с.

[10] Воскресенский, В.Ю. Международный туризм: учеб.пособие / В.Ю. Воскресенский. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2008.-255с.

[11] Имескенова, Э.Г. Сельский туризм: научно-практические рекомендации / Э.Г.

Имескенова и др.- Улан-Удэ: Бурятская государственная сельскохозяйственная академия им. В. Р. Филиппова, 2021.-73с.

[12] Аналитический обзор стратегий и практического опыта некоторых Европейских стран в развитии сельского туризма [Электронный ресурс]. – 2019. – URL: https://www.xn-e1aecaeeegnklghcsq1m.xn--p1ai/assets/files/recommendations_project (дата обращения 19.03.2023)

[13] Оришев, А.Б. Агротуристский бизнес в странах Юго- Восточной Азии / А.Б. Оришев //Бизнес и дизайн ревью.-2018.-№3(11).-С.1-12.

[14] 2021 жылғы алдын ала деректер [Электрондық ресурс]. – 2021. – URL: <https://www.stat.gov.kz/edition/publication/collection> (қаралған күні: 02.01.2023).

[15] Ешенкулова, Г.И. Привлечение туристов в сельский туризм в регионах Казахстана/ Г.И. Ешенкулова, Р.Е. Агыбетова, А.С. Омарова, А.Г. Гиззатжанова //Научные стремления. – 2018. – №24. – С.106-112.

References

[1] Қазақстан Республикасының туристік саласын дамытудың 2019-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 31 мамырдағы № 360 қаулысы [Resolution No. 360 of the Government of the Republic of Kazakhstan dated May 31, 2019 on approval of the state program for the development of the tourism industry of the Republic of Kazakhstan for 2019-2025] (2019). Available at: <https://www.adilet.zan.kz/kaz/docs/P1900000360> (date of access: 22.12.2022) [in Kazakh].

[2] Panjukov, A.I., Panjukova, Ju.G., Kalinichev, V.L. (2023). Osnovy agroturizma: uchebnik [Fundamentals of agritourism: textbook]. Moscow.: Magistr: INFRA-M, 240 [In Russian].

[3] Baskov, V.& Kamjanchuk, A. (2008). Sel'skoe soobshhestvo 21 veka: Ustojchivost' razvitiya [Rural Community 21st Century: Sustainability]. Irbit: Izd.dom «Pechatnyj val», 180 [In Russian].

[4] Nikitina, O.A. & Kushnarenko, E.P. (2010). Utochnenie ponjatijnogo apparata v razvitiit teorii i praktiki regional'nogo sel'skogo turizma [Refinement of the conceptual apparatus in the development of the theory and practice of regional rural tourism]. Vestnik Chuvashskogo universiteta - Bulletin of the Chuvash University, (4), 400-405 [In Russian].

[5] Gvarliani, T.E. & Borodin, A.N. (2011). Sel'skij i agrarnyj turizm kak specificheskie vidy turizma [Rural and agricultural tourism as specific types of tourism]. Prostranstvo jekonomiki - Economy space, 9, 4-3, 61-65 [In Russian].

[6] Babkin, A.V. (2008). Special'nye vidy turizma [Special types of tourism]. Rostov-na-Donu: Feniks, 252 [In Russian].

[7] Durovich, A.P., Kabushkin, N.I., Sergeeva, T.M. (2003). Organizacija turizma: ucheb-

noe posobie [Organization of tourism: textbook]. Moscow: Novoe znanie, 632 [In Russian].

[8] Korobova, O.P. (2019). Agroturizm kak stimul razvitiya sel'skikh territorij [Agrotourism as a stimulus for the development of rural areas]. *Arhitektura i stroitel'stvo - Architecture and construction*, (3), 99-104 [In Russian].

[9] Vojtkuk, M.M. (2012). Organizacija sel'skogo turizma. Prakticheskie rekomendacii po organizacii al'ternativnoj zanjatosti sel'skogo naselenija [Organization of rural tourism. Practical recommendations for organizing alternative employment for the rural population. Release 5.]. Moscow: FGNU «Rosinfomagro-teh», 120 [In Russian].

[10] Voskresenskij, V.Ju. (2008). Mezhdunarodnyj turizm: ucheb.posobie. 2-e izd., pererab. i dop. [International tourism: study guide. 2nd ed., revised and additional]. Moscow: JuNITI-DANA, 255 [In Russian].

[11] Imeskenova, Je.G. (2021). Sel'skij turizm: nauchno-praktichesie rekomendacii [Rural tourism: scientific and practical recommendations]. Ulan-Udje: FGBOU VO «BGSHA im. V.R. Filippova», 73 [In Russian].

[12] Analiticheskij obzor strategij i prakticheskogo opyta nekotoryh Evropejskikh stran v

razviti sel'skogo turizma [Analytical review of strategies and practical experience of some European countries in the development of rural tourism] (2019). Available at: https://www.xn--e1aeaeegnklghcsq1m.xn--p1ai/assets/files/recommendations_project (date of access: 19.03.2023) [in Russian].

[13] Orishev, A.B. (2018). Agroturistskij biznes v stranah Jugo-Vostochnoj Azii [Agro Tourism business in Southeast Asia]. *Biznes i dizajn revju – Business and design review*, 11, 3, 1-12 [in Russian].

[14] 2021 zhylfy aldyn ala derekter / Statistikalық zhylnama / қазақ zhəne orыs tilderinde / 128 bet [Preliminary data for 2021 / Statistical yearbook / in Kazakh and Russian languages / 128 pages] (2021). Available at: <https://www.stat.gov.kz/edition/publication/collection> (date of access: 02.01.2023). [in Kazakh].

[15] Eshenkulova, G.I., Agybetova, R.E., Omarova, A.S., Gizzatzhanova A.G. (2018). Privlechenie turistov v sel'skij turizm v regionah Kazakhstana [Attracting tourists to rural tourism in the regions of Kazakhstan]. *Nauchnye stremleniya—Scientific aspirations*, 24, 106-112 [in Russian].

Авторлар туралы ақпарат:

Шоқан Роза – негізгі автор; экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор; «Туризм» кафедрасының доценті; Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті; 010008 Сәтпаев көш., 2, Астана қ., Қазақстан; e-mail: roza-shokan@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-1005-3769>.

Каменова Мазкен; экономика ғылымдарының докторы, профессор; «Дизайн, сервис және туризм» кафедрасының профессоры; «Тұран-Астана» университеті; 010000 Дүкенұлы көш., 29 Астана қ., Қазақстан; e-mail: mazken_kamenova@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-2018-521X>

Аймурзина Баглан; экономика ғылымдарының докторы, профессор; Экономика жоғары мектебінің профессоры; Астана халықаралық университеті; 010000 Қабанбай батыр даңғ., 8, Астана қ., Қазақстан; e-mail: aimurzina@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-2625-7989>.

Information about the authors:

Shokhan Roza – The main author; Candidate of Economic Sciences, Associate Professor; Associate Professor of the Department of Tourism; L.N. Gumilyov Eurasian national university; 010008 Satpayev str., 2, Astana, Kazakhstan; Kazakhstan; e-mail: roza-shokan@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-1005-3769>

Kamenova Mazken; Doctor of Economic Sciences, Professor; Professor of the Department of Design, service and tourism; «Turan-Astana» University; 010000 Dukenuuly str., 29, Astana, Kazakhstan; e-mail: mazken_kamenova@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-2018-521X>

Aimurzina Baglan; Doctor of Economic Sciences, Professor; Professor of the Higher School of Economics; Astana International University; 010000 Kabanbay batyr Ave., 8, Astana, Kazakhstan; e-mail: aimurzina@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-2625-7989>.

Информация об авторах:

Шохан Роза – основной автор; кандидат экономических наук, ассоциированный профессор; доцент кафедры «Туризм»; Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева; 010008 ул. Сатпаева, 2, г. Астана, Казахстан; e-mail: roza-shokan@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-1005-3769>

Каменова Мазкен; доктор экономических наук, профессор; профессор кафедры «Дизайн, сервис и туризм»; Университет "Тұран-Астана"; 010000 ул. Дүкенұлы, 29 г. Астана, Казахстан; e-mail: mazken_kamenova@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-2018-521X>.

Аймурзина Баглан; доктор экономических наук, профессор Высшей школы экономики; Международный университет Астана; 010000 пр. Кabanбай батыра, 8, Астана, Казахстан; e-mail: aimurzina@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-2625-7989>

ҚАЗАҚСТАННЫҢ МАҢҒЫСТАУ ОБЛЫСЫНЫҢ АУЫЛДЫҚ ТУРИЗМІНІҢ ӨЛЕУЕТТІ РЕСУРСТАРЫ

POTENTIAL RURAL TOURISM RESOURCES OF THE MANGISTAU REGION OF KAZAKHSTAN

ПОТЕНЦИАЛЬНЫЕ РЕСУРСЫ СЕЛЬСКОГО ТУРИЗМА МАНГИСТАУСКОЙ ОБЛАСТИ КАЗАХСТАНА

А.А. ӘМІРБАЕВА^{1*}

Ph.D докторанты

С.К. РЫСКУЛОВ²

э.ғ.к., доцент

К.А. АХМЕТОВА³

э.ғ.к., доцент

¹ «Тұран-Астана» университеті, Астана, Қазақстан

² М. Рысқұлбеков атындағы Қырғыз экономикалық университеті, Бішкек, Қырғызстан

³ Қазтұтынуодағы Қарағанды университетінің қашықтықтан оқыту орталығының
Астаналық кеңсесі, Астана, Қазақстан

*автордың электрондық поштасы: sun-is-shine@mail.ru

A. AMIRBAYEVA^{1*}

Ph.D student

S. RYSKULOV²

C.E.Sc., Associate Professor

K. AKHMETOVA³

C.E.Sc., Associate Professor

¹ «Turan-Astana» University, Astana, Kazakhstan

² M. Ryskulbekov Kyrgyz Economic University, Bishkek, Kyrgyzstan

³ Astana representative office of the distance learning center of the Karaganda University of
Kazpotreboysuz, Astana, Kazakhstan

*corresponding author e-mail: sun-is-shine@mail.ru

A.A. ӘМІРБАЕВА^{1*}

докторант Ph.D

С.К. РЫСКУЛОВ²

к.э.н., доцент

К.А. АХМЕТОВА³

к.э.н., доцент

¹ Университет «Туран-Астана», Астана, Казахстан

² Кыргызский экономический университет им. М. Рыскулбекова, Бишкек, Кыргызстан

³ Астанинское представительство центра дистанционного обучения Карагандинского
университета Казпотребсоюза, Астана, Казахстан

*электронная почта автора: sun-is-shine@mail.ru

Аңдатпа. Маңғыстау облысында агротуризмді дамыту табиғи және мәдени мұраны сақтауда маңызды мәнге ие бола отырып, экономикалық және өлеуметтік-мәдени бағыттарда жүзеге асырылады. *Мақсаты* – авторлар аймақтағы ауыл туризмінің қазіргі жағдайы мен болашағын қарастырады. *Әдістері* – зерттеудің ақпараттық базасын Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросының статистикалық деректері, отандық мерзімді баспасөзден және халықаралық әдебиет көздерінен алынған ақпарат құрайды. *Нәтижелері* – Джозеф Пайн мен Джеймс Гилмордың «4Е» моделі негізінде өңірдің ауылдық жерлеріндегі қолда бар туризм ресурстарына талдау жүргізілген, ауылдағы және қаладағы демографиялық жағдайды салыстыру, туристік қызметтің маусымдылығы айқындалды, туристік индустрияның ресурстары талданған,

үздік шетелдік тәжірибелер көрсетілген. Облыста туристік агробизнес объектілерінің кемшіліктері анықталды. Авторлар туристік қызметтердің бұл түрі олардың таралуын тежейтін көптеген мәселелерге байланысты әлі де дамымағанын, олардың арасында ауылдық аумақтардың әлеуметтік және инженерлік инфрақұрылымының артта қалуын, жол желісі мен көлік байланысының кез-келген сапасын атауға болатындығын айтады. Мұның бәрі тартымдылықты төмендетеді, ауылдық жерлердің экологиясын сақтауға ықпал етпейді, туристердің тұруы үшін қажетті жағдайларды ұйымдастыруды және жасауды қиындатады. **Қорытындылар** – агротуризм ауылдық елді мекендердің экономикасын нығайтуға ықпал етеді, қосымша жұмыс орындарын құрады, ауыл тұрғындарының қалаларға кетуін азайтады, олардың мәдени және зияткерлік деңгейін арттырады, экологиялық таза азық-түлік өндірісін ынталандырады, жергілікті сауданың дамуына байланысты табыс табады. Оның таралу аясын кеңейту аймақтың ерекшелігін ескере отырып, жүйелі тәсілді қажет етеді.

Abstract. The development of agro-tourism in the Mangistau region is taking place in the economic and socio-cultural areas, becoming important in preservation of natural and cultural heritage. **Purpose** – the authors consider the current state and prospects of rural tourism in the region. **Methods** – the information base of the study is statistical data from the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan, information from domestic periodicals and international literature sources. **Results** – analysis of the available tourism resources in rural areas of the region based on the 4E model of Joseph Pine and James Gilmore was carried out, a comparison of the demographic situation in the countryside and in the city, seasonality of tourism activities was determined, the resources of tourism industry were analyzed, and best foreign practices were shown. Shortcomings of objects of tourist agribusiness were revealed in the region. The authors point out that this type of tourist services is still underdeveloped due to numerous problems that hinder their spread, among which are the backwardness of social and engineering infrastructure of rural areas, poor quality of the road network and transport links. All this reduces the attractiveness, does not contribute to the preservation of the ecology of rural areas, makes it difficult to arrange and create the necessary conditions for accommodation of tourists. **Conclusions** – agro-tourism helps to strengthen the economy of rural settlements, creates additional jobs, reduces the outflow of villagers to cities, increases their cultural and intellectual level, stimulates production of environmentally friendly food, income generation due to the development of local trade. Expanding the scope of its distribution requires a systematic approach, taking into account the specifics of the region.

Аннотация. Развитие агротуризма в Мангистауской области осуществляется в экономическом и социально-культурном направлениях, приобретая важное значение в сохранении природного и культурного наследия. **Цель** – авторы рассматривают современное состояние и перспективы сельского туризма в регионе. **Методы** – информационную базу исследования составляют статистические данные Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан, информация из отечественной периодической печати и международных источников литературы. **Результаты** – проведены анализ имеющихся ресурсов туризма в сельской местности региона на основе модели «4Е» Джозеф Пайна и Джеймса Гилмора, сравнение демографической ситуации на селе и в городе, определена сезонность туристической деятельности, проанализированы ресурсы туристической индустрии, показаны лучшие зарубежные практики. В области выявлены недостатки объектов туристического агробизнеса. Авторы указывают, что данный вид туристических услуг еще недостаточно развит в силу многочисленных проблем, сдерживающих их распространение, среди которых можно назвать отсталость социальной и инженерной инфраструктуры сельских территорий, низкое качество дорожной сети и транспортного сообщения. Все это снижает привлекательность, не способствует сохранению экологии сельских районов, затрудняет обустройство и создание необходимых условий для проживания туристов. **Выводы** – агротуризм способствует укреплению экономики сельских поселений, создает дополнительные рабочие места, уменьшает отток сельчан в города, повышает их культурный и интеллектуальный уровень, стимулирует производство экологически чистых продуктов питания, получение дохода из-за развития местной торговли. Расширение сферы его распространения требует системного подхода с учетом специфики региона.

Түйінді сөздер: ауылдық аумақтар, агротуризм, ауылдық аудандардың экономикасы, әлеуметтік, инженерлік инфрақұрылым, туристік қызметтер, жұмыс орындары, экологиялық таза өнімдер.

Key words: rural areas, agro-tourism, rural economy, social, engineering infrastructure, tourism services, jobs, environmentally friendly products.

Ключевые слова: сельские территории, агротуризм, экономика сельских районов, социальная, инженерная инфраструктура, туристические услуги, рабочие места, экологически чистая продукция.

Кіріспе. Туризмдегі маусымдылықты жылына он екі айға дейін ұзарту, қоршаған ортаны, қоғамды, тарихи-табиғи және мәдени нысандарды бұзбай, аудан экономикасы мен әлеуметтік өміріне тұрақты үлес қосу үшін ауыл туризмін дамыту қажет [1].

Сонымен қатар, коронавирус пандемиясы (COVID-19) әлеуметтік өмірдің көптеген салаларына, оның ішінде туристік салаға түзетулер енгізді. Өңірлерде пандемияның алғашқы екі толқыны арасында ішкі туризмде сұраныстың өсуі байқалды [2]. Карантин кезінде оқшаулану, ауылдық жерлерде демалу қажеттілігі ерекше өзекті болды. Ірі қалалардың тұрғындары қала сыртындағы демалысқа қызығушылық танытты. Қоғам өз өңіріндегі демалыс маңыздылығын тек вирустың тұтқыны болғанда ғана түсінді [3].

Маңғыстау облысы – Қазақстанның ең шалғай және ландшафт, климат, аймақтың салты мен инфрақұрылымының ерекшеліктері бойынша басқаларына ұқсамайтын айрықша мекені. Маңғыстау облысындағы туризмді түбегейлі ауыл туризміне жатқызуға болмайды. Себебі, Каспий теңізі жағалауының болуы, жағажай туризмін қалыптастырады.

Дегенмен, ауылдық өмір салты жақсы сақталған және ауыл туризмін дамытуға ыңғайлы өңірлер баршылық. Облыста ауыл туризмі бойынша сәтті тәжірибелері бар аудандар келесідей: Ақтау, Форт-Шевченко, Түпқараған, Маңғыстау. Облыста ауыл туризмі өте жас сала болғандықтан, осы бағытта экскурсиялық турлар және оның қызметтеріне сұраныс нашар қалыптасқан.

Бұл жұмыстың міндеттері: ауыл туризмі туралы ақпарат жинау, оның түрлерін айқындау, агро мен ауыл туризмі арасындағы айырмашылықты анықтау, ауылдық жерлер үшін артықшылықтарды анықтау, Маңғыстау облысында осы саланы дамыту қажеттілігін негіздеу және дамытуды жетілдіру жөнінде ұсыныстар беру.

Зерттеу материалдары мен әдістері. Статистикалық көрсеткіштер Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросының «ҚР халқының нақтыланған саны», «ҚР халық санының өзгеруі туралы», «Орналасыру орында-

рында қызмет көрсетілген келушілер саны» атты жарияланымдарынан алынған. Сонымен қоса, мәліметтер бұқаралық ақпарат құралдарының деректерінен және шетелдік ғалымдардың еңбектеріне сүйенген.

Джозеф Пайн мен Джеймс Гилмордың әсер ету экономикасы тұжырымдамасы арқылы Маңғыстау облысында ауыл туризмнің барлық объектілері талданды. Талдау тұрақты ауыл туризмін қалыптастыру факторларын анықтауға мүмкіндік береді. Тұжырымдама бойынша тұтынушылар тәжірибесі төрт негізгі категорияға жіктеледі: білім алу, эстетикалық, ойын-сауық және шындықтан алшақтану.

Тәжірибені қабылдау төрт түрлі жолмен өтеді: белсенді немесе пассивті қатысу және сіңіру немесе оған бату. Тұтынушы өнімдер мен қызметтерді белсенді түрде қолдана алады немесе басқа тұтынушының қолдануын сырттай пассивті түрде бақылай алады. Сондай-ақ, сіңіру – «тәжірибені еске сақтап қалу арқылы басқаларды бақылау», ал бату – «тәжірибенің физикалық немесе виртуалды бөлігіне айналу». Авторлардың пікірінше, тұтынушылар тауарлар мен қызметтердің құнынан гөрі олардан алған тәжірибені бағалайды [4].

Нәтижелер және оларды талқылау. Дүниежүзілік сауда ұйымы (ДСҰ) ауыл туризмін келушілерге ауылдық ортамен жеке байланысқа мүмкіндік беретін және мүмкіндігінше жергілікті тұрғындардың іс-шараларына, дәстүрлері мен өмір салтына қатысуына мүмкіндік беретін туристік өнім ретінде анықтайды [5].

Ауылдық туризмді дамыту қажеттілігі екі факторға байланысты: экономикалық және әлеуметтік. Экономикалық факторларға ауыл халқының әл-ауқатының өсуі, инфрақұрылымның жетілдірілуі, халықтың жұмыспен қамтылуы жатады. Әлеуметтік факторларға ауылдардың шалғай және дамымаған аудандарының әлеуметтік жағдайының көтерілуі, ауыл халқының мәдениетінің көтерілуі, мемлекеттің әлеуметтік инфрақұрылымын кешенді дамыту жатады [6].

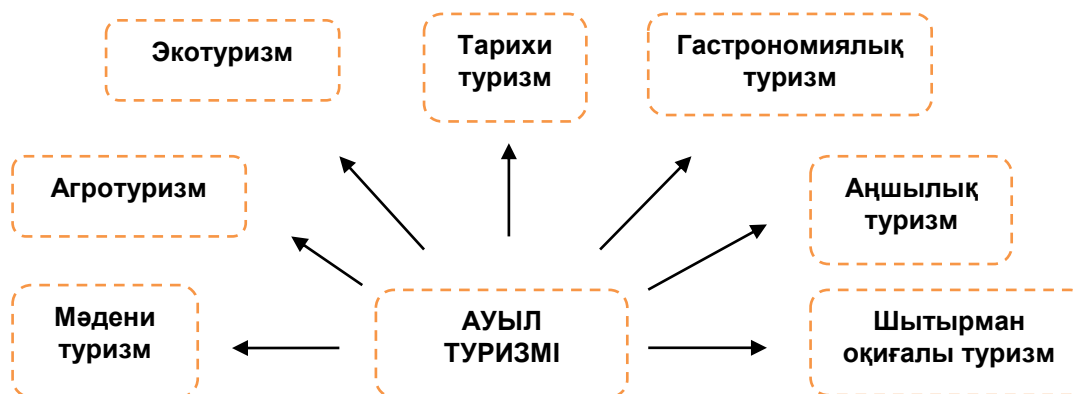
Ауыл туризмі мен агротуризм анықтамаларының арасындағы айырмашылықты анықтайтын болсақ, ауыл туризмі шаруашылық немесе агротуризм, экотуризм, мәдени туризм, тарихи туризм, гастроно-

миялық туризм, шытырман оқиғалы туризм және аңшылық туризмі сияқты әртүрлі қызмет түрлерін қамтиды (1 сурет).

Ал, агротуризм болса, жұмыс істеп тұрған фермаға және оның шаруашылығымен байланысты көрікті жерлеріне негізделген. Агротуризм фермада туристердің болуын қамтиды. Бұл туризмнің туристік қызметтері ауыл шаруашылық ортаға, өнімдеріне және жерлерге тікелей байланысты.

Ауыл туризмнің көрікті жерлері үш критерий бойынша жіктеледі: мәдени, табиғи және тарихи [7-8]. Мәдени белгіге

ауыл шаруашылықтың әдет-ғұрыптары, тамақ өнімдері, жергілікті білім, қолөнер, салт-дәстүрлер, тілдер, музыка мен билер, спорт, тамақ дайындау әдістері кіреді. Табиғи белгі ауылдық ландшафтты, қоршаған ортаны, кең ашық кеңістіктерді, аңшылық пен балық аулауды, табиғаттағы қызмет, джунглиде серуендеу, экотуризм, ауылдағы шытырман оқиғаны, сафари, альпинизм және атпен жүруді қамтиды. Ауыл туризмінің тарихи ерекшеліктеріне фольклор, ауылдық тарихи орындар, сәулет, тарих, мұралар жатады [9-10].

Ескерту: зерттеу негізінде авторлармен құрастырылған

1 сурет. Ауыл туризмі қызметінің түрлері

Ауыл туризмінің келесі белгілері дәстүрлі "күн және жағажай" туризміне қарағанда аз маусымдық ауытқулар болып табылады. Туризм индустриясының басқа түрлерімен салыстырғанда ауыл туризмнің маусымы ұзағырақ. Осындай сипаттаманы пайдалана отырып, егер осы саланың бәсекеге қабілеттілігін арттыратын болсақ, онда бұл жоғары бағаларды белгілеуге мүмкіндік береді және бұл қызметті неғұрлым табысты етеді [қараңыз 1].

2023 жылдың басына сәйкес Маңғыстау облысы халқының саны 766 956 адамды құрады [11]. Соңғы 5 жылда қала және ауылдық жерлерде халық саны өсуде, дегенмен ауылдық жерлердегі көші-қон сальдосы соңғы 3 жылда теріс көрсеткіштерге ие болды (1 кесте). Қалалардағы көші-қон

сальдосы 2018-2019 жылдарда теріс болды, дегенмен соңғы 3 жылда оң нәтиже көрсетті. Көші-қон сальдосы немесе көші-қон өсімі (таза миграция) халықтың аумақтық қозғалысының нәтижесін көрсетеді.

Ол келу мен кетудің абсолютті көрсеткіштерінің айырмашылығы ретінде анықталады. Бұл ауылдық жерлерде халықтың көші-қон ағынының бар екенін, яғни тұрғындар ауылдық өңірлерден қала пайдасына кететіндігін білдіреді. 2020 жылдан бастап ауыл тұрғындарының үлес салмағының төмендеуі өмір сүру деңгейіне қанағаттанбаушылықты көрсетеді. Яғни, халықтың ауылдық жерлерден қалаға көшуі ауылдық жерде жұмыс орнының тапшылығы және табыстың төмен болу салдарынан дейді авторлар [12].

1 кесте – 2018-2022жж. Маңғыстау облысында халық санының өзгеруі

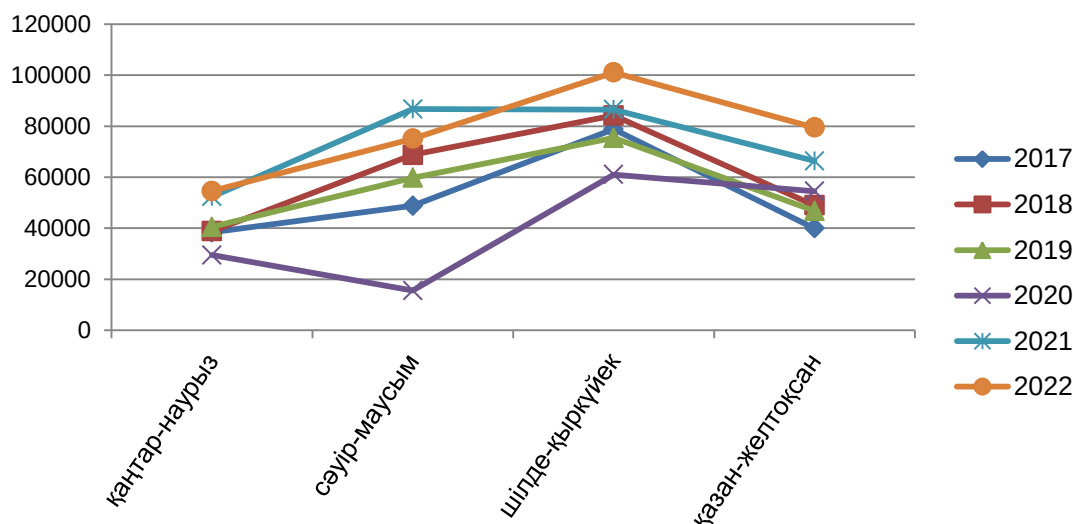
Маңғыстау облысы	Ауылдық аймақ		Қала	
	халық саны	көші-қон сальдосы	халық саны	көші-қон сальдосы
2018	391 074	6 611	269 243	-5 554
2019	407 145	4 285	271 054	-1 122
2020	422 148	-1 045	276 648	4 306
2021	431 858	-1 254	287 713	3 682
2022	442 278	-64	298 745	1 580

Ескерту: авторлармен [қараңыз 11] әдебиет негізінде құрастырылған

Сонымен қатар, республикадағы ауыл шаруашылығындағы еңбек өнімділігінің төмен деңгейі, ауыл шаруашылығы техникасының тозуының жоғары деңгейі (70%-ға дейін), технологиялардың жетілмегендігі, ауыл халқының әлеуметтік және экономикалық жағдайының нашарлауының бірден-бір айғағы [13]. Бұл жағдай ауылдық аумақтарды өркендетудің балама жолдарын дамыту керектігін айқындайды.

Жоғарыда айтылғандай, "күн және жағажай" туризмі маусымдық сипатқа ие.

Соңғы бес жылда жыл сайын үшінші тоқсанда туристік сапарлар көбірек тіркелді. Келесі орынды екінші тоқсан алады, қызмет көрсетілген келушілер санында аздаған айырмашылық бар. Бұл Маңғыстау облысындағы туризмнің маусымдық сипатқа ие екенін көрсетеді (2 сурет). Бірінші және төртінші тоқсанда қызмет көрсетілген туристер санының аздығы байқалады. Бұл көрініс жыл бойы сұранысты арттыру үшін ауылдық туризмді дамыту қажеттілігі туралы түсінік береді.

Ескерту: авторлармен [қараңыз 10] әдебиет негізінде құрастырылған

2 сурет - 2017-2022жж. Маңғыстау облысы бойынша әр тоқсанда орналастыру орындарында қызмет көрсетілген келушілер саны

Маңғыстау облысына келетін болсақ, шет елдердегі ауылдық туризмнің қалыптасу және даму тәжірибесін бағалай отырып, бүгінгі таңда облыста бұл саланың қарқынды дамуы үшін жеткілікті алғышарттар бар деген қорытынды жасауға болады.

Ауыл туризмін дамытудың ерекшелігі туристік ауыл инфрақұрылымын дамытудың жоғары қажеттілігінің болмауына байланысты. Бұл ретте ауылдық жерлерде туризмді дамытудың ең төменгі шарттары – тұрғын үйдің болуы (қонақтарды орналастыру құралдары), техникалық коммуникациялардың болуы (электр, сумен жабдықтау, канализация), отбасы мүшелерінің бір шет тілін меңгеруі, ауылдық жерлердің көліктік қолжетімділігі. Ендігі кезекте Маңғыстау облысының ауыл туризмінің ресурстарына шолу жасайық.

Халық сәулетінің дәстүрлі стилінде қосымша құрылыстары бар үйлер болып табылатын этно үйлер кең таралған. Бұл үйлерде дәстүрлі ауыл шаруашылық қызметіне, ескі әдет-ғұрыптар мен мұраларға

негізделген фермерлік шаруашылық элементтері бар. Этно үйлер мұражай экспозициясы мәртебесіне де ие болуы мүмкін. Бұл қоныс шаруашылық жүргізу мен үйлер салудың ескі тәсілдерін білдіреді. Маңғыстау облысындағы осындай көрікті жерлердің бірі – Маңғыстау ауданы Шетпе ауылында орналасқан «Көгез» этно ауылы.

«Көгез» киіз үй кемпинг этно ауылы қазақтың ұлттық салт-дәстүріне сай келеді. Шынайы киіз үй туристерге көшпенділер өміріне еніп, олардың төл мәдениетінің ерекшеліктерін танып, сезінуге мүмкіндік береді. «Көгезде» ұлттық тағамдармен қатар, еуропалық тағамдар да ұсынылатын өзінің жайлы кафесі бар. Мұнда фольклорлық кештер өтеді, онда туристер ұлттық музыкада ән айтып, би билейді. Сондай-ақ, ат ойындарын және бүркітпен аңшылықты көруге болады. Сонымен қатар, туристер киіз үй тігу, бауырсақ пен шелпек пісіру бойынша шеберлік сыныбына, сәндік-қолданбалы өнер шеберханаларына қатыса алады.

Ауылдық туризмнің келесі нысаны – Құрық ауылының маңында орналасқан түйеқұс фермасы, отбасылық демалыстарға арналған толыққанды кешен. Түйеқұс фермасы құрылған күннен бастап туристерге экскурсия жасап, оқу орындары мен жергілікті ұйымдардан ұйымдасқан топтарды қабылдайды, келушілерді ферманың құрылысымен таныстырады. Мұнда түйеқұстан басқа құстардың еті мен жұмыртқасын да сатып алуға болады.

Маңғыстау облысындағы Қаракөл көліне жыл сайын көктем мен күзде мың қызғылт қоқиқаз келеді. Мұнда Қызыл кітапқа енген құстар температураның ауытқуына байланысты қараша айының ортасына дейін қыстауының бір бөлігін өткізеді. Кейбір жұптары жоқ жас құстар осында қалады. Ақтау тұрғындары қоқиқаздарды тамашалау үшін Қаракөл көліне жиі барады. Дегенмен, инфрақұрылымның және арнайы бақылау алаңының жоқтығынан қонақтарды қабылдауға және ауыл туризмі қызметінің бір түрі ретінде экотуризмді дамытуға мүмкіндік берілмейді.

Облыста бірнеше балық шаруашылығы жұмыс істейді, онда бекіре өсіру фермасын көргісі келетіндер үшін экскурсиялар ұйымдастырылады. Қонақ үй аясында жұмыс істейтін осындай объектілердің бірінде өздерінде өсірілген, бекіреден жасалған тағамдар, сондай-ақ қара уылдырық беріледі. Бірақ сыртқы сатып алушылар үшін жаппай сатылым жүргізілмейді. Бұдан басқа, ұзындығы 1350 шақырымды құрайтын өңірде кәсіпшілік балық аулау аймақтары бар, онда адамдар квота бойынша заңды түрде балық аулай алады.

Мұнайлы ауданында жылқы шаруашылығымен 64 шаруашылық айналысады, олардың бірі – «Нұржан» шаруа қожалығында 470 бас жылқы, оның ішінде 17 араб жылқысы және 25 ағылшын жылқысы бар. Өңірде аласа, төзімді Адай жылқысын өсіру кең таралған [14]. Алайда, туристер мен жергілікті тұрғындар үшін небәрі екі ипподром жұмыс істейді. Қонақтар фотосессия өткізеді, қоршалған территорияда шегінде жылқы тебеді. Сондай-ақ, балаларға оқытуды ұсынады. Атқа мінуге арналған киім берілмейді, тамақтандыру кәсіпорындары жоқ.

Көптеген ауылдық жерлерде туризмнің дамуы аймақтың мәдени және тарихи мұрасына баса назар аударумен сипатталады. Жергілікті кәсіпкерлер ұйымдастырған джип турларда мәдени, тарихи және шытырман оқиғалы туризмді қатар алып жүруге болады.

Көлікпен Саура көліне, Жығылған жеріне, Шақпақ ата жер асты мешітіне, Қапамсай каньонына, Торыш шатқалына, Көкала түрлі-түсті саз балшық тауына, Шерқала тауына, Айрақты құлпытас алқабына, Тұзбайыр шатқалына, Бозжыра шатқалына, Боқты тауына және Сенек құмдарына баруға болады. Экскурсия жеті күнге созылады және туристер дала жағдайында ұйықтайтын қаптар мен шатырларда түнейді [15].

Өңірде ауыл шаруашылығының бір саласы – өсімдік шаруашылығы да қарқынды дамып келеді. Облыста аумағы 32,5 гектарды құрайтын 83 жылыжай жұмыс істейді. Мәселен, Қарақия ауданындағы Мұнайшы ауылында жылыжай салынып, онда Иран, Грузия, Осетия және Әзірбайжаннан келген алма, алмұрт, өрік, шие, жүзім және грек жаңғағы сынды 1 000-нан астам көшеттен жеміс ағаштары өсіріледі [16].

Бүгінгі таңда Қарақия және Мұнайлы аудандарында 50-54-ке жуық шаруашылық өсімдік шаруашылығын дамыту бойынша жұмыс істеуде. Фермаларда алма, жүзім, қызанақ, қияр, баклажан, қауын және қарбыз өсіріледі. Өнімді тұтынушылар Жетібай, Мұнайшы, Құрық және Ақтау қалаларының тұрғындары болып табылады. Бұл салада туристік қызмет дамымаған.

Қолда бар ақпарат көздеріне сүйене отырып, Джозеф Пайн мен Джеймс Гилмордың әсер ету экономикасы тұжырымдамасы арқылы Маңғыстау облысындағы ауылдық туризм қызметін төрт әсер аймағына бөліп, талдауға болады (2 кесте).

Ауыл туризмнің барлық нысандарының ішінен «Көгез» этно ауылы белсенді және пассивті тәжірибенің барлық түрлерін ұсынады, осылайша туристерге жақсы әсер қалдырады.

Түйеқұс фермасы туристер үшін шаруашылық бойынша экскурсия жүргізгенімен, келушілерді көбірек тартуға жеткіліксіз. Фермадағы барлық жануарларды хайуанаттар бағында да кездестіруге болады. Дегенмен, хайуанаттар бағында жоқ басқа тәжірибелерді ұсынуға болады, мысалы, үйдегі құстарды тамақтандыру, жұмыртқа жинау, құстардың жұмыртқадан шығуын көру, түйеқұс жұмыртқаларын, түйеқұстың қауырсынынан жасалған әйелдер қалпақтары мен желдеткіштер, түйеқұс терісінен жасалған белдіктер мен әмияндар сату, сондай-ақ түйеқұс етінен тағам ұсыну. Осындай тектес тәжірибелерді Алматы қаласынан 55 шақырым жерде орналасқан «Фауна» түйеқұс фермасы ұсынады.

2 кесте – Джозеф Пайн мен Джеймс Гилмордың «4Е» тұжырымдамасы арқылы Маңғыстау облысының ауылдық туризм объектілерін талдау

Объектілер	Эстетикалық («болу»)	Ойын-сауық («сезіну»)	Білім алу («үйрену»)	Шындықтан қашу («қатысу»)
	Пассивті қатысу		Белсенді қатысу	
Этно ауыл «Көгез»	✓	✓	✓	✓
Түйеқұс фермасы	✓			
Қызғылт қоқиқаздар	✓			
Балық шаруашылығы	✓			✓
Ат туризмі	✓		✓	
Джип тур	✓	✓	✓	✓
Өсімдік шаруашылығы	✓			
Ескерту: зерттеу негізінде авторлармен құрастырылған				

Қызғылт қоқиқаздары бар Каракөл көлі алыстан тек эстетикалық әсер береді. Бұл аймақ туристік орындардың бірі ретінде дамымаған. Мұнда туристер үшін барлық қолайлылықтармен жабдықталған қарау алаңы жоқ. Қорғалжын қорығында сияқты осы жерде де жаяу немесе атпен серуендеуге арналған жаяу жолдар салып, экскурсовод және фотографпен бірге қайықпен серуендеуге, сондай-ақ қызғылт қоқиқаздарға фото аңлау ұйымдастыруға болады. Жергілікті басқарма экскурсия жүргізушіні оптикалық құралдармен жабдықтап, қала мен көл арасында рейстік автобустар жасаса болады.

Бекіре балықтарын өсіретін екі негізгі балық шаруашылығы ферма бойынша экскурсиялар жүргізеді. Туризмнің бұл түрі тек эстетикалық сипаттағы пассивті тәжірибе береді. Балықтар Қызыл кітапқа енген жануарлардың бағалы түрі болып саналатындықтан, Каспий теңізінде бекіре тұқымдас балық түрлерін 2022 жылға дейін қоса алғанда кәсіптік аулауға мораторий жарияланды. Алайда, балықтың басқа түрлерін әуесқойлық аулау үшін Каспий теңізінің арнайы бөлінген жағалауларына рұқсат етілген. Бұл туристерге қаланың шуынан қашып, тыныштықта балық аулатып, белсенді тәжірибе ұсынады.

Дегенмен, бұл нысандарды сәтті ауылдық туризм жобалары деп атауға болмайды, өйткені басқа қосымша ұсынатын ойын-сауық құралдары жоқ. Шешім ретінде, туристерге балықтарды тамақтандыру және бекіре сауу процесіне қатысуды ұсынуға болады. Сонымен қатар, Алматы қаласының жанындағы «Талғар форель» отбасы демалыс орындағыдай демалуға арналған самалжай соғып немесе киіз үйлер көтеріп, ұсталған балықтарды дайындауға болатын кафелер ашуға болады.

Ат туризміне келетін болсақ, ол Маңғыстау облысында аз дамыған. Қазіргі

ипподромдар тек эстетикалық және білім алу тәжірибелерін ұсынады. Біріккен Араб Әмірлігіндегі көптеген ипподромдарды қарастыра отырып, бірнеше қызметтер түрін осында ұсынуға болады.

Туристер мен жергілікті келушілерді көптеп тарту үшін бірінші кезекте жокей етігі мен дулығасын бере отырып, қауіпсіздікпен және жайлылықпен қамтамасыз ету қажет. Аумақта панорамалық кафе немесе тез тамақтану нүктесі болуы қажет. Аумақтан тыс жерде де атпен жүруге мүмкіндік беру, мысалы, өткелдермен маршрут салу және нұсқаушымен бірге аймақтың жақын құмды жерлеріне серуендеу.

Егер кешенде жарыс жолы болса, онда сирек кездесетін жылқы тұқымдары бойынша жергілікті ат жарыстарын ұйымдастыруға болады. Осылайша, мыңдаған жүйрік аттардың жанкүйерлерін мінбеге тартуға болады. Сонымен қатар, кәдесый дүкендерін ашуға болады. «Шындықтан қашу» әсерін тудыру үшін ат қораларына экскурсиялар өткізу, жылқыларды қалай күтіп-баптайтынын көрсету, ат-әбзелдерін кигізуді үйретуге болады. Мүмкіндік болса, шаруашылықта түйе мен бие ұстап, шұбат және қымыз дайындау процесін туристерге үйретуге болады. Қосымша, ковбой кештерін де ұйымдастырып, жарыстар жүргізуге болады.

Жеті күндік джип тур әсер ету экономика тұжырымдамасының барлық құрамына сәйкес келеді, яғни тәжірибенің барлық түрлерін ұсынады. Автотуристердің лагерьінде түйемен серуендеуді немесе квадроциклмен тебуді қосымша қызмет ретінде ұсынуға болады. Жергілікті халықтың табысын көтеру үшін түнейтін орынды елді мекендерде таңдаған жөн. Жергілікті тұрғындар кешкі ас, халық билерін ұйымдастыра алады. Джип тур мәдени-тарихи туризмге бағытталғандықтан, туристерге ағылшын, қытай және орыс тілдеріндегі аудио-гид бар құлаққап ойластыруға болады.

Өсімдік шаруашылығына келер болсақ, шаруашылық бойынша экскурсиядан басқа, туристердің өз бетінше егін жинау жұмыстарын ұйымдастырып, оларға жәшіктер немесе қораптар ұсынуға болады. Туристер немесе жергілікті тұрғындар жинаған табиғи өнімдерді сатып ала алады. Мұндай әрекет Тайвань елінде ең танымал отбасылық ойын-сауық [17].

Сонымен қатар, әлемдік тәжірибеде ауыл туризмін дамытудың басқа да бағыттары бар, олар: ара шаруашылығы, сарымсақ өсіру, жүзім жинау, көгалдандыру, бизондарды бақылау, пальмалар отырғызу, шопандық қызмет, сиыр сауу, трюфельдерді іздеу, ферма өнімдерінен түскі ас дайындау [18]. Осы аталған ауыл туризм бағыттарын Маңғыстау облысында да баламаларын ойластырып, қолданысқа енгізуге болады.

Қорытынды.

1. Туризмнің маусымдылығына және көші-қон сальдосының көрсеткіштеріне талдау жасай отырып, Маңғыстау облысында ауыл туризмін дамыту қажеттігі анықталды. Ауыл туризмі облыстың шалғай және күйзеліске ұшыраған ауылдық аудандары үшін ауылдық қоныстарды сақтап қалуда және әлеуметтік-экономикалық дамуда маңызды рөл атқаратыны көрсетілді.

2. Ауыл туризмі тартымды болып, біраз пайда әкелу үшін бір табиғи фактор жеткіліксіз болады. Ауыл туризмін табысты дамытудың негізгі алғышарттарының бірі қызметтердің әртүрлілігі мен сапасын жақсарту арқылы тұтынушылардың қажеттіліктері мен үміттерін ақтау болып табылады.

3. Қосымша, жергілікті басшылық ауыл туризмі саласындағы кәсіпкерлерге қабілетті және білікті кадрларды тартуға, сондай-ақ ауыл өңірлерінің тұрғындары үшін кәсіптік даярлау бағдарламаларына бастамашы болуға көмектесуі тиіс. Шет тілін базалық деңгейде оқыту ауыл туризмінің қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін пайдалы болар еді [қараңыз 6].

4. Сондай-ақ, мемлекет ауыл шаруашылығын жүргізуге кедергі келтіретін факторларды жою, сондай-ақ фермерлердің құқықтарын құрметтеу және қорғау, оларға жер, су сияқты өндірістік ресурстарға қол жеткізуге рұқсат беру үшін нормативтік-құқықтық база әзірлеу қажет.

5. Нәтижесінде, инфрақұрылымға, ресурстарға және білікті кадрларға ие бола отырып, ауылдық жерлерде туризмнің бірнеше бағыттарын бір мезгілде жүзеге асыруға болатындығын ескеру қажет: таным-

дық, спорттық, ойын-сауық, экологиялық, этникалық, гастрономиялық, оқиғалық және т.б.

6. Ауылдық туризмді дамытудың қазіргі кезеңінде мүдделі тараптар демалыс аймағындағы денсаулық пен гигиена деңгейіне назар аударуға тиіс. Ауылдық туризмнің бәсекеге қабілеттілігі сапалы ауыз суға, жақсартылған санитарияға, дәрігерлерге және ауруханаларға қолжетімділікті талап етеді. Пандемия жағдайына байланысты қолданыстағы нәтижелер әлеуетті туристер үшін қауіпсіздік пен жайлылық сезімін қамтамасыз ету, келушілердің тартымдылығын арттырады, мекен жайды сенімді етеді [19-20].

Әдебиеттер тізімі

- [1] Ramos, D. Tourism in low density areas. A review of coastal and rural development practices. Tourism Innovation / D.Ramos, C.Costa, F. Teles. – New York: Routledge, 2019. – 14 p.
- [2] Bento, R. Rural tourism in Portugal: moving to the countryside / R. Bento, C. Marques, A. Guedes // Journal of Maps. – 2022. – Vol. 18. – N. 1. – P. 79-88.
- [3] Józefowicz, K. Urban tourism and Covid-19 in Poland / K. Józefowicz // Region. – 2021. – Vol. 8. – N. 2. – P. 187-199.
- [4] Sieczko, A. Principles of the experience economy in designing an agritourism product / A. Sieczko, A.J. Parzonko, W. Biełkowska-Gołasa // Agricultural Economics. – 2020. – Vol. 66. – N. 4. – P. 175-182.
- [5] Rosalina, P.D. Rural tourism: A systematic literature review on definitions and challenges / P.D. Rosalina, K. Dupre, Y. Wang // Journal of Hospitality and Tourism Management. – 2021. – Vol. – 47. – P. 134-149.
- [6] Сапарова, Г.К. Социально-экономические проблемы развития потребительской кооперации Казахстана в современных условиях: монография / Г.К. Сапарова. – Алматы: НИЦ «Ғылым», 2002. – 204 с.
- [7] Roman, M. The Essence of Agritourism and Its Profitability during the Coronavirus (COVID-19) Pandemic / M. Roman, P. Grudzień // Agriculture. – 2021. – Vol. 11. – N. 5. – P. 458-483.
- [8] Marko, D.P. The examination of the residents' activities and dedication to the local community - an agritourism access to the subject / D.P. Marko, A. Gelbman, B.D. Demirović, S. Gagić, D. Vukovic // Journal of the Geographical Institute Jovan Cvijic SASA. – 2017. – Vol. 67. – P. 37-52.
- [9] Alpheaus, L. Strategic Management of Tourism Stakeholders: Bakgatla-ba-Kgafela, South Africa. / L. Alpheaus, M. Potgieter // African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure. – 2019. – Vol. 8. – N. 2. – P. 1-23.
- [10] Pelegrin, N.E. Rural Agrotourism Development Strategies in Less Favored Areas:

[20] Esther Sri Astuti, S.A., Martini, R., Setiyono B. (2022). Evaluating rural tourism competitiveness: Application of PROMETHEE-GAIA method. *Cogent Economics and Finance*, 10 (1), 2054526

**SATELLITE SYSTEMS AND DIGITAL TECHNOLOGIES IN AGRICULTURE:
STATE, PROBLEMS, PROFESSIONAL COMPETENCIES**

**АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ СПУТНИКТИК ЖҮЙЕЛЕР ЖӘНЕ ЦИФРЛЫҚ
ТЕХНОЛОГИЯЛАР: ЖАҒДАЙЫ, ПРОБЛЕМАЛАРЫ, КӘСІБИ ҚҰЗЫРЕТТЕРІ**

**СПУТНИКОВЫЕ СИСТЕМЫ И ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ:
СОСТОЯНИЕ, ПРОБЛЕМЫ, ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ КОМПЕТЕНЦИИ**

S.N. SUIEUBAYEVA¹

C.E.Sc., Associate Professor

A. GOLA²

Dr.Eng.Sc., Associate Professor

A.M. ZAKIMOVA^{1*}

C.E.Sc.

¹ D. Serikbayev East Kazakhstan Technical University, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan

² Lublin University of Technology, Lublin, Poland

*corresponding author e-mail: zakimovaa@mail.ru

С.Н. СУЙЕУБАЕВА¹

э.ғ.к., қауымдастырылған профессор

A. GOLA²

т.ғ.д., қауымдастырылған профессор

A.M. ЗАКИМОВА^{1*}

Э.Ф.К.

¹ Д. Серікбаев атындағы Шығыс Қазақстан техникалық университеті,
Өскемен, Қазақстан

² Люблин техникалық университеті, Люблин, Польша

*автордың электрондық поштасы: zakimovaa@mail.ru

С.Н. СУЙЕУБАЕВА¹

к.э.н., ассоциированный профессор

A. GOLA²

д.техн.н., ассоциированный профессор

A.M. ЗАКИМОВА^{1*}

К.Э.Н.

¹ Восточно-Казахстанский технический университет им. Д. Серикбаева,
Усть-Каменогорск, Казахстан

² Люблинский технический университет, Люблин, Польша

*электронная почта автора: zakimovaa@mail.ru

Abstract. The goal is to study the possibilities of using digital technologies in agriculture, economic efficiency on the example of digital product "Cropio" – a satellite monitoring system. **Methods** – analysis, synthesis, comparison and analogy, selection of data and their detailing. The article shows the conditions for the implementation of information processes in agro-industrial complex, considers the current state, problems, substantiates the need for the use of smart technologies, clarifies the concept of "precision farming". The authors analyze the benefits of the Cropio program, which is used in agricultural sector of developed countries. Its functionality allows not only to control the sowing work, but also to determine soil moisture, its saturation with nutrients. It is noted that the program generates information on climatic and weather conditions, calculates the savings in material resources. The software components, their functions, installation process, acquisition mechanisms, and information are presented. **Results** – calculations of the expected economic effect from the use of this automation system were carried out, profitability and expediency of applying the methodology for evaluating investment were determined. **Conclusions** – technical and information solutions of the Cropio precision farming project are becoming more and more popular every year, confirming their promise, they can reduce labor

costs, increase productivity of farmland, and therefore reduce cost of finished products. Observation of objects based on satellite navigation, computer technology and digital maps makes it possible to assess rationality and timeliness of financial resources, take into account a number of factors that affect market value and profitability of land, minimize various risks, optimize production activities through construction of new business processes.

Аңдатпа. *Мақсаты* – «Сторіо» цифрлық өнімі-спутниктік мониторинг жүйесі мысалында ауыл шаруашылығында цифрлық технологияларды пайдалану мүмкіндіктерін, экономикалық тиімділікті зерттеу. *Әдістері* – талдау, синтездеу, салыстыру және ұқсастық, деректерді таңдау және оларды егжей-тегжейлі көрсету. Мақалада агроөнеркәсіптік кешенде ақпараттық процестерді енгізу шарттары көрсетілген, қазіргі жағдайы, проблемалары қарастырылған, ақылды технологияларды қолдану қажеттілігі негізделген, «нақты егіншілік» ұғымы нақтыланған. Авторлар дамыған елдердің аграрлық секторында қолданылатын «Сторіо» бағдарламасының артықшылықтарын талдайды. Оның функционалдығы егіс жұмыстарын бақылауға ғана емес, сонымен қатар топырақтың ылғалдылығын, оның қоректік заттармен қанықтылығын анықтауға мүмкіндік береді. Бағдарлама климаттық және ауа райы жағдайлары туралы ақпарат қалыптастырады, материалдық ресурстарды үнемдеуді есептейді. Бағдарламалық жасақтама компоненттері, олардың функциялары, орнату процесі, алу механизмдері мен мәліметтері ұсынылған. *Нәтижелері* – осы автоматтандыру жүйесін пайдаланудан күтілетін экономикалық тиімділіктің есептеулері жүргізілді, инвестициялық салымдарды бағалау әдістемесін қолданудың рентабельділігі мен орындылығы анықталған. *Қортындылар* – «Сторіо» нақты егіншілік жобасының техникалық және ақпараттық шешімдері жыл сайын танымал бола түсуде, өз перспективаларын растай отырып, еңбек шығындарын қысқартуға, ауыл шаруашылығы алқаптарының өнімділігін арттыруға, демек, дайын өнімнің өзіндік құнын төмендетуге мүмкіндік береді. Спутниктік навигация, есептеу техникасы және цифрлық карталар негізінде объектілерді бақылау қаржы қаражатының ұтымдылығы мен уақтылығын бағалауға, жердің нарықтық құны мен кірістілігіне әсер ететін бірқатар факторларды ескеруге, әртүрлі тәуекелдерді азайтуға, жаңа бизнес-процестерді құру арқылы өндірістік қызметті оңтайландыруға мүмкіндік береді.

Аннотация. *Цель* – изучение возможностей использования цифровых технологий в сельском хозяйстве, экономической эффективности на примере цифрового продукта «Сторіо» - системы спутникового мониторинга. *Методы* – анализа, синтеза, сравнения и аналогии, подбора данных и их детализации. В статье показаны условия внедрения информационных процессов в агропромышленном комплексе, рассматривается современное состояние, проблемы, обоснована необходимость применения умных технологий, уточнено понятие «точное земледелие». Авторы анализируют преимущества программы «Сторіо», которая используется в аграрном секторе развитых стран. Ее функционал позволяет не только осуществлять контроль за посевными работами, но и определять влажность почвы, ее насыщенность питательными веществами. Отмечается, что программа генерирует информацию о климатических и погодных условиях, рассчитывает экономию материальных ресурсов. Представлены программные компоненты, их функции, процесс установки, механизмы получения и сведения. *Результаты* – проведены расчеты ожидаемого экономического эффекта от использования данной системы автоматизации, определены рентабельность и целесообразность применения методики оценки инвестиционных вложений. *Выводы* – технические и информационные решения проекта точного земледелия «Сторіо» с каждым годом становятся все более популярными, подтверждая свою перспективность, позволяют сокращать трудозатраты, повышать продуктивность сельхозугодий, а следовательно снижать себестоимость готовой продукции. Наблюдение за объектами на основе спутниковой навигации, вычислительной техники и цифровых карт дает возможность оценить рациональность и своевременность финансовых средств, учитывать ряд факторов, которые влияют на рыночную стоимость и доходность земли, минимизировать различные риски, оптимизировать производственную деятельность через построение новых бизнес-процессов.

Key words: agricultural sector, digital technologies, precision farming, satellite monitoring, economic efficiency, investment, profitability, profitability.

Түйінді сөздер: аграрлық сектор, цифрлық технологиялар, дәл егіншілік, спутниктік мониторинг, экономикалық тиімділік, инвестициялық салымдар, рентабельділік, кірістілік.

Ключевые слова: аграрный сектор, цифровые технологии, точное земледелие, спутниковый мониторинг, экономическая эффективность, инвестиционные вложения, рентабельность, доходность.

Smart agriculture, which combines data management with the well-known concept of precision farming, improves the accuracy of operations and the intelligence of management [4]. New technologies in smart agriculture based on the Internet of things are described in the work of the authors [5], and are also considered in the article "Recent achievements and problems of the Internet of things in smart agriculture: a review" [6]. The theoretical and methodological foundations of

the digitalization of agriculture are disclosed in the studies of Russian authors [7].

The problems that hinder the development of digitalization in agriculture are considered in the article [8]. Kazakh authors Smaulova Sh.A. and others, Abraliev O.A. and others characterize digitalization as the basis of the innovative potential of agricultural production in Kazakhstan [9,10]. And others consider the current state, features of the implementation and development of the problem, the experience of individual agricultural enterprises in digitalization in Kazakhstan [11].

It should be noted that most of the work is theoretical in nature. In our opinion, this topic deserves a closer and more detailed discussion: it is necessary to study the conditions and effectiveness of IT implementation in the development of the agricultural sector in Kazakhstan from a practical point of view.

Precision farming is a management strategy that uses detailed site-specific information to accurately manage production costs. According to analysts at the investment bank Goldman Sachs, with the help of precision farming, it is possible to increase agricultural yields by up to 70% on existing farmland.

The advantages of introducing precision farming are as follows:

- increase in productivity by 10-20%;
- reduction the consumption of fertilizers by 10-30%, seeds by 10-15%, fuels and lubricants by 5-10%, plant protection products by 15-60%;
- reduction of equipment depreciation by 10%;
- reduction of equipment downtime by 15-20%.

There is a brief description of some programs that are currently used in agriculture (table 1).

Table 1 – Programs engaged in the development of agro-monitoring and telematics using satellite systems

Applica- tion name	Year	Manufacturer country	Description
Farm- Logs	2012	USA	It is a comprehensive program that allows farmers to manage all aspects of their operations. Allows you to easily keep a job log and view field activities in one place. Recordings will be organized, protected and accessible from any desktop or mobile device.
Farmbrite	2013	USA	The app allows you to map fields, use seed order estimator and harvest reports, do online marketing and sales, track income and expenses, field and pasture rotation, equipment maintenance, important contacts, multiple users - all from a mobile device or computer.
Diary of an agrono- mist	2015	Russia	A simple and convenient program for maintaining an electronic book of the history of crop rotation fields. The application allows you to work with an electronic fields map, keep a history of crop placement, a diary of technological operations and see the consumption of materials in each field. The brand focuses on the simplicity and accessibility of using all the features of the platform.
Agro- Stream	2017	Kazakhstan	This is a unified information automated system that allows you to plan, model, analyze and determine the company's management system in terms of increasing efficiency, limited by logistical, regional capabilities and crop history.
SoftFarm	2017	Ukraine	Provides information on NDVI vegetation indexes, creates task maps for machinery, creates cartograms of soil properties, analyzes weather from weather stations and surveys crops for pests or diseases using a mobile application, improves work efficiency by monitoring location and fuel consumption using GPS monitoring of equipment.
Cropio	2017	USA	Cropio is a monitoring system aimed at optimizing the fertilization and irrigation of the soil and thus reducing the amount of fertilizer and water used. Cropio, together with weather and satellite data, also makes it possible to monitor crops and predict yields.
OneSoil	2018	Belarus	OneSoil is a digital products company that provides a platform to help farmers and agricultural companies be more profitable and sustainable.
Egistic	2019	Kazakhstan	The program is based on the implementation of an integrated solution for monitoring and managing crop areas using remote sensing technologies, high-precision satellite navigation, geographic information systems and machine learning technologies.
FarmPad	2019	USA	The application consists of a set of highly specialized programs, each of which relates to a specific type of farmer's daily activities. The con-

			venience of the platform lies in a single interface for each product of the "package" of the FarmPad brand.
Note: compiled by the author according to sourcesx [lk.2,4,8;15]			

As you can see, the United States is the main supplier of software for managing agricultural production. In the Republic of Kazakhstan, according to the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms, the number of agricultural units engaged in crop production in 2021 amounted to 17 672 farms. The total area of cultivated land by these formations amounted to 22 925 hectares. Based on the given data, the potential capacity of the Cropio market is determined by more than 17 thousand customers [12].

The Cropio program [13] is engaged in one of the new areas in agribusiness – satellite monitoring of agricultural land. By the nature of its activity, the company belongs to the operators of satellite monitoring services for crops. The system allows you to control the level of crop vegetation, nutrient content and soil moisture, receive up-to-date information about the weather and price dynamics, and receive notifications of significant changes in the fields [14]. The system is suitable for monitoring all grains and oilseeds without exception.

The system was created by New Science Technologies, which specializes in processing information from remote sensing of the Earth for the purpose of scientific, geological, meteorological and other research. It was created in 2013. Representative offices and technical support centers are located in North America, Europe and CIS countries.

In August 2017, the company launched a new iOS application Cropio, which helps to track the forecast of crop yields in the company's fields and monitor the progress of the harvesting campaign online, not only through computers, but also through gadgets (tablets or smartphones).

The system is based on the ability to track the situation in the fields with crops, including the level of vegetation, the content of a number of minerals, accurate weather conditions and other parameters. The work of the system is aimed at identifying the individual characteristics of each individual field in order to increase efficiency in yield and save costs in the process of processing the field.

Thanks to the spectral properties of chlorophyll, the pigment that causes the green color of plants, it is possible to determine the level of plant vegetation. Satellites take pictures in different spectral ranges, which makes it possible to fix the level of chlorophyll and, with the help of special processing, cal-

culate the level of vegetation at each point of the picture.

The Cropio system automatically analyzes and presents the finished processing result in the form of electronic vegetation maps and graphs. The vegetation level is calculated for each pixel in the received satellite images. Photographs of the fields are processed and analyzed by the Cropio system according to the prescribed algorithm. The results of the analysis of each field are presented in the form of an electronic vegetation map.

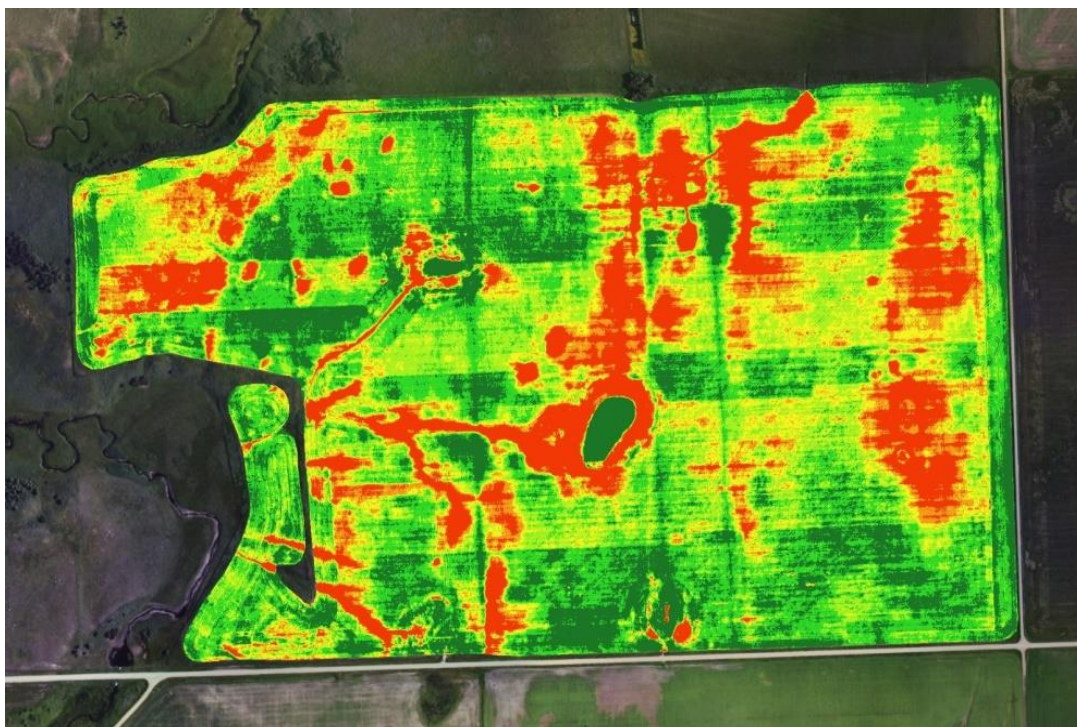
Figure 1 shows an example of an electronic three-color map of the field vegetation:

- red color indicates the immaturity of the crop in this area of the field;
- yellow color - incomplete maturation of the culture;
- green - the full level of maturation of the culture.

Cropio uses images from more than 10 different satellites. These are satellites of such systems as MODIS, Landsat, Sentinel-2, Iconos and GeoEye. Pictures are taken on a daily and weekly basis. Some images are historical and are updated no more than once a year. The system uses vegetation images with a resolution of 10, 15, 30 and 250 meters per pixel. These snapshots are updated by the system on a daily and weekly basis. More accurate images are also used, the resolution of which is 50 centimeters.

The functionality of the Cropio field satellite monitoring system consists of several blocks:

- field monitoring (monitoring the status of fields in real time);
- preciseweather (updated weather forecast with reference to the location of each field);
- field analytics (field state analysis);
- field zoning (determination of the field structure with the allocation of problem areas);
- field tasking (creating tasks to perform work in the field);
- n-deficit (calculation of the recommended dose of nitrogen fertilizers);
- active control (alert system about significant changes in the state of crops);
- news&prices (information about events in the markets of agricultural products, as well as up-to-date data on price dynamics);
- reports (weekly and monthly reports on the state of crops, summarizing information for each field, crop and farm as a whole).

Compiled by the author according to sources 15

Figure 1 - Electronic map of the field vegetation

The Cropio system has two main areas, the functions of which are presented in table 2:

▪ agro is a system of remote control of agricultural land, which includes operational monitoring of the state of sown areas, auto documentation, forecasting and planning of agricultural operations;

▪ telematics - allows you to track hourly and daily work, productivity and movement of equipment. The system can send automatic alerts in situations such as work without a plan, no signal, and others.

Table 2 – Functions of the main directions of the Cropio system

Cropio			
Agro		Telematics	
History of fields	up to 10 years of vegetation, precipitation, humidity and weather history	automatic alerts	notifications about the speed of movement, work without a plan, departure from the plan and others
Reminders	weather, vegetation and forecast change notifications	daily plan	hourly and daily plan for each machine
Vegetation map	vegetation maps of all fields	movement	map and movement report for each machine and field for one day or a separate period
Weather forecast	updated weather and forecast for each field separately	harvest weighing	weighing report for each machine
Precipitation	soil moisture at different depths	field card	all field data in one place, accessible from anywhere where there is Internet coverage
Reports	reports on productivity, inspections, slopes, weather and more	cars	complete list of vehicles and equipment
Nitrogen deficiency	nitrogen deficiency for each field and its part	hourly payed job	transport hourly report on the map
Inspection of the fields	draws attention to problem areas in the fields	progress	complete history of movement, speed, fuel consumption and crops in one place

Soil tests	soil test results on the map	flexible sensor configuration	setting up sensors on equipment for collecting and analyzing information
Harvest forecast	crop forecast already in the early stages of growth	translation of field processing	the ability to view the processing of your fields and the movement of vehicles in real time
Note: compiled by the author according to sourcesx [lk.13;15]			

Let us describe the installation process of the system. First, an official request is sent, in response to which a license agreement comes, which must be signed. After signing the contract, a login with a password comes: you need to register on the site (there are no settings). Following the instructions given in the instructions, the coordinates of the fields are entered into the system. There are two options: either upload the shape files (the site lists valid formats - it's quite a long list that includes all or at least almost all popular formats), or you can use Google Maps to highlight the field outlines.

Then an Excel template is downloaded for historical information. It is filled and loaded back into the system. After starting the system, we go to the Monitoring Center page, where you can see the crop structure and a convenient map with all fields painted in different colors, which indicates a different level of vegetation in the fields.

Clicking on a specific crop brings up a drop-down list of fields with individual crops, as well as all other areas, while the fields with individual crops are shaded on the map. As a result, you can easily select fields under a certain crop, see where they are and sort them according to the level of vegetation.

After entering the basic information, the Monitoring Center is self-updating: at any time you can log in and see the status of the crops and the current value of the crop. This is especially convenient when agronomists prepare a forecast, and any specialist, if necessary, can access information on the Internet.

"Expected Yield" is a column that is empty by default. The instructions say that you need to go to each individual page and enter the expected yield based on the information in the Forecast Assistant. The Forecast Assistant is a page that compares the growing season of a particular field with the historical growing graph of the same crop in the same or similar areas; you can use the graph that is next to the line representing this year and select its indicators in the form of expected results. Of course, it is possible to correct the data.

The feature is very useful for farmers and companies as it allows business decisions (forward sales, insurance, cash management)

and production decisions to be made by different people. Ideally, this should help avoid a situation where the director or manager is surprised at the level of crops in the fields, and the agronomist says that this was expected.

The next stage is the transition to the "culture" fields. This page is focused primarily on the agronomist. The page has a section, separate for each crop, where there is information related to the current state of the crops in the fields and about the changes for the current week. All fields are automatically sorted by vegetation level, which allows detecting unused fields.

In the help section, you can find more information on how to use the data: during the growth stages, short reports are reviewed; fields with low levels of vegetation are selected and checked what is going wrong and what can be done to improve the situation if the fields are at maturity.

The next step is to go to the individual fields level. There's quite a bit of information out there regarding different field specifications (different measures may have different priority levels for different users): field card; vegetation; the soil; weather and precipitation; grade; sowing date; crop rotation; field history.

The highest resolution for photos is 15x15 - the image is very detailed, the stripes are clear. At the same time, the supplier draws attention to the possibility of obtaining additional high-resolution images for an additional fee.

Soil moisture. Information is available on the moisture level at three different depths. Although the data is taken from a 10 km satellite image, it is more accurate than similar data from weather stations with an average coverage of 50 miles.

It is also possible to integrate your own weather stations where you can choose your own weather station and integrate it into the system. The weather forecast is based on the GPS coordinates of a particular field.

The vegetation page provides a detailed graph of crop development compared to average and historical vegetation data for the same crop. In fact, this is almost the same information that is used in the Prediction

Assistant. On the page, you can clearly see how a particular field is developing compared to fields under the same crop in the current season and previous results in that field.

The Set Field page allows you to create files for VRA depending on the level of vegetation. It looks very simple: you need to select a mesh (depending on the VRA equipment) and save the file in the appropriate format. Note the very useful Field Data page, where you can set parameters such as fields with a specific crop, area, specific vegetation level, to sort all fields according to vegetation level, and etc.

The rationale for the project of integrating satellite systems with technologies of the agro-industrial complex is to increase the volume of finished products, optimize funds and further reduce the cost of production. The implementation of this innovative project will solve the following tasks:

- * introduction of innovative technology for growing grain crops;
- * increase the profitability of production;
- * increase in wages;

- * staff development;
- * increase in labor productivity and its profitability.

The investment and innovative proposal is the installation or, in other words, the use of the Cropio precision farming system (installation is not required, only registration on the site with access to satellites is required). The installation of this system involves reducing the cost of fuels and lubricants, fertilizers, plant protection products and seeds, as well as increasing the yield of grain crops. This technology is actively used in Europe, Ukraine and Belarus, South America and Australia.

After applying the Cropio system, farms record cost reductions for items such as: fuels and lubricants (- 26%); depreciation charges (- 32%); volume of applied fertilizers (- 18%); volume of plant protection products used (- 15%); the overall effect of reducing production costs - 23%.

If these percentages are applied on conditional indicators, then we will obtain the indicators presented in the calculation table 3.

Table 3 – Comparative analysis of the main indicators for the project

Basic indicators	Existing technology	New technology
Purchase costs tg/ha	600.4	1 273.7
Service life, years	3	3
Depreciation tg/ha	14 000.8	9 520.6
Maximum production volume, tg/ha	121 264.0	148 851.5
Other fixed costs, tg/ha	7 979.0	6 163.8
Salary, tg/ha	15 284.9	11 807.6
Raw materials, tg/ha	64 662.1	56 073.1
Other variable costs, tg/ha	2 340.6	1 808.1

Even without analyzing the efficiency and payback, according to the presented indicators, one can see a beneficial reduction in fixed and variable costs, and, consequently, a reduction in the cost of production.

This service can be used by specialists directly related to sowing operations (agronomists, director, dispatcher, and etc.), as well as persons who have access to the system with the permission of the director and who have certain rights to avoid incorrect adjustments. To manage and work in the system, no additional employees are required: it is enough to have your own programmer or system manager at the enterprise.

Having shown the features of an innovative project and its scope, let's move on to calculating the expected economic efficiency from the introduction of an automation system.

The economic effect from the introduction of automation tools can only be indirect, since

the implemented automation systems are not a direct source of income, but are either an auxiliary means of organizing profits or helping to reduce costs.

The main economic effect of the introduction of an automation system is to improve economic performance of the enterprise, primarily by increasing the efficiency of management and reducing labor costs for the implementation of the management process, that is, reducing management costs or reducing the time to complete work. For most enterprises, the economic effect is in the form of savings in labor and financial resources obtained from:

- reduction of the complexity of calculations;
- reduction of labor costs for the search and preparation of documents;
- savings on consumables;
- layoffs of specialists.

Reducing labor costs at the enterprise is also possible by automating the work with documents, reducing the cost of information search.

The criterion for the effectiveness of the creation and implementation of new automation tools is the expected economic effect. It is determined by the formula:

$$E = Er - En * Cp, \quad (1)$$

Where, Er is the annual savings;

En – normative coefficient ($En=0.15$);

Cp – capital costs for design and implementation, including the initial cost of the system.

Annual savings (Er) are made up of savings in operating costs and savings due to improved user productivity. Thus, we get the formula:

$$Er = (C_1 - C_2) + \Delta Rp, \quad (2)$$

Where, C_1 and C_2 are, respectively, operating costs before and after the implementation of the system;

ΔRp – savings from increasing labor productivity.

The calculation of savings due to an increase in the productivity of a specialist is also the main indicator in calculating economic efficiency. If the user saves ΔT_j , hours, while saving the j-type using the program, then the increase in labor productivity P_i (%) is determined by the formula:

$$P_i = \left(\frac{\Delta T_j}{F_j - \Delta T_j} \right) * 100, \quad (3)$$

Where, F_j – the time that the user planned to perform the j-type work before the implementation of the program (hours).

From the calculation table 4, it can be seen that after the implementation of the Cropio system, the time savings for performing basic reports will be 81%.

Table 4 – The main types of specialists time work

Type of work	Before automation, min. F_j	Time saving, min. ΔT_j	Increase in labor productivity P_i , %
Information entry	60	55	1 100
Carrying out calculations	120	100	500
Preparing and printing reports	20	15	300
Data analysis and sampling	40	25	167
Total, hours	4	3.25	81

Savings associated with an increase in the productivity of a specialist - P , is determined by the formula:

$$\Delta P = Z_n * \sum_i \frac{P_i}{100}, \quad (4)$$

где Z_n – worker's average annual salary.

$$\Delta P = 159\,167 * \sum_i \frac{1100 + 500 + 300 + 167}{100} = 3\,289\,444 \text{ tenge}$$

Having calculated the savings associated with increasing the productivity of specialists, which amounted to 3 289 444 tenge per year, you can proceed to the calculation of annual savings:

$$Ep = (9\,005\,300 - 9\,552\,830) + 1\,910\,000 = 1\,362\,480 \text{ tenge}$$

$$E = 1\,362\,480 - 0.15 * 19\,105\,650 = -1\,503\,370 \text{ tenge}$$

The annual savings for the maintenance of the new automated system amounted to 1 362 480 tenge, while the expected economic effect in the first year of implementation is negative – minus 1 503 370 tenge, this is due

to the high costs of implementing the new system. For the final conclusion on the effectiveness of the innovation project, an additional calculation of indicators is required.

The most widely used method for evaluating real investments is based on a system of indicators for evaluating real investments:

- Net present value - NPV;
- Profitability index - PI;
- Internal rate of return – IRR;
- Discounted payback period (term) - DPP;
- Accounting Rate of Return – ARR.

To calculate the above indicators, it is necessary to provide initial data. The total investment costs for the project are 19 105 650 tenge. The amount is calculated depending on the country, the location of the fields, the ter-

rain, and so on. Financing of the project is planned to be carried out both at the expense of the project initiator's own funds (13 373 960 tenge) and at the expense of borrowed funds (5 731 700 tenge).

We will conduct a comparative analysis of technologies before and after the introduction of the Cropio system and identify the profitability of investments. The costs of the investment project are carried out in 2023. The estimated implementation period is 1 month (since registration in the system will take a little less than a month), and the payback period is 3 years.

In addition to the proposed software satellite upgrade, businesses need to purchase a GPS system for all tractors and combines, as well as fuel consumption sensors.

To analyze the effectiveness of the project, we take the following indicators: the income shown in the calculation table is presented as gross income relative to 2022 with a forecast increase over the future period. It can be seen from the calculations carried out, that $NPV > 0$ (greater than) zero, therefore, the project should be accepted. Graphically net cash flow with NPV accumulation. Net cash flow already from the first year of commissioning begins to bring positive cash flows, in other words, these investments will not keep you waiting.

Imagine that the company does not have an increase in net profit in subsequent years, but reaches the indicators of 2022. Even in the situation considered, $NPV > 0$ (greater than) zero, therefore, the project should be accepted.

Calculate the return on investment:

$$IRR = \frac{PV}{IC} = \frac{429\,887.4}{19\,105.7} = 22.50$$

Since the return on investment is more than one, the project must be accepted. The internal rate of return (IRR) at which $NPV=0$ for an innovative project is 27.63. The average annual cash flow amounted to 5 110 800 tenge. The payback period of the project is 3 years and 8 months. Of course, the company is able to repay the loan in 1 year, given the opportunities for making a profit, but then the project will be unprofitable for the lender, since investors or banks earn on interest from the loan.

The payback period is the minimum time interval (from the beginning of the project), beyond which the integral effect becomes and then remains non-negative.

As a development of the digital direction of the agro-industrial complex of the Republic

of Kazakhstan, a program is proposed to introduce a new precision farming system to automate the work of specialists, as well as save their working time. But the main purpose of introducing this system is to help reduce the cost of production. The project was considered fewer than two conditions: an increase in the gross profit of the enterprise and the unchanged net profit in subsequent years. All calculation norms were met. The results of this innovative proposal are quite promising.

Given the fact that these measures will be implemented in the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan, simultaneously or even point wise, we can confidently say that their effectiveness will increase. It can be assumed that their impact on GDP will be at least 10% of growth; therefore, household incomes will also begin to grow.

Conclusion.

1. The practice of foreign and domestic enterprises of the agro-industrial complex shows that strategic and tactical initiatives are most fully disclosed when they are implemented simultaneously. But this does not mean that it is necessary to allocate labor resources to ongoing projects literally at once. Thus, it is preferable to start operating activities from weak points, since they are the constraints in economic growth.

2. Through the use of online and offline communication tools, the most favorable situation is achieved in terms of predicting the conversion rate (both the first and second levels). In turn, the developed software focuses on the internal optimization of the enterprise, which is expected to lead to an increase in the efficiency of business structures. These measures are an innovation and have not been used before.

Therefore, it will be difficult and subjective to draw a conclusion about the proposed economic effect. However, based on the practice of applying similar measures to other CIS agricultural holdings operating in the same industry, we can analyze the economic efficiency based on their quantitative data.

3. As a final recommendation in the development of this direction for agro-industrial enterprises, in accordance with their financial capabilities, it is necessary to develop a business plan that will help assess the additional risks and effectiveness of the proposed system, the level of profitability of individual departments or specialists (who will directly work with this system, and how it will affect the performance of their duties) also involves staff development. All this is aimed at increasing production in the cultivation and cultivation of

crops, and increasing the income of the agricultural sector of the country's economy.

4. Based on the calculations made at the micro level in the conditional values of one enterprise, it can be concluded that it is possible to scale and implement this project as a whole in the industry. Obviously, to implement this idea, state support is needed, which is not even considered in this direction now. If we are talking about subsidizing projects in the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan, we see that they support the construction of facilities, materials for growing, feed components in animal husbandry, but there is not a single project with digitalization. But this would serve as a great incentive for the breakthrough development of innovations in agriculture.

5. Thus, if the public sector pays attention to the development of digital technologies in the agricultural sector and develops state support, in particular subsidies for the acquisition of these technologies in agriculture, then the economic effect will not be long in coming.

References

- [1] Liu, Y., Ma, X., Shu, L., Hancke, G. P. and Abu-Mahfouz A. M. From industry 4.0 to agriculture 4.0: current status, enabling technologies, and research challenges [Electronic resource].- 2020. Available at: <https://www.ieeexplore.ieee.org/document/9122412> (date of access 07.03.2023).
- [2] Национальный проект по развитию агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2021-2025 годы [Электронный ресурс].- 2021.- URL: <https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000732> (дата обращения: 07.03.2023).
- [3] Saiz-Rubio, V. From Smart Farming towards Agriculture 5.0: A Review on Crop Data Management / V. Saiz-Rubio, F. Rovira-Másran- cisco // *Agronomy*. – 2020. – Vol. 10(2) – N.207 – P. 21-41.
- [4] Xing, Yang. A Survey on Smart Agriculture: Development Modes, Technologies, and Security and Privacy Challenges / Yang Xing, Shu Lei, Chen Jianing, Mohamed Amine Ferrag, Wu Jun, Edmond Nurellari and Huang Kai // *IEEE/CAA Journal of Automatica Sinica*. –2021.– Vol.8.– N.2.– P. 273-302. <https://doi.org/10.1109/JAS.2020.1003536>
- [5] Othmane, Friha. Internet of Things for the Future of Smart Agriculture: A Comprehensive Survey of Emerging Technologies / Friha Othmane, Mohamed Amine Ferrag, Shu Lei, Leandros Maglaras and Wang Xiaochan // *IEEE/CAA Journal of Automatica Sinica*.

2021.– Vol.8.– N.4.– P.718-752. <https://doi.org/10.1109/JAS.2021.1003925>

[6] Bam, Bahadur Sinha. Recent advancements and challenges of Internet of Things in smart agriculture: A survey / Bahadur Sinha Bam, R. Dhanalakshmi // Future Generation Computer Systems.–2022. –Vol.126. – P.169-184.

[7] Субаева, А.К. Теория и практика цифровизации сельского хозяйства Республики Татарстан / А.К. Субаева, Н.Р. Александрова // Вестник Казанского государственного аграрного университета. – 2020. – Т. 15. – № 3(59).– С.133-138. <https://doi.org/10.12737/2073-0462-2020-133-138>.

[8] Korotchenya, V.M. Digitalization of technological processes in crop production in Russia / V.M. Korotchenya, G.I. Lichman, I.G. Smirnov // *Agricultural machines and technologies*. – 2019. – №13 (1). – P.14-20.

[9] Жумашева, С.Т. Цифровизация как основа инновационного потенциала аграрного производства Казахстана / С.Т. Жумашева, А.Муханова, Ж.Б. Смагулова // Проблемы агрорынка. –2020. – N2. – С.45-52.

[10] Абралиев, О.А. Аграрный сектор Казахстана: ориентация на инновационное развитие/О.А. Абралиев, Г.С.Сугирова, С. Велеско// Проблемы агорынка.-2023.-N1.-С.23-31.

[11] Zhumaxanova K. M. The current state of agriculture digitalization: problems and ways of solution / K. M. Zhumaxanova, Z. K. Yessymkhanova, R.G. Yessenzhigitova, A.T. Kaydarova // Central Asian Economic Review. –2019. – 5(128). – P.144-155.

[12] Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – 2023 URL: <https://www.stat.gov.kz>. (дата обращения: 30.03.2023).

[13] Официальный сайт «Система управления агропроизводством Cropio» [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <https://www.about.cropio.com/ru/> (дата обращения 23.03.2023).

[14] Медведева, М.А. Определение по спутниковым данным площади посевов, пострадавших от засухи (на примере посевов Чувашии в 2010 г.) / М.А. Медведева, И.Ю. Савин, В.А. Исаев // Доклады Российской академии сельскохозяйственных наук. – 2012. – № 2. – С. 25-28.

[15] Спутниковый мониторинг полей Cropio. Данные отраслевого портала «Агропромышленный комплекс Казахстана» [Электронный ресурс].– 2023.– URL: <https://www.agroprom.kz/> (дата обращения 30.03.2023).

References

- [1] Liu, Y., Ma, X., Shu, L., Hancke, G.P. & Abu-Mahfouz, A.M. (2020). From industry 4.0 to agriculture 4.0: current status, enabling technologies, and research challenges. Available at:

https://ieeexplore.ieee.org/document/9122412
(date of access: 07.03.2023).

[2] Nacional'nyj proekt po razvitiju agropromyshlennogo kompleksa Respubliki Kazahstan na 2021-2025 gody [National project for the development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2021-2025] (2021). Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000732> (date of access: 07.03.2023) [in Russian].

[3] Saiz-Rubio, V. and Rovira-Másrancisco, F. (2020). From Smart Farming towards Agriculture 5.0: A Review on Crop Data Management. *Agronomy*, 10 (2), 21-41.

[4] Xing, Yang, Shu L., Chen J., Ferrag, M. Amine, Wu J., Nurellari E. & Huang, K. (2021). A Survey on Smart Agriculture: Development Modes, Technologies, and Security and Privacy Challenges, *IEEE/CAA J. Autom. Sinica*, 2, 273-302 <https://doi.org/10.1109/JAS.2020.1003536>.

[5] Friha, O., Amine Ferrag, M., Shu, L., Maglaras, L. & Wang, X. (2021). Internet of Things for the Future of Smart Agriculture: A Comprehensive Survey of Emerging Technologies, *IEEE/CAA J. Automatica Sinica*, 4, 718-752 <https://doi.org/10.1109/JAS.2021.1003925>.

[6] Bahadur Sinha, B., Dhanalakshmi, R. (2022). Recent advancements and challenges of Internet of Things in smart agriculture: A survey. *Future Generation Computer Systems*, 126, 169-184.

[7] Subaeva, A.K. Aleksandrova, N.R. (2020). Teoriya i praktika cifrovizatsii sel'skogo hozjajstva Respubliki Tatarstan [Theory and practice of digitalization of agriculture in the Republic of Tatarstan] *Vestnik Kazanskogo gosudarstvennogo agrarnogo universiteta – Bulletin of Kazan State Agrarian University*, 15, 3(59), 133-138 [in Russian].

[8] Korotchenya, V.M., Lichman, G.I., Smirnov, I.G. (2019). Digitalization of technological processes in crop production in Russia. *Agricultural machines and technologies*, 13(1), 14-20.

[9] Zhumasheva, S.T., Mukhanova, A., Smagulova, Z.B. (2020). Cifrovizatsiya kak osnova innovatsionnogo potentsiala agrarnogo proizvodstva Kazakhstana [Digitalization as the basis of innovative potential of agricultural production

in Kazakhstan]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket*, 2, 45-52 [in Russian].

[10] Abraliyev, O.A., Sugirova, G.S., Vlesco, S. (2023). Agrarnyj sektor Kazakhstana: orientatsiya na innovatsionnoe razvitie [Agricultural sector of Kazakhstan: focus on innovative development]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket*, 1, 23-31 [in Russian].

[11] Zhumaxanova, K.M., Yessymkhanova, Z.K., Yessenzhigitova, R.G., Kaydarova, A.T. (2019). The current state of agriculture digitalization: problems and ways of solution. *Central Asian Economic Review*, 5(128), 144-155.

[12] Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskemu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazahstan [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan] (2023). Available at: <http://stat.gov.kz> (date of access: 30.03.2023) [in Russian].

[13] Oficial'nyj sayt «Sistema upravleniya agropromyshlennym proizvodstvom Cropio» [Official site "Cropio agricultural production management system"] (2023). Available at: <https://about.cropio.com/ru/> (date of access 23.03.2023r.) [in Russian]

[13] Официальный сайт «Система управления агропроизводством Cropio» [Official site "Cropio agricultural production management system"] (2023). Available at: URL: <https://www.about.cropio.com/ru/> (date of access: 23.03.2023) [in Russian].

[14] Medvedeva, M.A., Savin, I. Ju., Isaev, V.A. Opredelenie po sputnikovym dannym ploshhadi posevov, postradavshih ot zasuhi (na primere posevov Chuvashii v 2010 g.) [Determination of the area of crops affected by drought using satellite data (on the example of crops in Chuvashia in 2010)] (2012). *Doklady Rossijskoj akademii sel'skhozjajstvennyh nauk - Reports of the Russian Academy of Agricultural Sciences*, 2, 25-28 [in Russian].

[15] Sputnikovyy monitoring polej Cropio. Dannye otraslevogo portala «Agropromyshlennyy kompleks Kazakhstana» [Satellite monitoring of Cropio fields. Data from the industry portal "Agro-industrial complex of Kazakhstan"] (2023). Available at: <https://www.agroprom.kz/> (date of access: 30.03.2023r.) [in Russian].

Information about authors:

Sufeubayeva Saltanat Nurbolsynovna; Candidate of Economic Sciences, Associate Professor; Acting Professor at the School of Business and Entrepreneurship; D. Serikbayev East Kazakhstan Technical University; 070010 Serikbayev str., 19, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan; e-mail: suyeubaeva@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-0290-6290>.

Gola Arkadiusz; Doctor of Engineering Sciences, Associate Professor; Associate Professor of the Department of Production Computerisation and Robotisation; Lublin University of Technology; 20-618 Nadbystrzycka str., 38D, Lublin, Poland; e-mail: a.gola@pollub.pl; <https://orcid.org/0000-0002-2935-5003>.

Zakimova Alfiya Manarbekovna – The main author; Candidate of Economic Sciences; Dean at the School of Business and Entrepreneurship; D. Serikbayev East Kazakhstan Technical University; 070010 Serikbayev str., 19, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan; e-mail: zakimovaa@mail.ru; <https://orcid.org/0000->

Авторлар туралы ақпарат:

Сүйеубаева Салтанат Нурболсыновна; экономика ғылымдарының кандидаты; қауымдастырылған профессор; Бизнес және кәсіпкерлік мектебінің профессоры м.а.; Д.Серікбаев атындағы Шығыс Қазақстан техникалық университеті; 070010 Серікбаев қ.ш., 19, Өскемен қ., Қазақстан; e-mail: suyeubaeva@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-0290-6290>.

Gola Arkadiusz; техника ғылымдарының докторы, қауымдастырылған профессор; Машина жасау факультетінің өндіріс және компьютерлендіру кафедрасының доценті; Люблин техникалық университеті; 20-618 Nadbystrzycka қ.ш., 38Д, Люблин қ., Польша; e-mail: a.gola@pollub.pl; <https://orcid.org/0000-0002-2935-5003>.

Заимова Альфия Манарбековна – **негізгі автор**; экономика ғылымдарының кандидаты; Бизнес және кәсіпкерлік мектебінің деканы; Д.Серікбаев атындағы Шығыс Қазақстан техникалық университеті; 070010 Серікбаев қ.ш., 19, Өскемен қ., Қазақстан; e-mail: zakimovaa@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-0413-0542>.

Информация об авторах:

Сүйеубаева Салтанат Нурболсыновна; кандидат экономических наук, ассоциированный профессор; и.о. профессора Школы бизнеса и предпринимательства; Восточно-Казахстанский технический университет им. Д.Серікбаева; 070010 ул. Серікбаева, 19, г. Усть-Каменогорск, Казахстан; e-mail: suyeubaeva@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-0290-6290>.

Gola Arkadiusz; доктор технических наук, ассоциированный профессор; доцент кафедры производства и компьютеризации факультета машиностроения; Люблинский технический университет; 20-618 ул. Nadbystrzycka, 38Д, г. Люблин, Польша; e-mail: a.gola@pollub.pl; <https://orcid.org/0000-0002-2935-5003>.

Заимова Альфия Манарбековна – **основной автор**; кандидат экономических наук; декан Школы бизнеса и предпринимательства; Восточно-Казахстанский технический университет им. Д.Серікбаева; 070010 ул. Серікбаева, 19, г. Усть-Каменогорск, Казахстан; e-mail: zakimovaa@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-0413-0542>.

**MULTIVECTOR FEATURES OF AGRICULTURAL PRODUCTION
IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ
АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ ӨНДІРІСІНІҢ КӨПТҮРЛІЛІГІ**

**РАЗНОВЕКТОРНОСТЬ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА
В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН**

K.A. KIRDASINOVA^{1*}

C.E Sc., Professor

R.T. SERIKBAYEV¹

Ph.D student

E.A. KALIYASKAROVA²

Ph.D

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

²Almaty Management University, Almaty, Kazakhstan

*corresponding author e-mail: marso310@mail.ru

К.А. КИРДАСИНОВА^{1*}

э.ғ.к., профессор

Р.Т. СЕРИКБАЕВ¹

Ph.D докторанты

Э.А. КАЛИЯСКАРОВА²

Ph.D

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

²Алматы Менеджмент Университеті, Алматы, Қазақстан

*автордың электрондық пошталасы: marso310@mail.ru

К.А. КИРДАСИНОВА^{1*}

к.э.н., профессор

Р.Т. СЕРИКБАЕВ¹

докторант Ph.D

Э.А. КАЛИЯСКАРОВА²

Ph.D

¹ Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

² Алматы Менеджмент Университет, Алматы, Казахстан

*электронная почта автора: marso310@mail.ru

Abstract. In the current position of Kazakhstan on the world stage, food production accounts for more than 50% of the country's trade turnover, in this regard, the industry's prospects are to saturate food market and provide the population with jobs. *Purpose* - the article shows the current state of food industry of the republic. *Methods* – analysis and synthesis, statistical, factorial, on the basis of which the assessment of current situation of food enterprises was made. *Results* – on the example of the Akmola region, indicators of the effectiveness of large, medium and small agricultural enterprises were identified. Sectoral, regional, socio-economic aspects of the development of food industry are considered. Assessing its place and role in food security, real opportunities and scientific and practical prerequisites for expanding the business environment and increasing employment are outlined. The authors point out the need for further development of the processing sector, which will provide agricultural producers with markets for their products, create conditions for employment, attract investments to the region, ensure socio-economic stability in the region, and improve the quality of life. The article presents the standards of budget subsidies for certain types of food. The importance of monitoring promising trends in food production in the country, which are currently little studied, is noted. *Conclusions* – agro-industrial complex of Kazakhstan is characterized by multi-vector sectoral parameters that affect the competitiveness of food products. Emphasis

is placed on the relevance of organization of agro-logistic and service, wholesale and distribution centers. The solution of issues related to the supply of the population with food products in the required volumes is a priority task of state policy.

Аңдатпа. Қазақстанның әлемдік аренадағы қазіргі ұстанымында азық-түлік өнімдерін өндіруге елдің тауар айналымының 50%-дан астамы келеді, осыған байланысты саланың перспективалары азық-түлік нарығын қанықтыру, халықты жұмыс орындарымен қамтамасыз ету болып табылады. **Мақсаты** – мақалада республиканың тамақ өнеркәсібінің қазіргі жағдайы көрсетілген. **Әдістері** – талдау және синтез, статистикалық, факторлық, олардың негізінде тамақ кәсіпорындарының ағымдағы жағдайын бағалау. **Нәтижелері** – Ақмола облысының мысалында ірі, орта және шағын ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының тиімділік көрсеткіштері анықталды. Тамақ өнеркәсібін дамытудың салалық, өңірлік, әлеуметтік-экономикалық аспектілері қарастырылады. Оның азық-түлік қауіпсіздігіндегі орны мен рөлін бағалай отырып, кәсіпкерлік ортаны кеңейтудің, жұмыспен қамтуды арттырудың нақты мүмкіндіктері мен ғылыми-практикалық алғышарттары баяндалған. Авторлар қайта өңдеу секторын одан әрі дамыту қажеттігін көрсетеді, бұл ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерге өндірілген өнімді өткізу нарықтарын ұсынуға, жұмысқа орналасу үшін жағдай жасауға, өңірге инвестициялар тартуға, өңірдегі әлеуметтік-экономикалық тұрақтылықты қамтамасыз етуге, өмір сүру сапасын жақсартуға мүмкіндік береді. Мақалада азық-түліктің кейбір түрлеріне бюджеттік субсидиялардың нормативтері келтірілген. Қазіргі уақытта аз зерттелген елдегі тамақ өндірісінің перспективалық тенденцияларын бақылаудың маңыздылығы атап өтілді. **Қортындылар** – Қазақстанның агроөнеркәсіптік кешені шығарылатын тамақ өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігіне әсер ететін әртүрлі векторлық салалық параметрлермен сипатталады. Агрологиялық және сервистік, көтерме-тарату орталықтарын ұйымдастырудың өзектілігіне баса назар аударылды. Халықты қажетті көлемде азық-түлік тауарларымен қамтамасыз етуге байланысты мәселелерді шешу мемлекеттік саясаттың басым міндеті болып табылады.

Аннотация. В современной позиции Казахстана на мировой арене на производство продуктов питания приходится более 50% товарооборота страны, в связи с этим, перспективы отрасли заключаются в насыщении продовольственного рынка, обеспечении населения рабочими местами. **Цель** – в статье показано существующее состояние пищевой промышленности республики. **Методы** – анализа и синтеза, статистический, факторный, на основе которых произведена оценка текущей ситуации пищевых предприятий. **Результаты** – на примере Акмолинской области выявлены показатели эффективности крупных, средних и малых сельхозпредприятий. Рассматриваются отраслевые, региональные, социально-экономические аспекты развития пищевой индустрии. Оценивая ее место и роль в продовольственной безопасности, изложены реальные возможности и научно-практические предпосылки расширения предпринимательской среды, повышения занятости. Авторы указывают на необходимость дальнейшего развития перерабатывающего сектора, что позволит предоставить сельхозтоваропроизводителям рынка сбыта произведенной продукции, создавать условия для трудоустройства, привлекать в регион инвестиции, обеспечить социально-экономическую стабильность в регионе, улучшить качество жизни. В статье представлены нормативы бюджетных субсидий на некоторые виды продовольствия. Отмечается важное значение мониторинга перспективных тенденций пищевого производства в стране, которые в настоящее время мало изучены. **Выводы** – агропромышленный комплекс Казахстана характеризуется разнотекторными отраслевыми параметрами, влияющими на конкурентоспособность выпускаемых продуктов питания. Сделан акцент на актуальность организации агрологистических и сервисных, оптово-распределительных центров. Решение вопросов, связанных со снабжением населения продовольственными товарами в необходимых объемах, является приоритетной задачей государственной политики.

Key words: agro-industrial complex, production, processing enterprises, products, food market, business environment, food security, quality of life of the population.

Түйінді сөздер: агроөнеркәсіптік кешен, Өндіріс, өңдеу кәсіпорындары, өнімдер, азық-түлік нарығы, кәсіпкерлік орта, азық-түлік қауіпсіздігі, халықтың өмір сүру сапасы.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, производство, перерабатывающие предприятия, продукции, продовольственный рынок, предпринимательская среда, продовольственная безопасность, качество жизни населения.

Introduction. The conceptual importance of the development of the country's economy consists in the functioning of its main industries. The share of the agricultural sector in the structure of the gross domestic product (GDP) is only 5-6%. The development of small and medium-sized businesses in rural areas will lead to positive changes. The dynamic state of entrepreneurial structures in agriculture in Kazakhstan is assessed as low. So, at the beginning of 2021, there were only 18 631 legal entities, branches and representative offices in the industry with the type of economic activity "Crop production, animal husbandry, hunting and provision of services in these areas"; 1 344 individual entrepreneurs; 225 030 peasant or farm farms; 1 636 249 households of settlements, villages, rural districts [1].

Currently, three main groups of agricultural producers have been officially formed in the multicultural economy of Kazakhstan: entrepreneurial structures - agricultural enterprises, peasant (farmer) farms, as well as households of the population that do not belong to entrepreneurial structures.

For a systemic assessment of the socio-economic activity of entrepreneurship of various forms of management, it is necessary to study the external and internal economic situation in each region, specific and rural districts, depending on the emerging structure of production.

The authors analyze the economic assessment of the agricultural sector of the Republic of Kazakhstan, identify problematic issues in the development of the industry and develop proposals to improve the efficiency of entrepreneurship management in agriculture.

Material and methods of research. The author's research was based on the use of general scientific methods of scientific cognition of socio-economic processes, including the study and processing of theoretical and practical materials, economic analysis of statistical data, and justification of the results obtained. The modern management allows to consider the management of the industry from

the perspective of structural approaches. In this connection, the article gives an economic assessment of certain categories of farms, focusing on the study of production figures of basic types of products in agricultural formations. The norms of budget subsidies for products of own production are investigated. Based on the Concept of the development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2021-2030, the prospects for the development of the industry are shown and, accordingly, the authors place special emphasis on the need to improve the methods of state regulation of the industry in modern economic conditions.

Having systematized the work done, the authors identify problematic issues and develop a number of recommendations. The key and significant issues of the industry development and management are identified. First of all, this concerns the inefficient distribution and use of resources in food production, where there are significant difficulties in the production activities of domestic producers.

Results and their discussion. The agricultural sector largely depends on industry, which, by presenting demand for agricultural raw materials, forms the structure of agriculture. The significance of the industry is quite pronounced in the regional context of Kazakhstan, which is important for determining growth of territories with a low level of industrial production and infrastructure facilities [2-3].

The existing different business structures show different production efficiency, which depends on many factors, including regional conditions, the size of enterprises, the types of products produced and the management mechanism used. According to the research of Kazakhstani scientists, the share of profitable agricultural enterprises ranges from 43% to 52%, with fluctuations by year and region. An analysis of the financial activities of enterprises shows that most of them do not have sufficient income for long-term investments in order to ensure sustainable development and increase competitiveness (table 1) [4].

Table 1 - The share of individual categories of farms in total output in 2018-2020 (percentage)

Category of farms	Years	Grain	Potatoes	Vegetables	Meat in slaughter weight	Milk	Eggs
Agricultural enterprises	2018	61,9	4,2	5,9	6,5	4,9	50,2
	2019	62,0	4,9	6,85	11,1	3,2	58,5
	2020	60,9	4,7	4,7	13,7	3,4	63,4
Peasant (farm) farms	2018	37,0	11,3	22,6	6,3	4,1	0,7
	2019	33,7	21,3	39,5	9,5	7,0	0,4
	2020	38,8	23,7	42,3	9,6	7,1	0,4
Households of	2018	1,1	84,5	71,5	87,2	90,8	49,1

the population	2019	0,2	79,7	54,8	79,4	89,8	41,0
	2020	0,3	71,6	53,0	76,7	89,5	36,2

Note: compiled according to the reports of the Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development

The results of the activities of agricultural enterprises also differ by type of farms. High results have been achieved in large farms, where the number of employees exceeds

more than 250 people. Table 2 shows the efficiency of production in large, medium and small agricultural enterprises on the example of the Akmola region.

Table 2 - Production efficiency in large, medium and small agricultural enterprises of Akmola region (per 1 enterprise)

Indicator	Unit of measurement	Operating enterprise	Of which		
			large	medium	small
Number of farms	unit	664	109	208	317
Farmland	one thousand hectares	11.8	41,6	9,1	2,2
including arable land	«	6,1	20,3	4,2	1,14
Acreage	«	5,8	17,3	3,9	1,1
Structure of crops:					
cereals	%	90,0	85,0	92,5	95,0
fodder	%	8,8	13,0	5,0	4,0
Number of employees	human	95	263	65	19
Cost of 1 ts of grain	tenge	1479,0	1386	1310	1654
1 ts sunflower	«	1 793	1 704	1 618	-
1 ts sunflower	«	1 793	1 704	1 618	-
1 ts of cattle meat (live weight)	«	20 761	19 577	19 100	23 667
1 tsp of milk	«	4 476	4 118	4 386	4 700
Gross agricultural output, total	million tenge	168,2	693,1	126,7	17,8
for 1 employee	thousand tenge	1 770	2 635	1 950	936
Per 100 hectares of farmland		1 425	1 666	1 267	809
Grain yield	hundredweight/hectare	12,6	12,8	12,3	11,8
Meat yield per 1 structural head (live weight)	kilogram	76	105	70	58

Note: compiled according to the reports of the Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development

Peasant (farmer) farms have mainly developed as small farms, where one farm accounts for an average of 250 hectares of farmland in the republic and about two million tenge of gross agricultural output. At the same time, 9.1% of all agricultural enterprises are located in the northern region, they account for 37.5% of marketable products and 45.3% of gross income (profit) from the sale of agricultural products in all agricultural enterprises of the republic.

The largest farms in terms of arable land area and gross output are located here. 72.7% of all agricultural enterprises are located in the southern region, however, they account for only 41.6% of marketable products and 32.9% of gross income (profit) received from the sale of agricultural products in all agricultural enterprises of the republic.

In the fields of crop production, the economic indicators of agricultural enterprises and peasant (farm) farms have some differences by type of products [5].

For example, in large farms where crop production prevails (especially grain crops), the best results are achieved in more productive years, but in other years they are inferior in efficiency to peasant (farmer) farms. To ensure the sustainability of development and increase the efficiency of entrepreneurship of medium-sized and large-scale enterprises, it is important to ensure a rational combination of crop and livestock industries in accordance with the location and specialization in natural and economic zones.

Calculations based on the example of grain and cattle breeding enterprises of the northern region show that on the basis of a rational combination of these industries, it is possible to achieve an increase in output by 1.5-2 times and permanent employment of rural workers is ensured [6].

For agricultural formations, relatively high profitability is provided mainly due to the high profitability of meat and milk production in peasant (farmer) farms (table 3).

Table 3 – The level of profitability of production in agricultural formations in 2018-2019 in the republic in percentage

Year	Agricultural formation	Of which	
		agricultural enterprises	peasant (farm) farms
Cattle			
2018	30,9	5,6	44,8
2019	33,0	10,1	43,6
Sheep and goats			
2018	38,3	16,1	42,1
2019	39,0	12,0	44,0
Pigs			
2018	17,3	9,4	32,3
2019	17,3	3,3	39,3
Horses			
2018	49,6	23,0	55,0
2019	46,9	14,8	53,0
Camels			
2018	25,9	1,2	33,3
2019	21,3	11,3	25,2
Birds			
2018	17,0	17,0	30,0
2019	16,6	16,6	45,1
Milk			
2018	38,8	30,5	45,1
2019	48,6	42,0	53,0
Note: compiled according to the reports of the Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development			

On the other hand, labor-intensive crops (potatoes, vegetables and melons) are cultivated most of all in private subsidiary farms, low-productive and non competitive labor is used.

The main factors hindering the development of personal subsidiary farms in rural areas:

- * lack of a legal framework and targeted state support;

- * lack of own funds, modern equipment and technology;

- * shortage, degradation and lack of pastures for livestock. Nowadays, almost all the lands of settlements are used uncontrollably, systemlessly, degraded, and there are no cultural pastures at all;

- * lack of concentrated feed and lack of feed mixtures and mineral additives;

- * problems in the collection, timely processing and sale of milk and other products to processing enterprises;

- * the difficulty of selling products and the location away from food markets and from cities.

Economic theories and practice have convincingly proved that agriculture, due to its specificity, that is, high dependence on natural conditions, the presence of constant risks, high capital intensity, as well as the peculiarities of the functioning of the food market, requires constant state support.

The Concept of development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2021-2030 notes that Kazakhstan's membership in the Eurasian Economic Union and the World Trade Organization creates opportunities and at the same time places high demands on the competitiveness of the agro-industrial complex (AIC) both in domestic and foreign markets. In this regard, an important role is the effective state regulation of the agro-industrial complex and stimulation of its development.

The SWOT analysis of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan shows the significant vulnerability of the agricultural sector, both from objective factors – a narrow market for food consumption, lack of direct access to sea transportation, high risks from climatic conditions, limited water resources, unavailability of credit financing, low involvement of second-tier banks in lending industry financing, low development of trade and logistics infrastructure, systems life support in rural areas [7].

Nevertheless, currently there is a lack of measures of state support for the development of dairy and beef cattle breeding. It is necessary to support all economic structures by improving the management mechanism in cattle breeding, which includes the following areas:

• subsidizing the breeding business. Currently, the standards of budget subsidies for partial reduction in price (no more than 50%) of the cost of breeding and breeding young cattle purchased by commodity producers are as follows: for the purchase of domestic breeding young cattle and from the Russian Federation, the Republic of Belarus and Ukraine in the amount of 118 thousand tenge, from Australia, the countries of North and South America - 235 thousand tenge and from European countries – 254 thousand tenge.

It should be recognized that commodity producers buy cattle at a very high price - domestic breeding cattle costs 400 thousand tenge, from Russia – 600 thousand tenge, and from abroad – more than 750-800 thousand tenge or more. Thus, the state reimburses only a small part of the cost of purchasing

livestock. Therefore, it can be stated that this amount is insufficient, it is necessary to raise it to at least 200 thousand tenge per 1 head for the purchase of domestic breeding young animals, up to 300 thousand tenge for imported cattle from abroad. These measures are aimed at increasing the number of breeding cattle and the productivity of animals;

• to support small businesses in beef cattle breeding, it is necessary to use a subsidy level with a livestock of at least 50 heads. The existing standards, which are three-level, are aimed at state support of feedlots, where the livestock is not less than 400 head – not less than 3000 head. Of course, such facilities have an economic advantage in all areas of development. But there are also small business entities that lack these advantages (table 4). Nevertheless, they have the right to exist.

Table 4 - Standard of budget subsidies for 1 kg of sold beef of own production, tenge

Existing regulations	
Beef - level I (the presence of a one-time fattening of at least 3 000 heads)	220
Beef - level II (the presence of a one-time fattening of at least 1 500 heads)	170
Beef - level III (the presence of a one-time fattening of at least 400 heads)	120
Additionally proposed option	
Beef - level IV (the presence of a one-time fattening of at least 50 heads)	100
Note: compiled according to the reports of the Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development	

In the development of dairy cattle breeding, there are problematic issues that occur in beef cattle breeding. To support small businesses in dairy cattle breeding, we propose to

use the level more rationally (livestock of at least 10 heads of dairy cows, milk yield of at least 2 100 kg) (table 5).

Table 5 - Standard of budget subsidies for 1 kg of sold milk of own production, tenge

Existing regulations	
Milk - level I (livestock of at least 350 dairy cows, milk yield of at least 4 500 kg)	25
Milk - level II (livestock of at least 300 dairy cows, milk yield of at least 3 250 kg)	15
Milk -level III (livestock of at least 60 heads of dairy cows, milk yield of at least 2 500 kg)	10
Additionally proposed option	
Milk - IV level (livestock of at least 10 heads of dairy cows, milk yield of at least 2 100 kg)	5
Note: compiled according to the reports of the Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development	

Subsidies to the dairy cattle industry for products are currently being carried out at certain levels. However, this is not enough, since these levels are aimed at stimulating only large agricultural formations. Small business remains outside the incentive. In this connection, it is more rational to use the level to stimulate milk production in small family farms, where the number of cattle is at least 10 heads with an average annual milk yield from 1 cow of 2 100 kg. The volume of budget subsidies due to the inclusion of an additional level will increase from 3.8 billion tenge to 4.9

billion tenge or 1.3 times. The subsidized volume of production will increase from 229.3 thousand tons to 460.3 million tons or 2 times. This will amount to 74% of the volume of gross milk in agricultural formations or about 9% of the volume of gross milk in all economic structures.

It is necessary to extend the grace period for participants to pay the first installment on the loan. For the current period, the preferential line for repayment of the principal debt and remuneration is:

1. Effective state support for business structures in agriculture and personal subsidiary farms should be targeted and complex

6. Currently, the efficiency of feedlots in many places is low, especially large ones. One of the reasons is the underloading of feedlots, which is expressed in the unwillingness of producers to sell cattle for final fattening due to the low purchase price. Properly established relationships based on estimated prices between commodity farms and feedlots are of great importance in improving livestock supply systems. The estimated cost should be calculated at the regional level, including the average cost of young animals in reproductive farms and a certain level of profitability.

[4] Организационно-экономические новации в АПК: правовое обеспечение и механизм реализации. – М.: Центр Восход-А, 2006. – 216 с.

[5] Курманбаев, С.К. Антикризисное регулирование и управления в аграрной сфере Республики Казахстан / С.К. Курманбаев.- Алматы: Галым, 2004. – 81 с.

[6] Постановление Правительства РК от 10.03.2011г. №242 «Об утверждении Правил использования целевых текущих трансфертов из республиканского бюджета 2011г. областными бюджетами на поддержку племенного животноводства» [Электронный ресурс].- 2011.- URL: https://www.online.zakon.kz/Document/?doc_id=32377815&pos=4;-106#pos=4;-106adilet.zan.kz>rus/docs/P1100000242 (дата обращения 27.03.2022).

[7] Концепция развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2021-2030 годы. Постановление Правительства Республики Казахстан от 30 декабря 2021 г. №960 [Электронный ресурс]. - 2021. - URL:https://www.online.zakon.kz/Document/?doc_id=32377815&pos=4;-106#pos=4;-106 (дата обращения 27.03.2022).

[8] Исаев, З. Личное подсобное хозяйство как уклад / З. Исаев, Д. Гаджиева// Экономист. – 2004. – №12. – С. 83-86.

[9] Грузинов, В.П. Экономика предприятия (предпринимательства) / В.П. Грузинов. –М.: ЮНИПИ-ДАНА, 2003. -795 с.

[10] Tolysbayeva, M. B. Modern tendencies of the development of a food belt in Kazakhstan / M.B. Tolysbayeva, K.A. Kirdasinova, G.K. Kabdullina, R.K. Sabirova, K.M.Utepaliyeva, M.K.Uandykova // Bulgarian Journal of Agricultural Science. – 2019.- 25. - P.217-223.

[11] Kabadzhova, M. Attractiveness of the agricultural sector to achieving generational renewal / M. Kabadzhova // Bulgarian Journal of Agricultural Science. – 2022. - 28(1). - P. 3–9.

[12] Lanfranchi, M. Strategies for market food industry in southern Italy: some results through structured interview / M. Lanfranchi, C. Giannetto, F. Ofria, F. Rizzo, V. Dimitrova & M.Ivanova // Bulgarian Journal of Agricultural Science. – 2018.- 24(4). – P.554-559.

[13] Асылбекова, Н.Т. Анализ конкурентоспособности пищевой промышленности Республики Казахстан / Н.Т. Асылбекова // Международный журнал экспериментального образования. – 2013. – №8. – С.145-150.

[14] Шайкин, Д.Н. Роль АПК в устойчивом развитии регионов: экономическая оценка / Д.Н. Шайкин, С.М. Әміржан // Проблемы агро-рынка. – 2023. -№1. – С.57-63.

[15] Ниязбекова, Ш.У. Развитие пищевой промышленности и продовольственной безопасности в Южно-Казахстанской области / Ш.У. Ниязбекова, А.Н. Бродунов // Продовольственная политика и безопасность. – 2017. – Том 4. – № 2. – С.91-102.

References

[1] Maloe i srednee predprinimatel'stvo v Respublike Kazahstan [Small and medium-sized entrepreneurship in the Republic of Kazakhstan] (2021). *Statisticheskij sbornik. Agentstvo po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazahstan - Statistical bulletin. Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan*, 59 [in Russian].

[2] Temirbekova, A.B., Dulambaeyeva, R.T. & Kaldiyarov, D.A. (2021). Agrarnyj sektor Respubliki Kazahstan v usloviyah pandemii [Agricultural sector of the Respublic of Kazakhstan in terms of a pandemic]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket*, 4, 23-30 [in Russian].

[3] Azretbergenova, G.Zh., Syzdykova, A.O. & Bimendeev, B.B. (2020). Povyshenie jekonomicheskoj jeffektivnosti agrarnogo sektora v regionah Kazahstana [Improving the economic efficiency of the agricultural sector in the regions of Kazakhstan]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket*, 2, 75-81 [in Russian].

[4] Organizacionno-jekonomicheskie novacii v APK: pravovoe obespechenie i mehanizm realizacii [Organizational and economic innovations in the agro-industrial complex: legal support and implementation mechanism] (2006). Moskva: Center Voskhod-A, 216 [in Russian].

[5] Kurmanbaev, S.K. (2004). Antikrizisnoe regulirovanie i upravleniya v agrarnoj sfere Respubliki Kazahstan [Anticrisis regulation and management in the agricultural sector of the Respublic of Kazakhstan]. Almaty: Galym, 81 [in Russian].

[6] Postanovlenie Pravitel'stva RK ot 10.03.2011 g. 242 «Ob utverzhdenii Pravil ispol'zovanija celevyh tekushhih transfertov iz respublikanskogo bjudzheteta 2011 goda oblastnymi bjudzhetami na podderzhku plemennogo zhivotnovodstva» [On approval of the Rules for the use of targeted current transfers from the republican budget of 2011 by regional budgets to support livestock breeding] (2011). Available at: https://www.online.zakon.kz/Document/?doc_id=32377815&pos=4;-106#pos=4;-106adilet.zan.kz>rus/docs/P1100000242 (date of access: 27.03.202) [in Russian].

[7] Konceptiya razvitiya agropromyshlennogo kompleksa Respubliki Kazahstan na 2021-2030 gody. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 30 dekabrya 2021 goda №960 [The concept of development of the agro-industrial complex of the Respublic of Kazakhstan for 2021-2030. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated December 30, 2021 No. 960]. Available at: https://www.online.zakon.kz/Document/?doc_id=32377815&pos=4;-106#pos=4;-106 (date of access: 27.03.2022) [in Russian].

[8] Isaev, Z. & Gadzhieva, D. (2004). Lichnoe podsobnoe hozjajstvo kak uklad [Personal subsidiary farm as a way of life]. *Jekonomist - Economist*, 12, 83-86 [in Russian].

[9] Gruzinov, V.P. (2003). Jekonomika predpriyatija (predprinimatel'stva) [The economy of the enterprise (entrepreneurship)]. M.: JUNIPI-DANA, 795 [in Russian].

[10] Tolysbayeva, M.B., Kirdasinova, K.A., Kabdullina, G.K., Sabirova, R. K., Utepaliyeva, K.M., Uandykova, M.K. (2019). Modern tendencies of the development of a food belt in Kazakhstan. *Bulgarian Journal of Agricultural Science*, 25 (2), 217–223.

[11] Kabadzhova, M. (2022). Attractiveness of the agricultural sector to achieving generational renewal. *Bulgarian Journal of Agricultural Science*, 28 (1), 3–9.

[12] Lanfranchi, M., Giannetto, C., Ofria, F., Rizzo, F., Dimitrova, V., Ivanova, M. (2018). Strategies for market food industry in southern Italy: some results through structured interview. *Bulgarian Journal of Agricultural Science*, 24 (4), 554-559.

[13] Asylbekova N.T. (2013). Analiz konkurentosposobnosti pishchevoj promyshlennosti Respubliki Kazakhstan [Analysis of the competitiveness of the food industry of the Republic of Kazakhstan]. *Mezhdunarodnyj zhurnal eksperimental'nogo obrazovaniya - International Journal of Experimental Education*, 8. 145-150 [in Russian].

[14] Shaikin, D.N. & Omirzhan, S.M. (2023). Rol' APK v ustojchivom razvitii regionov: ekonomicheskaya ocenka [The role of the AIC in the sustainable regional development: economic assessment]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket*, 1, 57-63 [in Russian].

[15] Niyazbekova, Sh.U. & Brodunov, A.N. (2017). Razvitie pishchevoj promyshlennosti i prodovol'stvennoj bezopasnosti v Yuzhno-Kazhanskoy oblasti [Development of the food industry and food security in the South Kazakhstan]. *Prodo- vol'stvennaya politika i bezopasnost' - Food policy and security*, 4 (2), 91-102 [in Russian].

Information about authors:

Kirdasinova Kasiya Aleksandrovna – **The main author**; Candidate of Economic Sciences, Professor; Professor of the Department of Management; L.N. Gumilyov Eurasian National University; 010005 Satpaev str., 2, Astana, Kazakhstan; e-mail: marso310@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7608-9246>

Serikbayev Rollan Tlebaldinovich; Ph.D student; L.N. Gumilyov Eurasian National University; 010005 Satpaev str., 2, Astana, Kazakhstan; e-mail: esep01@mail.ru; <https://orcid.org/0009-0003-1239-9821>.

Kaliyaskarova Elmira Asetovna; Ph.D; Senior Lecturer; Almaty Management University; 050000 Rozymbakiev str., 227, Almaty, Kazakhstan; e-mail: elmira.kaliyaskarova@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-7131-9444>

Авторлар туралы ақпарат:

Кирдасинова Касия Александровна – **негізгі автор**; экономика ғылымдарының кандидаты, профессор; «Менеджмент» кафедрасының профессоры; Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті; 010005 Сәтбаев қ.ш., 2, Астана қ., Қазақстан; e-mail: marso310@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7608-9246>

Серікбаев Роллан Тлебалдыұлы; Ph.D докторанты; Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті; 010005 Сәтбаев қ.ш., 2, Астана қ., Қазақстан; e-mail: esep01@mail.ru; <https://orcid.org/0009-0003-1239-9821>.

Калияскарова Эльмира Әсетқызы; Ph.D; аға оқытушы; Алматы Менеджмент Университеті; 050000 Розыбакиев қ.ш., 227, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: elmira.kaliyaskarova@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-7131-9444>.

Информация об авторах:

Кирдасинова Касия Александровна – **основной автор**; кандидат экономических наук, профессор; профессор кафедры «Менеджмент»; Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева; 010005 ул. Сатпаева, 2, г.Астана, Казахстан; e-mail: marso310@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7608-9246>.

Серикбаев Роллан Тлебалдинович; докторант Ph.D; Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева; 010005 ул. Сатпаева, 2, г.Астана, Казахстан; e-mail: esep01@mail.ru; <https://orcid.org/0009-0003-1239-9821>.

Калияскарова Эльмира Асетовна; Ph.D, старший преподаватель; Алматы Менеджмент Университет; 050000 ул. Розыбакиева, 227, г.Алматы, Казахстан; e-mail: elmira.kaliyaskarova@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-7131-9444>.

**ҚАЗАҚСТАННЫҢ АГРОӨНЕРКӘСІП КЕШЕНІНДЕГІ АЙНАЛМАЛЫ ЭКОНОМИКАНЫҢ
КОНЦЕПТУАЛДЫ ТӘСІЛДЕРІНЕ ШОЛУ**

**OVERVIEW OF CONCEPTUAL APPROACHES TO CIRCULAR ECONOMY
IN AIC OF KAZAKHSTAN**

**ОБЗОР КОНЦЕПТУАЛЬНЫХ ПОДХОДОВ К ЦИРКУЛЯРНОЙ ЭКОНОМИКЕ
В АПК КАЗАХСТАНА**

Н.Н. НУРМУХАМЕТОВ^{1*}

э.ф.к., профессор

Ж.Ш. НУРТАЕВА¹

экономика магистрі

Г.Е. ТАЛАПБАЕВА²

Э.Ф.К.

¹С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті,
Астана, Қазақстан

²Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда, Қазақстан

*автордың электрондық поштасы: nyrbahit73@mail.ru

N.N. NURMUKHMETOV^{1*}

C.E.Sc., Professor

ZH.SH. NURTAEVA¹

Master of Economics

G.E. TALAPBAEVA²

C.E.Sc.

¹S. Seifullin Kazakh Agro Technical Research University, Astana, Kazakhstan

²Korkyt Ata Kyzylorda University, Kyzylorda, Kazakhstan

*corresponding author e-mail: karabasov.rasul@mail.ru

Н.Н. НУРМУХАМЕТОВ^{1*}

к.э.н., профессор

Ж.Ш. НУРТАЕВА¹

магистр экономики

Г.Е. ТАЛАПБАЕВА²

К.Э.Н.

¹ Казахский агротехнический исследовательский университет им. С. Сейфуллина,
Астана, Казахстан

²Кызылординский университет им. Коркыт Ата, Кызылорда, Казахстан

* электронная почта автора: nyrbahit73@mail.ru

Аңдатпа. **Мақсаты** – ауыл шаруашылығындағы дөңгелек экономиканың тұжырымдамалық негіздерін белгілеу, оның даму бағыттарын зерттеу. **Әдістері** – салыстыру, жалпылау, сараптамалық қорытынды, бастапқы деректерді алу негізінде статистикалық, сондай-ақ шетелдік және отандық авторлардың ғылыми едебиеттерін теориялық талдау. **Нәтижелері** – саланың айналымы трансформациясының ерекшеліктері және ауылшаруашылық өндірісінің дәстүрлі әдісінен негізгі айырмашылықтар анықталды. Мақалада оның мәні мен аграрлық секторға енгізу принциптері көрсетілген. Әлемдік даму перспективалары ресурстарды тиімді агроазық-түлік жүйесін құруды талап етеді. Зерттеу нәтижесінде агроөнеркәсіптік өндірістің циркулярлығын өлшеуге қабілетті индикаторлар талданды: баяулау, қысқару және регенерация. Ресурстардың тапшылығы, климаттың өзгеруі, қоршаған ортаның деградациясы, азық-түлікке сұраныстың артуы жағдайында айналымы экономика жаңартылатын табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану стратегиясы болып табылатыны, жаһандық проблемаларды шешуге ықпал ететіні анықталды. **Қортындылар** – жаңа, ұтымды азық-түлік және азық-түлік тізбегін құрудың ұсынылған тәсілдері өнімдер мен ресурстардың құндылығын ұзақ мерзімге сақтауға, оларды пайдалану аяқталғаннан кейін

Abstract. *The goal* is to outline conceptual foundations of the circular economy in agriculture, to study the directions of its development. *Methods* – comparisons, generalizations, expert opinion, statistical based on obtaining primary data, as well as theoretical analysis of scientific literature of foreign and domestic authors. *Results* – features of the circular transformation of the industry and main differences from the traditional way of agricultural production are determined. The article shows its essence and principles of implementation in agricultural sector. The prospects for world development require the creation of a resource-efficient agri-food system. As a result of the study, indicators were analyzed that can measure the circularity of agro-industrial production: slowdown, reduction and regeneration. It was revealed that in conditions of resource scarcity, climate change, environmental degradation, increasing demand for food, the circular economy is a strategy for the rational use of renewable natural resources, contributes to solving global problems. *Conclusions* – the proposed approaches to creating a new, rational food and nutrition chain are aimed at maintaining the value of products and resources for a long period, returning them to production cycle after the end of use, minimizing waste generation, reducing food losses, ensuring food security and economic growth. Based on the study of foreign experience, the authors substantiate the importance of state support and scientific support for circular economy. The speedy solution of the issues revealed in the article is of interest in the preparation of draft state, sectoral programs for socio-economic development of the agro-industrial complex, will ensure a more efficient use of raw materials in the framework of production processes.

Аннотация. *Цель* – обозначить концептуальные основы циркулярной экономики в сельскохозяйственном хозяйстве, изучение направлений ее развития. *Методы* – сопоставления, обобщения, экспертного заключения, статистический на основе получения первичных данных, а также теоретический анализ научной литературы зарубежных и отечественных авторов. *Результаты* – определены особенности циркулярной трансформации отрасли и основные отличия от традиционного способа сельскохозяйственного производства. В статье показана ее суть и принципы внедрения в аграрном секторе. Перспективы мирового развития требуют создания ресурсоэффективной агропродовольственной системы. В результате исследования проанализированы индикаторы, способные измерять циркулярность агропромышленного производства: замедление, сокращение и регенерация. Выявлено, что в условиях дефицита ресурсов, изменения климата, деградации окружающей среды, увеличения спроса на продукты питания экономика замкнутого цикла представляет собой стратегию рационального применения возобновляемых природных ресурсов, способствует решению глобальных проблем. *Выводы* – предлагаемые подходы к созданию новой, рациональной продовольственной и пищевой цепочки направлены на поддержание ценности продуктов и ресурсов на длительный период, возвращение их в производственный цикл после окончания использования, минимальное образование отходов, позволяет сократить продовольственные потери, обеспечат продовольственную безопасность и экономический рост. На основе исследования зарубежного опыта авторы обосновывают важность государственной поддержки и научного сопровождения циркулярной экономики. Скорейшее решение раскрытых в статье вопросов представляет интерес при подготовке проектов государственных, отраслевых программ социально-экономического развития агропромышленного комплекса, обеспечит более эффективное расходование сырья в рамках производственных процессов.

Түйінді сөздер: аграрлық сектор, дөңгелек экономика, орнықты даму, ресурстарды пайдалану тиімділігі, азық-түлік шығындары мен қалдықтары, өнімнің энергия сыйымдылығы, бәсекелестік артықшылықтар, азық-түлік қауіпсіздігі, экономикалық өсу.

Key words: agricultural sector, circular economy, sustainable development, resource efficiency, food losses and waste, energy intensity of products, competitive advantages, food security, economic growth.

Ключевые слова: аграрный сектор, циркулярная экономика, устойчивое развитие, эффективность использования ресурсов, продовольственные потери и отходы, энергоёмкость продукции, конкурентные преимущества, продовольственная безопасность, экономический рост.

Кіріспе. Органикалық ауыл шаруашылығының жұмыс істеуі осы өнімнің нарығы дамыған барлық елдерде мемлекеттік стандарттар мен сертификаттау рәсімдерінің дамыған жүйесіне сүйенеді, бұл тұтынушылардың осы өнім түріне деген сенімін арттырады. Ауыл шаруашылық өндірісінің органикалық әдістеріне көшу "жасыл" экономикаға қадамдардың бірі болып табылады.

Қолданыстағы ауыл шаруашылығы жүйесі үлкен шығындарды талап етеді. Алайда, БҰҰ-ның Азық-түлік және ауыл шаруашылық ұйымының мәліметі бойынша, бұл сектор көлік, энергетика және өнеркәсіптен кейін қоршаған ортаға ең көп зиян келтіретін төрт сектордың бөлігі болып табылады. Өйткені, азық-түлік өндірісінің ұлғаюы кедеге жаратуды және залалсыздандыруды қажет ететін ауыл шаруашылық қалдықтарының көбеюіне әкеледі.

Циркулярлық экономиканың мәні мынада: өндіріс басталғаннан бастап түпкілікті тұтынуға дейінгі бүкіл кезең ішінде ұтымды пайдалану процесінде барлық материалдар қатысады немесе қайта өңделеді және өндіріс цикліне қайтарылады, яғни өндірістің тұйық циклі жүреді. Циркулярлық айналымның маңызды мақсаты – ауыл шаруашылық қалдықтарын азайту ғана емес, оларды жаңа өнімді (жаңа құнды) жасау үшін пайдалану, яғни нәтижесінде циркулярлық экономика – экономикалық және экологиялық тиімділікті арттыруға бағытталған. Циркулярлық экономиканың ұсынылған тәсілдері мен модельдері экономиканың кез келген саласында қолданылады.

Ауыл шаруашылығы секторына қатысты, циркулярлық экономика тәсілі өндірісті мүмкіндігінше ұзақ уақыт бойы пайдалану кезінде көбірек ресурстар мен материалдарды сақтау арқылы үлкен тұрақтылық пен дамуға қол жеткізе алатынын болжайды. Мұндай нәтижеге қазірдің өзінде өндірілген өнімдерді қайта пайдалану және

оларды қайта өңдеу арқылы қол жеткізуге болады. Өйткені, соңғы жарты ғасырда аграрлық сектор көп ресурстарды қажет етті. Бұл жаңа тәсілді енгізуге шақыру бүкіл әлемде, оның ішінде Қазақстан Республикасында да күшейе түсуде.

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Циркулярлық экономика тұжырымдамасы ХХ ғасырдың 60-70 жылдарында пайда болды. Экономиканың тұйық циклі тұжырымдамасын қалыптастырудағы басты сәт тұрақты даму мәселелері болып табылады. Бұл мақалада құжаттар негізгі ақпарат көзі ретінде пайдаланылатын бастапқы деректерді жинау әдістері қолданылды. Зерттеу объектісі ретінде ғылыми және мерзімді баспасөзде жарияланған ақпараттық-талдамалық материалдар, халықаралық, мемлекетаралық (өңірлік) және ұлттық стандарттар мен өзге де құжаттардың талаптары, мемлекеттік органдардың нормативтік, анықтамалық және статистикалық материалдары пайдаланылды.

Циркулярлық экономика саласындағы шетелдік және отандық зерттеулерді анықтау олардың көпшілігі теориялық және әдіснамалық негіздерді талдауға арналғанын анықтауға мүмкіндік берді. Сектор контекстінде зерттеулер ауыл шаруашылығына орынсыз назар аудармайтын секторларда циркулярлық экономиканы енгізу мәселесіне көбірек назар аударды. Бұл көбінесе циркулярлық экономикаға көшудің негізінде жатқан микро деңгейдегі эмпирикалық деректердің шектелуіне байланысты. Сонымен қатар, аграрлық секторды зерттеудің өзектілігін анықтау үшін циркулярлық экономика тұжырымдамасын енгізу ең перспективалы болып табылады [1].

Нәтижелер және оларды талқылау.

Тұйық цикл принциптері теориясының пайда болуын отандық және шетелдік ғалымдардың жұмысын зерттеу арқылы байқауға болады (1 кесте).

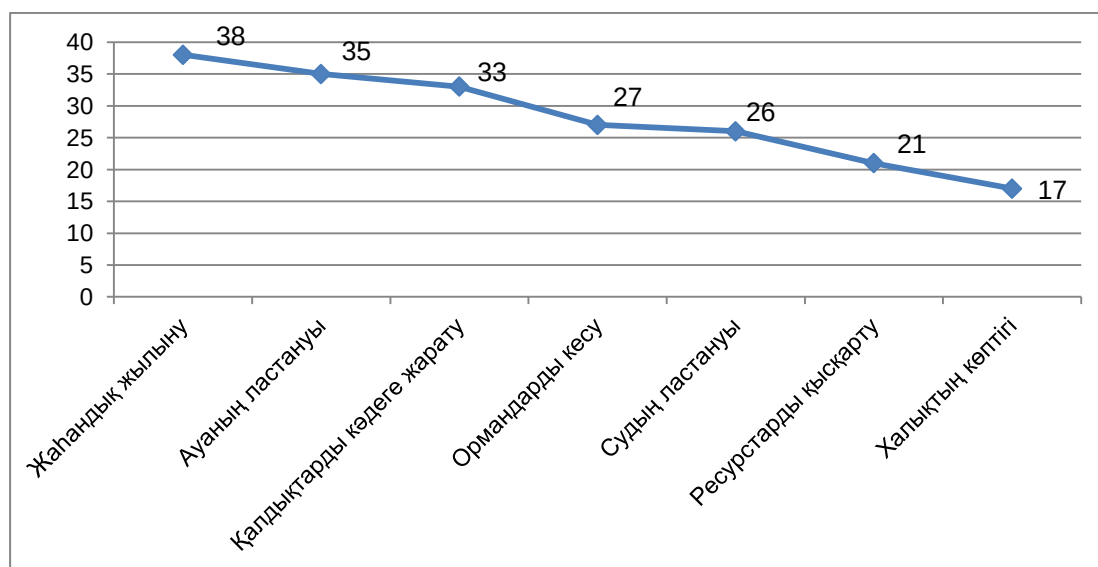
1 кесте – Жабық цикл принциптерінің теориялары

Авторлардың ғылыми еңбектері	Принциптері
Kristensen H.S., Mosgaard M.A. [2]	Биологиялық (органикалық) материалдардың циклдік қозғалысы оларды қоршаған табиғи ортаға зиянсыз қайтаруды көздейді
D'Amato D., Droste N., Allen B., Kettunen M., Lähinen K., Korhonen J., Toppinen A.; Батова Н., Сачек П., Тоцицкая И. [3,4]	Индустрияландыру және урбанизация аспектісіндегі тұрақты даму, қалдықтарды азайту мақсатында өнімнің өмірлік циклін басқару, эко-өнеркәсіптік симбиоз, жеткізу тізбегін көгалдандыру

Berezyuk S., Tokarchuk D., Pryshliak N. [5]	Технологиялық факторлар өндірістің тұйық циклдерін қалыптастыруға және өнімнің қызмет ету мерзімін ұзартуға бағытталған циркулярлық технологиялардың (өндіріс әдістері, әдістері мен әдістері) болуымен сипатталады
Rossi E., Bertassini A.C., Santos Ferreira C., dos, Amaral W.A.N., Aldo Roberto Ometto A.R. [6] Пахомова Н., Рихтер К. [7]	Дөңгелек инновация
Лидер М., Рашид А.	Өңдеу өнеркәсібіне циркулярлық экономиканы енгізу
Уилтс Х., Берг Х. [8]	Ресурстарды үнемдейтін циклдарға цифрлық трансформация
Масленникова И.С., Горбунова О.Н., Чуйкова Л.Ю., Чуйков Ю.С., Крюгер А., Гегамян М.А. және т.б.	Халықтың табысы мен экологиялық залал деңгейі арасындағы байланыс
Мэй Г., Тайш М. және т.б.	Баламалы энергия көздерін пайдаланудың экологиялық әсері
Диденко Н.И., Клочков Ю.С., Скрипнюк Д.Ф. және т.б.	ADL модельдері арқылы дөңгелек және сызықтық экономиканың экологиялық критерийлері
Боулдеринг К. және т.б.	«Ғарыш кемесі» теориясында ұсынылған тұйық циклдар
Вет Л., Браунгарт М. және т.б.	Эволюциялық экология теориясы
Черенков В.И., Добош И., Деккер К., Конгар Е. және т.б.	Жабық жеткізу және қайтару логистикалық тізбектер
Ветрова М., Киккас К.Н., Alcaayaga A., Wiener M., Erik G., Heyes G., Sharmina M., Manuel J., Mendoza F., Саркис Дж., Конгар Е., Пирс Д.У., Тернер Р.К., Hanski J. және т.б.	Мемлекет деңгейіндегі экологиялық-экономикалық жүйенің моделі, ремануфактуринг (қайта өндіру, тозған өнімдер "жаңа сияқты" күйіне келтіріледі)
Фонд Эллен Макартур [9]	Циркулярлық экономика моделінің негізгі принциптері мен ережелері тұжырымдалған
Alcaayaga et al. [10]	Циркулярлық экономиканы цифрландыру және циркулярлық технологияларды интернетпен интеграциялау мәселелері
Ескерту: авторлармен құрастырылған [қараңыз 2,3-9].	

Бүгінгі таңда қоғам көптеген жаһандық экологиялық проблемаларға тап болады, олардың негізгілері 1 суретте көрсетілген.

Бұл зерттеулер адам өміріндегі, атап айтқанда өндіріс циклдарындағы түбегейлі өзгерістердің қажеттілігін көрсетеді [11].

1 сурет – 2022 жылы бүкіл әлемдегі экологиялық мәселелер [қараңыз 11]

Соңғы бірнеше онжылдықта планетаны пайдалану және қоршаған ортаның деградациясы үлкен қарқынмен өсуде. Климаттық дағдарыс қарқындылығы мен жиілігі

артып келе жатқан дауыл, құйын және су тасқыны сияқты жойқын ауа райын тудырады. Алайда, зерттеу көрсеткендей, егер парниктік газдардың барлық шыға-

рындылары 2020 жылы тоқтатылса да, жаһандық жылыну тек 2033 жылға қарай тоқтайды. Мұндай жағдайды өзгерту үшін түбегейлі шаралар қабылдау қажет.

Циркулярлық экономиканың негізін құрайтын теориялық және әдіснамалық тәсілдер түбегейлі жаңа емес, бірақ оларды ғалымдар өнеркәсіптік экология, эко-тиімділік, ресурс тиімділігі және т.б. сияқты аспектілерді зерттеу үшін қолдана алады және табиғи капиталды таусылмайтын деңгейде ұстау; қайта пайдаланудың ең жоғары деңгейіне жауап беретін өнімдерді, компоненттер мен материалдарды әзірлеу және тарату арқылы тұтыну процестерін оңтайландыру; экономикалық және экологиялық жүйелердің тиімділігін арттыру мақсатында ағымдағы өндірістік қызметтің жағымсыз сыртқы әсерлерін анықтау және алдын алу [12].

Ауыл шаруашылығына қатысты бұл бағыт орнықты дамудың перспективалы нұсқасы ретінде қарастырылуда, оған шектеулі ресурстардың шығындарын азайтатын, оларды жаңартылатын ресурстармен алмастыруды ынталандыратын, шығындардың алдын алатын және қайта пайдалану мен рециркуляцияны ынталандыратын инновациялық әдістер мен технологияларды қолдану арқылы қол жеткізуге болады, барлығы өндіріс тиімділігінен ресурстарды пайдалану тиімділігіне сапалы көшуді қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Циркулярлық экономика тұжырымдамасына көбірек көңіл бөлу көбінесе цифрлық экономикамен және төртінші өнеркәсіптік революциямен тығыз байланысты Индустрия 4.0 технологияларының жылдам таралуының арқасында оны қазіргі уақытта практикалық іске асыру мүмкіндігімен байланысты. Циркулярлық экономика жаңа өнеркәсіптік революцияның алғышарты және сонымен бірге драйвері болып табылады.

Концептуалды түрде ол екі негізгі мақсатты көздейді. Бір жағынан, максималды экономикалық тиімділікті қамтамасыз ету үшін пайдаланылған өнімдердің толық құнын қалпына келтіру керек. Екінші жағынан, бұл құндылықтың қалпына келуі қоршаған ортаға теріс әсердің төмендеуіне және сол арқылы тұрақты дамудың әлеуметтік-экономикалық және экологиялық талаптарының сақталуына әкеледі. Бұл жиынтық құндылықтың тұрақты қалыптасуына әкеледі.

Бүгінгі тәжірибеде қолданыстағы циркулярлық экономиканың теориялық моделін Хелен МакАртур қоры ұсынды, бұл

циркулярлық экономика жабық жеткізу тізбектерін құруды ескере отырып, өнеркәсіп пен ауыл шаруашылығындағы әртүрлі тәсілдер негізінде дами алатынын көрсетеді.

Сонымен, циркулярлық экономика моделі аясында кезең-кезеңмен тұйық цикл жүреді, ол пайдалы қазбалар кен орындарын игеруден, шикізат пен энергетикалық ресурстарды дайындаудан және өңдеуден басталады, содан кейін компоненттер, аралық және дайын өнімдер өндірісі, оны тасымалдау, сату және түпкілікті тұтынушыға жеткізу және пайдалану жүзеге асырылады, ал өмірлік циклдің соңында қызмет еткен бұйымдарды жинау және сатқаннан кейінгі қалпына келтіру операцияларын орындау жүреді.

Ауыл шаруашылығында циркулярлық экономиканың қалыптасуы келесі тәсілдер негізінде жүреді:

- материалдарды түрлендірудің каскадты технологиялары: қалдықтар мен өнімдерді бастапқы мақсатқа жақын және шикізат алуға қарағанда (мысалы, тамақ қалдықтарын мал азығына қайта өңдеу) маңыздырақ жаңа өнімдерге қайта өңдеу процесі;

- өнімдер мен биопрепараттарды алу: биомассадан электр энергиясын және технологиялық отынды, энергия мен химиялық заттарды өндіру. Зауыттарда мұндай процестер бірнеше өнімді немесе энергия түрін шығару үшін бір циклге біріктіріледі;

- анаэробты ашыту: микроорганизмдер биогазды генерациялау мақсатында оттегі болмаған кезде тамақ қалдықтарын, жауын-шашынның ағынды суларын және т.б. сияқты органикалық материалдарды бұзатын процесс;

- компосттау: тыңайтқыштар мен энергия алу мақсатында қалдықтарды табиғи жолмен қайта өңдеу нысаны;

- топырақты/жерді қалпына келтіру: адамдар, жабайы жануарлар мен өсімдіктер үшін қауіпсіз табиғи ландшафттар мен тіршілік ету ортасын экологиялық қалпына келтіру процесі;

- циркулярлық экономикадағы ауыл шаруашылығы ол аң аулау, балық аулау, егіншілік және т.б. процестер.

Бұл ретте барлық өнімдер мен олардың компоненттері қалпына келтіруге және қайта пайдалануға жатпайды, олардың бір бөлігі қалдықтар болып табылады және көмуге немесе өртеуге жатады. Алайда, қалдықтарды басқарудың бұл әдістері циркулярлық экономиканы қалыптастыру процестеріне жатпайды, өйткені олар

шикізат пен энергетикалық ресурстарды сақтауға ықпал етпейді, керісінше оларды өлтіреді, сонымен қатар парниктік газдар мен басқа да зиянды заттардың шығарындыларымен бірге жүреді, ал көму топырақ пен ағынды сулардың ластануына әкеледі.

Циркулярлық ауыл шаруашылығын дамытудың шетелдік тәжірибесіне жүргізілген зерттеулер жекелеген елдер саласының құрылымы мен ауқымындағы елеулі айырмашылықтарға қарамастан, осы модель қағидаттарын енгізу тәсілдерінде ұқсастық бар екенін анықтауға мүмкіндік берді. Ең алдымен, бұл қалдықтардың түзілуін барынша азайтуға және оларды қайта өңдеуге, енгізілетін технологиялардың инновациялылығының жоғары деңгейін қамтамасыз етуге және циркулярлық трансформацияға мемлекеттік қолдау көрсетуге баса назар аударып, ресурс тиімділігін арттыруға бағдарлану.

Циркулярлық ауыл шаруашылығына көшу үшін ғылыми стратегияларды әзірлеу қажет. Бұл салада іске асырылып жатқан AGROCYCLE бірлескен инновациялық зерттеу жобасы, ЕО комиссиясының Horizon 2020 зерттеу бөлімшесі қаржыландыратын үш жылдық жоба ауыл шаруашылығы қалдықтарын өңдеудің және құндылығын арттырудың неғұрлым тиімді тәсілдерін әзірлеу мақсатында ерекше қызығушылық тудырады.

Осы жоба аясында agrocycle Platform қосымшасы құрылды (<https://agrocycle.eu/>), мүдделі тараптар мен жұртшылықты тарту және бүкіл Еуропа мен Қытай бойынша ауыл шаруашылық қалдықтарының құндылығын арттыру үшін желі құру платформасы ретінде әрекет етеді (бүкіл Еуропа аумағында локализацияланған нақты ұсыныстар мен сұраныс).

Geng Y., Fu J., Sarkis J., Xue B. ғалымдары ұсынған әртүрлі деңгейдегі циркулярлық экономика тиімділігінің индикаторлық жүйелері негізінен ресурстарды пайдалану тиімділігін бағалауға дейін азаяды.

Ауыл шаруашылығында циркулярлық экономиканың әлеуетті мүмкіндіктерін пайдалану кәсіпорындардың рентабельділігін қамтамасыз етуге және олардың мемлекетті қолдау жөніндегі іс-шараларға тәуелділігін төмендетуге, биоәртүрлілікті сақтау есебінен экологиялық тұрақтылықты енгізуге және уақыт өте келе агроэкосистеманың өнімділігін арттыруға, сондай-ақ азық-түлік қауіпсіздігіне кепілдік беру, халықтың өмір сүру жағдайларын жақсарту арқылы әлеуметтік тұрақтылыққа ықпал етуге мүмкіндік береді.

Ауыл шаруашылығына бейімделетін циркулярлық экономика модельдерін жүзеге асырудың стратегиялары мыналар:

– уақыт өте келе олардың құнын ұстап тұру үшін өнімдерді пайдалануды арттыру арқылы ресурстар циклін бәсеңдету;

– материалдарды қайта пайдалану және қайта өңдеу есебінен қосылған құнды (құнды) құруға бағытталған ресурстық циклдарды жабу;

– ресурстарды пайдалану қарқындылығын және өнім бірлігіне қоршаған ортаға әсерін төмендететін экологиялық тиімді шешімдер есебінен ресурстар ағынын қысқарту;

– табиғи капиталды сақтау және көбейту жөніндегі шараларды қоса алғанда, ресурстар ағындарын регенерациялау.

Сонымен, ресурстық циклдарды азайту стратегиясы ресурстарды пайдалануды оңтайландыруға бағытталған әдістердің жиынтығын қамтиды, бұл оны сызықтық модельге ұқсас етеді. Қысқарту Стратегиясына негізделген ауыл шаруашылығының айналымын өлшеуге арналған индикаторлар келтірілген.

Экономикалық көрсеткіштердің көп бөлігі таза дисконтталған құнды, ішкі кіріс мөлшерлемесін, инвестициялардың кірістілігін және өтелу мерзімін есептеу арқылы жобалардың тиімділігін бағалауға бағытталған (2 кесте) [13].

2 кесте – Ауыл шаруашылығы үшін ресурстық циклдарды қысқарту индикаторлары

Индикатор	Сипаттама
Ресурстарды экспорттау индексі	Жергілікті үй шаруашылығының қоректік заттарының өндірісі жеке үй шаруашылығының сұранысынан да, жасыл аймақтардың сұранысынан да қаншалықты жоғары екенін көрсетеді
Тамақтану саласындағы автономия	Жалпы өндіріс орташа тұтынуға және малдың орташа қажеттіліктеріне бөлінеді
Логистика	Аграрлық азық-түлік тауарларының құнын құру тізбегі шеңберіндегі әрбір материал үшін айырбастау саны
Ауыл шаруашылығы өнімін өндірудің тұйық циклі экономикасының тиімділігі	Бірнеше индикаторлардың кіріс және шығыс деректерінің салыстырмалы тиімділігін өлшеудің параметрлік емес әдісіне негізделген

Жүйедегі циркулярлық көміртегі элементі	Көмірқышқыл газының шығарындылары және оны пайдаланылатын жер бірлігіне бекіту негізінде
Био тыңайтқыш үшін циркулярлық экономика тиімділігінің көрсеткіші	Пайдаланылатын шикізат мөлшеріне қатысты өндірілген био тыңайтқыштың пайызы
Шұғыл есепке алу әдісі	Шикізат ресурстарының ағынын тиісті апаттық мәндерге айналдыру үшін барлық ағындарды экологиялық шығындар коэффициентіне көбейту арқылы алынады
Ішінара азот балансы	Фермерлер басқаратын кіріс пен шығыстың айырмашылығы
Жыл бойы ауыл шаруашылығын жүргізу тиімділігінің көрсеткіші	Өнімділік, энергия тұтыну, енгізілген ресурстар саны, қоршаған ортаға әсер ету және технологиялық деңгейлер, сондай-ақ әлеуметтік-экономикалық факторлар негізінде
Импортқа тәуелділік	Елдің импортталатын фосфорға тәуелділік көрсеткіші (P)
Парниктік газдардың жалпы балансы	Өнім бірлігіне бөлінетін CO ₂ эквиваленті
Көміртегі балансы	CO ₂ тікелей шығарындылары + CO ₂ жанама шығарындылары-шығарындылардың алдын алу
Биоэнергетикалық жүйелер үшін көміртегі шығарындыларының алдын алу	CO ₂ эквивалентінің тоннасымен өлшенетін энергияны жаңартылатын энергиямен алмастырудан үнемдеу
Судың сапасы	Су жолдарына түсетін ластаушы заттардың саны
Жерді пайдаланудағы өзгерістер	Биоэнергетикалық шикізат өндіруге арналған жердің жалпы ауданы елдің жалпы аумағымен, ауыл шаруашылық жерлерімен және басқарылатын орман алқаптарымен салыстырғанда
Суға ағызу	Су қоймаларына шығарылатын фосфор мөлшері
Қосылған құн индикаторы	Уақыт бойынша ақша қаражаттарының түсуі мен шығуының келтірілген мәндерінің арасындағы айырмашылық
Кірістілік нормасы	Дисконтталған ақша ағындарын талдау кезінде барлық ақша ағындарының таза дисконтталған құнын нөлге тең ететін дисконттау мөлшерлемесі
Қосылған құн индикаторы	Өндірістің қосымша құны өндіріске қажетті ресурстардың құнына бөлінеді
Инвестицияларды қайтару	Жасалған инвестициялардан түскен пайда
Биоэнергияны өндіру үшін жерді бөлу және пайдалану	Жаңа биоэнергияны өндіру үшін пайдаланылатын жердің пайыздық үлесі – тұтастай алғанда да, жерді пайдалану түрлері бойынша да
Ескерту: авторлармен құрастырылған [қараңыз 13]	

Циклдардың жабылуымен байланысты циркулярлық экономика стратегиясының тиімділігін бағалауға арналған индикаторлар тізбесі Техникалық және экономикалық индикаторлар топтарымен шектеледі. Эко-

логиялық және әлеуметтік компоненттерді бағалау үшін индикаторлар жоқ, өйткені бұл жүйелердің әсерін тұйық цикл арқылы теңестіру көзделеді (3 кесте) [қараңыз 13].

3 кесте – Ауыл шаруашылығы үшін ресурстық циклдердің жабылу көрсеткіштері

Индикатор	Сипаттама
I компонентінің циркулярлық индикаторы	Алдыңғы процестердегі i компоненттің қызмет ету мерзімі
Өзін-өзі қамтамасыз ету индексі	Тыңайтқыш үшін қоректік заттармен өзін-өзі қамтамасыз ету дәрежесі
Қалдықтардың шығу индексі	Қолжетімді қоректік заттардың мөлшері немесе жалпы қабылдау; жақын маңдағы ауыл шаруашылығында жойылуы мүмкін қоректік заттар жүйеде сақталады және қайта өңделген болып саналады.
Азот балансы	Тыңайтқыш шығындары
Жаңартылатын энергия өндірісі	Жүйенің жаңартылатын энергия өндіру қабілеті
Жедел индекстер	Өнімдерді немесе қызметтерді өндіру үшін пайдаланылатын Энергия; күн модульдерінде көрсетілген джоуль
Дөңгелек қалалар	Қала шегінде фосфорды қайта пайдалану мүмкіндігі

Азық-түлік циклділігі	Қала ішінде де, жүйеден тыс жерлерде де ауыл шаруашылығында қайта пайдаланылатын фосфор
Егін мен мал басының арақатынасы	Өсімдік және мал шаруашылығы бөлімшелерінде азоттың салыстырмалы таралуы
Азотты қолдану тиімділігі	Жиналған N Шығыс пен басқарылатын N кірістер арасындағы қатынас
Ферманың таза кірісі	Фирманың жалпы тұрақты шығындарын шегергендегі жалпы пайда
Ескерту: авторлармен құрастырылған [қараңыз 13]	

4 кестеде ауыл шаруашылығындағы циркулярлық экономиканы қалпына келтіру

стратегиясын бағалау индикаторлары келтірілген [қараңыз 13].

4 кесте – Ауыл шаруашылығы үшін ресурстық циклдердің регенерация индикаторлары

Индикатор	Сипаттама
Минералды тыңайтқыштарды тұтыну	Қазба тыңайтқыштарын жалпы тұтыну Р
Тиімді катиондық алмасу	Топырақтың оң иондарды ұстап тұру және босату қабілеті
Биоалуантүрлілік	Биоәртүрлілікпен ұрықтандырылған топырақтың биоәртүрлілігі
Топырақ сапасы	Жалпы жер көлеміне қатысты топырақ сапасы сақталған немесе жақсартылған жерлердің пайызы
Ландшафттағы биоәртүрлілік	Биологиялық құндылығы жоғары ұлттық деңгейде танылған, биоэнергия өндірісіне айналдырылған аймақтар
Ескерту: авторлармен құрастырылған [қараңыз 13]	

Қазақстан Республикасы экономикасының циркулярлық экономика моделіне көшу перспективалары туралы мәселені зерделеу үшін кейбір статистикалық көрсеткіштер талданды. Ақпараттық базаны мемлекеттік статистика материалдары құрады,

оларды өңдеу MS Excel стандартты құралдарымен жүргізілді. Талданатын көрсеткіштердің біріншісі Қазақстан Республикасының ЖІӨ құрылымы болды, деректер 2 суретте көрсетілген [14].

2 сурет – 2022 жылғы 9 айдағы Қазақстан Республикасының ЖІӨ құрылымы [қараңыз 14]

Жоғарыда келтірілген көрсеткіштерден жалпы қосылған құнға ең көп үлес қосатын экономикалық қызметтің негізгі түрлері: көтерме және бөлшек сауда; автомобильдер мен мотоциклдерді жөндеу; өңдеу өнеркәсібі; тау-кен өнеркәсібі және карьерлерді қазу; сауда; жылжымайтын мүлікпен операциялар; көлік және қоймалау; құрылыс; ауыл, орман және балық шаруашылығы.

Осы қызмет түрлерінің ішінде ауыл шаруашылығы, орман және балық шаруашылығы, өңдеу өнеркәсібі циркулярлық модельге көшу тұрғысынан үлкен назар аударуға лайық. Бір жағынан, олар елдегі экономикалық белсенділікке айтарлықтай үлес қосады, ал екінші жағынан, технологиялық жаңғырту тұрғысынан кең перспективаларға ие.

Циркулярлық экономика тұжырымдамасын енгізуге және таратуға мемлекет пен жеке сектордың ірі компаниялары ерекше әсер етуі мүмкін. Айта кету керек, кейбір ғалымдар мен экономистер парниктік газдардың бөлінуіне ықпал ететін қызмет түрлеріне бағаны жасанды түрде көтеру механизмінің жоқтығын үлкен сәтсіздік деп санайды.

Қазіргі уақытта көміртегі шығарындыларына ұлттық салық әлемнің көптеген

елдерінде, соның ішінде Еуропалық Одақ, Канада, Сингапур, Жапония және Аргентинада енгізілуде. ЭЫДҰ мәліметтері бойынша, көміртегі салығы көмір өндіруге жеткілікті қатаң емес, дегенмен олар электр энергетикасы үшін тиімді екендігі дәлелденді. Оң тәжірибе туралы айтатын болсақ, Швецияда көміртегі салығының сәтті қолданылуын атап өтуге болады. 1995 жылдан бастап АҚШ-та шығарындылар көлемі 25%-ға қысқарды, ал сол кезеңде ел экономикасы 75%-ға өсті.

Мысалы, ЭЫДҰ-ның 2021 жылғы деректерін қарастырайық. 5 кестеде көрсетілген экологияға байланысты салықтар мен трансферттер туралы (деректер ҚР Қаржы министрлігінің деректері бойынша ЭЫДҰ халықаралық сарапшыларының ұсынымдарын ескере отырып қалыптастырылған). Ресурстарды пайдалануға байланысты салық түсімдері қарастырылып отырған кезең ішінде 1%-дан аспайды. Салық түсімдерінің көп және едәуір бөлігі энергия салығына байланысты экономикалық қызметке тұрақты түрде түседі. Бұл тенденция қарастырылып отырған бүкіл кезеңге тән [қараңыз 14].

5 кесте – Экологиялық салық салу құрылымы

Экологиялық салық түрі	Өлшем бірлігі	2017	2018	2019	2020	2021
Энергия салығы	млн теңге	1 213 029,7	1 654 232,3	1 706 402,8	881 692,1	1 592 128,2
Көлік салығы		64 334,0	72 060,6	78 318,7	63 439,2	77 638,3
Қоршаған ортаның лас-тануына салынатын салықтар		72 528,7	87 125,5	100 809,6	85 593,1	110 934,4
Ресурстарды пайдалану-ға салынатын салықтар		284 612,9	335 135,7	394 415,3	359 187,8	487 890,9
Барлық экологиялық салықтар		1 634 505,3	2 148 554,1	2 279 946,4	1 389 912,2	2 268 591,8
ЖІӨ-дегі экологиялық салықтардың үлесі						
Энергия салығы	пайыз-бен	2,2	2,7	2,5	1,2	1,9
Көлік салығы		0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Қоршаған ортаның лас-тануына салынатын салықтар		0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Ресурстарды пайдалану-ға салынатын салықтар		0,5	0,5	0,6	0,5	0,6
Барлық экологиялық салықтар		3,0	3,5	3,3	2,0	2,7
Экологиялық салықтардың құрылымы						
Энергия салығы	қоры-тын-дыға %	74,2	77,0	74,8	63,4	70,2
Көлік салығы		3,9	3,4	3,4	4,6	3,4
Қоршаған ортаның лас-тануына салынатын салықтар		4,4	4,1	4,4	6,2	4,9
Ресурстарды пайдалану-ға салынатын салықтар		17,4	15,6	17,3	25,8	21,5
Барлық экологиялық салықтар		100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Ескерту: авторлармен құрастырылған [қараңыз 14]						

Шығарындыларды азайту үшін мемлекет жасыл энергия көздеріне шығындарды азайту үшін жасыл инновацияларды қаржыландыруды едәуір арттыруы керек. Қазақстан Үкіметі электр энергиясының жалпы өндірісіндегі жаңартылатын энергия көздерінің үлесін 2025 жылы 6%-ға, 2030 жылы 15%-ға және 2050 жылы 50%-ға дейін жеткізуді жоспарлап отыр. Мемлекет «Бәйтерек» Ұлттық холдингі сияқты негізгі даму институттары арқылы энергетикалық жүйеге жаңартылатын энергия көздерінің өсуін қолдайды.

«Жасыл» экономиканы дамыту Қазақстанның орнықты әлеуметтік-экономикалық дамуына қаржылық қолдау көрсетудің басымдықтарының бірі болып табылады. «Бәйтерек» Ұлттық холдингінің деректері бойынша Холдингінің еншілес ұйымдары 188 млрд. теңге сомасына 12 инвестициялық "жасыл" жобаны қолдады. 2021 жылы қаржыландырылған кәсіпорындар 811 млн киловатт-сағат экологиялық таза электр энергиясын өндірді, ал мемлекеттік бюджетке төленетін төлемдер 1,5 млрд. теңгеге жетті.

2023 жылдың басында Қазақстанда жасыл энергетиканың белгіленген қуаты шамамен 2 400 МВт құрайды. 2022 жылы жиынтық қуаты 385 МВт жаңартылатын энергия көздерінің 12 жобасы іске асырылды, 2023 жылы қуаты 276 МВт жаңартылатын энергия көздерінің 15 жобасын іске қосу жоспарлануда.

Жасыл сатып алу өндірушілерді тауарлардың қызмет ету мерзімін ұзартуға, қайта өңделген материалдарды пайдалануға жұмылдыруда. Қазіргі уақытта преференциялар жүйесі әртүрлі елдерде әртүрлі әлеуметтік және экологиялық бастамаларды, соның ішінде энергия тиімділігін арттыруды және қоршаған ортаға теріс әсерді азайтуды ілгерілетудің тиімді құралы болып табылатынын атап өткен жөн.

Мемлекеттік немесе аймақтық бюджеттен берілетін жеңілдіктер мен субсидиялар, сонымен қатар өнім өндірісіне экологиялық жауапты тәсілді қолдануға қосымша ынталандыру бере алады. Мемлекет белгілі бір шарттарға қол жеткізілген кезде, мысалы, қайта өңделген материалдарды пайдалану немесе нарықтың орташа көрсеткіштерінен асатын өнімдерді әзірлеу кезінде белгілі бір шарттарда субсидияларға, салықтық жеңілдіктерге және несиелерге қол жеткізе алады.

Алайда, қайталама шикізатты қалыптастыру әдістері мен әдістерін нақты сипаттау, қайта өңделетін материалдардың

қозғалысын бақылау тетіктерін белгілеу және олардың өндірісте қолданылуын қадағалау қажет. Бұл әдістер қайта өңделетін қалдықтардың, әсіресе электронды қалдықтардың құнын арттырады және өндірушілер тұтынушылардан сатып алу схемаларын ұйымдастыруға ынталандырады.

Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексі қоршаған ортаны қорғауда маңызды рөл атқарды және оның көптеген ережелері тиімсіз болып шықты. Атап айтқанда, оны іске асыру барысында қоршаған ортаны қорғаудың мақсаттары мен міндеттері мемлекеттік бюджетті толықтыру мақсаттарымен нақты ауыстырылды. 2021 жылғы 2 қаңтарда қабылданған Қазақстан Республикасының жаңа экологиялық кодексіне әкімшілік айыппұлды есептеу әдісіне инновациялар енгізілгенін атап өткен жөн атап айтсақ, экономикалық пайдадан әкімшілік құқық бұзушылық нәтижесінде алынған қаражатты үнемдеуге немесе алынған табысқа пайызбен айыппұл салынады.

Мысалы, қалдықтардың белгілі бір түрлерін кәдеге жаратуға тыйым салуды бұзғаны үшін құқық бұзушылық нәтижесінде алынған экономикалық пайданың 100% мөлшерінде айыппұл қарастырылған. Мысалы, қолданыстағы экологиялық кодекстің кемшіліктері арасында қоршаған ортаға әсерді және экологиялық рұқсаттарды бағалаудың төмен тиімділігін; қалдықтар саласындағы заңнамалық реттеудің артта қалуы мен өзектілігін атап өткім келеді; экологиялық бақылауға және басқа мәселелерді шешуге жұртшылықтың шектеулі қатысуы; қоршаған ортаға келтірілген зиянды экономикалық бағалаудың орынсыз тәртібі.

Осылайша, циркулярлық экономика идеяларын мемлекеттік қолдаусыз жүзеге асыру мүмкін емес. Мемлекет өндірісті жүзеге асыратын компанияларға, коммерциялық емес ұйымдарға және халықтың хабардарлығын арттыруға ықпал ететін қорларға қажетті қолдау көрсетуге қабілетті негізгі элемент болып табылады.

Қорытынды.

1. Әлемдегі экологиялық жағдай жылдан-жылға нашарлайды. Шешім ресурстарды қайта пайдалануға көшуді көздейтін циркулярлық экономика тұжырымдамасын қолдану болуы мүмкін. Жаңа тұжырымдамаға көшу өте қиын міндет, өйткені ол әдеттегі өндіріс процесінде өзгерістерді қажет етеді – материалдарды қайта пайдалану, қалдықтарды басқару, қайта пайдалану мүмкіндігін талдау, ұзақ қызмет ету

мерзімін қамтамасыз ету үшін өндіріс әдістерін қайта қарауға дейін.

2. Нәтижелер ауыл шаруашылық үлгілері үшін циркулярлық экономиканы қалпына келтіру стратегиясын өлшейтін бірнеше көрсеткіштер бар екенін көрсетеді. Тұрақты дамудың әртүрлі аспектілерін зерттеу барысында экономикалық немесе әлеуметтік тұрғыдан қалпына келтіру стратегиясын талдайтын бірде-бір көрсеткіш табылған жоқ.

3. Қысқарту стратегиясы табиғи капиталды қалпына келтіруге және сақтауға үлес ретінде қарастырылатын қазба отындарының шығарындыларын азайтуға және пайдалануға бағытталған ресурстық циклдарды тиімді басқаруды қамтиды.

4. Ауыл шаруашылығындағы циркулярлық экономиканы зерттеудің көпшілігі тиісті көрсеткіштер бойынша жүйелердің техникалық тиімділігін талдаумен шектеледі. Алайда, тиімділікті арттыру әрдайым циркулярлық экономиканың мақсаты бола бермейді, ол сызықтық экономика модельдеріне тән және масштабты үнемдеу немесе шығындарды азайту арқылы қол жеткізіледі.

5. Алайда, өндіріс тиімділігінің артуы әрдайым жерді пайдаланудың оң өзгеруіне ықпал ете бермейді, бұл жаһандық жылыну мен су тапшылығын тудырады. Сондықтан экологиялық тиімділікке негізделген циркулярлық экономика тұжырымдамасын енгізу қажеттілігі туындады. Бұл тұжырымдама экологиялық жүйелермен қолдау байланыстарын құру және экономикалық өсуді қамтамасыз ету үшін өнімдер мен басқа да материалдық ағындарды түрлендіруді ұсынады.

Сипатталған процестерді өсімдік шаруашылығы мен мал шаруашылығы біріктірілген аралас жүйелерде байқауға болады. Нәтиже экологиялық және экономикалық жүйелер арасындағы өзара тиімді байланыстар мен тепе-теңдікті қалпына келтіру болып табылады.

6. Соңғы бірнеше жылда көптеген елдерде өнеркәсіптік-экономикалық саясат айналмалы экономика қағидаттарында жүзеге асырылуда. Сондықтан олардың тиімділігін бағалауға мүмкіндік беретін индикаторлардың тізімі өте кең және экономика мен оның салаларының даму ерекшеліктерін ескереді.

Ғылыми еңбектерді зерттеу ауыл шаруашылығындағы орнықты дамудың әртүрлі аспектілері контекстінде тиісті индикатор жүйелерін талап ететін ресурстық циклдарды бәсеңдету, жабу, қысқарту және регенерациялау стратегияларын бөліп көрсетуге мүмкіндік береді. Ауыл шаруашы-

лығындағы циркулярлық экономика стратегиялары өндірістің экологиялық жағдайға әсер ету деңгейін бағалауға, әлеуметтік аспектілерді көздеуге, ақпараттандыру деңгейін, өнімнің энергия сыйымдылығын анықтауға қабілетті индикаторлармен қамтамасыз етуі мүмкін.

Алғыс. Зерттеу жұмысы Р.А. Қарабасов жетекшілігімен «Қазақстан Республикасында халықаралық және шетелдік стандарттар мен талаптарға және басым нарықтарға сәйкес органикалық өндірісті дамытуды нормативтік-әдістемелік қамтамасыз ету» тақырыбына зерделенген жұмыстардың нәтижесінде әзірленді. Зерттеуді Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрілігі (BR10765064) қаржыландырады.

Әдебиеттер тізімі

- [1] Полушкина, Т.М. Органическое сельское хозяйство: путь к здоровому питанию / Т.М. Полушкина // Проблемы современной экономики. – 2015. – № 8. – С. 261-265.
- [2] Kristensen, H.S. Mosgaard M.A. A review of micro level indicators for a circular economy - moving away from the three dimensions of sustainability? [Electronic resource]. – 2020. Available at: <https://www.scopus.com> (date of access: 25.01.2023). <https://www.doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.118531>.
- [3] D'Amato, D. Towards sustainability? Forest-based circular bioeconomy business models in Finnish SMEs / D. D'Amato, S. Veijonaho, A. Toppinen // Forest Policy and Economics. – 2020. – Vol. 110. – P. 716-734. <https://doi.org/10.1016/j.forpol.2018.12.004>.
- [4] Батова, Н. Циркулярная экономика: концептуальные подходы и инструменты их реализации / Н. Батова, П. Сачек, И. Точицкая. – Минск: Медисонт, 2020. – 212 с.
- [5] Berezyuk, S. Resource potential of waste usage as a component of environmental and energy safety of the state / S. Berezyuk, D. Tokarchuk., N.Pryshliak // Journal of Environmental Management and Tourism. – 2019. – Vol. 10.-N 5. – P. 1157-1167. [https://doi.org/10.14505/jemt.v10.5\(37\).23](https://doi.org/10.14505/jemt.v10.5(37).23).
- [6] Rossi, E. Circular economy indicators for organizations considering sustainability and business models: Plastic, textile and electro-electronic cases / E. Rossi, A.C. Bertassini, C. Santos Ferreira., W.A.N. Amaral, A.R. Aldo Roberto Ometto // Journal of Cleaner Production. - 2020. – Vol. 247.- article 119137. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.119137>.
- [7] Пахомова, Н.В. Переход к циркулярной экономике и замкнутым цепям поставок как фактор устойчивого развития / Н.В. Пахомова, К.К. Рихтер, М.А. Ветрова // Вестник Санкт-Петербургского государственного

университета. Серия «Экономика». – 2018. – Т.33.-Вып.2.-С.244-268. <https://doi.org/10.21638/11701/spbu05.2017.203>.

[8] Wilts, H. Closed-loop digital economy - Can digital transformation pave the way to resource-saving cycles of materials? / H. Wilts, H. Berg // *International Journal of Environmental Sciences and Natural Resources*. – 2017. – Vol.7(5).–P.135-138. <https://doi.org/10.19080/IJESNR.2017.07.555725>

[9] MacArthur, E. The Global Commitment 2022 [Electronic resource]. – 2022. Available at: <https://www.ellenmacarthurfoundation.org/global-commitment--2022/overview#:~:text=The%20Ellen%20MacArthur%20Foundation%20works,systems%20solutions%20at%20scale%2C%20globally> (date of access: 25.01.2023).

[10] Batava, N.N. Circular economics in agriculture: conceptual bases and implementation possibilities in Belarus / N.N. Batava, I.E. Tochitskaya, P.V. Sachek // *Vestsik Natsyyanal'nay akademii navuk Belarusi. Seryya agrarnykh navuk = Proceedings of the National Academy of Sciences of Belarus. Agrarian series*. – 2021. – Vol. 59.-N 3.- P. 277-291. <https://doi.org/10.29235/1817-7204-2021-59-3-277-291>

[11] Laureti, L., Massaro, A., Costantiello, A., Leogrande, A. The Impact of Renewable Electricity Output on Sustainability in the Context of Circular Economy: A Global Perspective / L. Laureti, A. Massaro, A. Costantiello, A. Leogrande. *Sustainability*. – 2023. – Vol. 15.- article 2160. <https://doi.org/10.3390/su15032160>

[12] Reducing waste is critical for building a circular economy: Here's how local solutions can get us there. World Economic Forum [Electronic resource]. – 2023. Available at: <https://www.weforum.org/agenda/2023/02/tackling-waste-is-critical-for-building-a-circular-economy-and-the-solution-is-local/> (date of access: 24.02.2023).

[13] Velasco-Muñoz, J., Mendoza J., Aznar-Sánchez J. Gallego-Schmid A. Circular economy implementation in the agricultural sector: Definition, strategies and indicators [Electronic resource]. – 2021. Available at: <https://www.scopus.com> (date of access: 28.01.2023). <https://www.doi.org/10.1016/j.resconrec.2021.105618>

[14] Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <https://new.stat.gov.kz/ru/green-economy-indicators/> (дата обращения: 24.02.2023).

References

[1] Polushkina, T.M. (2015). Organicheskoe sel'skoe hozjajstvo: put' k zdorovomu pitaniyu [Organic agriculture: a way to a healthy diet]. *Problemy sovremennoj jekonomiki – Problems of the modern economy*, 8, 261-265 [in Russian].

[2] Kristensen, H.S. (2020). A review of micro level indicators for a circular economy-moving away from the three dimensions of sustainability? *Journal of Cleaner Production*. 243, 118531.

[3] D'Amato, D. (2020). Towards sustainability? Forest-based circular bioeconomy business models in Finnish SMEs. *Forest Policy and Economics*. 110, 716-734.

[4] Batova, N. (2020). Cirkuljarnaja jekonomika: konceptual'nye podhody i instrumenty ih realizacii [Circular economy: conceptual approaches and tools for their implementation]. Minsk: Medisont, 212 [in Russian].

[5] Berezyuk, S. (2019). Resource potential of waste usage as a component of environmental and energy safety of the state. *Journal of Environmental Management and Tourism*. 10 (5), 1157-1167.

[6] Rossi, E., Bertassini, A.C., Santos Ferreira C., dos, Amaral, W.A.N. do, Aldo, Roberto Ometto A.R. (2020). Circular economy indicators for organizations considering sustainability and business models: Plastic, textile and electro-electronic cases. *Journal of Cleaner Production*. 247, 119137.

[7] Pahomova, N.V. (2018). Perehod k cirkuljarnoj jekonomike i zamknutym cepjam postavok kak faktor ustojchivogo razvitiya [Transition to a circular economy and closed supply chains as a factor of sustainable development]. *Vestnik SPbGU. Jekonomika – Bulletin of St. Petersburg State University. Series "Economics"*, 33 (2), 244-268 [in Russian].

[8] Wilts, H. (2018). Closed-loop digital economy - Can digital transformation pave the way to resource-saving cycles of materials? *International Journal of Environmental Sciences and Natural Resources, Juniper Publishers Inc.*, 7 (5), 135-138.

[9] Ellen, MacArthur Foundation (2022). The Global Commitment 2022. Available at: <https://www.emf.thirdlight.com/link/x8ay372a3r11-k6775n/@/preview/1?> (date of access: 25.01.2023).

[10] Batava, N.N. (2021). Circular economics in agriculture: conceptual bases and implementation possibilities in Belarus. *Vestsik Natsyyanal'nay akademii navuk Belarusi. Seryya agrarnykh navuk = Proceedings of the National Academy of Sciences of Belarus. Agrarian series*. 59 (3), 277-291.

[11] Laureti, L., Massaro, A., Costantiello, A., Leogrande, A. (2023). The Impact of Renewable Electricity Output on Sustainability in the Context of Circular Economy: A Global Perspective. *Sustainability*, 15, 2160. <https://www.doi.org/10.3390/su15032160>.

[12] Reducing waste is critical for building a circular economy: Here's how local solutions can get us there (2023). World Economic Forum. Available at: <https://www.weforum.org/agenda/>

tackling--waste--is-critical-for-building-a-circular-economy-and-the-solution-is-local/ (date of access: 24.02.2023).

[13] Velasco-Muñoz, J., Mendoza, J., Aznar-Sánchez, J. Gallego-Schmid, A. (2021). Circular economy implementation in the agricultural sector: Definition, strategies and indicators. *Resources, Conservation and Recycling*, 170, 105618.

[14] Bjuro nacional'noj statistiki agentstva po strategicheskemu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazakhstan [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan] (2023). Available at: <https://new.stat.gov.kz/ru/green-economy-indicators/> (date of access: 25.01.2023) [in Russian].

Авторлар туралы ақпарат:

Нұрмұхаметов Нұрбахыт Нұрбопайұлы – негізгі автор; экономика ғылымдарының кандидаты, профессор, С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті; 010000 Женис даңғ., 62, Астана қ., Қазақстан; e-mail: nyrbahit73@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-4280-5539>.

Нұртаева Жанар Шаншарова; экономика магистрі; аға оқытушы; С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті; 010000 Женис даңғ., 62, Астана қ., Қазақстан; e-mail: zhanara-nurtaeva@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-5299-7410>

Талапбаева Гульнар Едилевна; экономика ғылымдарының кандидаты; аға оқытушы; Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті; 120000 Әйтеке Би көш., 29А, Қызылорда қ., Қазақстан; e-mail: gulnar.7575@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-5162-6028>

Information about authors:

Nurmukhametov Nurbakhyt Nurbopaeovich – **The main author**; Candidate of Economic Sciences, Professor; S.Seifullin Kazakh Agro Technical Research University; 010000 Zhenis Ave., 62, Astana, Kazakhstan; e-mail: nyrbahit73@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-4280-5539>.

Nurtaeva Zhanar Shansharovna; Master of Economics; Senior Lecturer; S.Seifullin Kazakh Agro Technical Research University; 010000. Zhenis Ave, 62, Astana, Kazakhstan; e-mail: zhanara-nurtaeva@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-5299-7410>

Talapbaeva Gulnar Edilovna; Canddidat of Economics Sience; Senior Lecturer; Korkyt Ata Kyzylorda University; 120000 Aiteke Bi str., 29A; Kyzylorda, Kazakhstan; e-mail: gulnar.7575@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-5162-6028>

Информация об авторах:

Нурмұхаметов Нұрбахыт Нұрбопайұлы – **основной автор**; кандидат экономических наук, профессор, Казахский агротехнический исследовательский университет им. С.Сейфуллина; 010000 пр. Женис, 62, г.Астана, Казахстан; e-mail: nyrbahit73@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-4280-5539>.

Нуртаева Жанар Шаншаровна; магистр экономики; старший преподаватель; Казахский агротехнический исследовательский университет им. С.Сейфуллина; 010000 пр. Женис, 62, г.Астана, Казахстан; e-mail: zhanara-nurtaeva@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-1963-3097>

Талапбаева Гульнар Едилевна; кандидат экономических наук; старший преподаватель; Кызылординский университет им. Коркыт Ата; 120000 ул. Айтеке Би, 29А, г.Кызылорда, Казахстан; e-mail: gulnar.7575@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-5162-6028>

**ОВЦЕВОДСТВО РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН: ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ
ПРОИЗВОДИТЕЛЬНОСТИ ТРУДА И РЕНТАБЕЛЬНОСТИ**

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚОЙ ШАРУАШЫЛЫҒЫ:
ЕҢБЕК ӨНІМДІЛІГІ МЕН РЕНТАБЕЛЬДІЛІКТІ АРТТЫРУ ЖОЛДАРЫ**

**SHEEP BREEDING OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN:
WAYS TO INCREASE LABOR PRODUCTIVITY AND PROFITABILITY**

Е.Т. САДЫКОВ*

д.э.н., профессор

Т.К. БЕКСЕИТОВ

д.с.-х.н., профессор

Б.С. ТУГАНОВА

к.т.н., ассоциированный профессор

Торайғыров университет, Павлодар, Казахстан

**электронная почта автора: sadykov.et@gmail.com*

Е.Т. САДЫКОВ*

э.ф.д., профессор

Т.К. БЕКСЕИТОВ

а.-ш.ф.к., профессор

Б.С. ТУГАНОВА

т.ф.к., қауымдастырылған профессор

Торайғыров университеті, Павлодар, Қазақстан

**автордың электрондық пошталасы: sadykov.et@gmail.com*

E.T. SADYKOV*

Dr.E.Sc., Professor

T.K. BEKSEITOV

Dr.Agr.Sc., Professor

B.S. TUGANOVA

C.Eng.Sc., Associate Professor

Toraigyrov University, Pavlodar, Kazakhstan

**corresponding author e-mail: sadykov.et@gmail.com*

Аннотация. *Цель* – поиск показателей и оптимальных мер повышения производительности труда в овцеводстве, изучение рентабельности отрасли в зависимости от результативных, хозяйственно-биологических особенностей. *Методы* – анализ способов селекции и разведения овец, применения современных технологий, а также статистические данные отечественного и зарубежного рынков овцеводческой продукции и ее переработки. *Результаты* – разработан проект «Технология промышленного производства баранины и ягнятины», в основе которого – кооперация овцеводческих хозяйств совместно с предприятиями по переработке, с охватом ценовой политики на продукты питания, цикличности выращивания овец на убой. *Выводы* – авторы убеждены, что в условиях рыночных отношений должное внимание следует уделять породным особенностям животных, интенсивном откорме. Для них характерна, в первую очередь, высокая плодовитость, обусловленная их генетикой в сочетании с различной продуктивностью. Повышение экспортного потенциала мясного овцеводства республики является одним из приоритетных направлений государственной политики Казахстана. Исходя из главной задачи экономики страны, стоящей перед сельским хозяйством, рост продуктивных показателей овцеводческого подкомплекса, наращивание объемов мяса, шерсти и продуктов их переработки имеют очень важное значение. Поэтому экономическую эффективность данного сегмента рынка необходимо рассматривать в комплексе, по критериям, характеризующим количественные и качественные показатели. Наиболее важные из них: объем валовой продукции, размер валового и чистого дохода, себестоимость и рентабельность производства, трудовая активность, фондоотдача и окупа-

Шаруашылық жүргізудің экономикалық механизмі

Большое значение придается выбору пород для повышения производительности труда в овцеводстве. Внутренний рынок отдает предпочтение традиционным курдючным овцам, которые требуют мало затрат, ягнята хорошо приживаются, имеется большой спрос на казахскую грубошерстную. Если говорить о потреблении мяса, то в Алматы, Астане и других крупных городах мясо курдючных овец не пользуется спросом, такая же ситуация на экспортном рынке.

Для улучшения породных свойств курдючных овец местные животноводы завозят арасанов, гиссаров. Очень популярны и необходимо присмотреться начинающим животноводам к германским мерино флейшшафф, иль де франс, шароле, суффолькам, дорперам для повышения мясной продуктивности, скороспелости. Они обладают отличной мясной формой, мясо – постное. К тому же практически у всех европейских пород отмечается меньшее содержание жира и отсутствует специфический запах [4].

Мясные породы овец при их использовании с целью получения мяса баранины в сравнительном аспекте при изучении их породных особенностей показывают значительные их преимущества перед породами других направлений продуктивности. Воспроизводство овец мясного направления продуктивности с высоким генетическим потенциалом в значительной степени способствует увеличению экономической эффективности овцеводства мясного направления. Также их воспроизводство позволит увеличить объем выхода мяса, значительно усовершенствовать отрасль в рамках существующих объемов.

Похожие процессы в настоящее время наблюдаются в молочном и мясном скотоводстве, где выращивание специализированных пород дает возможность достичь высоких показателей отрасли с меньшим поголовьем животных. И в итоге повлечет за собой сокращение затрат на кормление и содержание (в расчете на 1 кг готовой продукции).

Зарубежные мясные породы отличаются от пород овец отечественной селекции, а именно более высокой сохранностью ягнят, их выход превышает показатели отечественных пород. В год можно получать по 2 окота, среднесуточные привесы также выше, выход мяса составляет 55%. Себестоимость производства баранины существенно снижается по сравнению с неспециализированными породами овец, с учетом всех этих породных особенностей.

Использование зарубежных специализированных мясных пород должно идти по двум направлениям: первое – использовать их для создания с участием отечественных местных пород и второе – разводить их в чистоте. Однако зная, что специализированные зарубежные породы требовательны к условиям кормления и содержания, лучше их разводить в зоне интенсивного растениеводства, существуют большие возможности для концентратного кормления и кормовыми культурами с полевого севооборота. К тому же значительно повышается рентабельность отрасли, так как затраты на корма уже уходят в себестоимость растениеводства.

Следующий путь – уменьшение себестоимости продукции в овцеводстве с помощью новых технологий. Важное значение имеет масштабное использование мясных пород в овцеводстве. Одна из основных причин невозможности его осуществления – преимущественно выпасная практика откорма, доступность к мероприятиям, не требующим культивации естественных пастбищ. Также причиной является консерватизм большинства аграриев перехода на новые, современные технологии, так как они требуют больших финансовых вложений в хозяйства.

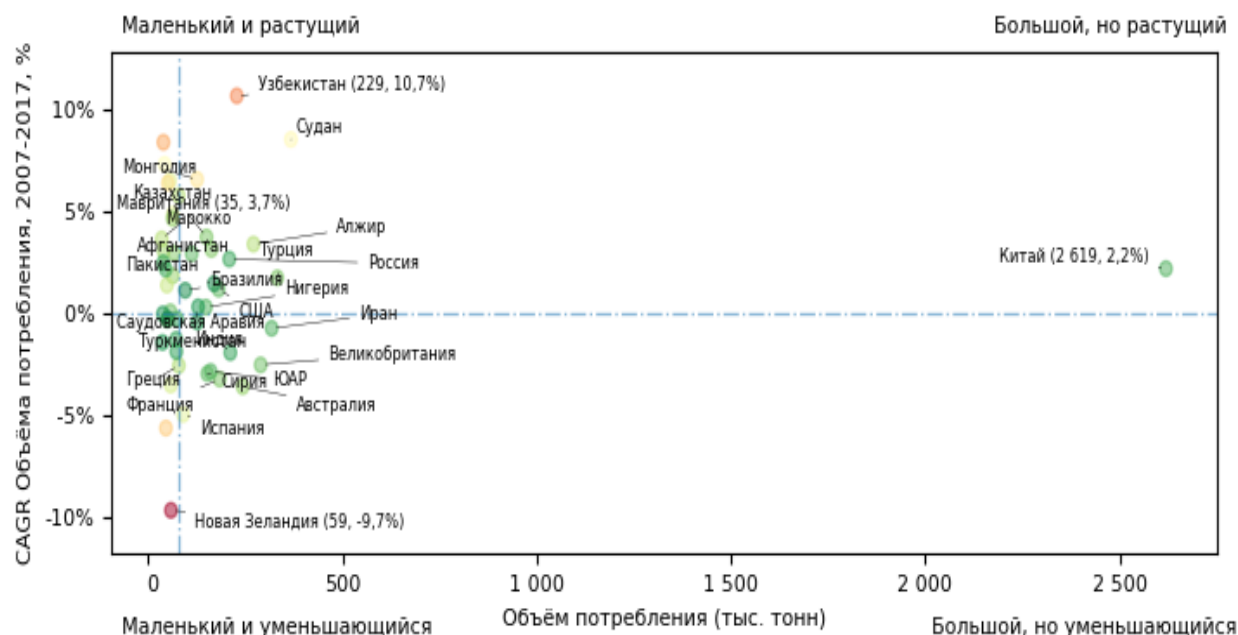
Большинство стран мира широко применяют комбинированный тип откорма (выпасной и стойловой). Проводится мероприятие в двух этапах: контрактное выращивание ягнят и докормка овец в фидлотах крупных компаний. Они обычно располагают собственными мощностями по убою, по переработке.

Инвесторы в отрасли овцеводства, которые получили успешный опыт работы в других отраслях сельского хозяйства, могут повысить эффективность отрасли мясного овцеводства. В своей деятельности они должны активно вводить новейшие достижения в агротехнологиях, разработки в области селекционно-племенной работы. Постоянно увеличивать финансирование своих предприятий для повышения эффективности производства на всех этапах.

Все эти меры позволяют осуществить полную реализацию генетического потенциала современных мясных пород овец, а также увеличить доли зимних и ранневесенних окотов где это возможно. Тогда период интенсивного роста ягнят приходится на пастбищный период и при обеспечении еще дополнительной подкормкой концентратами при реализации молодняка в год рождения от ягнят получают тушки массой 18-25 кг. В таком мясе содержание жировой ткани невысокое, оно имеет оттенок от

Европа ежегодно импортирует свыше 450 тыс. т мяса баранины, страны Азии – 270-300 тыс. т. Баланс торговли бараниной в Азии составляет +240 тыс. т, в Европе +250 тыс. т в сторону импорта.

Крупными азиатскими странами-потребителями с растущими объемами рынка мяса и мясных продуктов, кроме Китая, являются Судан, Иран, Узбекистан, Алжир и Турция. Заметный рост рынка мяса отмечается в таких странах, как Малайзия, Оман, Таджикистан, Йемен и Азербайджан.

Примечание: IB ИИ-платформа, аналитика Индекс Бокс

Рисунок – Объемы и темпы роста потребления и производства баранины

По аналитическим данным Index Box, цены на баранину в мире вернулись к уровню трехлетней давности [6].

Также по данным Индекса цен на мясо, обновляемые каждый месяц Продовольственной и сельскохозяйственной организацией ООН (FAO) наблюдается тенденция снижения цен на другие виды мясного сырья, за исключением баранины и ягнятины [7].

По оценкам BusinesStat, в 2020-2021гг. уровень реализации мяса баранины из года в год сокращался на 1,1-7,1%. В 2021г. в республике было реализовано 117 тыс. т баранины, что на 9,1% меньше, чем 2020г. Спад реализации мяса баранины на продовольственном рынке произошел ввиду существенного роста цен на мясное сырье в целом (на 39,7% за 2017-2021гг.), а также снижения платежеспособности населения. Кроме того, отрицательно воздействует на реализацию баранины снижение общей численности населения и процесс оттока сельского населения в крупные промышленные города. Основное поголовье овец в странах дальнего и ближнего зарубежья сосредоточено в домашних хозяйствах, преимущественно в сельской местности [8].

В 2021г. на мировом рынке в сегменте реализации мяса баранины максимальную часть занимала охлажденная продукция, доля которой колеблется от 94,6 до 97,2%. В настоящее время на долю замороженной баранины приходится 2,8-5,4% всего объема реализации. При этом основной объем

отечественного рынка баранины составляет продукция собственного производства. Доля импорта невелика, и в 2020-2021гг. не превышала 1,5% всего рынка.

Продолжающийся отток населения из сельской местности в промышленные города особенно заметен на примере крупнейших мегаполисов. Не имея возможности производить натуральные мясные продукты (для личных целей), люди, прибывшие из других регионов, вынуждены приобретать традиционные, привычные в их рационе питания мясные продукты, приготовленные по инновационным технологиям, преобладающим в торговых точках городских рынков.

Этот факт создает основу для показа всех видов мясных продуктов, в том числе из мяса овец, являющихся традиционными в рационе питания данной группы населения. При этом сетевая реализация мясных продуктов становится более доступной, поэтому главные потребители баранины могут не ходить на рынок в поисках баранины.

Кроме того, на рост цен и высокую потребляемость баранины влияет высокий уровень притока зарубежных мигрантов, в основном из стран СНГ. Большая часть - это представители республик Узбекистана, Таджикистана, Киргизии и Азербайджана. Результаты исследований доказывают повышенный и постоянный спрос на мясные продукты «халяль».

Следует отметить, что в категориях мясных и колбасных изделий, а также мясных и мясорастительных полуфабрикатов из мяса птицы наряду с заметным ростом и большим потенциалом полуфабрикатов из баранины и говядины наблюдается постоянный уровень достаточности в данном сегменте мясных продуктов

Одновременно можно отметить низкий спрос на переработанное мясо «халяль» с дополнительными ингредиентами для дальнейшего приготовления путем термической обработки. Таких видов мясoproductов в розничной торговле недостаточно, и соответственно эта категория продуктов должна выпускаться на современных мясоперерабатывающих предприятиях в большем объеме.

Повышению производительности труда и рентабельности отрасли овцеводства способствует естественно комплексная переработка, повышение добавленной стоимости.

В мировой практике принято подвергать мясо ягнят переработке в возрасте до 12 месяцев. Однако эффективность такой технологии переработки доказана только для стран с большим поголовьем овец. На долю баранины приходится 4-5% общего производства всех видов мяса. Как правило, переработке подвергаются либо выбракованные овцы, либо свехремонтный молодняк и только после предварительного откорма.

Как показывает опыт, усовершенствование технологии переработки и производства баранины, как правило, способствует увеличению поголовья взрослых овцематок в возрасте 5 лет. При наличии в отаре взрослых овцематок в соотношении 75% объем производства баранины возрастает в 2-4 раза. В соответствии с биометрически обработанными числовыми данными установлено, что в структуре стада доля взрослых овцематок (возраст 3-5 лет) составляет 40-45% общего овцепоголовья.

Мировой опыт развития овцеводства показывает, что повышение эффективности и конкурентоспособности отрасли связано с более полным использованием мясной продуктивности овец.

Овцеводство как отрасль производства баранины требует наличия пород и типов, отличающихся высокой мясной продуктивностью и скороспелостью.

В последние годы практически во всех европейских странах разработаны и осуществляются национальные программы развития мясного овцеводства с целью удовлетворения потребностей внутреннего

рынка в высококачественной баранине. Принятие таких программ будет способствовать увеличению поголовья овец в этих странах, наращиванию темпов производства баранины и повышению экономической эффективности отрасли [9].

Мясо взрослых овцематок также необходимо использовать при производстве мясных продуктов, в частности, при производстве продуктов общего и специального назначения, а также продуктов для функционального питания. Мясо молодняка овец (ягнати́на) целесообразно и эффективно использовать в производстве мясных продуктов для детского и диетического питания. Таким образом, баранина и ягнати́на как основное сырье для мясных продуктов, обеспечат решение проблемы нехватки сырья, не снижая пищевой и биологической ценности продуктов питания на мясной основе.

Значительный резерв может представлять переработка шкур и шерсти. Шерсть – это перспективное и экспортное сырье для кожевенных и меховых предприятий легкой промышленности в рамках государственных и частных проектов. В технологическом процессе переработки и производстве шерсти план развития любого предприятия основывается на полном охвате всего технологического процесса: от заготовки шерсти до производства продукции из нее с высокой добавленной стоимостью: чистощерстяного топса, камвольной пряжи и тканей.

На мировом рынке такое сырье как мытая тонкая шерсть, не имеет необходимого спроса, однако в ее поставках нуждаются страны СНГ и Китай. Остальные страны, в частности США, Турция и страны Евросоюза, закупают тонкую чистую шерсть в виде топса – шерсти, подвергнутой кардо- и гребнечесанию, и пряжи. Вследствие этого для налаживания постоянного спроса на тонкую казахстанскую шерсть, которая не будет зависеть от спроса китайских потребителей, является создание оснащенных современным оборудованием предприятий по переработке тонкой шерсти.

Строительство в Казахстане современного предприятия по первичной переработке и производства, состоящего из моечного отделения, производства по кардо- и гребнечесанию (производство топса), прядильного участка позволит эффективнее перерабатывать тонкую шерсть. Данный технологический процесс должен исключать прессование мытой шерсти и последующее ее трепания, так как при обработке

теряется 2-3% шерсти. Применение такой технологии позволит снизить затраты на сушку [10].

В Нидерландах местные фермеры используют овечью шерсть как удобрение для растений. Овец разводят с целью получения молока, мяса и шерсти, а с недавнего времени и в качестве «экологических газонокосилок», которые не требуют подключения к электросети. Шерсть местных пород овец грубая, поэтому изготовленные изделия уже давно не пользуются у местного населения спросом.

Поскольку шерсть грубая, ежегодная стрижка овец обязательна, однако в результате фермеры-овцеводы вынуждены платить государству за вывоз и утилизацию. Отмечается, что рассада, высаженная на таких участках, где закопана грубая и низкого качества шерсть в землю, быстрее всходит, отличается более интенсивным ростом. В ней много полезных веществ: азота, фосфатов, калия, удерживает влагу в почве.

Общеизвестно, что в течение зимнего периода взрослая овцематка наращивает около 3,0 кг шерсти. В таком процессе тюки грузят в машину, которая перерабатывает жесткую грубую шерсть в гранулы. Процесс разложения гранул происходит значительно дольше, чем гниение других видов удобрений, и поэтому питание растений идет дольше. Влага также способствует разбуханию гранул, вследствие чего еще идет и процесс рыхления почвы, что дополнительно обогащает корневую систему растений кислородом.

В настоящее время в Казахстане овечью шерсть сжигают или закапывают. Основная причина заключается в полном отсутствии предприятий по первичной переработке шерсти, теряется ценное сельскохозяйственное сырье и уникальный природный продукт, который необходимо использовать и можно неплохо на этом зарабатывать. Ежегодно в стране производится более 39 тыс. т немытой шерсти. В 2020г. переработано всего лишь 1,8 тыс. т, экспортировано 1,6 тыс. т, более 90% шерсти утилизировано.

В лёгкой промышленности Абайской области реализуется проект почти за 9 млрд. тенге. Такая информация была получена в местных исполнительных органах. В области планируется ввод в эксплуатацию завода по глубокой переработке шерсти. На сегодняшний день проект находится на стадии проработки. Предположительная стоимость составляет 8,9 млрд. тенге.

На данном предприятии будут перерабатывать 10 тыс. т немытой шерсти и производить 1,6 т топса, 2,4 тыс. т овечьего пуха. Работу могут получить 200 человек. Запуск запланирован на 2024г.

В г. Атырау готовится к открытию первая специализированная фабрика по переработке верблюжьей и овечьей шерсти – «Атырау ПОШ». Каждый год предприятие планирует выпускать свыше 400,0 тыс. погонных метров шерстяного натурального полотна. Из неё будут производить покрывала/одеяла, пледы, набивать подушки натуральным составом, шарфы, шапки, джемпера.

Ожидается, что инвестиции в данное предприятие составят свыше 2,5 млрд.тенге. «Атырау ПОШ» оснащена итальянским оборудованием для переработки шерсти замкнутым циклом: превращение шерсти в полотно и далее – в сертифицированную специальным знаком «экологически чистая» продукцию европейского качества. Производственная мощность при полной загрузке предприятия составит 350 т овечьей и 100 т верблюжьей шерсти в год.

Таким образом, предприятие позволит решить одну из главных проблем в овцеводстве – сбыт шерстного сырья. В Мангыстауском регионе имеется около 32 тыс. верблюдов и более 500 тыс. овец. Долгое время шерсть просто сжигалась хозяйствующими субъектами, так как не было предприятий по ее переработке. В настоящее время в каждом районе области открыты и действуют пункты приема шерсти, а с хозяйствами заключены договоры на прием/сдачу шерсти.

Следует иметь в виду, что переработка шерсти является тяжелым энергозатратным процессом, который состоит из нескольких этапов: приём шерсти, очистка, промывка, просушка, расчесывание, отделение пуха, покраска, прядение, выпуск готового шерстяного полотна. Кстати, шерстным полотном заинтересовались итальянские производители. Вместе с этим овечья шерсть может использоваться для других целей. Так, в Актобе планируют строительство завода по переработке овечьей шерсти в строительные материалы в виде утеплительных и звукоизоляционных плит [11].

В процессе прессования мытой шерсти, конечная влажность ее достигает уровня 11-13%, при непрерывной переработке шерсть в итоге должна иметь остаточную влажность 18-20%. Главными факторами, которые имеют влияние на конкурентоспособность продукции, являются:

качественно подобранная маркетинговая стратегия, обладающая гибкостью и изменчивостью в соответствии с запросами предприятия. Предприятие по переработке шерсти должно иметь прочные деловые связи с покупателями топса, пряжи и тканей в Италии, Турции, России, КНР и других странах. Важным фактором также являются низкие налоговые ставки, действующие в Казахстане, отсутствие пошлин и НДС на поставляемое в страну оборудование [12, 13].

В мировом масштабе лидирующие позиции по переработке шерсти занимает Австралия, а также Новая Зеландия и Китай, львиную долю шерстного сырья производят республики Средней Азии.

Овцеводство как отрасль животноводства, а также переработка шерстного сырья могут стать одним из экспортных направлений развития экономики страны. Шерсть в качестве сырья должна обладать отличными технологическими свойствами для насыщения внутреннего рынка страны, как конечная продукция, имеющая невысокую стоимость.

На сегодняшний день предприятия по переработке шерсти испытывают существенный недостаток в сырье, обладающем высокими показателями качества, из-за чего резко снижается производство недорогой качественной, натуральной кожевенной продукции. Ситуацию может изменить развитие овцеводства, ориентированного на переработку мясного, кожевенного и шерстного сырья.

Кожевенное сырье – это сырье, получаемое от домашних или диких животных. Так же как нет двух одинаковых животных, так и нет двух похожих кусков кожи. Эти технологические особенности кожи обуславливают оригинальность и индивидуальность каждого конечного изделия. Более ярко индивидуальность и оригинальность проявляется в экзотическом виде сырья. Выделка кожи – древнейший вид кустарного ремесла. Еще наши далекие предки выделывали шкуры добытых животных и использовали на свои нужды. Этот примитивный процесс выделки кожи можно назвать самым первым обрабатывающим производством.

Однако следует заметить, что самое высококачественное кожевенное сырье получают из шкур крупного рогатого скота и телят, кожа которых обладает высокой износостойкостью, отличным качеством, используется для производства обуви, верхней одежды, обивке мебели и так далее.

Кожа от мелкого рогатого скота имеет, как правило, волосяной покров и более подходит под характеристики меха. Кожа из свиных шкур очень эластичная и податливая, хорошо подвергается обработке, но из-за стойкого запаха обесценивается.

Известно, что чем выше качество шкуры, тем меньше продолжительность технологического процесса обработки сырья до готовой кожи. Основная задача при переработке высококачественной шкуры это особенная выделка «лица» шкуры («лицо» – это верхний слой шкуры), подразумевающая ее сохранение и особенное выделение. Таким уникальным способом выделения «лица» шкуры в конце ее обработки на готовой продукции сохраняется натуральный рисунок – морщинки и поры, которые имеются на необработанной шкуре.

Заключение.

1. В настоящее время предприятия по переработке шерсти испытывают серьезный недостаток в качественном натуральном сырье и, как следствие, отсутствует возможность производства недорогой и доступной для населения продукции. Важное значение имеет развитие овцеводства, ориентированного на переработку мясного сырья и шерсти [14].

2. Повышение производительности труда и рентабельности отрасли овцеводства в Казахстане – масштабная проблема, для решения которой необходимы целенаправленная деятельность государства, инновационные технологии в агробизнесе и ученых [15].

3. Проблемы рынка овцеводческой продукции связаны с созданием рыночной инфраструктуры и развитие эффективных форм хозяйствования.

4. Для стабильного производства шерсти и баранины необходимы действенные меры государственной поддержки (регулирование системы ценообразования, ликвидация паритета цен на сельскохозяйственную и промышленную продукцию, льготный режим налогообложения и кредитования).

Список литературы

[1] Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 октября 2021 года № 732 «Об утверждении национального проекта по развитию агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2021-2025 годы» [Электронный ресурс].- 2021.- URL: <https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000732> (дата обращения: 2.03.2023).

[2] Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана от 1

сентября 2022 года «Справедливое государство. Единая нация. Благополучное общество» [Электронный ресурс].- 2022.- URL: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-181130> (дата обращения: 2.03.2023).

[3] Закон Республики Казахстан от 29 октября 2015 года № 372-V ЗРК «О сельскохозяйственных кооперативах» [Электронный ресурс].-2015.- URL: <https://www.adilet.zan.kz> (дата обращения: 2.03.2023).

[4] Жумадиллаев Н. К. Как заработать в Казахстане на овцеводстве [Электронный ресурс].-2022.- URL: <https://www.worldnan.kz/blogs/kak-zarabotat-v-kazahstane-na-ov-tsevodstve> (дата обращения: 9.03.2023).

[5] Беженар, И.Н. Мировые тенденции и перспективы развития отрасли овцеводства в Украине / И.Н. Беженар // SciArticlev. – 2014.- №13.- С. 14-25.

[6] Рост потребления в Китае, странах Азии и Африки остается драйвером мирового рынка баранины [Электронный ресурс].-2021.- URL: <https://www.agrovesti.net/lib/industries/beef-cattle/rost-potrebleniya-v-kitae-stranakh-azii-i-afriki-ostaetsya-drajverom-mirovogo-rynka-baraniny.html> (дата обращения: 9.03.2023).

[7] На мировом рынке подешевели все основные виды мяса, кроме баранины и ягнятины [Электронный ресурс].-2022.- URL: <https://www.infoindustria.com.ua> (дата обращения: 09.11.2022).

[8] Магазин исследований [Электронный ресурс].-2022.- URL: <https://www.infoindustria.com.ua/marketing.rbc.ru> (дата обращения: 13.03.2023).

[9] Левина, Т.Ю. Технология переработки продукции овцеводства / Т.Ю. Левина // Методические указания по овцеводству. – Саратов: ВО Саратовский ГАУ, 2016. – 41 с.

[10] Бизнес план [Электронный ресурс].-2022.- URL: <https://www.damu.kz> (дата обращения: 13.03.2023).

[11] Ақтөбеде қой жүнінен құрылыс материалын жасайтын зауыт салынады [Электрондық ресурс]. -2022- URL: <https://www.altyn-orda.kz/> (қаралған күні: 13.03.2023).

[12] Шукуров, А.К. Конкурентоспособность сельскохозяйственной продукции: состояние, проблемы, пути решения / А.К. Шукуров, Б.М. Шукурова, А.Т. Унгербаева // Статистика, учет и аудит. – 2019. – № 2(73). – С. 177-182.

[13] Бегеева, М.К. Эффективность технологической модернизации в овцеводческих фермах / М.К. Бегеева, М.А. Альсейтова, Т.Г. Абдулова, Е.И. Подашевская // Вестник Кызылординского университета имени Коркыт Ата. – 2021. – № 2 (57). – С. 71–79.

[14] Керимова, У.К. Специализация в сельском хозяйстве Казахстана / У.К. Кери-

мова, С.А. Турекулов, Ж.Е. Есильбаева // Проблемы агросырынка. – 2020.-N1. – С. 81–86.

[15] Бегеева, М. Инновационные технологии в овцеводстве: экономическая эффективность / М.К. Бегеева, М.А.Альсейтова // Проблемы агросырынка.– 2021.-N2.–С.108-115.

References

[1] Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazakhstan ot 12 oktyabrya 2021 goda № 732 «Ob utverzhdenii nacional'nogo proekta po razvitiyu agropromyshlennogo kompleksa Respubliki Kazakhstan na 2021-2025 gody» [Regulation of the Government of the Republic of Kazakhstan dated October 12, 2021 No. 732 «On approval of the national project for the development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2021-2025»] (2021). Available at: <https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000732> (date of access: 2.03.2023) [in Russian].

[2] Poslanie Glavy gosudarstva Kasym-Zhomarta Tokaeva narodu Kazahstana ot 1 sentyabrya 2022 goda «Spravedlivoe gosudarstvo. Edinaya naciya. Blagopoluchnoe obshchestvo». [The address of the Head of State Kassym-Jomart Tokayev to the people of Kazakhstan dated September 1, 2022 «A fair state. One nation. A prosperous society»] (2022). Available at: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-to-kaeva-narodu-kazahstana-181130> (date of access: 2.03.2023) [in Russian].

[3] Zakon Respubliki Kazakhstan ot 29 oktyabrya 2015 goda № 372-V ZRK «O sel'sko-hozyaistvennykh kooperativakh» [Law of the Republic of Kazakhstan dated October 29, 2015 No. 372-V ZRK «On agricultural co-operatives»] (2015). Available at: <https://www.adilet.zan.kz> (date of access: 2.03.2023) [in Russian].

[4] ZHumadillaev, N.K. (2022). Kak zarabotat' v Kazahstane na ovcevodstve. [How to make money in Kazakhstan on sheep breeding.]. Available at: <https://www.worldnan.kz/blogs/kak-zarabotat-v-kazahstane-na-ov-tsevodstve> (date of access: 9.03.2023) [in Russian].

[5] Bezhenar, I.N. (2014). Mirovye tendencii i perspektivy razvitiya otrasli ovcevodstva v Ukraine [Global trends and prospects for the development of the sheep industry in Ukraine]. *SciArticlev*, 13, 14-25 [in Russian].

[6] Rost potrebleniya v Kitae, stranah Azii i Afriki ostaetsya draiverom mirovogo rynka baraniny [The growth of consumption in China, Asia and Africa remains the driver of the global lamb market] (2021). Available at: <https://www.agrovesti.net/lib/industries/beef-cattle/rost-potrebleniya-v-kitae-stranakh-azii-i-afriki-ostaetsya-drajverom-mirovogo-rynka-baraniny.html> (date of access: 9.03.2023) [in Russian].

[7] Na mirovom rynke podeshlevi vse osnovnye vidy myasa, krome baraniny i yagnyatiny [All major types of meat, except mutton and lamb, have fallen in price on the world market] (2022). Available at: <https://www.info-industria.com.ua> (date of access: 09.11.2020) [in Russian].

[8] Magazin issledovaniy [Research Store] (2022). Available at: <https://www.infoindustria.com.ua/marketing.rbc.ru> (date of access: 13.03.2023) [in Russian].

[9] Levina, T.Yu. (2016). Tekhnologiya pererabotki produktsii ovcevodstva [Technology of processing sheep products. Methodological guidelines for sheep breeding]. Saratov: Saratovskii SAU, 41 [in Russian].

[10] Biznes plan [Business plan] (2022). Available at: <https://www.damu.kz> (date of access: 13.03.2023) [in Russian].

[11] Aqtóbede qor júinen qurylysh materialyn jasartyn zaýyt salynady [A factory for the production of construction material from sheep wool will be built in Aktobe] (2022). Available at: <https://www.altyn-orda.kz/> (date of access: 13.03.2023) [in Russian].

[12] Shukurov, A.K. (2019). Konkurentosposobnost' sel'skohozyajstvennoj produkcii: sostoyanie, problemy, puti resheniya [Competitiveness of agricultural products: state, problems, solutions.], 2 (73), 177–182 [in Russian].

[13] Begeeva, M.K., Al'sejtova, M.A., Abdulova, T.G., Podashevskaya, E.I. (2021). Effektivnost' tekhnologicheskoi modernizatsii v ovcevodcheskih fermah [Efficiency of technological modernization in sheep farms]. *Vestnik Kyzylordinskogo universiteta imeni Korkyt Ata-Bulletin of the Korkyt Ata Kyzylorda University*, 2 (57), 71–79 [in Russian].

[14] Kerimova, U.K. (2020). Specializatsiya v sel'skom hozyaistve Kazakhstana [Specialization in agriculture of Kazakhstan]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket*, 1, 81–86 [in Russian].

[15] Begeeva, M.K., Alseitova, M.A. (2021). Innovatsionnye tekhnologii v ovcevodstve: ekonomicheskaya effektivnost' [Innovative technologies in sheep breeding: economic efficiency]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket*, 2, 108–115 [in Russian].

Информация об авторах:

Садыков Еркін Токмұхамедович – **основной автор**; доктор экономических наук, профессор; Председатель Правления - ректор; Торайгыров университет; 140008 ул. Ломова, 64, г.Павлодар, Казахстан; e-mail: sadykov.et@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0004-6915-0549>

Бексейтов Токтар Карибаевич; доктор сельскохозяйственных наук, профессор; профессор кафедры «Зоотехнология, генетика и селекция»; Торайгыров университет; 140008 ул. Ломова, 64, г.Павлодар, Казахстан; e-mail: bekseitov.t@tou.edu.kz; <https://orcid.org/0000-0002-5838-5447>

Туғанова Бақыт Сағатовна; кандидат технических наук, ассоциированный профессор; профессор кафедры «Биотехнология»; Торайгыров университет; 140008 ул. Ломова, 64 г.Павлодар, Казахстан; e-mail: tuganova@inbox.ru; <https://orcid.org/0000-0003-0082-4061>

Авторлар туралы ақпарат:

Садыков Еркін Токмұхамедұлы – **негізгі автор**; экономика ғылымдарының докторы, профессор; Басқарма Төрағасы – ректоры; Торайгыров университеті; 140008 Ломов көш., 64, Павлодар қ., Қазақстан; e-mail: sadykov.et@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0004-6915-0549>.

Бексейітов Токтар Кәрібайұлы; ауыл шаруашылығы ғылымдарының докторы, профессор; "Зоотехнология, генетика және селекция" кафедрасының профессоры; Торайгыров университеті; 140008 Ломов көш., 64, Павлодар қ., Қазақстан; e-mail: sadykov.et@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-5838-5447>.

Туғанова Бақыт Сағатқызы; техника ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор; "Биотехнология" кафедрасының профессоры; Торайгыров университеті; 140008 Ломов көш., 64, Павлодар қ., Қазақстан; e-mail: sadykov.et@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-0082-4061>.

Information about authors:

Sadykov Erkin Tokmukhamedovich – **The main author**; Doctor of Economic Sciences, Professor; Chairman of the Board – Rector; Toraigyrov University; 140008 Lomov str., 64, Pavlodar, Kazakhstan; e-mail: sadykov.et@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0004-6915-0549>.

Bekseitov Toktar Karibaevich; Doctor of Agricultural Sciences, Professor; Professor of the Department of Zootechnology, Genetics and Breeding; Toraigyrov University; 140008 Lomov str., 64, Pavlodar, Kazakhstan; e-mail: sadykov.et@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-5838-5447>.

Tuganova Bakyt Sagatovna; Candidate of Engineering Sciences, Associate Professor; Professor of the Department of Biotechnology; Toraigyrov University; 140008 Lomov str., 64, Pavlodar, Kazakhstan; e-mail: sadykov.et@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-0082-4061>.

КОМБИКОРМОВАЯ ПРОМЫШЛЕННОСТЬ: ОРИЕНТИРЫ, ПОТЕНЦИАЛЬНЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ

ҚҰРАМА ЖЕМ ӨНЕРКӘСІБІ: БАҒДАРЛАР, ӘЛЕУЕТТІ МҮМКІНДІКТЕР

COMPOUND FEED INDUSTRY: BENCHMARKS, POTENTIAL OPPORTUNITIES

С.К. МИЗАНБЕКОВА^{1*}

д.э.н. РК, РФ, профессор

И.П. БОГОМОЛОВА²

д.э.н., профессор

А.М. ДЖУМАБАЕВА¹

магистр экономических наук

¹ Казахский национальный аграрный исследовательский университет,
Алматы, Казахстан

² Воронежский государственный университет инженерных технологий,
Воронеж, Россия

*электронная почта автора: salima-49@mail.ru

С.К. МИЗАНБЕКОВА^{1*}

э.ғ.д. ҚР, РФ, профессор

И.П. БОГОМОЛОВА²

э.ғ.д., профессор

А.М. ДЖУМАБАЕВА¹

*экономика ғылымдарының магистрі

¹ Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті, Алматы, Қазақстан

² Воронеж мемлекеттік инженерлік технологиялар университеті,
Воронеж, Ресей

*автордың электрондық поштасы: salima-49@mail.ru

S. MIZANBEKOVA^{1*}

Dr.E.Sc. RK, RF, Professor

I. BOGOMOLOVA²

Dr.E.Sc., Professor

A. JUMABAYEVA¹

Master of Economic Sciences

¹ Kazakh National Agrarian Research University, Almaty, Kazakhstan

² Voronezh State University of Engineering Technologies, Voronezh, Russia

*corresponding author e-mail: salima-49@mail.ru

Аннотация. Актуальность – основной составляющей для производства кормовой продукции в животноводческой отрасли является фуражное зерно. Обеспеченность республики зерновыми культурами, а также экспорт связаны с использованием их на кормовые цели, расход традиционно составляет более половины внутреннего потребления продуктов их переработки. Цель – исследования проблем и перспектив комбикормовой промышленности, определяющей эффективное функционирование всего зернового рынка, снабжающей сельскохозяйственные предприятия, фермерские хозяйства необходимыми и качественными кормами. Этому в значительной степени способствовало интенсивное развитие пищевой индустрии и зернового хозяйства, которые стали основными поставщиками сырьевых ресурсов для комбикормовых заводов. Методы – сравнительного, системного, статистического анализа, логического обобщения. Результаты – авторы отмечают, что в структуре фуражного сырья основная доля приходится на ячмень, овес, пшеницу, тогда как удельный вес кукурузы и зернобобовых сократился. В расчете на имеющееся поголовье не обеспечиваются нормативные потребности животноводства. Экспортная ориентированность отечественного зернопроизводства, прежде всего, направлена на нужды мирового рынка, в тоже время внутренние потребности удовлетворяются по остаточному принципу. Рациональное

использование зерновых позволит повысить качество и конкурентоспособность продуктов животного происхождения. Возможности, созданные АО «Национальная компания «Продовольственная контрактная корпорация» для реализации зернофуража птицефабрикам способствуют сдерживанию роста цен на готовые продовольственные товары, путем заключения соглашений с производителями и торговыми сетями. *Выводы* – очевидно, что основой перевода животноводческого комплекса на индустриальные ресурсосберегающие технологии становится создание прочной кормовой базы. Без сбалансированного кормления животных по протеину и витаминно-аминокислотному составу другие меры не будут иметь ожидаемого результата. Сделан акцент на необходимости увеличения мощностей крупных предприятий для обеспечения кормопродуктами в промышленных масштабах и изготовления сухих питательных кормосмесей в комбикормовых цехах и заводах на базе собственного сырья, минеральных и витаминных добавок для зерноперерабатывающих и животноводческих хозяйств.

Аңдатпа. Өзектілігі – мал шаруашылығы саласында жемшөп өнімдерін өндірудің негізгі құрамдас бөлігі жемдік астық болып табылады. Республиканың дәнді дақылдармен қамтамасыз етілуі, сондай-ақ экспорт оларды жемшөп мақсатына пайдаланумен байланысты, шығын дәстүрлі түрде оларды қайта өңдеу өнімдерін ішкі тұтынудың жартысынан астамын құрайды. *Мақсаты* – ауыл шаруашылығы кәсіпорындарын, фермерлік шаруашылықтарды қажетті және сапалы азықпен қамтамасыз ететін бүкіл астық нарығының тиімді жұмыс істеуін анықтайтын құрама жем өнеркәсібінің проблемалары мен перспективаларын зерттеу. Бұған азық-түлік өнеркәсібі мен астық шаруашылығының қарқынды дамуы айтарлықтай ықпал етті, олар құрама жем зауыттары үшін шикізат ресурстарының негізгі жеткізушілеріне айналды. *Әдістері* – салыстырмалы, жүйелік, статистикалық талдау, логикалық жалпылау. *Нәтижелері* – авторлар жемдік шикізат құрылымында негізгі үлес арпа, сұлы, бидай, ал жүгері мен бұршақ дақылдарының үлес салмағы азайғанын атап өтті. Қолда бар мал басына есептегенде мал шаруашылығының нормативтік қажеттіліктері қамтамасыз етілмейді. Отандық астық өндірісінің экспорттық бағдарлануы, ең алдымен, әлемдік нарықтың қажеттіліктеріне бағытталған, сонымен бірге ішкі қажеттіліктер қалдық қағидат бойынша қанағаттандырылады. Дәнді дақылдарды ұтымды пайдалану малдардан алынатын өнімдердің сапасы мен бәсекеге қабілеттілігін арттыруға мүмкіндік береді. Құс фабрикаларына астық жемін өткізу үшін «Азық-түлік келісімшарт корпорациясы» Ұлттық компаниясы» АҚ құрған мүмкіндіктер өндірушілермен және сауда желілерімен келісімдер жасасу арқылы дайын азық-түлік тауарларына бағаның өсуін тежеуге ықпал етеді. *Қортындылар* – мал шаруашылығы кешенін индустриялық ресурс үнемдеуші технологияларға ауыстырудың негізі берік жем-шөп базасын құру болып табылатыны анық. Малдарды ақуыз және аминқышқылдарының құрамы бойынша теңдестірілген тамақтандырмай, басқа шаралар күтілетін нәтижеге ие болмайды. Өнеркәсіптік ауқымда жем-шөп өнімдерімен қамтамасыз ету үшін ірі кәсіпорындардың қуатын ұлғайту және астық өңдеу және мал шаруашылығы шаруашылықтары үшін өз шикізаты, минералды және витаминдік қоспалар негізінде құрама жем цехтары мен зауыттарында құрғақ қоректік жем қоспаларын дайындау қажеттілігіне баса назар аударылады.

Abstract. Relevance - the main component for production of feed products in livestock industry is feed grain. The provision of the republic with grain crops, as well as exports, are associated with their use for fodder purposes, consumption traditionally accounts for more than half of the domestic consumption of their processed products. *The goal* is to study the problems and prospects of the feed industry, which determines the effective functioning of the entire grain market, supplying agricultural enterprises and farms with necessary and high-quality feed. This was largely facilitated by the intensive development of food industry and grain farming, which became the main suppliers of raw materials for feed mills. *Methods* – comparative, systemic, statistical analysis, logical generalization. *Results* – the authors note that in the structure of feed raw materials, main share falls on barley, oats, wheat, while the share of corn and legumes has decreased. Based on the available livestock, the standard needs of animal husbandry are not provided. The export orientation of domestic grain production is primarily aimed at the needs of the world market, at the same time, domestic needs are satisfied on a residual basis. Rational use of cereals will improve the quality and competitiveness of animal products. The opportunities created by «National Company «Food Contract Corporation» JSC for the sale of grain fodder to poultry farms enhance holding back the prices for finished food products by concluding agreements with manufacturers and retail chains. *Conclusions* – it is obvious that the basis for the transfer of the livestock complex to industrial resource-saving technologies is the creation of a solid forage base. Without a balanced feeding of animals in terms of protein and vitamin-amino acid composition,

other measures will not have the expected result. Emphasis is placed on the need to increase the capacity of large enterprises to provide feed products on industrial scale and manufacture dry nutritious feed mixtures in feed mills and factories based on their own raw materials, mineral and vitamin supplements for grain processing and livestock farms..

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, сельскохозяйственные предприятия, фермерские хозяйства, фуражное зерно, питательные кормосмеси, животноводство, продовольственные товары, конкурентоспособность.

Түйінді сөздер: агроөнеркәсіптік кешен, ауыл шаруашылығы кәсіпорындары, фермерлік қожалықтар, жемдік астық, қоректік жем қоспалары, мал шаруашылығы, азық-түлік тауарлары, бәсекеге қабілеттілік.

Key words: agro-industrial complex, agricultural enterprises, farms, feed grain, nutritious feed mixtures, animal husbandry, food products, competitiveness.

Введение. Агропродовольственный рынок базируется на зерне и продуктах его переработки. Этот товар массового потребления образует определенную среду для развития рыночных отношений, в которой зерновой рынок служит основой эффективного функционирования агропродовольственного рынка страны и устойчивого его снабжения.

Анализ мирового и отечественного опыта показал, что повышение уровня потребления продукции отрасли животноводства требует наращивания объемов производства кормов, что, в свою очередь, увеличивает производство фуражного зерна вместо продовольственного [1].

Как часть общего зернового рынка, рынок фуражного зерна играет особую роль в развитии зернопродуктового подкомплекса страны и ее экономики, представляя собой пример практической реализации рыночных принципов хозяйствования и возможного влияния на них государства [2].

На первый план выходит такая тенденция, как выделение производства кормов в самостоятельную отрасль, которая основывается на процессах взаимовыгодной интеграции и кооперации с другими отраслями агропромышленного комплекса.

Производство продукции животноводства в промышленных масштабах несомненно воздействует на способы производства, структуру кормобазы, рецепты кормов и типы кормления животных. Эффективность использования зернового сырья повышается при скормливания животным полноценных комбикормов, сбалансированных по протеиновому и энергетическому содержанию. Однако в последние годы вследствие удорожания белкового сырья, энергоносителей, а также снижения платежеспособного спроса со стороны потребителей производство комбикормов резко сократилось.

Материал и методы исследования.

Использованы системно-ситуационный, экономико-аналитический, логический, статистический и другие методы экономических исследований.

Исследования проводились на основе системного подхода, включающего следующие методы: монографический (изучение процесса теории и методологии зерно- и мясопродуктового подкомплексов, рынка зернофуража); абстрактно-логический (суммирование концептуальных и методологических подходов к обобщению и систематизации данных подкомплексов для выявления трендов на рынке комбикормов); экономико-статистический - при изучении тенденций развития отраслевых предприятий [3].

Стоит отметить, что в контексте диалектического подхода объекты изучают в соответствии с законами диалектики (единства и борьбы противоположностей, перехода количества в качество, отрицания), которые служат для выражения отдельных теоретических принципов.

Применяемая методологическая база позволяет получать достоверные и обоснованные выводы, определять практические рекомендации для развития производства фуражного зерна. Все это происходило с учетом выявленных основных причин кризиса в экономике с целью достижения паритетных условий и усиления согласованного функционирования предприятий комбикормового производства с предприятиями связанных с ними отраслей АПК, для повышения конкурентоспособности продукции отечественных производителей, формирования продовольственных фондов в тех объемах, ассортименте, качестве, которые способствуют обеспечению продовольственной безопасности.

Результаты и их обсуждение. Комбикормовой рынок Казахстана обладает большими перспективами для развития как внутри, так и за пределами страны.

Использование зерна в чистом виде для кормления животных нерационально. Важнее, что проходя переработку на комбикорма, сырье получает возможность обогащения и более насыщенного полноценного использования. Следует рассмотреть зависимость разных отраслей «производство – переработка – потребление». Конечная цель – полноценное обеспечение населения продукцией отрасли животноводства.

Общая потребность в готовых кормах в Казахстане составляет около 4 млн т в год. На сегодняшний день функционируют 70 комбикормовых производств общей мощностью 2,4 млн т в год. Остальной объем кормов производят собственные комбикормовые цехи субъектов животноводства и птицеводства [4].

Значительную долю комбикормов потребляют отрасли птицеводства (53%), свиноводства (39%), КРС и малый рогатый скот (5 и 2% соответственно).

Высокоэффективно использование зерна при производстве комбикормов путем получения смеси различных очищенных, измельченных кормовых продуктов по рецептам, рационально подобранным с учетом потребностей разных видов животных.

Полноценность комбикорма зависит от баланса полезных веществ, обеспечиваю-

щего повышение эффективности получаемого продукта. Правильное использование и сырья, и готовой продукции, не должно превышать расходы кормов, что позволит увеличить продуктивность отрасли.

В Казахстане наблюдается острый дефицит высокобелковых кормов для птицы, а именно шрота и жмыха, что является причиной повышения цен на яйцо и мясо птицы и может спровоцировать полную остановку масложировых производств и фабрик по производству продукции птицеводства.

Многоотраслевое сельское хозяйство формирует потребности в продуктах комбикормового производства обширного спектра для многих видов животных разных периодов развития, конечных результатов их выращивания, а также обеспечивает сырьевые ресурсы для самой отрасли производства комбикормов.

В связи с предполагаемым падением производства ниже уровня использования в 2022-2023гг. мировые запасы фуражного зерна могут сократиться на 1,1% по сравнению с их начальным уровнем. В отношении кукурузы показатель уменьшится больше всего. При этом значительная часть прогнозируемого падения будет сосредоточена в Китае и США, объемы ячменя также сократятся. Следовательно, соотношение мировых запасов фуражного зерна к потреблению снизится с уровня 2021-2022гг., достигнув самой низкой отметки 2012-2013гг. (таблица) [5].

Таблица - Динамика мирового рынка фуражного зерна, млн т

Показатель	Период, год			Изменение 2022/2023 к 2021/2022, %
	2020/2021	2021-2022	2022/2023 (прогноз)	
Производство	1 483,2	1 503,1	1 494,3	-0,6
Торговля	238,6	230,1	220,0	-4,4
Потребление	1487,8	1 498,9	1 497,7	-0,1
Продукты питания	223,0	224,2	227	1,3
Корма	871,1	874,3	870,1	-0,5
Другое использование	393,6	400,4	400,5	0
Конечные запасы	350,4	361,2	357,3	3,1

Примечание: отчет USDA [см.5] U.S. Department of agriculture

Ожидается, что мировая торговля фуражным зерном в текущем сезоне будет второй уже сезон подряд сокращаться, уменьшаясь на 3,7% сравнительно объемами с предыдущим сезоном, т.е. от 220 млн т в 2021-2022гг. Снижение экспорта кукурузы, зерна из Украины, уменьшение объемов поставок кукурузы в Аргентину и США не позволяет укреплять и расширять

торговые перспективы. Кроме того, в текущем сельскохозяйственном году ожидается уменьшение поставок кукурузы с такими странами, как Канада, материковый Китай, Бразилия, Европейский союз, а поставок ячменя – Азией [6].

Одним из возможных путей расширения рынка комбикормовой продукции должен стать рост потребления в развиваю-

щихся странах продуктов животного происхождения.

В исследовательской компании Market sand Markets [7] предполагают, что некоторые регионы США и Китая увеличат объемы использования пшеницы вместо кукурузы в производстве комбикормов для птицы. В Австралии основным компонентом в летний период станет зеленое сорго.

По подсчетам компании Alltech, всего в 2021г. было произведено 1,2 млрд т кормов для сельскохозяйственных животных, что на 2,3% больше, чем в 2020г. Европейская федерация производителей кормов сделала прогноз, согласно которому в 2022г. в Европе производство кормов сократилось на 3% (до 4,3 млн т). В России в 2022г. зафиксирован рекордный объем производства комбикормов. В США производится четвертая часть мирового объема производства комбикормов, в Китае – десятая часть, в Канаде и Франции – по 4,0%, в России – не более 2,0% [8].

За более чем 20-летний период преобразований на рынке и постоянных скачков цен изменили отношение к фуражному зерну, сделав его доступным для животноводческой отрасли, и в то же время более дорогим видом кормов, произведенных из него. Хотя это обстоятельство не особенно повлияло на лучшее использование зерновых в качестве кормов.

Традиционные рецепты производимых комбикормов имеют в своем составе 60-80% зерновых продуктов, что, конечно же, отражается на себестоимости готового продукта.

В европейских странах наблюдается сокращение расхода зерновых культур в производимых комбикормовых смесях, снижение только лишь на 12-15% уже дает разницу в 4-5 раза, чем в отечественном производстве комбикормов.

Добиться снижения количества зерновых в рецептурном составе комбикормовых смесей можно путем использования мало или совсем неприменяемых отходов как пищевой, так и продовольственной промышленности, которые после необходимой переработки и подготовки могли бы принимать кормовые свойства лучше, чем фуражное зерно. Кроме того, это позволяет избежать проблем, связанных с утилизацией отходов производств.

При значительном сокращении производства зернофуража и, как следствие, увеличивающегося роста экспорта зерна, Казахстан продолжает ежегодный импорт 1/3 мясной и 1/5 молочной продукции, что в

зерновом эквиваленте соответствует среднему по году зерновому экспорту [9,10].

Экспортная ориентированность зернопроизводства страны прежде всего направлена на нужды мирового рынка [11], тогда как внутреннему рынку достается по остаточному принципу. Рациональное и эффективное использование зернофуража даст возможность повысить качество и конкурентоспособность готовой продукции отрасли животноводства.

На объем и структуру применения зернофуража влияет увеличение объемов производства мяса, молока. Это определяет и объем экспорта зерна, и объем внутреннего потребления, и емкость местного рынка зерна и конкурентоспособность производимой продукции животноводства.

На развитии отечественного животноводства, особенно зерноемких отраслей, негативно отражается высокая доля импорта мясо-молочной продукции, что связано в первую очередь с переходом от крупных масштабов импорта в основном зернофуража, например, к импорту мясной и молочной продукции, при этом увеличивая экспорт зерна.

Импорт зерна способствовал укреплению базы кормов для увеличения дорогостоящей продукции отечественного животноводства, увеличивая количество рабочих мест в регионах производства. При этом постоянно откладывалось решение проблемы продовольствия, так как ввезенное из-за рубежа зерно по стоимости сравнивалось с зерном, производимым внутри страны.

Новые социальные и экономические условия в стране, развитие импорта продукции отрасли животноводства и отказ от импорта зернофуража привели к обвалу в сфере получения продукции животноводства [12, 13].

Увеличение экспорта зерна вызывает сокращение базы кормов для отрасли животноводства и нарушению севооборотов, так как отдельные регионы злоупотребляют посевами зерновых культур и, как следствие, уменьшается качество плодородных земель. Это в дальнейшем может привести к ухудшению выращиваемого зерна и снижению его экспортных возможностей.

В Северо-Казахстанской области (село Новоишимское) был построен первый в стране завод по производству кормов мощностью 360 тыс. т продукции в год. Для открытия этого завода были привлечены более 4 млрд. тенге инвестиций, половина из которых – средства иностранных инвесторов.

Ежегодно Северо-Казахстанская область производит более 5,0 млн т зерна. Завод с. Новоишимское при производстве комбикормов будет перерабатывать зерновые 4 и 5 класса, также использовать продукты переработки масличных, зернобобовых культур.

Даже при возрастающих темпах роста по сравнению с 2021г. (на 3%) производства мяса в 2022г. (350 тыс. т) отмечается повышенный удельный вес мяса птицы. За первое полугодие 2022г. свежего и охлажденного мяса птицы было произведено на 3,5% (64,2 тыс. т) и замороженного мяса птицы – на 0,1% (75,9 тыс. т) больше, чем в предыдущем году. Наибольшая часть производств пришлась на Алматинскую (16,6 и 50,6%) и Акмолинскую (38,4 и 18,6%) области.

Вероятнее всего, эта тенденция сохранится и в перспективе будет определять высокие требования к рациональному и эффективному использованию зернофуража. Следовательно, необходимо параллельно повышать конкурентные качества продукции животноводства на внутреннем рынке, и зерна отечественного производства на мировом рынке [14].

Рациональное использование зернофуража, даже при производстве среднегодового уровня, что составляет около 500 кг на душу населения, позволит полностью обеспечить и внутренние потребности, и поставлять их значительную часть на мировой рынок [15].

Рациональное использование зернофуража может снизить дополнительные их расходы с целью срочного ускоренного, дополнительного наращивания производства продукции животноводства.

АО «Национальная компания «Продовольственная контрактная корпорация» (далее - Продкорпорация) в соответствии с разработанной Стратегией развития на 2021-2030гг. располагает постоянно действующим фуражным фондом, объем которого определяется на основании заявок участников рынка. В 2021г. из фуражного фонда птицефабрикам и животноводческим производствам было реализовано 35 тыс. т ячменя и пшеницы 4 и 5 класса. Ежегодно планируется формировать запас ячменя в объеме 50 тыс. т и дополнительно на основе заявок птицефабрик - запас пшеницы 4 класса [16].

Возможности, созданные Продкорпорацией для реализации зернофуража птицефабрикам, позволяют сдерживать рост цен на готовую продукцию путем заключе-

ния соглашений с производителями и торговыми сетями.

Для пополнения фонда зернофуража Продкорпорацией проводятся закупы необходимых объемов в сезон сбора урожая по минимальным рыночным ценам, что дополнительно стимулирует сельхозпроизводителей к производству зерновых. Согласно стратегии Продкорпорации, зернофураж равномерно до поступления нового урожая будет поставляться хозяйствам по фиксированным ценам. Полученные средства от реализации зернофуража должны направляться на пополнение запасов фонда.

Кроме того, для обеспечения птицефабрик и животноводческих хозяйств в полном объеме полезными и полноценными кормами, Продкорпорация через систему форвардных закупок финансирует комбикормовые заводы и поставляет им зернофураж. Эти меры должны решить проблему зависимости производственных хозяйств от волатильности цен на комбикорма в период межсезонья, и обеспечить хозяйства кормами по фиксированным ценам.

Гарантия наличия зернофуража в фондах Продкорпорации и его фиксированная стоимость дают возможность субъектам производства продукции животноводства и птицеводства прогнозировать бизнес и держать стабильные цены для готовой продукции, способствовать увеличению объемов производства кормов и, как следствие, стабильной и полноценной работе заводов по производству комбикормов. Это, в свою очередь, позволит охватить полноценным сбалансированным питанием птицу и животных, исходя из рекомендуемых рационов кормления, что даст устойчивый рост их поголовья.

Заключение

1. Эффективное функционирование рынка зернофуража должно способствовать устойчивому снабжению производства животноводческой продукции качественными кормами, создавая условия для обеспечения населения доступным продовольствием животного происхождения.

2. Недостаточно развитый, стихийно функционирующий рынок зернофуража вследствие слабого регулирования со стороны государства, незнания специфики подобного уровня деятельности, является комплексной проблемой отрасли.

3. Добиться снижения количества зерновых в рецептурном составе комбикормовых смесей можно путем использования мало или совсем неиспользуемых отходов

как пищевой, так и продовольственной промышленности, которые после необходимой переработки и подготовки могли бы приобретать кормовые свойства лучше, чем фуражное зерно. Кроме того, это могло бы решить и проблемы, связанные с утилизацией отходов производств.

4. К сокращению базы кормов для отрасли животноводства и нарушению севооборотов приводит и увеличение экспорта зерна, так как отдельные регионы, злоупотребляя посевом зерновых культур, тем самым являются причиной уменьшения качества плодородных земель, а в дальнейшем ухудшить выращиваемое зерно и снизить его экспортные возможности.

Исследование выполнено при поддержке грантового финансирования Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан в рамках Проекта AP14869793 «Организационно-экономический механизм устойчивого развития предприятий комбикормовой промышленности».

Список литературы

- [1] Мировые ожидания - обзор рынков зерновых культур [Электронный ресурс].- 2022.- URL: <https://agbz.ru/articles/obzor-rynkov-zernovykh-kul'tur> (дата обращения: 12.04.2023)
- [2] Калиев, Г.А. Вопросы продовольственной безопасности Казахстана / Г.А. Калиев, А.Б. Молдашев // Проблемы агрорынка.- 2021.-№4.- С.13-22.
- [3] Использование фуражного зерна. С пользой для государства и себе не в убыток [Электронный ресурс].- 2022.- URL: <https://www.gcagro.by/klientam/poleznye-statii/ispolzovanie-furazhnogo-zerna-s-polzoi-dlya-gosudarstva-i-sebe-ne-v-ubytok.html> (дата обращения: 12.04.2023).
- [4] Рынок комбикормов Казахстана имеет хорошие перспективы, в том числе экспортные [Электронный ресурс].- 2022.- URL: <https://www.apk-inform.com/ru/news/1530305> (дата обращения: 12.04.2023)
- [5] Анализ мирового рынка зерна: что будет с экспортом зерновых [Электронный ресурс].- 2022.- URL: <https://www.apk-inform.com/ru/news/1530305> (дата обращения: 12.04.2023).
- [6] Продовольственный прогноз: краткий обзор рынков [Электронный ресурс].-2022.- URL: <https://www.delfprof.ru/press-center/open-analytics/analitika-mirovogo-rynka-zerna/> (дата обращения: 12.04.2023).
- [7] Объем мирового рынка комбикормов к 2027 году вырастет до 641,2 млрд.долларов [Электронный ресурс].- 2022.- URL: <https://www.oleoscope.com/news/obem-mirovogo-rynka-kombikormov-k-2027-godu-vyrastet-do-641-2-mlrd-dollárov>

ka-kombikormov-k--2027--g-vyrastet-do-641-2-mlrd/ (дата обращения: 12.04.2023).

[8] Обзор российского и мирового рынков комбикормов по состоянию на 02.09.2022 года [Электронный ресурс].- 2022.- URL: https://www.kaicc.ru/sites/default/files/kombikorma_02.09.2022.pdf (дата обращения: 12.04.2023).

[9] Мизанбекова, С.К. Комбикормовая промышленность Республики Казахстан: тенденции модернизации / С.К. Мизанбекова, К.М. Тиреуов, Д.А. Айтмуханбетова // Проблемы агрорынка.- 2022.- №4.- С.104-111.

[10] Лисковецкая, Т.П. Производство и потребление мяса в мире: текущая ситуация и перспективы / Т.П. Лисковецкая // АПК: Экономика, управление.-2021.-№7.-С.47-56.

[11] Благовещенский, Г.В. Современное кормопроизводство в Европейском сельском хозяйстве / Г.В. Благовещенский, В.В. Конончук, С.В. Соболев // Известия Тимирязевской сельскохозяйственной академии.- 2019. – Вып. 3. – С.33-47.

[12] Чирков, Е.П. Реализация достижений научно-технического прогресса в кормопроизводстве как фактор повышения его эффективности / Е.П. Чирков, М.А. Бабьяк, О.В. Дьяченко, В.В. Дьяченко // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий.- 2023. - № 2. – С.27-32.

[13] Bogomolova, I. P. Managing Adaptive Development of the Russian Food Industry / I.P. Bogomolova., N. M. Shatokhina, A.V. Bogomolov, E.S. Strychikh, I.V.Plekanova / International Journal of Applied Business and Economic Research. -2017.-Vol. 15.- N. 13.- P. 161-170.

[14] Коломейченко, В.В. Кормопроизводство / В.В. Коломейченко. – Санкт - Петербург: Изд. "Лань", 2015.- 656 с.

[15] Давлетов, И.И. Научный подход к организации системы кормления в мясном скотоводстве / И.И. Давлетов // Московский экономический журнал. -2019.-№ 8.-С.412- 423.

[16] Продкорпорация начала реализацию фуражного зерна [Электронный ресурс].- 2022.-URL: <https://www.eldala.kz/novosti/zhivotnovodstvo/4334-prodkorporaciya-nachala-realizaciyu-furazhnogo-zerna> (дата обращения: 12.04.2023).

References

- [1] Mirovye ozhidaniya-obzor rynkov zernovykh kul'tur [Global Expectations - An Overview of Cereal Markets] (2022). Available at: <https://agbz.ru/articles/obzor-rynkov-zernovykh-kul'tur/> (date of access: 12.04.2023) [in Russian].
- [2] Kaliyeva, G.A., Moldashev, A.B. (2021). Voprosy prodovol'stvennoi bezopasnosti Kazakhstana [Issues of food security in Kazakhstan]. *Problemy agrorynka-Problems of AgriMarket*, 4, 13-22 [in Russian].

[3] Ispol'zovanie furazhnogo zerna. S pol'zoi dlya gosudarstva i sebe ne v ubyток [The use of feed grains. For the benefit of the state and not at a loss] (2022). Available at: <https://gcagro.by/klientam/poleznye-statii/ispolzovanie-furazhnogo-zerna--s-polzoi-dlya-gosudarstva-i-sebe-ne-v-ubytok.html> (date of access: 12.04.2023) [in Russian].

[4] Rynok kombikormov Kazakhstana imeet khoroshie perspektivy, v tom chisle eksportnye [The market of compound feeds in Kazakhstan has good prospects, including export] (2022). Available at: <https://www.apk-inform.com/ru/news/1530305> (date of access: 12.04.2023) [in Russian].

[5] Analiz mirovogo rynka zerna: chto budet s eksportom zernovykh [Analysis of the world grain market: what will happen to grain exports] (2022). Available at: <https://delprof.ru/press-center/open-analytics/analitika-mirovogo-rynka-zerna/> (date of access: 12.04.2023) [in Russian].

[6] Prodovol'stvennyi prognoz: kratkii obzor rynkov [Food forecast: markets at a glance] (2022). Available at: <https://www.fao.org/3/cc1116ru/cc1116ru.pdf> (date of access: 12.04.2023) [in Russian].

[7] Ob'em mirovogo rynka kombikormov k 2027 godu vyrastet do 641,2 mlrd. dollarov [The volume of the global feed market will grow to 641.2 billion dollars by 2027] (2022). Available at: <https://oleoscope.com/news/obem-mirovogo-rynka-kombikormov-k-2027-g-vyrastet-do-641-2-mlrd/> (date of access: 12.04.2023) [in Russian].

[8] Obzor rossiiskogo i mirovogo rynkov kombikormov po sostoyaniyu na 02.09.2022 goda [Overview of the Russian and global feed markets as of 09/02/2022] (2022). Available at: http://www.kaicc.ru/sites/default/files/kombikorma_02.09.2022.pdf (date of access: 12.04.2023) [in Russian].

[9] Mizanbekova, S.K., Tireuov, K.M., Ait-mukhanbetova, D.A. (2022). Kombikormovaya promyshlennost' Respubliki Kazakhstan: tendentsii modernizatsii [Compound feed industry of the Republic of Kazakhstan: modernization trends]. *Problemy agrorynka-Problems of Agri-Market*, 4, 104-111 [in Russian].

[10] Liskovetskaya, T.P. (2021). Proizvodstvo i potreblenie myasa v mire: tekushchaya situatsiya i perspektivy [Meat production and consumption in the world: current situation and prospects]. *APK: Ekonomika i upravlenie- AIC: Economics, management*, 7, 47-56 [in Russian].

[11] Blagoveshenskii, G.V., Kononchuk V.V., Sobolev, S.V. (2019). Sovremennoe kormoproizvodstvo v Evropeiskom sel'skom khozyaistve [Modern forage production in European agriculture]. *Izvestiya Timiryazevskoi sel'skokhozyaistvennoi akademii- Proceedings of the Timiryazev Agricultural Academy*, 3, 33-47 [in Russian].

[12] Chirkov, E.P., Babyak, M.A., Dyachenko, O.V., Dyachenko, V.V. (2023). Realizatsiya dostizhenii nauchno-tehnicheskogo progressa v kormoproizvodstve kak faktor povysheniya ego effektivnosti [Implementation of the achievements of scientific and technological progress in fodder production as a factor in increasing its efficiency]. *Ekonomika sel'skokhozyaistvennykh i pererabatyvayushchikh predpriyatii- Economics of agricultural and processing enterprises*, 2, 27-32 [in Russian].

[13] Bogomolova, I.P., Shatokhina, N.M., Bogomolov, A.V., Strypchikh, E.S. & Plekanova, I.V. (2017). Managing Adaptive Development of the Russian Food Industry. *International Journal of Applied Business and Economic Research*, 15(13), 161-170

[14] Kolomeichenko, V.V. (2015). Kormoproizvodstvo [Feed production]. Sankt-Petrburg: Izdatelstvo "Lan", 656 [in Russian].

[15] Davletov, I.I. (2019). Nauchnyi podkhod k organizatsii sistemy kormleniya v myasnom skotovodstve [Scientific approach to the organization of the feeding system in beef cattle breeding]. *Moskovskii ekonomicheskii zhurnal-Moscow economic journal*, 8, 412-423 [in Russian].

[16] Prodkorporatsiya nachala realizatsiyu furazhnogo zerna [The food corporation started selling feed grain] (2022). Available at: <https://eldala.kz/novosti/zhivotnovodstvo/4334-prodkorporatsiya-nachala-realizatsiyu-furazhnogo-zerna> (date of access: 12.04.2023) [in Russian].

Информация об авторах:

Мизанбекова Салима Каспиевна – **основной автор**; доктор экономических наук РК, РФ, профессор; профессор кафедры «Менеджмент и организация агробизнеса»; Казахский национальный аграрный исследовательский университет; 050010 пр. Абая 8, г.Алматы. Казахстан; e-mail: salima-49@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7602-9710>

Богомолова Ирина Петровна; доктор экономических наук, профессор; зав. кафедрой «Управление, организация производства и отраслевая экономика»; Воронежский государственный университет инженерных технологий; 394036 пр. Революции 19, г.Воронеж, Россия; e-mail: uorioe@ya.ru; <https://orcid.org/0000-0003-3904-3553>

Джумабаева Айгуль Муратовна; магистр экономических наук; старший преподаватель кафедры «Менеджмент и организация агробизнеса»; Казахский национальный аграрный исследовательский университет; 050010 пр. Абая 8, г. Алматы, Казахстан; e-mail: aygul_dzhumabaeva@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7675-7005>

Авторлар туралы ақпарат:

Мизанбекова Салима Каспиевна – негізгі автор; ҚР, РФ экономика ғылымдарының докторы, профессор; «Менеджмент және агробизнесті ұйымдастыру» кафедрасының профессоры; Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті, 050010 Абай даңғ., 8, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: salima-49@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7602-9710>

Богомолова Ирина Петровна; экономика ғылымдарының докторы, профессор; «Басқару, өндірісті ұйымдастыру және салалық экономика» кафедрасының меңгерушісі; Воронеж мемлекеттік инженерлік технологиялар университеті; 394036 Революция даң., 19, Воронеж қ., Ресей; e-mail: uopioe@ya.ru; [https://orcid.org/ 0000-0003-3904-3553](https://orcid.org/0000-0003-3904-3553)

Джумабаева Айгуль Муратовна; экономика ғылымдарының магистрі; «Менеджмент және агробизнесті ұйымдастыру» кафедрасының аға оқытушысы; Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті; 050010 Абай даңғ., 8, Алматы қ, Қазақстан; e-mail: aygul_dzhumabaeva@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7675-7005>

Information about the authors:

Mizanbekova Salima – **The main author**; Doctor of Economic Sciences RK, RF, Professor; Professor of the Department of Management and Organization of Agribusiness; Kazakh National Agrarian Research University; 050010 Abay Ave., 8, Almaty, Kazakhstan; e-mail: salima-49@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7602-9710>

Bogomolova Irina; Doctor of Economic Sciences, Professor; Head of the Department of Management, Organization of Production and Industrial Economics; Voronezh State University of Engineering Technologies; 394036 Revolyzion Ave., 19, Voronezh, Russia; e-mail: uopioe@ya.ru; <https://orcid.org/0000-0003-3904-3553>

Jumabayeva Aigul; Master of Economic Sciences; Senior Lecturer of the Department of Management and Organization of Agribusiness; Kazakh National Agrarian Research University; 050010 Abay Ave., 8, Almaty, Kazakhstan; e-mail: aygul_dzhumabaeva@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7675-7005>.

АГРОАЗЫҚ-ТҮЛІК ӨНІМДЕРІН ӨТКІЗУ ЖҮЙЕСІ: МАРКЕТИНГТІК ТӘСІЛ

AGRI-FOOD MARKETING SYSTEM: MARKETING APPROACH

СИСТЕМА СБЫТА АГРОПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ ПРОДУКЦИИ:
МАРКЕТИНГОВЫЙ ПОДХОД**Ж.С. РАИМБЕКОВ***

э.ғ.д., профессор

Б.У. СЫЗДЫКБАЕВА

э.ғ.д., профессор

Л.К. ДОЛТЕС

экономика магистрі

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

*автордың электрондық поштасы: zh_raimbekov@mail.ru

ZH. RAIMBEKOV*

Dr.E.Sc., Professor

B. SYZDYKBAYEVA

Dr.E.Sc., Professor

L. DOLTES

Master of Economics

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

*corresponding author e-mail: zh_raimbekov@mail.ru

Ж.С. РАИМБЕКОВ*

д.э.н., профессор

Б.У. СЫЗДЫКБАЕВА

д.э.н., профессор

Л.К. ДОЛТЕС

магистр экономики

¹Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

*электронная почта автора: zh_raimbekov@mail.ru

Аңдатпа. Мақаланың мақсаты аграрлық өнімді өткізу жүйесінің тетігін жетілдіру және жылжыту арналарын қалыптастыру мәселелері бойынша ұсынымдар әзірлеу болып табылады. Әдістері – аналитикалық, жалпылау, салыстырмалы талдау, экономикалық-статистикалық, сараптамалық сауалнама. Нәтижелері – ұлттық тауар өткізу желісін (ТӨЖ) құрудың проблемалары мен перспективалары қаралды. ТӨЖ дамуына әсер ететін факторлар талданған. Мақсаты аграрлық өнімді өткізу жүйесінің тетігін жетілдіру және жылжыту арналарын қалыптастыру мәселелері бойынша ұсынымдар әзірлеу болып табылады. Авторлар азық-түлік нарығының қолданыстағы инфрақұрылымын тиімді пайдалану және жаңғырту негізінде азық-түлік өнімдерінің ұйымдастырылған және реттелетін көтерме саудасын құру; агроөнеркәсіптік кешеннің логистикалық жүйесін жетілдіру; елеулі экономикалық, әлеуметтік және экологиялық пайда алуға мүмкіндік беретін цифрлық технологияларды қолдану; өндірістік тауарлардың тауар өткізгіш тізбектерінің барлық элементтерінің-өндірістен тұтынуға дейінгі тұрақтылығын арттыру қажеттігін айтады. Қортындылар – белсенді үздіксіз тауар жылжыту құрылысқа ғана емес, инфрақұрылымды жаңғыртуға да инвестицияларды ұлғайту есебінен жүзеге асырылатыны көрсетілген; өндірістік-өткізу процесін кешенді мемлекеттік қолдау, әртүрлі және нәтижелі бөлу жүйелерін, делдалдар санын қысқарту және аумақтық нарықтарды дамыту арқылы жеткізудің ең қысқа жолдарын қалыптастыру негізінде оның сегменттерінің өзара іс-қимылының тиімділігін арттыру; жоспарлау және жүйеаралық және өңіраралық байланыстар негізінде ТӨЖ реттеу; тиімді инновациялық шешімдерді ескере отырып құрылған икемді тауар өткізу жүйесін құру негізінде оның қатысушыларының мүдделерін есепке алу. Авторлық тәсіл өндіруші мен

тұтынушы үшін ауыл шаруашылығы өнімдерін маркетингтік құрылымдар арқылы жылжытудың орындылығы болып табылады, осыған байланысты институционалдық және нарықтық басқарудың бірқатар іс-шараларын өткізу ұсынылған.

Abstract. *The purpose* of the article is to develop recommendations on improving the mechanism of marketing system and formation of channels for promoting agricultural products. *Methods* – analytical, generalization, comparative analysis, economic and statistical, expert survey. *Results* – the problems and prospects of creating a national commodity distribution network (CDN) are considered. The factors influencing the development of CDN are analyzed. The authors state the need to create an organized and regulated wholesale trade in food products based on the effective use and modernization of the existing infrastructure of food market; improving the logistics system of agro-industrial complex; application of digital technologies, which will provide significant economic, social and environmental benefits; increasing the sustainability of all elements of commodity distribution chains of industrial goods – from production to consumption. *Conclusions* – it is shown that active continuous commodity circulation is carried out by increasing investments not only in construction, but also in modernization of infrastructure; comprehensive state support for production and marketing process, increasing the efficiency of interaction between its segments based on formation of more diverse and efficient distribution systems, the shortest supply routes by reducing the number of intermediaries and developing territorial markets; planning and regulation of CDN based on intersystem and interregional links; taking into account the interests of its participants based on creation of a flexible commodity distribution system, built taking into account effective innovative solutions. The author's approach lies in the expediency for the producer and consumer of moving agricultural products through marketing structures, in connection with this, it is proposed to carry out a number of institutional and market management measures.

Аннотация. *Целью* статьи является разработка рекомендаций по вопросам совершенствования механизма системы сбыта и формирования каналов продвижения аграрной продукции. *Методы* – аналитический, обобщения, сравнительного анализа, экономико-статистический, экспертного опроса. *Результаты* – рассмотрены проблемы и перспективы создания национальной товаропроводящей сети (ТПС). Проанализированы факторы, влияющие на развитие ТПС. Авторы констатируют необходимость создания организованной и регулируемой оптовой торговли продуктами питания на основе эффективного использования и модернизации существующей инфраструктуры продовольственного рынка; совершенствования логистической системы агропромышленного комплекса; применения цифровых технологий, что позволит получить существенные экономические, социальные и экологические выгоды; повышения устойчивости всех элементов товаропроводящих цепочек производственных товаров – от производства до потребления. *Выводы* – показано, что активное непрерывное товародвижение осуществляется за счет увеличения инвестиций не только в строительство, но и модернизацию инфраструктуры; комплексной государственной поддержки производственно-сбытового процесса, роста эффективности взаимодействия его сегментов на основе формирования более разнообразных и результативных систем распределения, кратчайших путей поставок посредством сокращения числа посредников и развития территориальных рынков; планирования и регулирования ТПС на основе межсистемных и межрегиональных связей; учета интересов ее участников на основе создания гибкой товаропроводящей системы, построенной с учетом эффективных инновационных решений. Авторский подход заключается в целесообразности для производителя и потребителя перемещения сельхозпродукции через маркетинговые структуры, в связи с этим предлагается проведение ряда мероприятий институционального и рыночного управления.

Түйінді сөздер: агроаық-түлік нарығы, өнімді өткізу, тауар өткізу желісі, азық-түліктің көтерме және бөлшек саудасы, жеткізушілер, тұтынушылар, көлік және логистикалық инфрақұрылым, цифрлық технологиялар, мемлекеттік қолдау.

Key words: agri-food market, product sales, commodity distribution network, wholesale and retail trade in food, suppliers, consumers, transport and logistics infrastructure, digital technologies, government support.

Ключевые слова: агропродовольственный рынок, сбыт продукции, товаропроводящая сеть, оптовая и розничная торговля продовольствием, поставщики, потребители, транспортная и логистическая инфраструктура, цифровые технологии, государственная поддержка.

Кіріспе. Қазіргі жағдайда отандық өндірушілерге азық-түлік өндірісін үлкен көлемде және тиісті сапада дамыту жеткіліксіз, бірақ бұл өнімді ішкі және сыртқы нарықтарда өткізу де маңызды. Әлемдік тәжірибе көрсетіп отырғандай, ауыл шаруашылығы, қайта өңдеу және тамақ өнеркәсібі өнімдерін өткізуді ұйымдастырудың тиімділігін арттыру тауар өткізу желісін (ТӨЖ) дамыту арқылы мүмкін болады [1].

Азық-түлік өнімдері мен оның инфрақұрылымының тиімді ТӨЖ құру өндірушіден тұтынушыға дейін өнімді жеткізу тізбегін оңтайландыруға, тауар шығындарын азайтуға және көп форматты сауда-тарату инфрақұрылымын, отандық тауар өндірушілер үшін қолайлы жағдайлар жасау көзделген ел халқының барлық топтары үшін тауарлардың қолжетімділігін арттыруға мүмкіндік береді [2].

Азық-түлік өнімдерін тарату инфрақұрылымын өткізу және дамыту мәселелері көптеген шетелдік еңбектерде баяндалған [3]. Ауыл шаруашылық өнімдерін сату жүйесін құру [4], логистикадағы тарату құрылымы туралы шешімдерді анықтайтын факторлар және пандемияның азық-түлік нарығына әсері [5] еңбектерде сөз етілген. Азық-түлік өнімдерін және өнімді жеткізу тізбегін жоспарлау, болжау және тарату бойынша әдістемелік және практикалық ұсыныстар қалыпты жағдайда да, пандемия жағдайында да [6] еңбектерде келтірілген.

Әдебиеттерді зерттеу нәтижелері бойынша аграрлық азық-түлік өнімдерінің ТӨЖ жұмысының тиімділігі көптеген факторлардың әсерінен болады деген қорытынды жасауға болады, олардың ішіндегі ең маңыздысы тауар қозғалысын ұйымдастыру деңгейі және оның инфрақұрылымы, олардың жұмыс істеу тетіктері, азық-түлік өнімдерін өткізу жүйесі мен ТӨЖ барлық қатысушыларының өзара іс-қимыл тетіктері болып табылады.

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Бастапқы ақпаратты жинау үшін сауалнама әдісі қолданылды. Сауалнама мен сұхбат жүргізудің негізгі компоненттері келесі субъектілердің өкілдері болды: тауар өндірушілер (фермерлер, ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының өкілдері); сақтау және бөлу жөніндегі кәсіпорындар, көлік ұйымдары, қоймалар, көкөніс қоймалары және т.б.

АӨК және сауда өнімдерін қайта өңдеу және буып-түю жөніндегі кәсіпорындар; сауда және базарлар – бөлшек және көтерме сауда кәсіпорындары; тұтынушылар (халық; мемлекеттік мекемелер; қоғамдық ұйымдар және т.б.). Мәселелердің ішіне

қазіргі жағдайды, проблемаларды, перспективалар мен даму жолдарын бағалау кірді. Екінші көздердегі статистикалық деректерге, ең алдымен, ҚР Ұлттық статистика бюросының деректеріне талдау жүргізілді.

Қазақстанның азық-түлік саласының стратегиялық дамуы орта және ұзақ мерзімді мақсатты болжамдардың кең спектрін қамтиды. Болжаудың кең таралған әдістеріне: сараптамалық болжау, технологиялық болжау, нормативтік болжау, сценарий әдісі жатады. Болжау әдістерін қолданған кезде сандық ақпаратқа артықшылық беріледі. Сандық ақпараттың артықшылығы бар, ол дәл математикалық әдістер мен модельдерді қолдануға және жағдайдың даму тенденцияларын белгілі бір дәлдікпен, сенімді аралықтарды, есептеу кезінде мүмкін болатын қателіктерді және т.б. көрсете отырып анықтауға мүмкіндік береді.

Нәтижелер және оларды талқылау.

Зерттеу барысында ТӨЖ жай-күйі мен проблемалары анықталды.

1. Ауыл шаруашылығы және АӨК инфрақұрылымының материалдық-техникалық базасының (МТБ) төмен жүктелуі және жарақтандырылуы, қамтамасыз етілуі. Қайталама ақпаратты зерделеу көрсеткендей, азық-түлік өнімдерін өндіретін барлық кәсіпорындар шикізаттың жетіспеушілігінен, сұраныстың болмауынан немесе шикізатты жеткізудің біркелкі еместігінен, кәсіпорындардың шикізат көздерінен орналасу қашықтығынан жүктелмеген күйінде қалып отыр [7]. Мысалы, 2020 жылы ет өңдеу кәсіпорындарының орташа жүктемесі – 55%, қайта өңдеу үлесі 14,5% құрады. Ірі сүт өндірушілердің жүктемесі – 67%, астық қабылдау пункттері – 30%, көкөніс қоймалары – 65%.

ҚР Ауыл шаруашылығы министрлігінің деректері бойынша МТБ жабдықталу үлесі біркелкі емес. Ауыл шаруашылық кәсіпорындарының жабдықталу деңгейі жоғары – шамамен 11%. Жабдықталу деңгейі орташа және төмен шаруа қожалықтарының үлесі – 57,4% және 55,0%; жеке қосалқы шаруашылықтардың үлесі – тиісінше 34,5 және 32,1%.

Ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілердің сауалнамасы: өнімді өңдеу және сақтау үшін меншікті МТБ жоқ – 30%; МТБ 54%-ға тозған – 70%; нормативі асып кеткен және күрделі жөндеуді талап ететін МТБ пайдаланады – шамамен 10%; тоңазытқыш жабдығы жоқ – 87,5%.

Өнімді сатуға байланысты мәселелер. Бүгінгі таңда өсімдік шаруашылығының өсірілген өнімін сату мәселесі ең өзекті болып табылады. Негізгі мәселе – ауыл шаруа-

шылық тауар өндірушілерінің көпшілігінде олар өсірген өнімнің нарықта қанша үлесін сатуға болатындығы туралы түсінік жоқ. Қазіргі жағдайда бағаны сатып алушы белгілейді, ал ауыл шаруашылық тауар өндірушісі көбінесе жағдайға әсер ете алмайды. Талдау нәтижелері азық-түліктің көптеген түрлері үшін ТӨЖ элементтері ретінде жабдықтау және тарату республикалық деңгейде де, өңірлік деңгейде де ұйымдастырылмайтынын және жоспарланбайтынын көрсетеді.

Нәтижесінде тапшылық немесе артық өндіріс жиі кездеседі, өңірлерге жеткізілім көлемі тым көп. Әрбір өңір кәсіпкерлердің бастамасына дербес сүйенеді. Нәтижесінде көптеген әлеуметтік маңызы бар арзан тауарлар төмен рентабельділікке байланысты тапшы болып қалуы мүмкін; өңірлердегі көптеген азық-түлік өнімдерінің балансында (болуы, қорлары және т.б.) нақты айқындық жоқ, тауарларды өзара жеткізуде өңіраралық байланыс схемалары реттелмеген. Негізгі азық-түлік тауарларына теңгерім республикалық деңгейде бір жылға ғана жасалады [8].

Ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілер өсірілген өнімді даладан сатуға тырысады, өйткені олардың үлкен көлемді сақтауға және қызметтерге (жалақы, қызметтер және басқалар) тезірек есеп айырысуға мүмкіндігі жоқ.

Сауда желісінде ұзақ мерзімді кезеңге арналған өнімдердің үлкен партияларын сақтау мүмкіндігі жоқ. Фермерлердің ауыл шаруашылық өнімдерін үлкен көлемде ұстау және сақтау мүмкіндігінің болмауы және сауда желілеріне қызығушылықтың болмауы, екінші жағынан, фермерлерге де, сауда желілеріне де белгісіздік пен тәуекелге әкеледі.

Қазіргі уақытта ауыл шаруашылығы өндірушілері үшін бірқатар қиындықтар бар, атап айтқанда: өңірлердегі өсімдік шаруашылығы нарығының жеткіліксіз құрылымдалуы, ұйымдастырылуы өңірдің ауыл шаруашылығы өндірушілері өсірген өнімді сатуға жауапты болатын кейбір ірі біртұтас құрылымның болмауынан көрінеді. Мұндай құрылымды құру ауыл шаруашылығы өндірушілерін сатуға байланысты проблемадан босатып, өндірісті дамытумен ғана айналысуға мүмкіндік береді. Мұндай құрылым әр аймақта тиісті өкілеттіктері мен мамандары бар ірі көтерме-тарату орталықтары (КТО) бола алады.

2. Атап айтқанда, қоймаларды реконструкциялауға және салуға, ауыл шаруашылығы кәсіпорындары мен фермер қожа-

лықтарында қайта өңдеу өндірістерін дамытуға байланысты өзекті қымбат жобаларға жеңілдікпен кредит беру қажеттілігі.

Сарапшылар бұл құрылымды қалыптастыру өңірлердегі ауыл шаруашылығын дамытудың қазіргі кезеңіндегі маңызды міндет деп санайды.

Қазақстанда қалыптасқан жағдайдан шығу үшін сақтау, тарату және сауда үшін КТО құрыла бастады [қараңыз 1]. КТО жұмысының шетелдік тәжірибесін зерттей отырып, біз келесі қорытындыға келдік. КТО-ның кемшілігі мынадай себептер бойынша ол Қазақстандағы ұлттық тауар өткізу желісін (ТӨЖ) толығымен алмастыра алмайтындығында: өнім өндірушілерінің төмен қамтылуы – КТО нақты бір өнім немесе туыстық өнім тобы үшін құрылған өндірістік-өткізу тізбегіне қызмет көрсетеді.

Шағын ұжымдық шаруашылықтар мен фермерлердің КТО-ға қатысуға және өзара әрекеттесуге мүмкіндігі жоқ деген қауіп бар; КТО шағын ауыл шаруашылығы өндірушілері мен КТО арасындағы келіспеушіліктер мен кедергілерге байланысты тауар өткізуші желілердегі барлық тауар ағындарын үйлестіруді, реттеуді және оңтайландыруды толық қамтамасыз ете алмайды.

Өндіріспен байланысты емес КТО көптеген бұзушылықтарға әкелуі және қауіпсіздік стандарттарына сәйкес келмейтін сапасыз өнімдерге жол беруі мүмкін; республикалық тауар өткізу желісіне қатысушылар арасындағы КТО-дағы материалдық ағындарды басқару итеру (шығару) қағидаты бойынша жүзеге асырылады, ол көптеген факторларды, көптеген қорлардың болуын, сұраныс өзгерген кезде басқарудағы қайта құрудың күрделілігін ескерумен байланысты елеулі кемшіліктерге ие.

3. Жеткізушілер мен тұтынушылардың өзара іс-қимылын жақсарту мәселелерінде сауалнамаға қатысқан сарапшылар өндірістік-өткізу бірлестіктерін құру туралы ұсынысты атап өтті; жабдықтау-өткізу кооперативтері желісін дамыту; шаруашылықтардың шағын нысандарын мемлекеттік қолдау; баға белгілеуді бақылау; жергілікті өндірушілерге өнімді сауда желілері мен дүкендерге жылжытуға көмектесу.

Атап айтқанда, облыстық ауыл шаруашылығы басқармалары өкілдерінің пікірінше, әртүрлі ауыл шаруашылығы өнімдерін өндірушілермен жұмыс істейтін сауда желілерін көтермелеу; өңірлік өндірушілердің өнімдерін қалаға, ірі дүкендерге жылжыту қажеттігі көрсетілген.

Кооперативтер мен ауыл шаруашылығы өнімдерін қайта өңдеуші кәсіпорындар-

дың өкілдері сатып алу қызметінің тиімділігін арттыру және өткізуді оңтайландыру үшін мынадай шараларды ұсынды: баға белгілеуді мемлекеттік реттеу; өңірлік ауыл шаруашылығы өндірушілері өнімдерінің ірі дүкендерге қолжетімділігі; жергілікті өндірушілердің өнім өндірісін ұлғайту үшін жағдайлар жасау; өндірілетін өнімнің сапасын жақсарту жөнінде шаралар қабылдау; өндірушілер мен сатушылар үшін бюджеттерден субсидиялар және т.б. [9].

Барлық респонденттердің жауаптарын қорытындылай келе, қазіргі уақытта ауыл шаруашылығы өнімдерін сату үш негізгі бағыт бойынша көтерме буын арқылы жүзеге асырылатынын анықтадық:

- сатылатын өнімге меншік құқығымен көтерме сауданың мамандандырылған сатып алу-өткізу кәсіпорындары.

Оларға ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерден, сервистік-дайындау орталықтарының ауыл шаруашылығы кооперативтерінен, дайындаушы ұйымдардан және (немесе) қайта өңдеу кәсіпорындарынан өнім сатып алуды жүзеге асыратын көтерме-тарату кәсіпорындары (КТК) жатады; иесі (консигнант) өнімді КТК қоймасына беретін консигнация шартын жасасу. Бұл ретте өнім оны өткізу сәтіне дейін консигнанттың меншігі болып қалады.

ҚР көтерме азық-түлік нарығындағы ауыл шаруашылығы өнімі, шикізаты мен азық-түлік көлемінің едәуір бөлігі бүгінде осы нұсқа бойынша немесе сатып алынатын және өткізілетін өнімге меншік құқығымен көтерме сауданың мамандандырылған сатып алу-өткізу кәсіпорындары арқылы сатылады. Мұндай құрылымдарға көтерме сатып алу-сату базалары, тоңазытқыштар, қоймалар, элеваторлар және басқалар жатады. Осы құрылымдар арқылы қазіргі уақытта ҚР-да ауыл шаруашылығы өнімі, шикізат және азық-түлік көлемінің 30-дан 40%-на дейін сатылады.

Көтерме сауданы ұйымдастыру үшін тауарлардың негізгі жеткізушілері өндіруші ұйымдар, көтерме және көтерме-делдалдық ұйымдар болып табылады – олардан сатып алынған тауарлардың жалпы көлемінің 90%-нан астамы сатып алынады.

Тауарлардың негізгі сатып алушылары – өндіруші ұйымдар, көтерме және көтерме-делдалдық ұйымдар – олар тауарлардың үштен екісін сатады. Тексерілген көтерме сауда ұйымдары басшыларының бағалауы бойынша сатылатын өнімнің негізгі түрлері орта есеппен 2 рет қайта сатылады.

Бұл опцияның негізгі кемшіліктеріне жеткілікті бәсекелестіктің болмауы, көтерме

сауданы монополиялау және сатылатын өнімнің бағасын көтеру мүмкіндігі жатады. Осыған байланысты, бұл опция сақтау, сақтау және тиеу-түсіру жұмыстарына байланысты жоғары шығындармен сипатталады;

- өз қызметінде сатылатын өнімге меншік құқығын пайдаланбайтын көтерме-делдалдық құрылымдар. Оларға әртүрлі делдалдар (сату агенттері, брокерлер және т.б.) кіреді.

Бүгінгі таңда азық-түлік тауарларының едәуір үлкен көлемі көтерме және делдалдық құрылымдар арқылы сатылады, олар сатушы-кәсіпорынның (агенттердің) атынан да, тапсырмасы бойынша да, көтерме және бөлшек сауда кәсіпорындарының (брокерлердің) тапсырмасы бойынша да жұмыс істейді. Қазіргі уақытта мұндай құрылымдар арқылы азық-түлік тауарларының шамамен 20-30% сатылады.

Бұл жағдайда көтерме азық-түлік нарығында экономикалық қатынастарды қалыптастырудағы негізгі кемшіліктердің бірі – бәсекелестіктің жеткіліксіздігіне және сұраныс пен ұсыныс туралы нарықтық ақпараттың болмауына байланысты ауыл шаруашылығы өнімі, шикізат және азық-түлік айналымы саласындағы жоғары шығындар;

- өнімнің көтерме айналымын ұйымдастыруда нарық қатысушыларына қызмет көрсететін көтерме сауда ұйымдастырушылары арқылы өнімді сату. Бұл мамандандырылған және әмбебап нарықтар мен көтерме сауда кәсіпорындары. Бұл құрылымдарға көтерме азық-түлік базарлары, тарату орталықтары, КТО, тауар биржалары, жәрмеңкелер, аукциондар, сауда үйлері және т.б. Осы құрылымдар сататын өнімнің үлесі Қазақстанның көтерме азық-түлік нарығында сатылатын жалпы көлемінің 30-50%-ын құрайды, ал нарықтық экономикасы бар елдерде осы нұсқа бойынша азық-түліктің шамамен 80-95%-ы сатылады.

Пандемиядан туындаған азық-түлік тізбегіндегі жаппай іркілістер өнімді таратудың тұрақты жүйелерін құру қажет екенін көрсетеді. Әсіресе ұзақ және кешенді тауар өткізгіш тізбектерге, ең алдымен тез бұзылатын дақылдарды, сондай-ақ ерекше сұранысқа ие дақылдарды жеткізу тізбектеріне үлкен зиян келтірілді [10].

Қазіргі жағдайда жеткізу тізбегінің ұзындығын азайту арқылы азық-түлік жүйелерінің тұрақтылығын арттыруға көмектесетін жергілікті және аймақтық нарықтарды дамытуға қызығушылық артып келеді.

Азық-түлік тауарлары ағындарының қозғалысын үйлестірудің және оңтайландырудың болмауы, тауар қозғалысының

барлық кезеңдеріндегі логистикалық шығындарды есепке алудың жеткіліксіздігі, көлік шығындарын азайту мақсатында бір тасымалдау процесінде бірнеше жеткізушілердің жеткізілімдерін шоғырландырудың болмауы, ағындарды басқарудың ақпараттық жүйесі делдалдардың үлкен санына әкеледі.

Өндіруші мен сауда желісі арасындағы азық-түлік тауарларына сауда үстемесі шамамен 50% құрайды. Сондай-ақ азық-түлік

тауарлары бағасының құбылмалылығы сақталады. Мысалы, жеміс-көкөніс өнімдерінің баға индексі жыл ішінде 300%-ға дейін өзгеруі мүмкін;

• сауда мәселелері. Логистикалық тізбектегі әлсіз буын – сауда. Жалпы сауда құрылымында 2020 жылы көтерме сауда 67,8%, бөлшек сауда 32,2% құрады. Көтерме сауда көлемінің шамамен 72,8%-ы шағын көтерме кәсіпорындарға тиесілі (2019 жылы – 79,2%) (кесте).

Кесте - ҚР кәсіпорнының мөлшері бойынша сауда үлесі, %-бен (2017-2022 жж.)

Кәсіпорын көлемі	Бөлшек сауда						Көтерме сауда					
	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Шағын	69,8	69,1	68,1	64,6	63,2	61,9	79,3	78	79,2	72,8	73,1	73,5
Орта	11,4	9,1	9,6	11,5	10,8	11,0	17,6	18,3	16,9	23,2	22,8	22,6
Ірі	18,8	21,8	22,3	23,9	26,0	27,1	3,1	3,7	3,9	4,0	4,1	3,9

Ескерту: автормен [11] әдебиет негізінде құрастырылған

Сауда құрылымында шағын кәсіпорындар жетекші орынға ие. Алайда, соңғы 5 жылдағы (2016-2020жж.) талдау бөлшек саудадағы шағын кәсіпорындардың үлесі 70,2%-дан 64,6%-ға дейін, көтерме саудада – 80,2%-дан 72,8%-ға дейін төмендегенін, ал керісінше, көтерме саудадағы орта және ірі кәсіпорындардың үлесі тиісінше 16,8%-дан 23,2%-ға дейін және көтерме саудада 3,0-ден 4,0%-ға дейін артқанын көрсетті.

Сауда құрылымындағы шағын бизнес үлесінің төмендеу тенденциясы оларды орта және ірі сауда кәсіпорындары немесе сауда желілері ығыстырғанын көрсетеді. Яғни, Қазақстанда дәстүрлі сауда біртіндеп ығыстырылып, оның орнына әлемнің дамыған елдеріндегідей сауда желілері келеді.

Өңірлердің шектеулі санында өндірістің басым шоғырлануы ауыл шаруашылығы үшін ғана емес, жалпы агроөнеркәсіптік сала мен сауда үшін де қаралады.

Алматы қаласында 38,2% көтерме және 29,2% бөлшек сауда шоғырланған, Астана қаласында тиісінше – 15,7% және 11,6%. Көтерме саудадағы үлестің 10%-ға жуығы Қарағанды және Атырау облыстарында, бөлшек сауданың 9,2%-ы Шығыс Қазақстан облысында. Миллион тұрғыны бар үш қаладағы көтерме сауда көлемі Қазақстанның басқа өңірлерімен салыстырғанда 3,2 есе жоғары.

Ұлттық статистика бюросының деректері бойынша, 2021 жылы Қазақстанда 761 көтерме-бөлшек сауда базары жұмыс істеді, онда 184,5 мың сауда орны орналастырылды. Әмбебап нарықтар басым (66%), азық-түлік нарықтарының үлесі 3,7%-дан,

ауыл шаруашылығы кооперативтерінің үлесі 1,1%-дан аспайды [қараңыз 11]. Елдегі көтерме нарықтардың 60%-нан астамы жаңартылмаған нарықтар. Негізгі проблема нарықтарды жаңғыртуға талап етілетін кредиттік қаражаттың тапшылығы мен қымбаттығы болып табылады.

Біз жүргізген сауалнама шағын кәсіпорындардың 65,5%-ы өз өнімдерін жергілікті маңызы бар және облыстық деңгейдегі нарыққа жеткізуді жүзеге асыратынын көрсетті. Республикалық деңгейдегі нарыққа негізінен логистиканы ұйымдастыру үшін жеткілікті өндірістік және қаржылық ресурстары бар ірі кәсіпорындардың өнімдері жеткізіледі (шамамен 7%). Сақтау және қайта өңдеу инфрақұрылымының болмауына байланысты респонденттердің 37,5%-дан астамы негізгі өнім жинаудан немесе союдан кейін бірден сатылатынын атап өтті. Респонденттердің 69,2%-дан астамында өнімді сақтайтын жеке қоймалар бар, ал кәсіпорындардың 15,4%-ы қоймаларды шарт негізінде жалға алады.

Көтерме сауда азық-түлік нарығы инфрақұрылымының маңызды элементі бола отырып, тиімсіз дамуда. Көтерме сауда кәсіпорындарының саны жыл сайын артып келе жатқанына қарамастан, олармен қамтамасыз ету деңгейі әлі де өте төмен, өйткені сандық өсу негізінен шағын көтерме және делдалдық құрылымдардың өсуіне байланысты. Бүгінде Қазақстанда көтерме сауда кәсіпорындарымен қамтамасыз ету АҚШ, Жапония және Еуроодақ елдеріне қарағанда бірнеше есе төмен;

• тауар өндірушілер мен бөлшек сауда арасында делдалдардың болуымен проблемалар. Тауар өндірушілер мен азық-түлік тауарларының бөлшек саудасы арасында делдалдардың көп саны байқалады, бұл соңғы тауардың бағасын арттырады.

Қазақстандық ауыл шаруашылығы өндірушілерінің ұсақ тауарлы өндіріс болып табылуының нәтижесінде ауыл шаруашылығы өнімдерін жеткізудің тиімді процесін жолға қою өнімнің жеткілікті саны мен қажетті сапасын өндіру мүмкіндігінің болмауына байланысты мүмкін емес.

Ауыл шаруашылығының шағын кәсіпорындары мен жеке қосалқы шаруашылықтарының бытыраңқылығы олардың жинау, өңдеу, тасымалдау, сақтау мәселелерінде кооперациясының болмауына байланысты өнімді өткізу нарығына жеткізу мүмкіндігі жоқ. Сондықтан ол негізінен делдалдарға сатылады, сақтау инфрақұрылымының болмауына байланысты өнімнің бір бөлігі нашарлайды.

Қазіргі уақытта Қазақстанның агроазық-түлік нарығындағы делдалдық құрылымдардың және оның жекелеген азық-түлік сегменттерінің маңызы айтарлықтай өзгеріп отырады, бірақ ұлғаю үрдісіне ие. Жаңа сауда нысандары құрылуда: сауда кешендері мен үйлер, бөлшек сауда бірлестіктері, сауда дүкендерінің желісі, ірі агрохолдингер мен корпорацияларды құра отырып, сауда саласы қайта өңдеумен бірігеді.

Қазіргі уақытта агроазық-түлік өнімдерін сатудың дәстүрлі нарықтық арналары азық түлік тізбегінің әртүрлі деңгейлері арасындағы тауар қозғалысында салыстырмалы түрде үлкен үлес салмағын алуды жалғастыруда;

• көлік және логистикалық инфрақұрылым. АӨК өнімдері мен тамақ өнеркәсібін тиімді өткізуді тежейтін факторлардың бірі – логистиканың нашар дамуы және логистикалық қызмет көрсетудің төмен сапасы, жолдардың, әсіресе ауылдық жерлерде сапасының төмендігі.

Сауалнама көрсеткендей, көлік кәсіпорындарының 70%-нан астамы жол сапасының нашарлығына байланысты жылдам жеткізуді (әсіресе тез бұзылатын өнім) қамтамасыз ете алмайды; бақылау мен сараптамаға байланысты кедергілер: рұқсат құжаттарын алу, логистикалық қызметтердің жоғары құны және т.б.

Ауылдық жерлерде сапалы жолдардың жоқтығын респонденттердің 75,0%-ы атап өтті, бұл азық-түлікті тасымалдауды қиындатады және баяулатады, қалдықтардың

пайда болуына және олардың бүлінуіне әкеледі.

Фермерлердің 64%-ы сапалы қоймалар мен азық-түлік сақтау жабдықтарының, әсіресе тез бұзылатын заттардың жоқтығын көрсетті; фермерлердің 78%-ы азық-түлік пен тамақ қалдықтарының қауіпсіздігі мәселелеріне назар аударды;

• өнімді өткізу жүйесін цифрландыру. Цифрландыру – бұл инновациялық технологияларды дамыту және енгізу ғана емес, сонымен қатар бизнес-процестерді түбегейлі өзгерту, жеткізілім тізбегінің контрагенттерімен өзара іс-қимылдың жаңа деңгейіне көшу, бизнестің жұмыс істеуінің түбегейлі жаңа жүйесін құру [12].

Азық-түлік пен саудадағы өндірістік-өткізу тізбектерінде бизнес-процестерді және цифрлық технологияларды (маркетплейстер, смарт-келісімшарттар, блокчейн технологиясы, цифрлық платформалар және т.б.) цифрландыруды қолданудың негізгі артықшылықтары шығындарды азайту, тауар қозғалысын бақылаудың ашықтығын арттыру, сауда мен өнеркәсіптің тиімділігін арттыру болып табылады.

Тұтыну тауарларының онлайн саудасымен салыстырғанда, ауыл шаруашылығында электрондық сауда платформаларын пайдалану әлі бастапқы сатысында. Қазір фермерлерді үй шаруашылықтарымен немесе мейрамханалармен байланыстыратын немесе көптеген шағын фермерлердің өнімдерін біріктіру және оны тиімдірек қайта сату үшін жаңа көтерме және делдалдық механизмдерді пайдалануға мүмкіндік беретін әртүрлі электрондық сауда платформалары бар [13].

Ауыл шаруашылығы мен электрондық саудада цифрландыруды одан әрі дамытуға интернет байланысының қолжетімсіздігі не әлсіз дамуы, сондай-ақ жергілікті жерлерде білімді тарату жүйелерінің және цифрлық құралдарды меңгерген мамандардың болмауы кедергі келтіреді [14].

Проблемаларды шешу үшін сауда және инфрақұрылымдық объектілермен, маркетингтік кәсіпорындармен ауыл шаруашылығы өнімдерін өндірушілердің өздерінің электрондық интеграцияланған алаңдарын құруды ынталандыру қажет. Цифрлық құралдарды меңгеруді оқыту және цифрлық сауаттылықты арттыру бойынша білімді тарату және мамандар даярлау жүйесін құру [15];

• азық-түлік ортасы және тұтынушылардың қажеттіліктері. Респонденттердің барлығы дерлік тұтынушыларға зиян келтірмейтін сапалы азық-түлік өнімдерін өн-

діру және сату қажеттілігін қолдады. Респонденттердің 67%-дан астамы пайдалы тамақ санатына жататын азық-түлік өндірісін ынталандыру үшін сапалы ауыл шаруашылығы өнімдерін өндірумен айналысатын кәсіпорындардың шығындарын субсидиялау қажет екенін атап өтті.

Бірқатар респонденттер (48%) салауатты тамақтану өндірісін қолдау үшін бағаны көтеру және химиялық қоспалар мен стимуляторлары бар өнімдерді өндірушілер мен жеткізушілерге қосымша салықтар енгізу түріндегі шектеу шараларын іске асыру қажет деп айтылды. Осылайша, респонденттердің 56,1%-ы зиянды тағамға қосымша салық енгізуді қолдады [16].

Бүгінгі таңда Қазақстанда төлемге қабілетті сұраныстың азайып бара жатқанын айтуға болады. Сондықтан бөлшек сауда сұраныс құрылымындағы өзгерістерге бәсекелесіп, бейімделе отырып, нарықтық әдістермен кедей сатып алушының назарын аудару және қалауын қанағаттандыру үшін күресуі керек. Өнім құны мәселесі бірінші орынға шығады. Тиісінше, тұтынушы ең төменгі құны бар ұсыныстарға ауысады. Бүгінгі таңда мұндай мүмкіндікті ірі сауда кәсіпорындары ұсына алады, олар өздерінің құрылымында жеке қоймалары, көлік құралдары бар, тауарларды бөлудің өзіндік желісін құра алады, осылайша түпкілікті сату бағасын едәуір төмендетеді.

Өңірлік бөліністе өнімді өткізу жүйесін, Республикалық тауар өткізу желісі инфрақұрылымының сандық және сапалық параметрлерін талдау АӨК, сауда, көлік және логистика өнімдері мен инфрақұрылымын өткізудің негізгі проблемаларын анықтады:

- көптеген делдалдардың қатысуымен ұзақ тарату арналары, сақтау, тасымалдау, тарату және сауда үшін сапалы инфрақұрылымның болмауы түпкілікті өнімнің бәсекеге қабілеттілігінің төмендеуіне және қоршаған ортаға үлкен шығындар мен әсерге әкеледі;

- негізгі проблемалар – инфрақұрылымның тозуы мен тапшылығы, орналас-тырудың біркелкі еместігі және дамудың стихиялылығы, үйлестірудің болмауы және тауар қозғалысына қатысушылардың интеграциялануының төмен деңгейі;

- нарықтың әлсіз құрылымдалуы: азық-түлік мәмілелерін шоғырландыратын және қызмет көрсететін көтерме компаниялардың жетіспеушілігі; мамандандырылған ұлттық логистикалық операторлардың жетіспеушілігі; нарыққа қатысушылар арасында болжамды қатынастардың болмауы;

- қалыптаспаған мемлекеттік саясат: баға белгілеу жүйесінің болмауы, бағаны реттеудің бейресми әрекеттерін пайдалану; ішкі азық-түлік көмегін қоса алғанда, азық-түлікке мемлекеттік тапсырыс тұжырымдалмаған; азық-түлік үшін өнеркәсіптік тауарлармен бірдей сатып алу тетіктерін пайдалану.

Осы және басқа да аталған проблемалар «сұр делдалдары» бар ұзақ және мөлдір емес тауар өткізгіш желілерге әкеледі, олар тауарды жоғары сапалы және қолжетімді бағамен түпкілікті тұтынушыға жеткізуге мүмкіндік бермейді.

Тауар таратуды ұйымдастыру саласында жинақталған проблемаларды шешу үшін мынадай бірінші кезектегі іс-шараларды жүзеге асыру қажет:

- азық-түлік нарығының қолданыстағы инфрақұрылымын тиімді пайдалану және жаңғырту негізінде азық-түлік өнімдерінің көтерме саудасының ұйымдастырылған және реттелетін арналарын қалыптастыру;

- АӨК өнімдерін өткізу мен сауданың логистикалық жүйесін құру қажетті құқықтық, ұйымдастырушылық, экономикалық, инфрақұрылымды және экономикалық қызмет нарығына қатысушыларға ауыл шаруашылығы өнімдері мен азық-түлікті тарату процесінде қажетті қызметтерді алуға мүмкіндік беретін өзге де жағдайларды жасауды және тұрақты дамытуды талап етеді.

Мемлекет үшін негізгі пайда ауыл шаруашылығы өнімдерінің бағасын тұрақтандыру; ауыл шаруашылығы өнімдерінің ағындарын есепке алу мен болжаудың бірыңғай ақпараттық жүйесін құру; ауыл шаруашылығы өнімдерін өңіраралық тиімді қайта бөлу; отандық импорттық ауыл шаруашылығы өнімдерін алмастыру; ауыл шаруашылығы өндірушілерін мемлекеттік қолдау шараларының тиімділігін арттыру; азық-түлік өнімдерін сақтау мен өңдеудің ұлттық технологияларын құру, салық аударымдарының өсуі; ауылдық жерлердің тұрақты дамуы болып табылады;

- агроазық-түлік нарықтарында цифрлық технологияларды қолдану айтарлықтай экономикалық, әлеуметтік және экологиялық пайда әкелуі мүмкін.

ТӨЖ цифрландыру (өндіріс, логистика, сауда және жеткізу тізбегін басқару) АӨК шаруашылық жүргізу және сауда субъектілерінің жұмыс істеу тиімділігін арттырудың және бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етудің перспективалық бағыты ретінде әрекет етеді. Нарықтағы артықшылықты арттыру үшін компаниялар компанияның бүкіл бизнес-процесін белсенді цифрландыруды жүргізіп, тауар қозғалысының қатысушыла-

рымен интеграциялануы керек. Шетелдік тәжірибеге сүйене отырып, бұған мемлекеттік қолдау, бизнесті салықтық әлсірету арқылы қол жеткізуге болады;

■ тарату жүйесін талдау COVID-19 пандемиясы келесі ұсыныстардың қажеттілігін көрсетеді:

а) өндірістен бастап тұтынуға дейінгі барлық кезеңдерде азық-түлік тізбегінің барлық аспектілерінде тұрақтылықты арттыру.

Мысалы, Үкімет ауыл шаруашылығына мемлекеттік қолдауды (инвестиция, субсидия) тек таза экологиялық өнім өндіретін шаруашылықтар ғана жасауы керек. Бұл ретте, «жасыл технологияның» тиісті стандарттары бойынша өсірілген өнімдерге мүмкіндігінше салықты азайту қажет.

Өнімнің жоғары стандарттарын сақтамайтын өндірушілер пайдаға салынатын салықты көбейтуі керек. Бұл өнімнің сапасы мен қауіпсіздігін автоматтандырылған бақылаудың жаңа тетігін қалыптастыруды және осы өндірушілердің деректерін салық органына аударуды талап етеді;

ә) азық-түлік саясаты, оның ішінде өндірістік-сату жүйесі жүйеаралық байланыстарды ескере отырып құрылуы керек, мысалы, азық-түлік, экологиялық және экономикалық жүйелер арқылы жеке көп бағытты мақсаттарға қол жеткізудің орнына олардан оң синергетикалық әсер алу үшін.

Іс жүзінде Үкіметте жекелеген ауыл шаруашылығы тауар өндірушілеріне қатысты түрлі субсидиялар мен жеңілдікті несие-леу түрінде мемлекеттік қолдау көрсетіледі.

Біздің ойымызша, мүмкіндігінше мемлекеттік қолдауды өндірістік-өткізу тізбегінің барлық кезеңдерінде кешенді түрде жасау қажет. Іс жүзінде бұл ауыл шаруашылық тауар өндірушілерінен, қайта өңдеушілерден, сақтау және тарату, сауда субъектілерінен бастап тұрақты және ұзақ мерзімді өндірістік-сату тізбектері бар ұйымдарды экономикалық ынталандыруды білдіреді. Өткізу нарығы мен мемлекеттік қолдау үшін өндірістік-өткізу тізбектері арасындағы бәсекелестік өнім бағасын төмендетуге және өнім сапасын арттыруға мүмкіндік береді;

б) әртүрлі тәсілдерге негізделген және өңірлердің ерекшеліктері мен елдегі жағдайды (эпидемиологиялық жағдай) ескере отырып әзірленген икемді азық-түлік саясаты мен икемді тауар өткізу жүйесі қажет.

Осы мәселелерді шешу үшін келесі нақты әрекеттер ұсынылады:

– өңірлік, ұлттық және жергілікті деңгейлерде аумақтық нарықтардың инфрақұрылымын дамытуға қаражат салу;

– ресми азық-түлік бөлшек сауда кәсіпорындары шағын өндірушілер мен ауыл жәрмеңкелері мен көше сатушылары сияқты табысы төмен тұтынушылар арасындағы байланыс нүктелері болып табылатын бейресми нарықтарға негізсіз артықшылық беретін саясатты жан-жақты қайта қарау;

– ұлттық, өңірлік және жаһандық өндірістік-өткізу тізбектеріне қатысу үшін ауыл шаруашылығы өндірушілерінің шағын және орта агроазық-түлік кәсіпорындарының мүмкіндіктерін кеңейту мақсатында неғұрлым қатаң реттеу нормаларын, оның ішінде бәсекелестік саласындағы саясатты қабылдау туралы мәселені қарау.

Қорытынды. Осылайша, агроазық-түлік өнімдерін өткізу жүйесін талдау негізінде мынадай қорытындылар жасалды.

1. Тауарларды тарату арналарын оңтайлы жүктеуге, шығындарды азайтуға, делдалдар санын азайтуға, қызмет көрсету сапасы мен өнімнің қауіпсіздігін арттыруға көмектесетін тауар өткізу желісіне одан әрі интеграциялай отырып, өндірістік-өткізу тізбегі мен өркениетті сауданы қалыптастыру және дамыту қажет.

2. Барлық қатысушылардың келісілген және үйлестірілген өзара іс-қимылы және өндірістік-өткізу тізбегінің жалпы мақсаты сапалы және қауіпсіз өнім шығаруға қызығушылық таныту.

3. Азық-түлік тауар өткізгіш тізбектердің үздіксіз жұмыс істеуін үйлестіру және қамтамасыз ету және негізгі азық-түлік тауарларын жеткізу.

4. Өндірістен бастап тұтынуға дейінгі барлық кезеңдерде (инфрақұрылым, қойма үй-жайлары, қаржы ресурстары, салықтарды төмендету, «Жасыл дәліздер») тауар өткізгіш азық-түлік тізбектерінің тұрақтылығын арттыру.

5. Пандемия жағдайында әртүрлі және өміршең тарату жүйелерін қалыптастыру, оның ішінде қысқа тауар өткізгіш тізбектер (жеткізу тізбегінің ұзындығын азайту арқылы) және аумақтық нарықтарды дамыту (дамушы елдерде олар азық-түліктің негізгі бөлігін сатады).

6. Жергілікті нарықтардың жұмысын қолдай алатын шағын және орта бизнес үшін арнайы әзірленген инновациялық бизнес-процестерді және цифрлық электрондық сауда платформаларын пайдалану жеткізу тізбегінің бұзылуына тезірек жауап береді.

Қаржыландыру көзі. Бұл зерттеуді Қазақстан Республикасы ғылым және жоғары білім Министрлігінің ғылым Комитеті қаржыландырды (грант № AP08856331).

Әдебиеттер тізімі

- [1] Государственная программа развития торговли Республики Казахстан на 2021-2025 годы [Электронный ресурс].-2021.-URL: <https://www.trade-help.com/torgovie-tehnologii/gpkz.html> (дата обращения: 30.06.2021).
- [2] Аварский, Н.Д. Теория и методология инфраструктуры товародвижения на агропродовольственном рынке / Н.Д. Аварский, Н.А. Пролыгина // АПК: экономика, управление.- 2015.-№ 10. - С.73-79.
- [3] Нуралиев, С.У. Торгово-экономическая политика и проблемы импортозамещения на продовольственном рынке / С.У. Нуралиев //Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий.- 2018.- № 1.- С. 2-5.
- [4] Полунина, Н.Ю. Выявление перспективных направлений развития инфраструктуры агропродовольственного рынка / Н.Ю.Полунина, Е.А.Попова //Российское предпринимательство.-2018.-№ 4.- С. 1035-1048.
- [5] Ильина, З.М. Формирование эффективной системы сбыта сельскохозяйственной продукции /З.М. Ильина.– Минск: Институт системных исследований в АПК НАН Беларуси, 2013. – 185 с.
- [6] Alexander, T.C. Factors determining distribution structure decisions in logistics: a literature review and research agenda/ T.C Alexander // Transport Reviews. -2018. - N.39 (1). - P.243-260.
- [7] Ivanov, D. Predicting the impacts of epidemic outbreaks on global supply chains: A simulation-based analysis on the coronavirus outbreak (COVID-19/SARS-CoV-2) case/ D. Ivanov // Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review.-2020.-Vol.136.- P. 1-14.
- [8] Day-Farnsworth, L. Satiating the Demand: Planning for Alternative Models of Regional Food Distribution / L.Day-Farnsworth, L.A. Morales // Journal of Agriculture, Food Systems, and Community Development. - 2011. – N.2 (1). - P. 227–247.
- [9] Киреенко, Н.В. Система сбыта продукции сельского хозяйства и перерабатывающих отраслей: зарубежный опыт // Проблемы экономики. Минск: Институт системных исследований в АПК НАН Беларуси.- 2011. - № 2 (13). - С. 116-129.
- [10] Hobbs, J.E. Food supply chains during the COVID-19 pandemic/ J.E. Hobbs// Canadian Journal of Agricultural economics. - 2020. - Vol.68. - N.2. - P.171-176.
- [11] Статистика внутренней торговли Республики Казахстан [Электронный ресурс].- 2020.- URL:<https://www.stat.gov.kz/official/industry/17/statistic/7> (дата обращения: 19.09.2021).
- [12] Бордунов, И.В. Цифровизация в управлении цепями поставок /И.В. Бордунов // Экономика: вчера, сегодня, завтра. - 2020.- Т.10.- № 6А. - С. 177-184.

- [13] Binkley, J.K. Nutrition and Food Choice: Home vs. Restaurants / J.K. Binkley // *Journal of Consumer Affairs*. -2019. - Vol.53. - N.3. - P.1146–1166.
- [14] Balkibayeva, A. Development of digital technologies for agribusiness / A.Balkibayeva // *Journal of Economic Research & Business Administration*. - 2021.-Vol.135.–N.1.-P.103-114
- [15] Сыздыкбаева Н.Б. Пути достижения устойчивости системы продовольственного обеспечения / Н.Б. Сыздыкбаева // *Проблемы агрорынка*. - 2021.-№4. - С.208-218.
- [16] Акимбекова, Г.У. Современное состояние и потенциал развития сферы хранения и переработки плодовоовощной продукции в Республике Казахстан / Г.У. Акимбекова, А.С. Сапаров, Б. Баймуханов, У.Р. Каскабаев // *Проблемы агрорынка*.-2018.-№4.-С.125-132.

References

- [1] Gosudarstvennaja programma razvitiya trgovli Respubliki Kazahstan na 2021-2025 gody [State program for the development of trade of the Republic of Kazakhstan for 2021-2025] (2020). Available at: <https://trade-help.com/torgovie-tehnologii/gpkz.html> (date of access: 30.06.2021) [in Russian].
- [2] Avarskij, N.D., Prolygina, N.A. (2015). Teorija i metodologija infrastruktury tovarodvizenija na agroproduovol'stvennom rynke [Theory and Methodology of Infrastructure of Goods Movement in the Agro-Food Market] *APK: Jekonomika, upravlenie - AIK: Economics, management*, 10, 73-79 [in Russian].
- [3] Nuraliev, S.U. (2018). Torgovo-jekonomiceskaja politika i problemy importozameshhenija na produovol'stvennom rynke [Trade and economic policy and problems of import substitution in the food market] *Jekonomika sel'skohoz'jajstvennyh i pererabatyvajushhih predpriyatij - Economics of agricultural and processing enterprises*, 1, 2-5 [in Russian].
- [4] Polunina, N.Ju., Popova, E.A. (2018). Vyjavlenie perspektivnyh napravlenij razvitiya infrastruktury agroproduovol'stvennogo rynka [Identification of promising areas for the development of the infrastructure of the agri-food market]. *Rossijskoe predprinimatel'stvo – Russian entrepreneurship*, 4, 1035-1048 [in Russian].
- [5] Il'ina, Z.M. (2013). *Formirovanie jefektivnoj sistemy sbyta sel'skohoz'jajstvennoj produkcii* [Formation of an effective marketing system for agricultural products]. Mn: Institut sistemnyh issledovanij v APK NAN Belarusi, 185 [in Russian].
- [6] Alexander, T.C. Onstein, Lóránt A. Tavasszy & Dick A. van Damme (2018). Factors determining distribution structure decisions in logistics: a literature review and research agenda. *Transport Reviews*. 39 (1). 243-260.
- [7] Ivanov, D. (2020). Predicting the impacts of epidemic outbreaks on global supply chains: A simulation-based analysis on the coronavirus

outbreak (COVID-19/SARS-CoV-2) case. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 136, 1-14.

[8] Day-Farnsworth, L. & Morales, A. (2011). Satiating the Demand: Planning for Alternative Models of Regional Food Distribution. *Journal of Agriculture, Food Systems, and Community Development*, 2 (1), 227–247.

[9] Kireenko, N.V. (2011). Sistema sbyta produktsii sel'skogo hozjajstva i pererabatyvashchih otraslej: zarubezhnyj opyt // Sb. nauch. tr. "Problemy jekonomiki" [Sales system for agricultural products and processing industries: foreign experience]. *Mn.: Institut sistemnyh isledovanij v APK NAN Belarusi, Problems of the economy - Minsk: Institute for System Research in the Agroindustrial Complex of the National Academy of Sciences of Belarus*, 2 (13), 116-129 [in Russian].

[10] Hobbs, J.E. (2020). Food supply chains during the COVID-19 pandemic. *Canadian journal of Agricultural economics*, 68(2). 171-176.

[11] Internal trade statistics of the Republic of Kazakhstan (2020). Available at: <https://stat.gov.kz/official/industry/17/statistic/7> (date of access: 19.09.2021).

[12] Bordunov, I.V. (2020). Cifrovizacija v upravlenii cepjami postavok [Digitalization in supply chain management]. *Jekonomika: vchera, segodnja, zavtra - Economics: yesterday, today, tomorrow*, 10 (6A), 177-184 [in Russian].

[13] Binkley, J.K. (2019). Nutrition and Food Choice: Home vs. Restaurants. *Journal of Consumer Affairs*. 53(3). 1146–1166.

[14] Balkibayeva, A. et al. (2021). Development of digital technologies for agribusiness. *Journal of Economic Research & Business Administration*, 135(1), 103-114.

[15] Syzdykbaeva, N.B. (2021). Puti dostizhenija ustojchivosti sistemy prodovol'stvennogo obespechenija [Ways to achieve food security sustainability]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket*, 4, 208-218 [in Russian].

[16] Akimbekova, G.U. (2018). Sovremennoe sostojanie i potencial razvitiya sfery hranenija i pererabotki plodoovoshhnoj produkcii v Respublike Kazakhstan [Current state and development potential of the storage and processing of fruits and vegetables in the Republic of Kazakhstan]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket*, 4, 125-132 [in Russian].

Авторлар туралы ақпарат:

Раимбеков Жанарыс Сабирович – негізгі автор; экономика ғылымдарының докторы, профессор; «Экономика және кәсіпкерлік» кафедрасының профессоры; Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті; F19a1t8 Сәтпаев көш., 2, Астана қ., Қазақстан; e-mail: zh_raimbekov@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-4292-6966>

Сыздықбаева Бақыт Узакбаевна; экономика ғылымдарының докторы, профессор; «Туризм» кафедрасының профессоры; Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті; F19a1t8 Сәтпаев көш., 2, Астана қ., Қазақстан; e-mail: bakyt_syzdykbaeva@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-9463-4933>

Долтес Любовь Константиновна; экономика магистрі; Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті; F19a1t8 Сәтпаев көш., 2, Астана қ., 2; e-mail: lyubov.doltes@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-7091-0841>

Information about authors:

Raimbekov Zhanarys – The main author; Doctor of Economic Sciences, Professor; Professor of the Department of Economics and Entrepreneurship; L.N. Gumilyov Eurasian National University; F19A1T8 Satpaev str., 2, Astana, Kazakhstan; e-mail: zh_raimbekov@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-4292-6966>

Syzdykbaeva Bakyt; Doctor of Economic Sciences, Professor; Professor of the Department of Tourism; L.N. Gumilyov Eurasian National University; F19A1T8 Satpaev str., 2, Astana, Kazakhstan; e-mail: bakyt_syzdykbaeva@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-9463-4933>

Doltes Lyubov; Master of Economics; L.N. Gumilyov Eurasian National University; F19A1T8 Satpaev str., 2, Astana, Kazakhstan; e-mail: lyubov.doltes@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-7091-0841>

Информация об авторах:

Раимбеков Жанарыс Сабирович – основной автор; доктор экономических наук, профессор; профессор кафедры «Экономика и предпринимательство»; Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева; F19A1T8 ул. Сатпаева, 2, г.Астана, Казахстан; e-mail: zh_raimbekov@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-4292-6966>

Сыздықбаева Бақыт Узакбаевна; доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры «Туризм»; Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева; F19A1T8 ул. Сатпаева, 2, г.Астана, Казахстан; e-mail: bakyt_syzdykbaeva@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-9463-4933>

Долтес Любовь Константиновна; магистр экономики; Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева; F19A1T8 ул. Сатпаева, 2, г.Астана, Казахстан; e-mail: lyubov.doltes@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-7091-0841>

**СЕМЕЙНЫЕ ХОЗЯЙСТВА НАСЕЛЕНИЯ В УСЛОВИЯХ МОДЕРНИЗАЦИИ
АГРАРНОГО СЕКТОРА КАЗАХСТАНА**

**ҚАЗАҚСТАННЫҢ АГРАРЛЫҚ СЕКТОРЫН ЖАҢҒЫРТУ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ
ХАЛЫҚТЫҢ ОТБАСЫЛЫҚ ШАРУАШЫЛЫҚТАРЫ**

**HOUSEHOLD FARMS OF THE POPULATION IN CONDITIONS OF MODERNIZATION
OF AGRICULTURAL SECTOR OF KAZAKHSTAN**

Ч.У. АКИМБЕКОВА*

д.э.н.

Казахский НИИ экономики АПК и развития сельских территорий, Алматы, Казахстан

**электронная почта автора: akimbekova.sh@mail.ru*

Ч.У. АКИМБЕКОВА*

э.ғ.д.

Қазақ аграрлық-өнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды

дамыту ғылыми-зерттеу институты, Алматы, Қазақстан

**автордың электрондық поштасы: akimbekova.sh@mail.ru*

CH.U. AKIMBEKOVA*

Dr.E.Sc.

*Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and
Rural Development, Almaty, Kazakhstan*

**corresponding author e-mail: akimbekova.sh@mail.ru*

Аннотация. Ведение домашнего фермерского хозяйства способствует обеспечению продовольственной безопасности страны, увеличению средств жизнеобеспечения, более рациональному распоряжению природными ресурсами, охране окружающей среды и достижению устойчивого развития сельских районов. *Цель* – исследование социально-экономических характеристик потенциала семейных хозяйств в условиях модернизации аграрной отрасли, определяющих реальную конкурентоспособность сельских предпринимателей. *Методы* – анализа, сравнения, обобщения, позволяющие выявить проблемы индивидуально-семейного аграрного сектора Казахстана, дать оценку современного состояния социально-трудовой сферы малых форм хозяйствования, показать основные причины сокращения занятости в этом сегменте, отставания сельской местности по социальным условиям жизнедеятельности и заниженной мотивации труда из-за отсутствия стабильно оплачиваемой работы. *Результаты* – автор отмечает, что низкая продуктивность использования в сельских семьях трудовых потенциальных возможностей, вывод из хозяйственного оборота значительных площадей сельскохозяйственных угодий и последующая их деградация, отток населения, особенно молодежи, из села носят негативный характер. На основе социологического обследования обоснована значимость социокультурных и мотивационных факторов, способствующих росту престижности индивидуально-семейных форм и развитию кооперации путем объединения мелких фермеров для совместного осуществления хозяйственной деятельности, расширению масштабов производства, повышению инвестиционной привлекательности и конкурентоспособности агропромышленного комплекса. *Выводы* – доказана необходимость комплексной реализации социальных, экономических, экологических и духовных интересов сельских жителей, мер содействия по увеличению производственных и трудовых ресурсов субъектов сельской семейной экономики; целесообразности последовательной и системной государственной поддержки. Все это способствует притоку аграрных кадров в сельское хозяйство, закреплению их в сельских территориях.

Аңдатпа. Үй шаруашылығын жүргізу елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуге, тіршілікті қамтамасыз ету құралдарын ұлғайтуға, табиғи ресурстарға неғұрлым ұтымды билік етуге, қоршаған ортаны қорғауға және ауылдық аудандардың тұрақты дамуына қол жеткізуге ықпал етеді. *Мақсаты* – ауыл кәсіпкерлерінің нақты бәсекеге қабілеттілігін айқын-

дайтын аграрлық саланы жаңғырту жағдайындағы отбасылық шаруашылықтар әлеуетінің әлеуметтік-экономикалық сипаттамаларын зерттеу. Қазақстанның жеке – отбасылық аграрлық секторының проблемаларын анықтауға, шағын шаруашылық нысандарының әлеуметтік-еңбек саласының қазіргі жай-күйіне баға беруге, осы сегменттегі жұмыспен қамтудың қысқаруының негізгі себептерін, өмір сүрудің әлеуметтік жағдайлары бойынша ауылдық жерлердің артта қалуын және тұрақты ақы төленетін жұмыстың болмауына байланысты еңбектің төмен уәждemesін көрсетуге мүмкіндік беретін талдау, салыстыру, жалпылау әдістері. *Нәтижелер* – автор ауылдық отбасыларда еңбек әлеуетін пайдаланудың төмен өнімділігі, ауыл шаруашылығы алқаптарының едәуір аудандарының шаруашылық айналымынан шығарылуы және олардың кейіннен тозуы, халықтың, әсіресе жастардың ауылдан кетуі теріс сипатқа ие екенін атап өтті. Социологиялық зерттеу негізінде шаруашылық қызметті бірлесіп жүзеге асыру, өндіріс ауқымын кеңейту, агроөнеркәсіптік кешеннің инвестициялық тартымдылығы мен бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін шағын фермерлерді біріктіру арқылы жеке-отбасылық нысандардың беделін арттыруға және кооперацияны дамытуға ықпал ететін әлеуметтік-мәдени және мотивациялық факторлардың маңыздылығы негізделген. *Қорытындылар* – ауыл тұрғындарының әлеуметтік, экономикалық, экологиялық және рухани мүдделерін кешенді іске асыру, ауылдық отбасы экономикасы субьектілерінің өндірістік және еңбек ресурстарын ұлғайту жөніндегі жәрдемдесу шараларының қажеттілігі; дәйекті және жүйелі мемлекеттік қолдаудың орындылығы дәлелденді. Мұның бәрі ауыл шаруашылығына аграрлық кадрлардың түсуіне, оларды ауылдық жерлерде бекітуге ықпал етеді.

Abstract. Household farming contributes to a country's food security, increased livelihoods, better management of natural resources, environmental protection and sustainable rural development. *The goal* is to study the socio-economic characteristics of the potential of household farms in the context of modernization of agricultural sector, which determine the real competitiveness of rural entrepreneurs. *Methods* – analysis, comparison, generalization, allowing to identify the problems of individual-household agricultural sector of Kazakhstan, to assess the current state of the social and labor sphere of small forms of business, to show the main reasons for the reduction in employment in this segment, the backlog of rural areas in terms of social conditions of life and underestimated labor motivation due to the lack of a stable paid job. *Results* – the author notes that low productivity of the use of labor potential in rural families, the withdrawal of large areas of agricultural land from economic circulation and their subsequent degradation, the outflow of the population, especially young people, from the village are negative. On the basis of a sociological survey, the significance of sociocultural and motivational factors that contribute to the growth of the prestige of individual household forms and development of cooperation by uniting small farmers for the joint economic activities, expanding the scale of production, increasing investment attractiveness and competitiveness of agro-industrial complex is substantiated. *Conclusions* – the need for a comprehensive implementation of social, economic, environmental and spiritual interests of rural residents, assistance measures to increase production and labor resources of subjects of the rural household economy has been proved; expediency of consistent and systematic state support. All this contributes to the influx of agricultural personnel in agriculture, their consolidation in rural areas.

Ключевые слова: аграрный сектор, трудовые ресурсы, индивидуально-семейные формы, крестьянские хозяйства, модернизация, занятость, мотивационные факторы, рост инвестиционной привлекательности.

Түйінді сөздер: аграрлық сектор, еңбек ресурстары, жеке-отбасылық нысандар, шаруа қожалықтары, жаңғырту, жұмыспен қамту, мотивациялық факторлар, инвестициялық тартымдылықтың өсуі.

Key words: agrarian sector, labor resources, individual household forms, peasant farms, modernization, employment, motivational factors, growth of investment attractiveness.

Введение. В условиях модернизации аграрного сектора именно характеристики социально-экономического и трудового потенциала семейных хозяйств во многом определяют реальную конкурентоспособность сельских предпринимателей. По данным Продовольственной и сельскохо-

зяйственной организация ООН (ФАО), около 80% продовольствия в мире производится семейными фермерскими хозяйствами. В законодательстве Казахстана понятие «семейное фермерское хозяйство» отсутствует. Под это определение подходят мелкие предприятия (крестьянские и

тия сельских территорий, направленные на повышение уровня жизни жителей села». Дальнейшее изучение выявленных факторов происходило в рамках организационно-экономического механизма функционирования АПК на разных уровнях.

Результаты и их обсуждение. Сегодня понятия «индивидуально-семейное производство» и «домашнее хозяйство» широко применяются в научной литературе и статистике, но однозначное их разграничение все еще отсутствует. В мировой практике и экономической статистике существует понятие «семейное производство» (home (household) production), под которым понимаются деловые предприятия, базирующиеся на собственности и труде членов одной семьи. В частности, к ним относятся семейные фермы (family farm), которые являются поставщиками товаров и услуг на рынок продуктов, а также участвуют в макроэкономическом обороте в качестве фирм, а не домашних хозяйств. Наемный труд на таких предприятиях выполняет вспомогательную, второстепенную роль и не нарушает специфический семейный характер производства [2].

В Казахстане семейная производственная деятельность не входит в рамки традиционного для развитых стран понятия «семейное производство», так как носит массовый характер. Основными формами организации трудовой производственной и экономической деятельности семейного домашнего хозяйства считаются мелкие крестьянские или фермерские хозяйства, личное подсобное хозяйство, прочие субъекты малого предпринимательства, надомный труд, ремесленничество, кооперативы. Так, более 80% городских и сельских семей занимаются ведением личного подсобного хозяйства, садоводством и огородничеством или другими видами индивидуально-трудовой деятельности.

Несмотря на стабильный рост показателей валового производства продукции сельского хозяйства индивидуально-семейного сектора, повышение цен снижает потенциал их развития и возможности для самостоятельной модернизации. Совокупный объем семейного производства включает: сельскохозяйственную продукцию, произведенную для собственного потребления и реализации; товарную продукцию и услуги для предпринимательской и индивидуальной трудовой деятельности; работы по обслуживанию семьи (самоуслуги), не имеющие стоимостной оценки.

В настоящее время на долю крестьянских (фермерских) хозяйств и индивиду-

..... 149

альное предпринимательство приходится более 77% производства сельскохозяйственной продукции растениеводства и 64% животноводства в хозяйствах населения, которые вынуждены реализовывать свою продукцию по заниженным ценам посредникам, для приобретения товарно-материальных ресурсов (семян, удобрений, ветпрепаратов и т.п.), необходимых для производства, по высоким ценам без государственной поддержки, в отличие от крупных агроформирований, крестьянских (фермерских) хозяйств или юридических лиц.

Для большинства мелких фермеров остаются недоступными кредитные ресурсы в основном из-за отсутствия у них приемлемого залогового обеспечения. Другими причинами являются неразвитость различных видов финансовых инструментов, отсутствие структурных подразделений банков второго уровня на местах [3].

Результаты деятельности сельских домохозяйств в рамках семейного производ-

ства учитываются в той или иной форме официальной статистикой. В настоящее время только в качестве первичной занятости трудятся почти 1,4 млн чел. сельского населения в трудоспособном возрасте (рисунок 1). Оценка реального использования потенциала занятости работников в производстве сельхозпродукции в рамках семейных хозяйств свидетельствует о масштабности и их значимости. По расчетам, доля затрат их труда на производство сельскохозяйственной продукции при полной занятости составляет около 12%, а с учетом вторичной занятости – более 30%.

При этом семейное производство обладает низкой товарностью, поскольку в основном ориентировано не на рынок, а на удовлетворение собственных потребностей семьи, т.е. на самообеспечение. При этом большинство видов семейной производственно-трудовой деятельности не требует официальной регистрации в соответствующих государственных органах.

Примечание: составлен по данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [4]

Рисунок 1 – Структура занятости работников семейных хозяйств в сельской местности за 2022г., %

Исследования показывают, что в современных условиях индивидуально-семейное хозяйство в сельской местности служит своеобразным индикатором развития сельхозпроизводства в качестве инструмента в балансе их доходов и расходов. Поэтому на селе для большинства субъектов семейной экономики доминирующими остаются не экономические аспекты производства, связанные с эффективным использованием ограниченного объема ресурсов, а социальные, т.е. жизне-

обеспечение членов семьи и поддержание уклада жизни. Экономическая деятельность подобных хозяйств ограничивается лишь семейным производством в рамках личного подсобного хозяйства, садоводства и огородничества, а также самоуслугами.

Эти виды деятельности нередко находятся под контролем соответствующих госучреждений, нормирующих, например, поголовье скота в личном подворье, площади земельных участков и т.д. Такие виды семейной экономической деятельности как

торгово-посредническая и инвестиционная, находятся пока в начальном состоянии развития.

Сегодня индивидуально-семейный сектор является незаменимым ресурсом для сельскохозяйственного производства. Однако для их стабильного функционирования необходимо обеспечение трудовыми ресурсами, необходимого уровня профессиональной квалификации, поскольку от эффективности их использования зависят результаты деятельности и определяется конкурентоспособность малых форм предпринимательства на агропродовольственном рынке.

Согласно официальным данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан, роль малых предприятий в аграрной структуре в последнее время преобладает, а в сельхозпроизводстве составляет 99,9% (таблица). В общем количестве субъектов малого предпринимательства значительную долю занимают крестьянские или фермерские хозяйства (87%), основная часть которых работает в сельском хозяйстве. В настоящее время этой категорией хозяйств выпущено сельскохозяйственной продукции почти на 3 млрд. тенге.

Таблица – Основные показатели деятельности субъектов малого и среднего предпринимательства РК на 1.01.2023г.

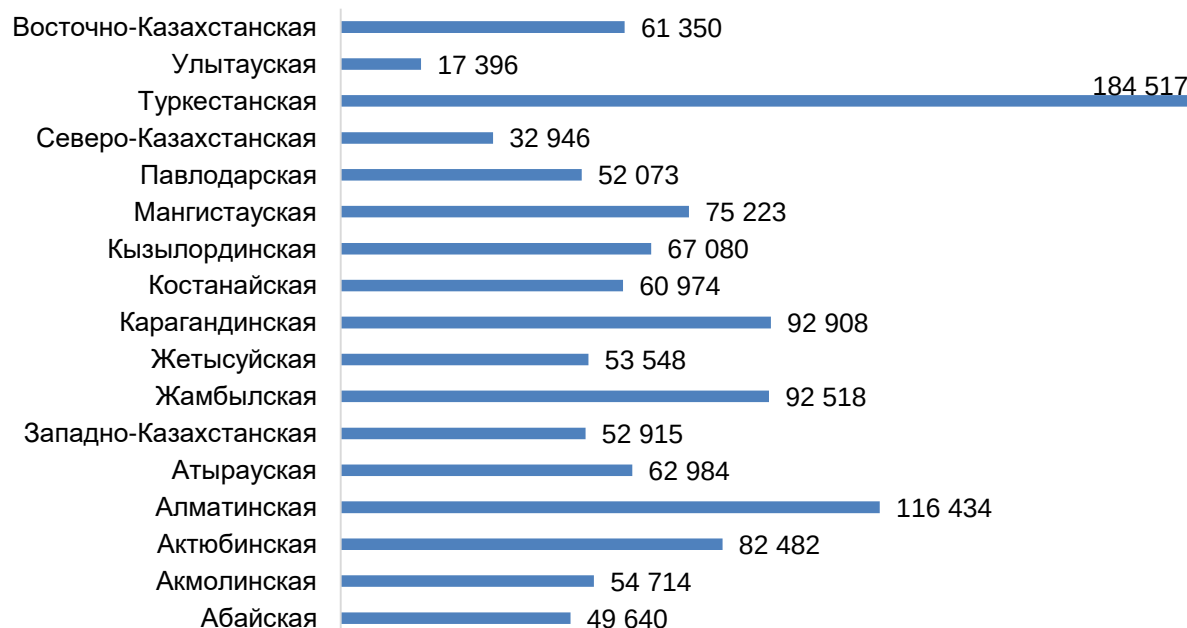
Вид субъекта	Количество, ед.	В % к итогу	Численность занятых, чел.	В % к итогу	Выпуск продукции в январе-декабре 2022 г., млн тенге	В % к итогу
Всего	1 818 764	100,0	4 109 741	100	59 221 488	100
в том числе						
Юридические лица среднего предпринимательства	2 924	0,2	380 081	9	9 699 892	16
Юридические лица малого предпринимательства	340 584	19	1 728 767	42	42 069 312	71
Индивидуальные предприниматели	1 234 536	68	1 678 463	41	4 468 161	8
Крестьянские (фермерские) хозяйства	240 720	13	322 430	8	2 984 123	5
Всего субъекты малого предпринимательства	1 815 840		3 729 660		49 521 596	
В сельском, лесном и рыбном хозяйстве						
Всего	275 776	15,2	459 144	11	4 747 512	8
в том числе						
Юридические лица среднего предпринимательства	264	0,1	39 955	9	557 866	12
Юридические лица малого предпринимательства	16 326	5,9	73 072	16	906 592	19
Индивидуальные предприниматели	18 466	6,7	23 687	5	298 931	6
Крестьянские (фермерские) хозяйства	240 720	87,3	322 430	70	2 984 123	63
Всего субъекты малого предпринимательства	275 512	15	419 189	11	4 189 646	8
Примечание: составлена на основе данных Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [5]						

В региональном аспекте наблюдается неравномерное распределение по количеству предприятий малого бизнеса (рисунок 2). В отдельных регионах накоплен положительный опыт функционирования семейных хозяйств – почти треть (28,4%) сельско-

хозяйственных предприятий малого предпринимательства сосредоточены в областях южного региона страны (наибольшее их количество в Туркестанской (184,5 тыс.), Алма-тинской (116,4 тыс.), Жамбылской областях (92,5 тыс.)), западном - 15% и северном

регионах – 11%. Несмотря на это, слабое распространение отмечено в других регио-

нах – меньшее всего в областях центрального и восточного регионов (по 6%).

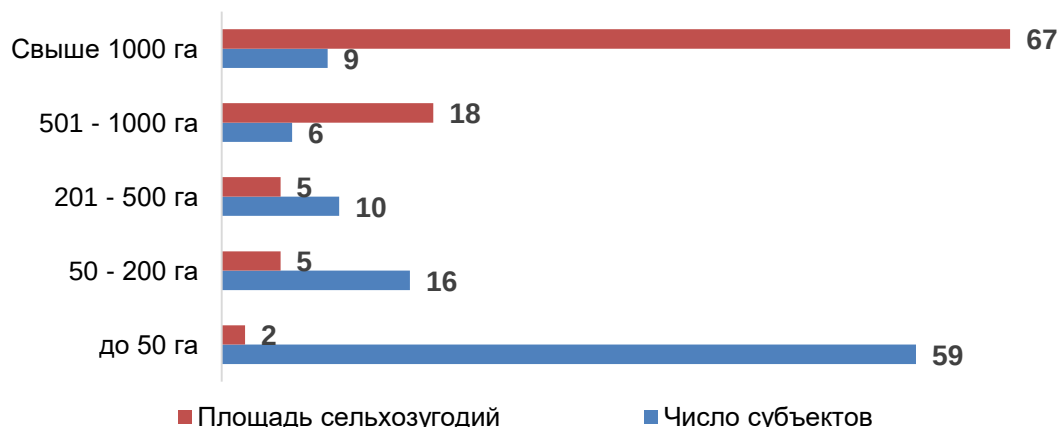

Примечание: составлен на основе данных Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [см.5]

Рисунок 2 – Численность действующих субъектов малого предпринимательства по регионам Республики Казахстан в 2022г., ед.

Группировка крестьянских или фермерских хозяйств по наличию сельскохозяйственных угодий, с учетом индивидуальных предпринимателей, указывает на заметную их поляризацию. Так, в 59% крестьянских (фермерских) хозяйствах республики средняя площадь земель в расчете на

1 хозяйство не превышает 13 га, тогда как в крупных хозяйствах достигает 3,2 тыс. га. Удельный вес мелких крестьянских хозяйств площадью до 50 га составляет всего 2% в общей площади сельхозугодий (рисунок 3).

Примечание: составлен на основе данных Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [6]

Рисунок 3 - Удельный вес крестьянских (фермерских) хозяйств по наличию сельскохозяйственных угодий, %

Малые и средние семейные хозяйства обеспечивают эффективное использование своих ресурсов, одновременно решая как экономические и социальные, так и экологи-

ческие, духовные и другие проблемы, поведение которых в большинстве своем определяется заботой о будущих поколениях, сохранением благоприятных условий для

жизнедеятельности в окружающей среде, что отвечает требованиям устойчивого развития АПК и сельских территорий.

В соответствии с результатами социологических исследований, проведенных Казахским НИИ экономики АПК и развития сельских территорий [7], численность семей, рассматривающих расширение хозяйственной деятельности в качестве способа повышения семейного благосостояния, за исследуемый период сократилась почти вдвое. Так, в 2021г. лишь 31% сельских семей имели индивидуальное хозяйство или занимались какой-либо семейной производственной деятельностью, тогда как в 2011г. доля семей, желающих расширить масштабы своей семейной хозяйственной деятельности со стремлением к экономической самостоятельности, составляла 87% (рисунок 4).

Значительная доля респондентов ответили, что не имеют возможности развивать новые направления хозяйственной деятельности, чтобы экономически не зависеть ни от кого. Другая причина в отсутствии сфер приложения труда по месту жи-

тельства. Социологический опрос также показал, что в сельской местности проблема бедности затрагивает в основном работающих в таких мелких формированиях, как крестьянские или фермерские хозяйства и личное подсобное хозяйство.

Важной предпосылкой формирования благоприятной среды для развития индивидуально-семейного сектора сельской экономики выступает его диверсификация за счет расширения несельскохозяйственной деятельности. Среди приоритетных направлений диверсификации семейной экономики респонденты называли переработку сельскохозяйственной продукции (18%), торговлю (12%), туристический бизнес (9%), автосервис (5%), традиционные народные промыслы и ремесла (3%), общественное питание (3%).

В целом большинство обследованных сельских домохозяйств привержено к инновациям и готово развивать новые направления хозяйственной деятельности, что требует развития эффективной государственной системы поддержки индивидуально-семейных хозяйств на селе.

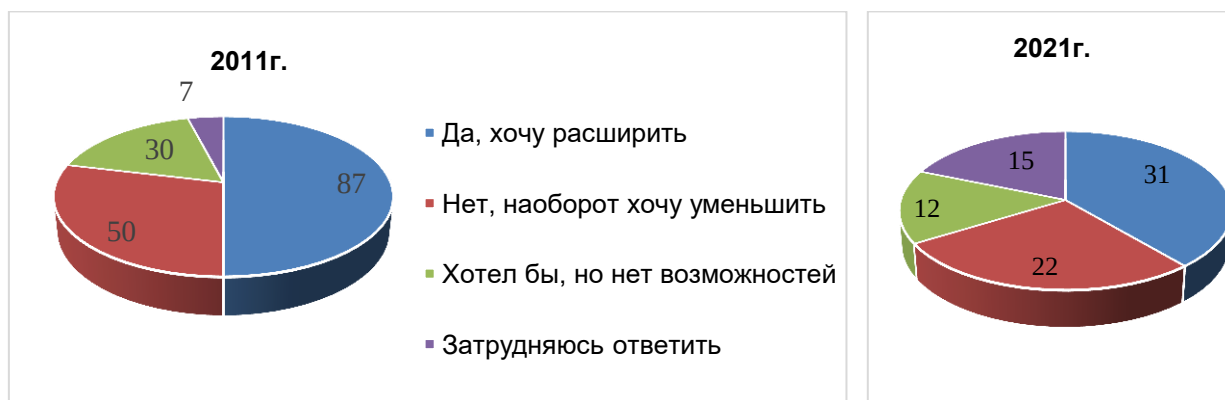

Рисунок 4 – Результаты ответов респондентов о намерении расширить свою индивидуально-семейную производственную деятельность, % ко всем опрошенным

По результатам исследования установлено, что мотивы, обусловленные выживанием за счет развития собственного хозяйства, с одной стороны, и стремлением к экономической независимости – с другой, в незначительной степени влияют на перемены кризисного состояния экономики села. На наш взгляд, в случае оживления и роста текущей ситуации можно ожидать, что роль этого мотива начнет снижаться, а стремления к созданию самодостаточной независимой семейной экономики будут возрастать.

Структурная модернизация сельского хозяйства всецело связана с крупными

сельскохозяйственными организациями, располагающими необходимыми условиями для перехода на технологическую платформу, о чем нельзя в полной мере утверждать относительно агросектора семейных хозяйств. Село нуждается в субъектах, способных интегрировать интересы домохозяйств и сельских товаропроизводителей в коллективный интерес, формируя при этом благоприятную для хозяйственной деятельности семей социальную и экономическую среду и организуя совместную деятельность [8].

Государство предпринимает определенные шаги в этом направлении. Меха-

В Казахстане вопрос об усилении интеграционных и кооперационных связей в рамках семейной политики между мелкими

товаропроизводителями обсуждается с 2021г., основанной на укреплении связей в цепочке между фермерскими хозяйствами, переработчиками и потребителями, а также развитии платформ и институтов по распространению инноваций, обучению, управлению качеством, обеспечению доступа к рынку.

Концепция развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2021–2030гг. [14] предусматриваются меры по внедрению системы прослеживаемости произведенной сельскохозяйственной продукции, стимулированию мелких хозяйств к объединению в кооперативы, в частности, предоставление государственной поддержки сельхозкооперативов при приобретении сельхозтехники и оборудования, что в целом позволит свести к минимуму "серый" оборот в сельском хозяйстве.

В Концепции отмечается, что начинать необходимо с формирования кооперативов личных подсобных хозяйств, в функции которого должны входить: организация заготовки, хранения, первичной обработки, хранения, оптовой реализации сельхозпродукции; обеспечение товарно-материальными ценностями, необходимыми для производства сельхозпродукции (семенами, удобрениями, пестицидами, ГСМ, комбикормами и т.п.); оказание услуг в области ветеринарии, механизации, мелиорации, кормозаготовке и т.п.; консультирование в вопросах применения новых пород, сортов, технологий, изменений в законодательстве; доведение мер государственной поддержки.

На следующем этапе кооперативы мелких крестьянских хозяйств и районных объединений сельхозкооперативов личных подсобных хозяйств необходимы для выполнения более узких задач, а именно создание перерабатывающих предприятий, оказание специализированных услуг (услуг в области ветеринарии, защиты растений и т.п.).

Заключение

1. В силу сложности и специфичности проблемы семейного сектора домохозяйств характеризуются значительным разнообразием взглядов, подходов ученых в изучении многих аспектов. Исследования в отношении в семейной экономике проявляются не только в экономическом характере, но и социальном, культурном, историческом аспекте.

2. Семейные хозяйства должны стать ключевыми хозяйствующими субъектами, определяющими устойчивость развития сельских территорий как единой социально-эколого-экономической системы. Государ-

ственная политика модернизации индивидуально-семейного сектора на селе в сочетании с частными инвестициями, предпринимательской активностью и инициативой сельского населения – это реальная возможность устойчивого сбалансированного развития сельских территорий.

3. Роль семейных хозяйств в качестве важного элемента ресурсного потенциала аграрного производства повышается при переходе агропромышленного комплекса к инновационному развитию, цифровизации в АПК. Однако предпринимаемые государством шаги пока не имеют целенаправленного и системного решения данной проблемы. Присущие сектору семейных хозяйств нерегулярная занятость, примитивная технология производства, низкий уровень его технической обеспеченности приводят к утрате профессиональных навыков и квалификации сельского населения, что в целом обуславливает слабую восприимчивость данного сектора к инновациям и замедленную динамику его роста, в частности, создание среды массового предпринимательства с минимальными ограничениями и низкими барьерами на начальном этапе вхождения.

Об эффективности такого подхода к развитию предпринимательства свидетельствует тот факт, что подавляющее большинство успешных фермеров составляют сельские жители, прошедшие через ЛПХ и имеющие большой опыт индивидуально-семейного хозяйствования.

4. Требуется эффективная государственная поддержка сельхозкооперативов (производственных, сбытовых, перерабатывающих, сервисных и др.), усиление интеграционных и кооперационных связей между мелкими товаропроизводителями, формирование территориально-отраслевых кластеров малых предприятий, производящих продукцию и услуги по общепринятым стандартам качества под единым брендом [15]. Поскольку институциональная самоорганизация сельских товаропроизводителей в форме кооперативов и кластеров создает предпринимательскую среду более высокого качества, быстрого распространения полезных для бизнеса сведений, знаний, навыков и умений, высокой динамики развития предприятий и рынков.

Список литературы

[1] Законопроект РК «О личном подсобном хозяйстве»: ответы на вопросы казахстанцев [Электронный ресурс]. - 2021.- URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/moa/press>

/news/details/288258?lang=ru (дата обращения: 20.05.2023).

[2] Барлыбаев, А.А. Индивидуально-семейный сектор сельского хозяйства постсоветской России: институциональный и поведенческий анализ [Электронный ресурс]. - 2005. - URL: <https://www.search.rsl.ru/ru/record/01002378567> (дата обращения: 9.03.2023).

[3] Об утверждении Концепции развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2021-2030 годы. Постановление Правительства Республики Казахстан от 30 декабря 2021 года № 960 [Электронный ресурс]. - 2021.- URL: <https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000960> (дата обращения: 9.03.2023).

[4] Основные индикаторы рынка труда Республики Казахстан в 2022 году [Электронный ресурс]. - 2022.- URL: <https://www.stat.gov.kz> (дата обращения: 20.03.2023).

[5] Мониторинг малого и среднего предпринимательства в Республике Казахстан в 2022г. [Электронный ресурс].-2022.-URL: <https://www.stat.gov.kz> (дата обращения: 20.03.2023).

[6] Сельское, лесное и рыбное хозяйство в Республике Казахстан за 2017-2021 гг. [Электронный ресурс].-2021.-URL:<https://www.stat.gov.kz> (дата обращения: 20.03.2023).

[7] Молдашев, А.Б. Основные приоритеты социально-экономического развития сельских территорий, направленные на повышение уровня жизни жителей села (методические рекомендации) /А.Б. Молдашев, Ч.У. Акимбекова, Ж.С. Досумова.- Алматы: КазНИИЭАПКиРСТ.-2020. – 34 с.

[8] Государственная поддержка модернизации индивидуально-семейного сектора сельской экономики (на примере Республики Башкортостан) [Электронный ресурс].-2016.- URL: <https://www.cyberleninka.ru/article/n/gosudarstvennaya-podderzhka-modernizatsii-individualno-semeynogo-sektora-selsko-y-ekonomiki-na-primere-respubliki-bashkortostan> (дата обращения: 3.03.2023).

[9] Предпринимательский Кодекс Республики Казахстан [Электронный ресурс]. 2023.- URL: https://www.online.zakon.kz/Document/?doc_id=38259854<http://www.zancompanion.com/ru/news-articles/articles/7066> (дата обращения: 3.03.2023).

[10] Земельный кодекс Республики Казахстан [Электронный ресурс]. - 2023.- URL: <https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/K030000442> (дата обращения: 5.05.2023).

[11] Grigoruk, V.V., Akimbekova, Ch.U., Umbitaliev, A.D. Forecast of Organic Diversification of Agriculture in a Global Perspective [Electronic resource].-2020.Available at: <https://www.journals.aserspublishing.eu/jemt/article/view/6570> (date of access: 6.03.2023).

[12] ООН объявляет Десятилетие семейных фермерских хозяйств. [Электронный ре-

сурс].-2019.-URL: http://vfermer.ru/rubrics/news/news_473.html (дата обращения: 20.03.2023).

[13] Региональная инициатива ФАО: Поддержка мелких землевладельцев, семейных фермерских хозяйств и молодежи [Электронный ресурс]. - 2022. - URL: <https://www.fao.org/europe/work-in-the-region/regional-initiatives/smallholders-family-farms/ru>

[14] Об утверждении Концепции развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2021 – 2030 годы. Постановление Правительства Республики Казахстан от 30 декабря 2021 года № 960 [Электронный ресурс]. -2021.- URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000960> (дата обращения: 5.05.2023).

[15] Акимбекова, Г.У. Объединение фермеров в сельхозкооперативы с целью эффективного использования земельных, водных и других ресурсов села / Г.У. Акимбекова, А.Б. Баймуханов, У.Р. Каскабаев // Проблемы агорынка. -2021.- №4.- С.-185-199.

References

[1] Zakonoproekt RK «O lichnom podsobnom hozjajstve»: otvety na voprosy kazahstancsev [The draft law of the Republic of Kazakhstan "On personal subsidiary farming": answers to the questions of Kazakhstanis] (2021). Available at: <https://www.gov.kz/memleket/entities/moa/press/news/details/288258?lang=ru> (date of access: 20.05.2023) [in Russian].

[2] Barlybaev, A.A. Individual'no-semejnyj sektor sel'skogo hozjajstva postsovetsoj Rossii: institucional'nyj i povedencheskij analiz [The Individual-Family Sector of Agriculture in Post-Soviet Russia: An Institutional and Behavioral Analysis] (2005). Available at: <https://www.search.rsl.ru/ru/record/01002378567> (date of access: 9.03.2023) [in Russian].

[3] Ob utverzhdenii Konceptii razvitiya agropromyshlennogo kompleksa Respubliki Kazakhstan na 2021-2030 gody. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazakhstan ot 30 dekabrya 2021 goda № 960 [On approval of the Concept of development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2021-2030. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated December 30, 2021 No.960] (2021). Available at: <https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000960> (date of access: 9.03.2023) [in Russian].

[4] Osnovnye indikatory rynka truda Respubliki Kazakhstan v 2022 godu [The main indicators of the labor market of the Republic of Kazakhstan in 2022] (2022). Available at: <https://www.stat.gov.kz> (date of access: 20.03.2023) [in Russian].

[5] Monitoring malogo i srednego predprinimatel'stva v Respublike Kazakhstan v 2022g [Monitoring of small and medium-sized businesses in the Republic of Kazakhstan in 2022]

(2022). Available at: <https://www.stat.gov.kz> (date of access: 20.03.2023) [in Russian].

[6] Sel'skoe, lesnoe i rybnoe hozjajstvo v Respublike Kazahstan za 2017-2021 gg [Agriculture, forestry and fisheries in the Republic of Kazakhstan for 2017-2021] (2021). Available at: <https://www.stat.gov.kz> (date of access: 20.03.2023) [in Russian].

[7] Moldashev, A.B. & Akimbekova, CH.U., Dosumova, ZH.S. (2020). Osnovnye priority social'no-jekonomicheskogo razvitiya sel'skih territorij, napravlennye na povyszenie urovnja zhizni zhitelej sela (metodicheskie rekomendacii) [The main priorities of socio-economic development of rural areas aimed at improving the standard of living of rural residents (methodological recommendations)] Almaty: KazNII APK& RST, 34 [in Russian].

[8] Gosudarstvennaya podderzhka modernizacii individual'no-semejnogo sektora sel'skoj ekonomiki (na primere Respubliki Bashkortostan) [State support for the modernization of the individual-family sector of the rural economy (on the example of the Republic of Bashkortostan)] (2016). Available at: <https://www.cyberleninka.ru/article/n/gosudarstvennaya-podderzhka-modernizatsii-individualno-semejnogo-sektora-selsko-y-ekonomiki-na-primere-respubliki-bashkortostan> (date of access: 03.03.2023) [in Russian].

[9] Predprinimatel'skij Kodeks Respubliki Kazahstan [Entrepreneurial Code of the Republic of Kazakhstan] (2023). Available at: https://www.online.zakon.kz/Document/?doc_id=38259854 <http://www.zancompany.com/ru/news-articles/articles/7066> (date of access: 3.03.2023) [in Russian].

[10] Zemel'nyj kodeks Respubliki Kazahstan Land Code of the Republic of Kazakhstan [Land Code of the Republic of Kazakhstan] (2023). Available at: <https://www.adilet.zan.kz/>

rus/docs/K030000442 (date of access: 05.05.2023) [in Russian].

[11] Grigoruk, V.V., Akimbekova, Ch.U., Umbitaliev, A.D. Forecast of Organic. Diversification of Agriculture in a Global Perspective (2020). Available at: <https://www.journals.aserspublishing.eu/jemt/article/view/6570> (date of access: 06.03.2023).

[12] OON obyavlyayet Desyatiletie semejnyh fermerskih hozyajstv [The UN announces the Decade of Family Farming] 2019. Available at: http://vfermer.ru/rubrics/news/news_473.html (date of access: 20.03.2023) [in Russian].

[13] Regional'naja iniciativa FAO: Podderzhka melkih zemlevladel'cev, semejnyh fermerskih hozjajstv i molodezhi [FAO Regional Initiative: Support for smallholders, family farms and youth] (2022). Available at: <https://www.fao.org/europe/work-in-the-region/regional-initiatives/smallholders-family-farms/ru> (date of access: 05.05.2023) [in Russian].

[14] Ob utverzhdenii Konceptii razvitiya agropromyshlennogo kompleksa Respubliki Kazahstan na 2021-2030 gody. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 30 dekabrja 2021 goda № 960 [On approval of the Concept of development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2021-2030. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated December 30, 2021 No. 960] (2021). Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000960> (date of access: 5.05.2023) [in Russian].

[15] Akimbekova, G.U. (2021) Ob'edinenie fermerov v sel'hozkooperativy s cel'ju jeffektivnogo ispol'zovanija zemel'nyh, vodnyh i drugih resursov sela [Association of farmers into agricultural cooperatives for the effective use of land, water and other rural resources]. *Problemy agrorynka - Problems of Agrimarket*, 4, 185-199 [in Russian].

Информация об авторе:

Акимова Чулпан Уйсимбековна – основной автор; доктор экономических наук; заведующая отделом «Развитие сельских территорий»; Казахский научно-исследовательский институт экономики агропромышленного комплекса и развития сельских территорий; 050057 ул. Сатпаева, 30-б, г. Алматы, Казахстан; e-mail: akimbekova.sh@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-0177-4131>

Автор туралы ақпарат:

Акимова Чулпан Уйсимбекқызы – негізгі автор; экономика ғылымдарының докторы; "Ауылдық аумақтарды дамыту" бөлімінің меңгерушісі; Қазақ аграрлық-өнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ғылыми-зерттеу институты; 050057 Сәтбаев көш., 30-б, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: akimbekova.sh@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-0177-4131>

Information about the author:

Akimbekova Chulpan Uisimbekovna – The main author; Doctor of Economic Sciences; Head of the Department of Rural Development; Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development; 050057 Satpayev str., 30-b, Almaty, Kazakhstan; e-mail: akimbekova.sh@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-0177-4131>

**AGRICULTURAL INSURANCE SYSTEM:
REVIEW OF THE EXPERIENCE OF DEVELOPED COUNTRIES**

**АУЫЛШАРУАШЫЛЫҚ САҚТАНДЫРУ ЖҮЙЕСІ:
ДАМЫҒАН ЕЛДЕРДІҢ ТӘЖІРИБЕСІНЕ ШОЛУ**

**СИСТЕМА СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО СТРАХОВАНИЯ:
ОБЗОР ОПЫТА РАЗВИТЫХ СТРАН**

A.K. TURYSBEK*

Ph.D student

SH.M. KANTARBAYEVA

Dr.E.Sc., Associate Professor

Narxoz University, Almaty, Kazakhstan

**corresponding author e-mail: aiym.turysbek@narxoz.kz*

A.Қ. ТУРЫСБЕК*

Ph.D докторанты

Ш.М. КАНТАРБАЕВА

э.ғ.д., доцент

Нархоз университеті, Алматы, Қазақстан

**автордың электрондық пошталы: aiym.turysbek@narxoz.kz*

A.K. ТУРЫСБЕК*

докторант Ph.D

Ш.М. КАНТАРБАЕВА

д.э.н., доцент

Университет Нархоз, Алматы, Казахстан

**электронная почта автора: aiym.turysbek@narxoz.kz*

Abstract. This review article is aimed at getting acquainted with the experience of developed countries in insuring the risks of agricultural producers. The creation of a reliable mechanism for their insurance protection is currently one of the aspects of ensuring food security of the republic and a special sphere of state interests. *The purpose* is to show common insurance practices and countries' policies in dealing with this issue. *Methods* – in the process of analyzing and evaluating the international level of state support for agricultural insurance, the author used the following research methods: content analysis, which allows to identify the main areas related to state financing of agricultural sector; on the basis of a systematic approach, the degree of state participation in insurance operations was determined; graphical interpretation made it possible to visualize this process on the basis of information received. *Results* – the article presents aspects of state investment of insurance premiums in agricultural sector. The author identifies and graphically displays three main categories of state assistance in agricultural insurance. The results of the review can be used to conduct research in all regions of the republic. *Conclusions* – world experience shows that subsidizing insurance payments is the most effective way to support small and medium-sized businesses and ensure economic sustainability of the industry, reduce negative consequences, including loss of income in production of products associated with the onset of adverse natural events. A coordinated and strategic approach to managing the insurance market, government support and effective mitigation methods are important, while direct government reimbursements are ineffective in the long run and do not contribute to the prevention of risk situations.

Аңдатпа. Бұл шолу мақаласы дамыған мемлекеттердің ауылшаруашылық тауар өндірушілерінің тәуекелдерін сақтандыру тәжірибесімен танысуға бағытталған. Оларды сақтандыруды қорғаудың сенімді тетігін құру қазіргі уақытта республиканың азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету аспектілерінің бірі және мемлекеттік мүдделердің ерекше саласы болып табылады. *Мақсаты* – аталған мәселені шешуде елдердің кең таралған сақтандыру тәжірибесі мен саясатын көрсету. *Әдістері* – агро сақтандыруды мемлекеттік қолдаудың

халықаралық деңгейін талдау және бағалау процесінде автор келесі зерттеу әдістерін қолданды: аграрлық секторды мемлекеттік қаржыландырумен байланысты негізгі бағыттарды анықтауға мүмкіндік беретін контент-талдау; жүйелік тәсіл негізінде мемлекеттің сақтандыру операцияларына қатысу дәрежесі анықталды; графикалық интерпретация алынған ақпарат негізінде осы процесті визуализациялауға мүмкіндік берді. *Нәтижелері* – мақалада аграрлық саладағы сақтандыру сыйлықақыларын мемлекеттік инвестициялау аспектілері келтірілген. Автор ауылшаруашылық сақтандыруындағы мемлекеттік көмектің үш негізгі санатын бөліп көрсетеді және графикалық түрде көрсетеді. Шолу нәтижелері республиканың барлық өңірлерінде зерттеулер жүргізу үшін пайдаланылуы мүмкін. *Қортындылар* – әлемдік тәжірибе көрсеткендей, сақтандыру төлемдерін субсидиялау шағын және орта бизнесті қолдаудың және саланың экономикалық орнықтылығын қамтамасыз етудің, жағымсыз салдарларды, оның ішінде табиғи сипаттағы қолайсыз оқиғалардың басталуымен байланысты өнім өндіру кезінде кірістердің жоғалуын қысқартудың ең тиімді тәсілі болып табылады. Сақтандыру нарығын басқарудың үйлестірілген және стратегиялық тәсілі, мемлекеттік қолдау және жағымсыз салдарды азайтудың тиімді әдістері өте маңызды, ал тікелей мемлекеттік өтемақылар ұзақ мерзімді перспективада тиімсіз және қауіпті жағдайлардың алдын алуға ықпал етпейді.

Аннотация. Данная обзорная статья направлена на ознакомление с опытом развитых государств по страхованию рисков сельскохозяйственных товаропроизводителей. Создание надежного механизма их страховой защиты в настоящее время – один из аспектов обеспечения продовольственной безопасности республики и особая сфера государственных интересов. *Цель* – показать распространенную практику страхования и политику стран в решении данного вопроса. *Методы* – в процессе анализа и оценки международного уровня государственной поддержки агрострахования автор использовал следующие методы исследования: контент-анализ, позволяющий выявить основные направления, связанные с государственным финансированием аграрного сектора; на основе системного подхода определена степень участия государства в страховых операциях; графическая интерпретация позволила визуализировать этот процесс на базе полученной информации. *Результаты* – в статье представлены аспекты государственного инвестирования страховых взносов в аграрной сфере. Автор выделяет и графически отображает три основные категории государственной помощи в сельскохозяйственном страховании. Результаты обзора могут быть использованы для проведения исследований во всех регионах республики. *Выводы* – мировой опыт показывает, что субсидирование страховых выплат является наиболее эффективным способом поддержки малого и среднего бизнеса и обеспечения экономической устойчивости отрасли, сокращения негативных последствий, в том числе потерь доходов при производстве продукции, связанных с наступлением неблагоприятных событий природного характера. Скоординированный и стратегический подход к управлению страховым рынком, государственная поддержка и эффективные методы снижения негативных последствий имеют решающее значение, тогда как прямые государственные возмещения в долгосрочной перспективе неэффективны и не способствуют предотвращению рискованных ситуаций.

Key words: agro-industrial complex, agricultural insurance, agricultural producers, risks, state support, insurance compensation payments, income from agricultural insurance premiums.

Түйінді сөздер: агроөнеркәсіптік кешен, агроқұрылым, ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілер, тәуекелдер, мемлекеттік қолдау, сақтандыру өтемақы төлемдері, ауыл шаруашылығы сақтандыру сыйлықақыларынан түсетін кірістер.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, агрострахование, сельхозтоваропроизводители, риски, государственная поддержка, страховые компенсационные выплаты, доходы от сельскохозяйственных страховых премий.

Introduction. In developed countries, the effective development of the agricultural sector is carried out thanks to significant government support, including direct funding from the budgets of different levels. Based on the latest research data were collected on the state of the agricultural insurance market in developed countries.

In 2020, North America showed the largest share of income in the agricultural insurance market, the reason for this was the increased demand for agricultural insurance and increased financial support from the federal government to protect farmers from income instability, etc. [1].

The Asia-Pacific and North America agricultural insurance market is projected to grow markedly in 2021-2028. The reason for this is the growth of the agricultural sector in this region, in particular in India, Japan and China [2]. In China, with the support of the central government, the agricultural insurance market has grown significantly over the past twenty years, and in 2021, income from agricultural insurance premiums in China reached 97.6 billion yuan (\$15.15 billion), an increase year on year of almost 19.8 % [3, 4].

India has developed large-scale weather-based crop insurance to protect farmers from the vagaries of the weather [5]. In North America introduced agricultural insurance based on the income of farmers [2]. Many other countries have explored the feasibility of agricultural insurance and some have introduced pilot programs [6].

Insurance for the economy of Kazakhstan, undergoing radical modernization, is at a new stage of development, and in comparison with foreign experience, it is at the stage of forming effective tools: there are not enough types of insurance products, advanced technologies, undeveloped infrastructure, the peculiarities of the agricultural sector and the possibilities of implementing digital solutions are not fully taken into account.

Insufficient knowledge of theoretical and methodological aspects, as well as the imperfection of the development of government support measures for agricultural risk insurance, new insurance products, is the basis for this study.

The purpose of this article is to study the general practices of state support for agricultural insurance in developed countries.

Material and methods of research. In order to achieve the objectives of the research the following general scientific methods were used:

* the method of content analysis allowed: to identify the main scientific areas related to the study of state support for the agro-industrial complex; understand the depth of studying such concepts as «agricultural insurance», «state support for agricultural insurance», and «categories of agricultural insurance». The analysis was carried out on the basis of published sources, articles presented in the international databases Scopus, Web of Science;

* the systematic approach method helped to identify and construct the main categories of state participation in agro insurance;

* the method of graphical interpretation allowed to visualize the categories of state participation in agro insurance based on the acquired information.

The choice of the above databases is due to the fact that they contain a wide range of research papers that provide an opportunity to get acquainted with the latest scientific achievements from around the world and international experience in the field of state support for the agro-industrial complex. As well as limiting the search to the selection of the period 2018-2022, it made it possible to obtain the most recent and new information.

This choice of databases provided a wide coverage of scientific studies and articles, which allowed the author to gain a comprehensive understanding of the state support for the agro-industrial complex. In addition, the use of content analysis methods, a systematic approach and graphical interpretation provided a systematic and comprehensive approach to the analysis of the collected information.

Results and their discussion. The sample was accomplished according to the keywords: «Agricultural Insurance», «Agricultural Development», «Insurance System». The search result showed the most relevant 41 sources. A summary of the search results in the Scopus database is presented in table 1.

Table 1 – Search results in the Scopus database for 2018-2022

Years		2018	2019	2020	2021	2022
Number of publications		8	10	8	8	7
Document types	Article	8	8	6	7	5
	Book chapter	0	0	0	1	0
	Conference paper	0	2	2	0	2
Total number of publications		41				
TOP-5 scientific categories in the search results	Categories	Environmental Science	Business, Management and Accounting	Agricultural and Biological Sciences	Earth and Planetary Sciences	Social Sciences
	Number of articles in these categories*	13	10	9	9	7
Note: compiled by the author						
* Journals in which articles are published may belong to several categories, so the total number of articles and the number of articles by category may differ						

And to search for the necessary sources in the Web of Science database, the author used the same keywords: «Agricultural Insurance», «Agricultural Development», «Insurance System». The search was limited: a) by the period – 2018-2022; b) by accessibility – only open sources; c) by the field of knowledge – Environmental Sciences, Agri-

culture Multidisciplinary, Economics, Agro-industrial policy. The search result showed 47 sources, which were rated as the most relevant. Of these, 2 articles are also included in the Scopus database. Table 2 and figure 1 provides a summary of search results according to the Web of Science database.

Table 2 – Search results in the Web of Science database for 2018-2022

Years		2018	2019	2020	2021	2022
Number of publications		9	8	7	14	9
Document types	Article	6	4	5	12	7
	Review Article	3	3	1	1	1
	Proceeding Paper	0	1	1	0	0
	Early Access	0	0	0	0	1
	Editorial Material	0	0	0	1	0
Total number of publications		47				
Note: compiled by the author						

Note: from Web of Science

Figure 1 – Search results in the Web of Science database for 2018-2022 by categories

The existing systems of agricultural insurance in different countries differ in different approaches to its organization and, first of all, in the degree of state participation.

After analyzing the international experience in agricultural insurance, three main categories of state participation can be distinguished:

In the first category, the state acts as the main regulator of the insurance market, in-

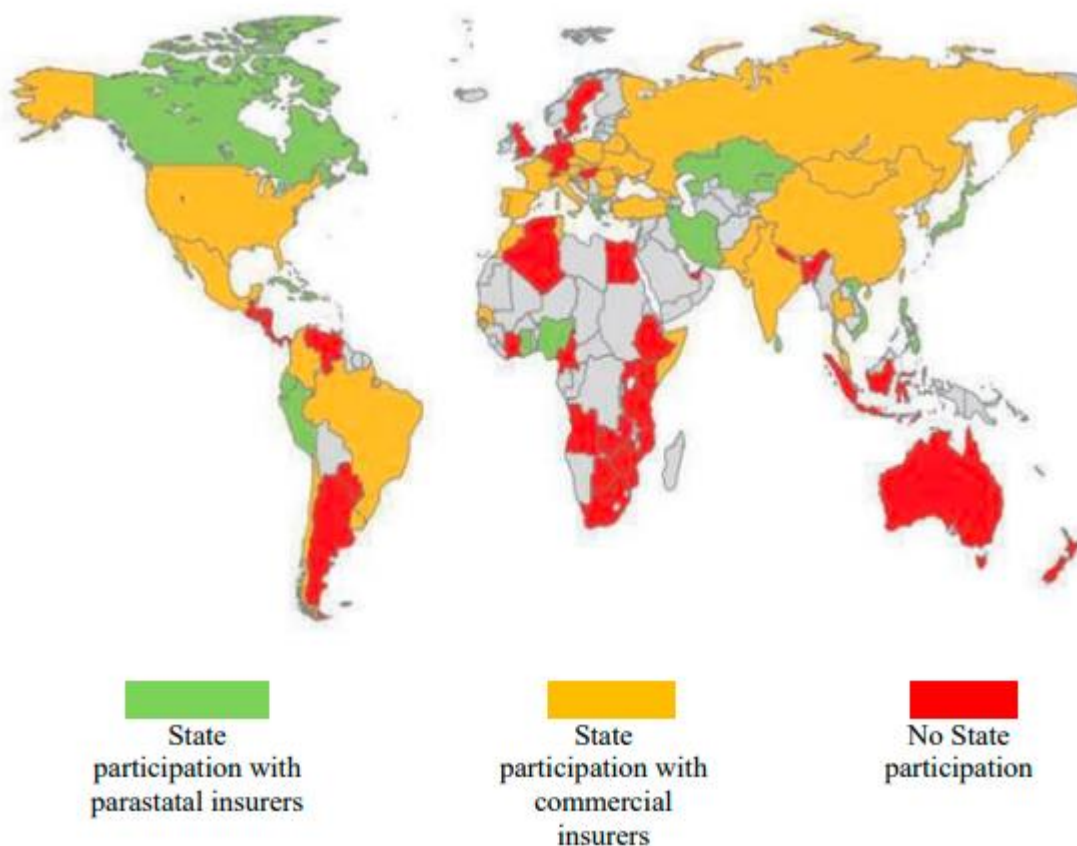
cluding countries such as Canada, Cyprus, Greece, India, Iran and the Philippines [7, 8].

In the second category, private insurance companies predominate in the insurance market, and the state carries out only legal regulation, including countries such as Argentina, South Africa, Australia, Germany, Hungary, Malaysia, the Netherlands, Sweden and New Zealand [1, 9].

In the third category, the insurance system is developed through public-private part-

nership, where market competition of insurance companies is combined with government regulation based on various principles. This includes countries such as the USA, Portugal, Spain, Turkey, South Korea, China, Mexico, Poland, Ukraine and the Russian Federation [10-13].

Boranukov [14], based on data from the website of the world's largest reinsurance company Swiss Re [15], divides state participation in agricultural insurance into the following groups (figure 2).

Note: source [14, 15]

Figure 2 – State participation in agricultural insurance

In most European countries, state support in the form of state subsidies for part of farmers' costs of insuring their crops and plantations plays an important role in the development of agricultural insurance. Spain was the first European country to introduce subsidizing multi-risk crop insurance in 1978 [16] and today, along with France and Italy, is the largest agricultural insurance system in Europe in terms of insurance premiums. State support for insurance allows farmers to choose programs with a high degree of protection, and in the event of an insured event, farmers receive on average more benefits than their insurance costs.

The United States agricultural insurance system originated in the 1930s and is the largest and oldest in the world. The American agricultural insurance system is an excellent example of an effective public-private partnership in supporting the agro-industrial complex.

A feature of the US agricultural insurance system is the farmer's income insurance programs. That is, farmers can insure not only their crops, but their incomes and receive compensation in case of a significant reduction in product prices.

Agricultural insurance systems in Australia, New Zealand, Sweden show that agricultural insurance can work even without government subsidies [17].

Kazakhstan's experience in agricultural risk insurance. Kazakhstan is one of the countries where the insurance market is dominated by private insurance companies, and the state only legally regulates the insurance market (second category). In Kazakhstan, the state sets requirements for insurance companies and insurance products, and controls their activities.

State support for agriculture in Kazakhstan includes subsidizing insurance premiums

for agricultural producers to help them cope with natural disasters and ensure economic stability in agriculture. In addition to agricultural insurance, Kazakhstan provides for other measures to support agriculture, such as subsidies for the purchase of necessary equipment and materials. The country adheres to the policy of sustainable development of agriculture and encourages measures aimed at the development of agricultural insurance.

Despite this, as in any other country, such programs have their limitations, such as limited budgets, difficulties in determining the amount of losses, and lengthy disbursement procedures. In addition, in Kazakhstan, there is a problem of low awareness of agricultural producers about the possibilities of agricultural insurance and how to choose the most appropriate insurance program. This may lead to insufficient coverage of risks and reduce the effectiveness of the state support program.

Another limitation may be the underdevelopment of the insurance market in the regions where agriculture is carried out, which makes it difficult for small and medium-sized producers to access agricultural insurance. In general, although agricultural insurance in Kazakhstan is at the development stage, the state continues to work to improve the agricultural insurance system and create conditions for the sustainable development of agriculture.

The voluntary agricultural insurance system in Kazakhstan began its work relatively recently, in 2020, but is already showing positive results. Every year, the number of contracts concluded and insured assets is growing, which indicates an increase in interest in this type of insurance among Kazakhstani agricultural producers. Thus, according to JSC «Agrarian Credit Corporation», if in 2020 only 92 contracts were concluded, and in 2021 – 163, then in 2022 – 262 contracts were already concluded.

In addition, as part of the state development of the agricultural sector, it is planned to increase state support for the development of the agricultural insurance system in Kazakhstan, which is likely to lead to an even greater spread of this type of insurance among agricultural producers. Already in 2022, the standard for subsidizing insurance premiums was increased to 80% instead of the previous 50%, which will lead to a reduction in risks, expansion of areas where crops will be insured, as well as an increase in the number of insurance policies for livestock and poultry [18].

In a systematic review of the use of insurance in developed countries as a mechanism for the sustainable development

of agricultural production, it was found that the approaches used are diverse. Despite this, common themes were identified. It is important to understand that the government plays a critical role in supporting the development of agricultural insurance markets and can help ensure the viability of insurance products. Public-private partnerships play a key role in developing the agricultural insurance market, which can lead to more efficient and sustainable insurance products.

But to support sustainable agricultural production, an integrated approach is important, where insurance should be considered one of its important tools. This review highlights the role of insurance in supporting sustainable agricultural production in developed countries, taking into account the roles of government and public-private partnerships.

The level of agricultural insurance and the degree of its state support in the country must correspond to the potential for the development of the agroindustrial complex. Farming in developed countries is less risky compared to the conditions of farming in Kazakhstan. Despite this, government support for agricultural risk insurance in these countries is much higher.

Using this as an example, it can be judged that developed countries understand the importance of the agro-industrial sector in the country's economy and therefore provide the necessary support to reduce the risks of agricultural producers. In order to help improve the quality of life of farmers and increase agricultural productivity, which, in turn, can become a key factor in the development of the country's economy, Kazakhstan needs to develop an agricultural insurance system and provide the necessary state support to help farmers cope with the risks associated with farming.

Limitations. Firstly, the study focuses only on the experience of developed countries and in the future there is a need to study the experience, policies, programs, problems and limitations of developing countries in agricultural insurance. In this way, we can determine the differences and uniqueness of the experience of developed and developing countries in agricultural insurance. Second, because the review is based on secondary data sources, the accuracy and reliability of the results may be limited by the quality of the original study.

Finally, it should be taken into account that there are limitations in conducting a systematic literature review, such as time con-

straints and the possibility of changes in practices and policies in the area of state support for agricultural insurance in the countries under review. However, this review can serve as a starting point for a deeper examination of the role of insurance as an effective mechanism for sustainable agricultural production and highlights the need for a more comprehensive and detailed analysis of this topic.

Conclusion

1. The analysis of the literature allowed the author to divide the agricultural insurance systems in different countries into three categories, depending on the approaches to the organization and the participation of the state.

2. International experience in agricultural risk insurance has confirmed that the most effective way to support agricultural producers and ensure economic stability in the agricultural sector is subsidizing insurance premiums.

3. At the same time, direct payments from the government in case of catastrophic events are ineffective in the long term, since they do not solve the main risks and do not encourage farmers to reduce risks by applying appropriate methods. They can create dependence on government assistance for agricultural producers and reduce their motivation to apply best risk management practices. Therefore, emphasis should be placed on encouraging risk reduction and the application of effective methods of agricultural insurance.

4. The study highlights the importance of a coordinated approach to agricultural risk management, including not only insurance but also other supportive measures such as agricultural policies and programs, risk reduction and improved agricultural practices. Only an integrated approach based on interdisciplinary cooperation and interaction between the state, agricultural producers and insurance companies will make it possible to achieve sustainable development of agriculture and ensure its protection from risks.

In conclusion, the study confirms that insurance is an effective mechanism for the sustainable development of agricultural production. Government support for subsidized insurance premiums improves the availability of insurance, and a coordinated approach to risk management helps ensure the sustainability and prosperity of the agricultural sector.

References

[1] Vyas, S. Mapping global research on agricultural insurance / S. Vyas, T. Dalhaus, M. Kropff, P. Aggarwal, M.P.M. Meuwissen // *Environmental Research Letters*. – 2021. – N. 16. – Article 103003.

[2] Agricultural Insurance Market by Coverage (Multi-peril Crop Insurance (MPCI), Crop-hail Insurance, Livestock Insurance, and Others), By Distribution Channel (Banks, Insurance Companies, Brokers/Agents, and Others), By End-Use, and by Region Forecast to 2028 [Electronic resours]. – 2023.- URL: <https://www.reportsanddata.com/report-detail/agricultural-insurance-market> (date of access: 23.12.2022).

[3] Zeng, S. Agricultural Insurance and Agricultural Economic Growth: The Case of Zhejiang Province in China / S. Zeng, B. Qi, M. Wang.-2022.- N. 19.- Article 13062. <https://doi.org/10.3390/ijerph192013062>.

[4] Xinhua, News. China's agricultural insurance premium rises 18.4 % in 2021 [Electronic resours].-2022.-URL:http://www.english.www.gov.cn/archive/statistics/202201/15/content_WS61e25ef2c6d09c94e48a3aa1.html (date of access: 24.03.2023).

[5] Raju, K.V. Transforming Weather Index-Based Crop Insurance in India: Protecting Small Farmers from Distress. Status and a Way Forward. Research Report IDC-8. Patancheru 502 324 / K.V. Raju., G. Naik, R.Ramseshan. – Telangana, India: International Crops Research Institute for the Semi-Arid Tropics, 2016. – 36 p.

[6] Zhang, J. Rainfall-Related Weather Indices for Three Main Crops in China / J. Zhang, Z. Zhang, F. Tao// *International Journal of Disaster Risk Science*.- 2020.- N.11(4).- P. 466-483.

[7] Beckie, H.J. Rewarding Best Pest Management Practices via Reduced Crop Insurance Premiums / H.J. Beckie, S.J. Smyth, M.D.K. Owen, S.Gleim // *International Journal of Agronomy*.- 2019.- Vol. 2019.- Article 9390501. <https://doi.org/10.1155/2019/9390501>

[8] Shirsath, P. Designing weather index insurance of crops for the increased satisfaction of farmers, industry and the government / P. Shirsath, S.Vyas, P. Aggarwal, K.N. Rao // *Climate Risk Management*.- 2019.- N. 25. – Article 100189.

[9] Alam, A.S.A.F. Agriculture insurance for disaster risk reduction: A case study of Malaysia / A.S.A.F Alam, H.Begum // *International Journal of Disaster Risk Reduction*. – 2020. – N. 47. – Article 101626. <https://doi.org/10.1016/j.ijdr.2020.101626>.

[10] Tok, N. Parameters that Motivate Table Olive Farmers to Buy Agricultural Insurance: The Case of Western Turkey / N. Tok, F. Çobanoğlu, R. Tunalıoğlu // *Erwerbs-Obstbau*. – 2022. – Vol. 66. – Issue 4. – Article 00682

[11] Trusova, N.V. State support of agro-insurance of agricultural risks in the market of goods derivatives of Ukraine / N.V. Trusova, N.S. Tanklevska, V.P. Synchak, O.S. Prystemskyi, M.A. Tereshchenko // *Industrial Engineering and Management Systems*. – 2020. – N. 19(1). – P. 93-102.

[12] Andriushchenko, K. Prerequisites for the creation of financial and credit infrastructure of support for agricultural enterprises in Ukraine / K. Andriushchenko, M. Ishchenko, M. Sahaidak., M. Tepluk., O. Domina // Banks and Bank Systems. – 2019. – N. 14(2). – P. 63-75. [https://doi.org/10.21511/bbs.14\(2\).2019.06](https://doi.org/10.21511/bbs.14(2).2019.06).

[13] Katan, L. Structural modeling of the financial support for the Ukrainian agrarian sector / L. Katan, O. Dobrovolska, J.M.R. Espejo // Investment Management and Financial Innovations. – 2018. – N. 15(3). – P. 199-211.

[14] Борануков, М. Совершенствование системы государственной поддержки агро-страхования [Электронный ресурс]. – 2020. – URL: https://www.nifi.ru/images/FILES/NEWS/2018/Boranykov_21.03.2018.pdf (дата обращения: 23.12.2022).

[15] Swiss, Re. Economy and insurance outlook [Electronic resource]. - 2020. – URL: <https://www.swissre.com/institute/research/topics-and-risk-dialogues/economy-and-insurance-outlook.html?to=36> (date of access: 20.12.2022).

[16] Mato-Amboage, R. Understanding Farmers' Preferences Towards Insurance Schemes that Promote Biosecurity Best Management Practices / R. Mato-Amboage, J. Touza, M. Soliño // International Journal of Disaster Risk Science. – 2022. – No. 13. – P. 705–715. <https://doi.org/10.1007/s13753-022-00435-0>.

[17] Reyes, C.M. Agricultural insurance program: Lessons from different country experiences / C.M. Reyes, A.D. Agbon, C. D. Mina, R.A.B. Gloria // PIDS Discussion Paper Series, No. 2017-02. – Quezon city: Philippine Institute for Development Studies (PIDS), 2017. – 35 p.

[18] Suieubayeva, S.N. The insurance system in AIC: advantages, structure, mechanism / S.N. Suieubayeva, O. Denissova, J. Sloniec // Problems of AgriMarket.-2022.- N. 4.- P. 43-50. <https://doi.org/10.46666/2022-4.2708-9991.04>.

References

[1] Vyas, S., Dalhaus, T., Kropff, M., Aggarwal, P. & Meuwissen, M.P.M. (2021). Mapping global research on agricultural insurance. *Environmental Research Letters*, 16, 103003.

[2] Agricultural Insurance Market by Coverage (Multi-peril Crop Insurance (MPCI), Crop-hail Insurance, Livestock Insurance, and Others), By Distribution Channel (Banks, Insurance Companies, Brokers/Agents, and Others), By End-Use, and by Region Forecast to 2028. (2023). Available at: <https://www.reportsanddata.com/report-detail/agricultural-insurance-market> (date of access: 23.12.2022).

[3] Zeng, S., Qi, B. & Wang, M. (2022). Agricultural Insurance and Agricultural Economic Growth: The Case of Zhejiang Province in China. *International Journal of Environmental Re-*

search and Public Health, 19, 13062. <https://doi.org/10.3390/ijerph192013062>.

[4] Xinhua News (2022). China's agricultural insurance premium rises 18.4% in 2021. The State Council of the People's Republic of China. Available at: http://english.www.gov.cn/archive/statistics/202201/15/content_WS61e25ef2c6d09c94e48a3aa1.html (date of access: 25.12.2022).

[5] Raju, K.V., Naik, G., Ramseshan, R. & et al. (2016). Transforming Weather Index-Based Crop Insurance in India: Protecting Small Farmers from Distress. Status and a Way Forward. Research Report IDC-8. Patancheru 502 324. Telangana, India: International Crops Research Institute for the Semi-Arid Tropics, 36.

[6] Zhang, J., Zhang, Z. & Tao, F. (2020). Rainfall-Related Weather Indices for Three Main Crops in China. *International Journal of Disaster Risk Science*, 11(4), 466-483.

[7] Beckie, H.J., Smyth, S.J., Owen, M.D.K. & Gleim, S. (2019). Rewarding Best Pest Management Practices via Reduced Crop Insurance Premiums. *International Journal of Agronomy*, 2019, 9390501, DOI: 10.1155/2019/9390501.

[8] Shirsath, P., Vyas, S., Aggarwal, P. & Rao, K.N. (2019). Designing weather index insurance of crops for the increased satisfaction of farmers, industry and the government. *Climate Risk Management*, 25, 100189.

[9] Alam, A.S.A.F., Begum, H. & et.al. (2020). Agriculture insurance for disaster risk reduction: A case study of Malaysia. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 47, 101626, DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijdr.2020.101626>.

[10] Tok, N., Çobanoğlu, F. & Tunalıoğlu, R. (2022). Parameters that Motivate Table Olive Farmers To Buy Agricultural Insurance: The Case of Western Turkey. *Erwerbs-Obstbau*. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10341-022-00682-x>.

[11] Trusova, N.V., Tanklevska, N.S., Synchak, V.P., Prystemskyi, O.S. & Tereshchenko, M.A. (2020). State support of agro-insurance of agricultural risks in the market of goods derivatives of Ukraine. *Industrial Engineering and Management Systems*, 19 (1), 93-102.

[12] Andriushchenko, K., Ishchenko, M., Sahaidak, M., Tepluk, M. & Domina, O. (2019). Prerequisites for the creation of financial and credit infrastructure of support for agricultural enterprises in Ukraine. *Banks and Bank Systems*, 14 (2), 63-75. DOI: 10.21511/bbs.14(2).2019.06.

[13] Katan, L., Dobrovolska, O. & Espejo, J.M.R. (2018). Structural modeling of the financial support for the Ukrainian agrarian sector. *Investment Management and Financial Innovations*, 15 (3), 199-211.

[14] Boranukov, M. (2020). Sovershenstvovanie sistemy gosudarstvennoj podderzhki

agrostrahovaniya. Ministerskaja nauchnaja diskussija na temu «Povyshenie jeffektivnosti byudzhetnoj politiki i optimizacii byudzhetnyh rashodov na razvitie otraslej APK s uchetom opyta gosudarstvennoj podderzhki sel'skogo hozjajstva v zarubezhnyh stranah [Improvement of the system of state support for agricultural insurance. Ministerial scientific discussion on the topic «Improving the efficiency of budget policy and optimizing budget expenditures for the development of agro-industrial complex, taking into account the experience of state support for agriculture in foreign countries]. Available at: https://www.nifi.ru/images/FILES/NEWS/2018/Boranykov_21.03.2018.pdf (date of access: 23.12.2022) [in Russian].

[15] Swiss Re. (2020). Economy and insurance outlook. Swiss Re website. Available at: <https://www.swissre.com/institute/research/topic>

s-and-risk-dialogues/economy-and-insurance-outlook.html?to=36 (date of access: 23.12.2022).

[16] Mato-Amboage, R., Touza, J. & Soliño, M. (2022). Understanding Farmers' Preferences Towards Insurance Schemes that Promote Biosecurity Best Management Practices. *International Journal of Disaster Risk Science*, 13, 705–715, <https://doi.org/10.1007/s13753-022-00435>.

[17] Reyes, C.M., Agbon, A.D., Mina, C. D. & Gloria, R.A.B. (2017). Agricultural insurance program: Lessons from different country experiences. Philippine Institute for Development Studies (PIDS), Quezon City, 35. *PIDS Discussion Paper Series*, 2017-02.

[18] Sueubayeva, S.N., Denissova, O. & Sloniec, J. (2022). The insurance system in AIC: advantages, structure, mechanisms. *Problems of AgriMarket*, 4, 43-50. <https://doi.org/10.46666/2022-4.2708-9991.04>.

Information about authors:

Aiym Turysbek – The main author; Ph.D student; Narxoz University; 050035 Zhandosov st., 55, Almaty, Kazakhstan; e-mail: aiym.turysbek@narxoz.kz; <https://orcid.org/0000-0002-8377-4452>

Kantarbayeva Shyryn Myrzakhanovna; Doctor of Economic Sciences, Associate Professor; Professor of the School of Law and Public Policy; Narxoz University; 050035 Zhandosov str., 55, Almaty, Kazakhstan; e-mail: shyryn-76@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-9539-6973>.

Авторлар туралы ақпарат:

Турысбек Айым Қанатқызы – негізгі автор; Ph.D докторанты; Нархоз университеті; 050035 Жандосов көш., 55, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: aiym.turysbek@narxoz.kz; <https://orcid.org/0000-0002-8377-4452>

Кантарбаева Шырын Мырзахановна; экономика ғылымдарының докторы, доцент; Құқық және мемлекеттік басқару мектебінің профессоры; Нархоз Университеті; 050035 Жандосов көш., 55, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: shyryn-76@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-9539-6973>.

Информация об авторах:

Турысбек Айым Канатқызы – основной автор; докторант Ph.D; Университет Нархоз; 050035 ул. Жандосова, 55, г.Алматы, Казахстан; e-mail: aiym.turysbek@narxoz.kz; <https://orcid.org/0000-0002-8377-4452>

Кантарбаева Шырын Мырзахановна; доктор экономических наук, доцент; профессор Школы права и государственного управления; Университет Нархоз; 050035 ул. Жандосова, 55, г.Алматы, Казахстан; e-mail: shyryn-76@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-9539-6973>.

**ПРОГНОЗ КАЧЕСТВЕННОГО ОБНОВЛЕНИЯ АКТИВНОЙ ЧАСТИ
ОСНОВНЫХ ФОНДОВ В АГРОПРОМЫШЛЕННОМ КОМПЛЕКСЕ**

**АГРОӨНЕРКӘСІПТІК КЕШЕНДЕГІ НЕГІЗГІ ҚОРЛАРДЫҢ БЕЛСЕНДІ БӨЛІГІН
САПАЛЫ ЖАҢАРТУ БОЛЖАМЫ**

**FORECAST OF A QUALITATIVE RENEWAL OF THE ACTIVE PART
OF FIXED ASSETS IN AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX**

К.Г. ИБРАИМОВ*

К.Э.Н.

*«BEREKET» Национальная Ассоциация сельскохозяйственных кооперативов
Казахстана, Алматинская область, Казахстан*

**электронная почта автора: ibraimovkajrat98@gmail.com*

К.Г. ИБРАИМОВ*

Э.Ф.К.

*«БЕРЕКЕТ» Қазақстан ауыл шаруашылығы кооперативтерінің ұлттық
қауымдастығы, Алматы облысы, Қазақстан*

**автордың электрондық поштасы: ibraimovkajrat98@gmail.com*

K.G. IBRAIMOV*

C.E.Sc.,

*"BEREKET" National Association of Agricultural Cooperatives of Kazakhstan,
Almaty region, Kazakhstan*

**corresponding author e-mail: ibraimovkajrat98@gmail.com*

Аннотация. Обновление основных фондов означает процесс замены устаревших средств труда новыми, наиболее совершенными и модернизированными. В условиях рыночной экономики и жесткой конкуренции между различными производителями одним из важнейших факторов повышения рентабельности производственно-хозяйственной деятельности предприятий является обеспеченность их произведенными активами в необходимом количестве. Только при хорошем техническом состоянии производственной базы, своевременном технико-технологическом перевооружении производственных процессов хозяйствующих субъектов можно иметь их стабильный рост. *Цель* – проанализировать теоретические и практические аспекты восстановления активной части основных производственных фондов (далее АЧОФ) в растениеводстве республики на основе экономико-математического моделирования. *Методы* – экономико-математический, статистический, сравнения, анализа и синтеза. *Результаты* – предложены методологические положения по эффективному управлению АЧОФ. Построена и реализована система нормативов, обосновывающая показатели экономической эффективности производства (далее ПЭЭП). Исследованы основные направления, тенденции и закономерности воспроизводства активной части основных производственных фондов. Показаны критерии для реализации метода планирования и прогнозирования темпов их реконструкции. Комплекс нормативных ПЭЭП ориентирован на использование в качестве инструментария для принятия решений органами управления страны, позволяет увеличить объемы сельскохозяйственного производства за прогнозный период (20 лет). Представлены расчет соотношений долей АЧОФ в базовом и перспективном периодах, их производительность по пятилеткам в перспективе, сравнение потребности во внутренних инвестициях государства и инвестиционных вложений крупных объединений в оптимальном режиме их восстановления. *Выводы* – большой интерес представляет соотношение активной и пассивной частей, так как от их оптимального сочетания во многом зависят фондоотдача, фондорентабельность и финансовое состояние предприятий. При анализе качественного состояния активной части основных фондов проверяется полнота и своевременность проведения планово-предупредительных ремонтов, их соответствие техническим характеристикам, условиям эксплуатации.

Abstract. The renewal of fixed assets means the process of replacing obsolete means of labor with new, the most perfect and modernized ones. In market economy and fierce competition between various manufacturers, one of the most important factors in increasing the profitability of production and economic activities of enterprises is the provision of their produced assets in the required quantity. Only with a good technical condition of production base, timely technical and technological re-equipment of production processes of economic entities, it is possible to have their stable growth. *The goal* is to analyze the theoretical and practical aspects of restoring the active part of the fixed production assets (hereinafter referred to as APFA) in crop production of the republic on the basis of economic and mathematical modeling. *Methods* – economic-mathematical, statistical, comparison, analysis and synthesis. *Results* – methodological provisions for the effective management of APFA are proposed. A system of standards was built and implemented, substantiating the indicators of economic efficiency of production (hereinafter referred to as IEEP). The main directions, tendencies and regularities of reproduction of the active part of fixed production assets are investigated. The criteria for the implementation of the method of planning and forecasting the pace of their reconstruction are shown. The set of normative IEEP is oriented to be used as a tool for decision-making by the country's authorities, allows to increase the volume of agricultural production over the forecast period (20 years). The calculation of the ratios of the shares of the APFA in the base and prospective periods, their productivity for five-year plans in the future, a comparison of the need for domestic investment by the state and the investment investments of large associations in the optimal mode of their recovery are presented. *Conclusions* – the ratio of active and passive parts is of great interest, since the capital productivity, capital profitability and financial condition of enterprises largely depend on their optimal combination. When analyzing the qualitative state of the active part of fixed assets, the completeness and timeliness of scheduled preventive repairs, their compliance with technical characteristics and operating conditions are checked.

Түйінді сөздер: агроөнеркәсіптік кешен, өсімдік шаруашылығы саласы, негізгі қорлардың белсенді бөлігін жаңарту, өндірістің экономикалық тиімділігі, инвестициялар, болжау.

Key words: agro-industrial complex, crop production industry, renewal of the active part of fixed assets, economic efficiency of production, investments, forecasting.

Введение. Казахстану необходимо переходить от либеральной экономики на пятилетнее государственное управление по развитию стратегических отраслей промышленности. Следует увеличить в 2,5 раза производительность труда, что позволит обеспечить рост объема сельхозпродукции в 4,5 раза [1,2].

Ведущим фактором обновления активной части основных фондов (далее – АЧОФ) является их экономическая эффективность. Например, если фондоотдача новых АЧОФ окажется ниже, чем у действующих, в перспективном периоде фондоотдача будет снижаться и тем значительнее, чем большими окажутся размеры замены выбывающих мощностей. Если фондоотдача новых АЧОФ будет существенно превышать сложившуюся, то фондоотдача всей массы АЧОФ будет увеличиваться, а потребность в них и привлечение внутренних инвестиций – уменьшаться.

Предлагаемая модель воспроизводства АЧОФ позволяет получить количественное значение эффективности темпов обновления АЧОФ АПК (на примере отрасли растениеводства) РК, проанализировать уровень темпов показателей экономической эффективности производства (далее – ПЭЭП) обновления АЧОФ в зависимости от различных нормативных сроков службы, выявить приоритетные направления повышения эффективности, оценивать планируемый уровень эффективности.

Предложены и разработаны: нормативы роста ПЭЭП в процессе планирования и прогнозирования темпов обновления АЧОФ за счет реализации резервов совершенствования организации и управления; метод по нормативам ПЭЭП для новой техники по пятилеткам перспективного периода. Уровень показателей эффективности производимой машиностроителями новой техники имеет решающее значение для интенсификации производства АПК РК. Между тем на практике данный аспект воспроизводства основных фондов не разработан, нормативы эффективности АЧОФ отсутствуют. В результате расчеты обладают весьма приблизительным, условным характером.

Материал и методы исследования. Тенденции воспроизводственного процесса основных фондов в АПК РК под влиянием недостаточного активного вывода из эксплуатации показатель изменения (далее – ПИ) АЧОФ.

Первой стратегией обновления и воспроизводства основных фондов целесообразно принять переход всех отраслей

АПК РК к выводу из эксплуатации АЧОФ по истечении амортизационного срока службы (8 лет).

В качестве второй стратегии обновления АЧОФ целесообразно исследовать последствия сохранения сложившихся в базовом периоде фактических сроков службы АЧОФ (~20 лет). Эти две стратегии представляют собой полярно противоположные подходы к воспроизводству АЧОФ: максимальная интенсификация производства и, напротив, углубление экстенсивных тенденций. Именно в интервале, ограниченном этими стратегиями, окажется оптимальный вариант обновления.

В качестве критерия оптимальности воспроизводственного процесса следует принимать достижение максимального уровня обобщающего ПЭЭП, учитывающего совокупное движение всех частных показателей эффективности. Расчет обобщающего показателя эффективности [см.2] проводился на основе:

$$\Xi_i = \frac{ЧП_i}{C_i + V_i + M_i} \quad (1)$$

За исследованный ретроспективный период динамика изменения обобщающего ПЭЭП показывает, что его значения подвергались снижению относительно своего уровня в базисном 2001г. на 25,75% [3-10].

Результаты и их обсуждение. Часть объема выбытия по годам перспективного периода, соответствующую динамике предшествующих вводов, рассчитывают по формуле:

$$\Phi_{\text{выб.т}} = \Phi_{\text{вв.}(t_n - T_{\text{сл}} - 1)} \quad (2)$$

Другая часть объемов выбытия, которую необходимо учитывать, образуется накопившимся ПИ оборудованием в период до начала целенаправленного (нормативного) обновления АЧОФ.

$$\Phi_{\text{выб.п}} = \overline{\Phi_{(t_n - T_{\text{сл}} - 1)}} - \sum_{t=t_n - T_{\text{сл}}}^{t=t_n - T_{\text{сл}}} \Phi_{\text{выб.т}} \quad (3)$$

где $T_{\text{сл}}$ – принятый срок службы и последующего выбытия АЧОФ;

t_n – первый год перспективного года.

Дальнейшее обоснование процесса воспроизводства АЧОФ требует принятия решения, в течение какого промежутка времени будет произведен вывод из эксплуатации всего объема ПИ оборудования. В течение 5, 10, 15 или 20 лет?

Изложенное позволяет заключить, что планируемые объемы вывода ПИ АЧОФ по годам перспективного периода следует определять по формуле:

$$\Phi_{\text{выб.т}} = \Phi_{\text{выб.т}}^{\text{вв}} + \Phi_{\text{выб.т}_n} : T_p, \quad (4)$$

где T_p - расчетное время (число лет), в течение которого предусмотрен вывод ПИ АЧОФ из эксплуатации.

Ожидаемая фондоотдача АЧОФ (за счет реализации резервов совершенство-

$$\Phi O_{21} = 0,107; \text{ ПТ}_{21} = 353,66; \text{ МО}_{21} = 0,175; \text{ Р}_{21} = 0,143 \quad (5)$$

Известна и среднегодовая стоимость АЧОФ, которая позволяет определить возможный выпуск продукции в начальном году перспективного периода, исходя из уровня фондоотдачи, обеспечиваемого реализацией только мероприятий организационного характера. Этот выпуск продукции сопоставляется с требуемым, определенным по индикаторам комплексной концепции национального проекта по развитию АПК РК на 2022 -2026гг.

Недостающий выпуск продукции по годам перспективного периода компенсируется прежде всего за счет технического перевооружения и реконструкции мощностей, в ходе которых производится замена изношенных основных фондов новыми. Порядок определения объемов выбытия рассмотрен и устанавливается по формуле (4) в зависимости от принимаемых на перспективный период сроков службы АЧОФ и продолжительности периода вывода из эксплуатации ПИ АЧОФ.

Прирост продукции от замены ПИ основных фондов новыми в ходе технического перевооружения и реконструкции определяют по формуле:

$$\Delta \text{ЧП}_{\text{зам.т}} = \sum_{j=1}^3 \Phi_{\text{выб.т}} (\Phi O_n^z - \Phi O_u^j) \quad (6)$$

где ΦO_n^z - нормативная фондоотдача новых основных фондов в z-й пятилетке;

ΦO_u^j - фондоотдача ПИ АЧОФ, отнесенных j -й группе (степени) износа.

Прирост продукции от замены изношенных АЧОФ может оказаться недостаточным для требуемого выпуска продукции отраслью. Этот недостаточный объем продукции может быть обеспечен только путем создания новых (дополнительных) мощностей в форме расширения. Недостающий (после замены изношенных АЧОФ) объем продукции определяется по формуле:

$$\Delta \text{ЧП}_t = \text{ЧП}_t - \overline{\Phi}_t * \Phi O_t - \Delta \text{ЧП}_{\text{зам.т}} \quad (7)$$

Следующим этапом расчетов является определение размера требуемого ввода в эксплуатацию новых мощностей основных фондов по годам пятилетки:

вания организации и управления) в первом году I пятилетки перспективного периода рассчитывается по зависимости 5, полученной в результате корреляционно-регрессионного анализа:

$$\Delta \Phi_t = \Delta \text{ЧП}_t : \Phi O_n^z \quad (8)$$

Зная ежегодные дополнительные вводы в эксплуатацию АЧОФ, можно определить их окончательную среднегодовую стоимость:

$$\overline{\Phi}_{\text{тн}} = \overline{\Phi}_t + \Delta \Phi_t \quad (9)$$

Теперь оказывается возможным определить окончательный уровень отраслевой фондоотдачи АЧОФ с учетом их обновления и расширения:

$$\Phi O_{\text{тн}} = \text{ЧП}_t : \overline{\Phi}_{\text{тн}} \quad (10)$$

Схемы и логика определения показателей в последующих годах перспективного периода аналогична. За уровень фондоотдачи последующего года принимается расчетная фондоотдача предыдущего года, увеличенная на коэффициент влияния организационных факторов.

Таким образом, начиная со 2-го года расчетного периода и до последнего года 4-й пятилетки перспективного периода исходная фондоотдача каждого последующего года определяется «цепным методом» до значения окончательный уровень фондоотдачи предыдущего года:

$$\Phi O_t^{1-4} = \Phi O_{t-1}^n * K_{\phi o1} \quad (11)$$

где $K_{\phi o1}$ - коэффициент повышения фондоотдачи в j-й пятилетке (1-4-й) с помощью реализации организационных факторов.

Аналогично проводится расчет рентабельности производства и массы прибыли, материальных затрат и производительности.

Для определения объемов внутренних инвестиций (K_t) необходимо к общей сумме ввода основных фондов, учитывающей объем выбытия АЧОФ ($\Phi_{\text{выб.т}}$) и ввод новых мощностей ($\Delta \Phi_t$) прибавить единовременные затраты, не переходящие в стоимость основных фондов ($K_{\text{н.п.}}$):

$$K_t = \Delta \Phi_t + \Phi_{\text{выб.т}} + K_{\text{н.п.}} \quad (12)$$

Внутренние инвестиции или капитальные вложения, не переходящие в стоимость основных фондов, устанавливаются на основе формулы:

$$K_{н.п.} = 0,1 (\Delta\Phi_t + \Phi_{выб.т}) \quad (13)$$

В объем капитальных вложений, определенный на основе процесса воспроизводства АЧОФ, необходимо ввести соответствующие коррективы в связи с изменением структуры единовременных затрат. Все виды структур капитальных вложений взаимосвязаны и общий эффект от структурных сдвигов целесообразно определить технологическую структуру [11]. Технологическая структура капитальных вложений на прогнозный период определяется на основе данных. Экономия капитальных вложений за счет совершенствования технологической структуры рассчитывается по следующей формуле:

$$\Xi_t = K_t - K_t \frac{J_{\bar{\sigma}}}{J_t} = K_t \left(1 - \frac{J_{\bar{\sigma}}}{J_t} \right) \quad (14)$$

где K_t - капиталовложения перспективного периода (в году t);

$J_{\bar{\sigma}}$ - доля оборудования в общем объеме внутренних инвестиций в базовом периоде;

J_t - доля оборудования в общем объеме внутренних инвестиций в перспективном периоде (в году t).

Доля оборудования в общей сумме внутренних инвестиций в перспективном периоде по пятилеткам представлен ниже (таблица 1).

Таблица 1 - Расчет соотношения долей АЧОФ в базовом и перспективном периоде

Показатель	2021 базовый	2025	2030	2035	2040
Капитальные вложения на производственное строительство	100	100	100	100	100
По технологической структуре:					
СМР	44,9	45,5	41	37	37
на АЧОФ	56,1	54,5	59	63	63
$J_{\bar{\sigma}} : J_t$ (по пятилеткам)	1	1,029	0,92	0,86	0,86

Окончательная потребность в капиталовложениях по вариантам определяется по формуле:

$$K_t^n = K_t - \Xi_t = K_t \frac{J_{\bar{\sigma}}}{J_t} \quad (15)$$

Автором предлагается определение нормативных значений технико-экономических показателей новых фондов производить по следующей системе уравнений:

$$\Phi O_n = \Phi O_{\max} * K_{\phi o1} * K_{\phi o2} \quad (16)$$

$$M O_n = M O_{\max} * K_{mo1} * K_{mo2} \quad (17)$$

$$P_n = P_{\max} * K_{p1} * K_{p2} \quad (18)$$

$$P T_n = P T_{\max} * K_{nm1} * K_{nm2} \quad (19)$$

где ΦO_n , $M O_n$, P_n , $P T_n$ – нормативные величины фондоотдачи, материалоотдачи, рентабельности и производительности труда новых основных производственных фондов по пятилеткам перспективного периода $\Phi O_{\max}$, $M O_{\max}$, $P_{\max}$, $P T_{\max}$ – максимальные значения упомянутых показателей эффективности АЧОФ отрасли по основным группам оборудования на начало плановых пятилеток перспективного периода;

$K_{\phi o1}$, K_{mo1} , K_{p1} , K_{nm1} – коэффициенты роста показателей эффективности за счет лучшей организации использования вновь

вводимых основных фондов по пятилеткам перспективного периода;

$K_{\phi o2}$, K_{mo2} , K_{p2} , K_{nm2} – коэффициенты роста показателей эффективности вновь вводимых основных фондов по пятилеткам перспективного периода за счет улучшения потребительских свойств новой техники.

Для того чтобы перейти от нормативов показателей эффективности по технологическим линиям, типовым цехам и отдельного профиля предприятия [12-15] к отраслевым и по АПК РК в целом нормативам, нами предлагается следующая система агрегирования нормативов ниже лежащего уровня в более высокого уровня:

$$\Phi O_{\max} = \Phi O_{xii} * \rho_{\phi o} \quad (20)$$

$$M O_{\max} = M O_{xii} * \rho_{mo} \quad (21)$$

$$P_{\max} = P_{xii} * \rho_p \quad (22)$$

$$P T_{\max} = P T_{xii} * \rho_{nm} \quad (23)$$

В этих формулах ΦO_{xii} , $M O_{xii}$ и т.д. средневзвешенные фактические показатели по основным видам продукции (производствам) в завершающемся 2020 г. ретроспективного периода, а - $\rho_{\phi o}$, ρ_{mo} и т.д. - средневзвешенные коэффициенты прироста показателей по лучшим объектам-представителям по аналогичной продукции (производствам).

Коэффициенты приростов показателей (ρ) по лучшим объектам-представителям равны соотношению, например, по фондоотдаче:

$$\rho_{\phi o} = \Phi O_{\text{л}} : \Phi O_{\text{с}} \quad (24)$$

где $\Phi O_{\text{л}}$ – фондоотдача на лучших объектах-представителях за исследованный пятилетний период с 2016 по 2020гг.;

$\Phi O_{\text{с}}$ – среднеотраслевое значение фондоотдачи за исследованный пятилетний период с 2016 по 2020гг.

В исследовании ввиду значительной трудоемкости работы по агрегированию прямым счетом нормативов показателей эффективности по всем разновидностям продукции (производства) в нормативы показателей по АПК РК в целом, нами использованы коэффициенты прироста пока-

зателей по лучшим объектам-представителям хлебопекарной подотрасли промышленности. В результате получены следующие максимальные значения показателей ОПФ в предплановой пятилетке:

$$\Phi O_{\text{max}} = 0,282 \text{ тенге/тенге},$$

$$MO_{\text{max}} = 0,23 \text{ тенге/тенге},$$

$$P_{\text{max}} = 13,39\%,$$

$$ПТ_{\text{max}} = 296,28 \text{ тыс. тенге/чел.}$$

Таким образом, расчеты нормативных значений показателей экономической эффективности новых основных фондов по системе уравнений (16)-(19), показали следующие величины (таблица 2).

В целом расчеты проведены и для сроков службы АЧОФ 8 и 10 лет (таблица 3).

Таблица 2 - Нормативы эффективности вновь вводимых АЧОФ по пятилеткам перспективного периода

Показатель	Единица измерения	Пятилетка			
		I	II	III	IV
Фондоотдача	тенге/тенге	0,78	0,94	1,10	1,25
Материалоотдача	тенге/тенге	0,25	0,31	0,37	0,42
Производительность труда	тыс. тенге /чел.	348,4	350	360	359
Рентабельность продукции	%	19,1	19,5	19,7	19,9

Таблица 3 - Динамика показателей экономической эффективности производства по сравниваемым вариантам при сроке службы 8 и 10 лет

Год	Принятый срок службы, лет	Время вывода АЧОФ, лет	Фондоотдача, тенге/тенге	Материалоотдача, тенге/тенге	Обобщающий показатель эффективности производства, тенге/тенге	Принятый срок службы, лет	Время вывода АЧОФ, лет	Фондоотдача, тенге/тенге	Материалоотдача, тенге/тенге	Обобщающий показатель эффективности производства, тенге/тенге
2021	8	5	0,163	0,360	0,2048	10	5	0,163	0,358	0,2042
2026			0,185	0,276	0,1742			0,177	0,257	0,1655
2031			0,207	0,253	0,1712			0,202	0,236	0,1628
2036			0,248	0,276	0,1858			0,232	0,280	0,1863
2041			0,265	0,280	0,1895			0,258	0,247	0,1738

В целом наиболее высокая экономическая эффективность достигается при выводе ПИ АЧОФ за 5 лет при сроке службы T=8 годам. В этом случае наблюдается как максимальный уровень материалоот-

дачи, фондоотдачи, так и обобщающего ПЭЭП. В данной альтернативе при T=8 годам рассчитываем показатели воспроизводства по годам перспективного периода (таблицу 4).

Таблица 4 - Динамика показателей воспроизводства в наиболее эффективном варианте обновления АЧОФ

Год	Объем вы- бытия ПИ АЧОФ, млн тенге	Экономически обоснованное выбытие АЧОФ, млн тенге	Объем ввода АЧОФ, млн тенге	Коэффициент выбытия АЧОФ, %	Коэффициент обновления АЧОФ, %
2021	398 660	398 660	0	10,77	10,77
2022	426 164	426 164	0	11,52	11,52
2023	386 506	386 506	0	10,45	10,45
2024	195 033	195 033	218 572	5,27	10,56
2025	239 964	239 964	191 802	6,12	10,50
2026	264 091	264 091	0	6,43	6,43
2027	276 655	276 655	103 513	6,73	9,02
2028	221 997	221 997	186 645	5,27	9,29
2029	398 660	398 660	0	9,06	9,06
2030	426 164	426 164	0	9,68	9,68
2031	386 506	386 506	0	8,78	8,78
2032	413 605	413 605	0	9,40	9,40
2033	431 765	431 765	101 824	9,81	11,85
2034	264 091	264 091	301 368	5,87	11,77
2035	380 168	380 168	209 307	7,91	11,76
2036	408 641	408 641	101 008	8,15	9,97
2037	398 660	398 660	152 107	7,80	10,46
2038	426 164	426 164	164 155	8,09	10,87
2039	386 506	386 506	241 993	7,12	11,08
2040	413 605	413 605	459 461	7,29	14,24

Обращает на себя внимание скачкообразный характер изменения показателей воспроизводства по годам планируемого периода, что еще раз доказывает, что планировать следует не эти показатели, а эффективность производства. Во всяком случае запланировать такую «динамику» показателей воспроизводства просто невозможно, а ведь именно она обеспечивает непрерывный рост эффективности и требуемые объемы АПК.

В новых условиях страны требуемые объемы внутренних инвестиций на полную замену ПИ техники в течение планового периода сопоставляются с плановыми размерами ФРПНТ. Если наличных средств вместе с привлечением кредитов банка оказывается недостаточно для реализации данного минимума, возникает повод обратиться в уполномоченный орган с целью оказания помощи из национального фонда. Потребность по пятилетиям смотри в таблице 5.

Таблица 5 - Сравнение потребности внутренних инвестиций и величины ФРПНТ в оптимальном режиме обновления АЧОФ (Тсл = 8, Т расч. = 5)

Пяти- лет- ка	Доход (чистая продук- ция), млрд. тенге	ФЗП с выпла- тами из ФМП, млрд. тенге	При- быль, млрд. тенге	Отчис- ления в бюд- жет, млрд. тенге	Расчет- ная при- быль, млрд. тенге	На по- треб- ление акци- онера, млрд. тенге	Резервный фонд пред- приятия на страхо- вание и обнов- ление АЧОФ, млрд.тенге	Оста- ток рас- четной при- были, млрд. тенге	Фонд разви- тия про- извод- ства, науки и техники (70%)	Фонд эконо- мичес- кого стиму- лирова- ния, млрд. тенге	Потреб- ность внут- ренних инве- стиций, млрд. тенге
I	3 459	1 269	2 189	438	1 752	525	438	788	591	197	2 328
II	4 460	1 637	2 823	565	2 259	678	565	1 016	762	254	1 900
III	5 735	2 105	3 630	726	2 904	871	726	1 307	980	327	2 354
IV	7 319	2 686	4 633	927	3 706	1112	927	1 668	1 251	417	2 982

Что касается дефицита финансовых ресурсов АПК РК в I пятилетке, то правительству необходимо принять решение о

покрытии его из национального фонда и закрыть эту нехватку средств. До 25% от стоимости проекта крупных объединений

Расчеты представлены в таблице 6.

Показатель	Инвестиции			
	млрд. тенге	курс, тенге к долл. США	млрд. долл. США	млрд. долл. США за пя- тилетку
Стоимость проекта программы	9 565	470	20,35	5,09
Самофинансирование объединений- кооперативов фермеров	2 421	470	5,15	1,29
Стоимость финансируемая государством из НФ	7 144	470	15,00	3,80

[5] Абдукаримов, И.Т. Эффективность и финансовые результаты хозяйственной деятельности предприятия: критерии и показате-

тели их характеризующие, методика оценки и анализа / И.Т. Абдукаримов, Н.В.Тен// Социально-экономические явления и процессы. - 2011.- N 5. - 6. -С. 11 - 21.

[6] Золотарева, Г.И. Предпосылки использования учетно-аналитического обеспечения при плановом обновлении фонда основных средств /Г.И. Золотарева, Н.В. Бахмарева//Вестник Сибирского государственного аграрного университета.- 2017. -Т. 17.- N 2.- С. 510-517.

[7] Методика составления баланса основных средств и расчета его показателей. Приказ Председателя Комитета по статистике МНЭ РК от 13 декабря 2016 года № 31 [Электронный ресурс].- 2016.-URL: https://www.stat.gov.kz/for_users/dynamic (дата обращения: 12.03.2022).

[8] Ставбуник, Е.А. Жидкоблинова О.В., Мукатай А., Джазыкбаева Б.К. Основы экономического развития предприятий Казахстана в реализации конкурентных преимуществ [Электронный ресурс].- 2022.- URL: <https://www.vestnik.kuef.kz/web/uploads/file-vestnik/742432540290a6143283ea3e201a246c.pdf> (дата обращения: 10.03.2023).

[9] Berstembayeva, R. Financial Aspects of Integration in the Conditions of Formation of the Eurasian Economic Union. Entrepreneurial Environment in the Current Financial Politics of Kazakhstan / R. Berstembayeva, D. Tleuzhanova // Journal of Advanced Research in Law and Economics. – 2017. – Vol. VIII.- N. 4 (26). – P. 1088-1094.

[10] Илясов, Г.К. Оценка финансового состояния предприятия: Методология и методика/Г.К. Илясов//Экономист.-2016.-№6.-55 с.

[11] Ковалевский, А.Н. Укрупненный метод определения эффективности обновления устаревшего технологического оборудования /А.Н. Ковалевский, Л.В.Трофимова //Известия Ленинградского электротехнического университета. –2017.-Вып. 225.- С. 167-174.

[12] Шнайдер, О.В. Основные средства: проблемы и методы использования/И.В. Усольцева// Вектор науки Томский государственный университет.-2013.-N1(23).-С.278-281.

[13] Abeldanova, A. Modelling the Functional System of Small Business Development in the Republic of Kazakhstan / A. Abeldanova, Z. Smailova // Journal of Advanced Research in Law and Economics. – 2017. - Vol. VIII.- N. 6. – P. 1671-1678.

[14] Курманова, Г.К. Кривая Филлипса в сельском хозяйстве: взаимодействие инфляции и безработицы /Г.К. Курманова, Б.Б. Суханбердина Б.А. Уразова // Проблемы агро-рынка. -2022.-N4.- С.207-214. <https://doi.org/10.46666/2022-4.2708-9991.22>

[15] Мухаметжанов, А.С. Обновление парка техники и источники финансирования на примере Северо-Казахстанской сельскохо-

зяйственной опытной станции. Экономический анализ / А.С. Мухаметжанов, А.Е. Ермуханбетова, С.Т. Жакупова// Проблемы агро-рынка.- 2022.-N 4.- С.170-178.

References

[1] Ob utverzhdenii nacional'nogo proekta po razvitiyu agropromyshlennogo kompleksa Respubliki Kazakhstan na 2021-2025 gody. Informacionno-pravovaya sistema normativnykh pravovykh aktov Respubliki Kazakhstan [On the approval of the national project for the development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2021-2025. Information and legal system of regulatory legal acts of the Republic of Kazakhstan] (2021). Available at: <https://adilet.zan.kz> / (date of access: 01.01.2022) [in Russian].

[2] Makhutov, N.A. & Panov, A.N. (2018). Bezopasnost' Rossii. Pravovye, social'no-ekonomicheskie i nauchno-tehnicheskie aspekty. Tekhnogennaya, tekhnologicheskaya i tehnosfernaya bezopasnost' [Security of Russia. Legal, socio-economic, scientific and technical aspects. Technogenic, technological and technosphere safety]. Moscow State Educational Institution: Knowledge, 1016 [in Russian].

[3] Oficial'naya statisticheskaya informatsiya Komiteta statistiki Ministerstva nacional'noj ekonomiki Respubliki Kazakhstan. Osnovnye social'no-ekonomicheskie pokazateli Respubliki Kazakhstan [Official statistical information of the Statistics Committee of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan. The main socio-economic indicators of the Republic of Kazakhstan] (2022). Available at: https://www.stat.gov.kz/for_users/dynamic (date of access: 05.01.2022) [in Russian].

[4] Baraz, V.R. (2015). Korrelyatsionno-regressionnyj analiz svyazi pokazatelej kommercheskoj deyatel'nosti s ispol'zovaniem programmy Excell [Correlation and regression analysis of the relationship of indicators of commercial activity using the Excell program]. Yekaterinburg: Federal Agency for Education GOU VPO Ural State Technical University, 45 [in Russian].

[5] Abdurkarimov, I.T. & Ten, N.V. (2011). Effektivnost' i finansovye rezul'taty hozyajstvennoj deyatel'nosti predpriyatiya: kriterii i pokazateli ih harakterizuyushchie, metodika ocenki i analiza [Efficiency and financial results of the economic activity of the enterprise: criteria and indicators characterizing them, methods of evaluation and analysis]. Social'no-ekonomicheskie yavleniya i processy - Socio-economic phenomena and processes, 5 (6), 11-21 [in Russian].

[6] Zolotareva G.I. & Bakhmareva N.V. (2017). Predposylki ispol'zovaniya uchetno-analiticheskogo obespecheniya pri planovom obnovenii fonda osnovnykh sredstv [Prere-

quisites for the use of accounting and analytical support for the planned renewal of the fixed assets fund]. *Vestnik Sibirskogo gosudarstvennogo agrarnogo universiteta - Bulletin of the Siberian State Agrarian University*, 17(2), 510 – 517 [in Russian].

[7] Metodika sostavleniya balansa osnovnykh sredstv i rascheta ego pokazatelej. Prikaz Predsedatelya Komiteta po statistike MNE RK ot 13 dekabrya 2016 goda № 31 [Methodology for compiling the balance sheet of fixed assets and calculating its indicators. Order of the Chairman of the Committee on Statistics of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan dated December 13, 2016 No. 31] (2016). Available at: https://www.stat.gov.kz/for_users/dynamic (date of access 12.03.2022) [in Russian].

[8] Stavbunik, E.A., Zhidkoblinova, O.V., Mukatai, A., Dzhazykbayeva, B.K. Osnovy ekonomicheskogo razvitiya predpriyatij Kazakhstana v realizacii konkurentnykh preimushchestv [Fundamentals of economic development of enterprises in Kazakhstan in the implementation of competitive advantages] (2022). Available at: <http://vestnik.kuef.kz/web/uploads/file-vestnik/742432540290a6143283ea3e201a246c.pdf> (date of access: 06.10.2022) [in Russian].

[9] Berstembayeva, R., Tleuzhanova, D. (2017). Financial Aspects of Integration in the Conditions of Formation of the Eurasian Economic Union. Entrepreneurial Environment in the Current Financial Politics of Kazakhstan. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*, 4 (26), 1088-1094.

[10] Ilyasov, G.K. (2016). Ocenka finansovogo sostoyaniya predpriyatiya: Metodologiya i metodika [Assessment of the financial condition of the enterprise: Methodology and methodology]. *Economist - Economist*, 55 [in Russian].

[11] Kovalevsky, A.N. & Trofimova, L.V. (2017). Ukpupnennyj metod opredeleniya effektivnosti obnovleniya ustarevshego tekhnologicheskogo oborudovaniya [An enlarged method for determining the effectiveness of updating obsolete technological equipment]. *Izvestiya Leningradskogo elektrotekhnicheskogo universiteta - In: News of the Leningrad Electrotechnical university*, 225, 167-174 [in Russian].

[12] Schneider, O.V. & Usoltseva, I.V. (2013). Osnovnye sredstva: problemy i metody ispol'zovaniya [Fixed assets: problems and methods of use]. *Vektor nauki Tomskij gosudarstvennyj universitet - Vector of Science Tomsk State University*, 1 (23), 278–281 [in Russian].

[13] Abeldanova, A. & Smailova, Z. (2017). Modelling the Functional System of Small Business Development in the Republic of Kazakhstan. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*, 3 (6), 1671-1678.

[14] Kurmanova, G.K. & Sukhanberdina, B.B., Urazova, B.A. (2022). Krivaya Fillipsa v sel'skom hozyajstve: vzaimodejstvie inflyacii i bezraboticy [Phillips curve in agriculture: interaction of inflation and unemployment]. *Problemy agrorynka - Problems of the AgriMarket*, 4, 207-214 [in Russian].

[15] Mukhametzhanov, A.S. & Ermukhanbetova, A.E., Zhakupova, S.T. (2022). Obnovlenie parka tekhniki i istochniki finan-sirovaniya na primere Severo-Kazakhstanskoj sel'skohozyajstvennoj opytnoj stancii. Ekonomicheskij analiz [Renewal of the equipment fleet and sources of financing on the example of the North Kazakhstan agricultural experimental station. Economic analysis] *Problemy agrorynka - Problems of the AgriMarket*, 4, 170-178 [in Russian].

Информация об авторе:

Ибраимов Қайрат Ғазизович – основной автор; кандидат экономических наук; заместитель Президента по развитию; «BEREKET» Национальная Ассоциация сельскохозяйственных кооперативов Казахстана; 010000 ул. Жансугурова, 49, Алматинская область, с. Отеген батыра, Казахстан; e-mail: ibraimovkajrat98@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0003-3221-2139>.

Автор туралы ақпарат:

Ибраимов Қайрат Ғазизұлы – негізгі автор; экономика ғылымдарының кандидаты; Президенттің даму жөніндегі орынбасары; «BEREKET» Қазақстан ауыл шаруашылығы кооперативтерінің ұлттық қауымдастығы; 010000 Жансүгіров көш., 49, Алматы облысы, Өтеген батыр ауылы, Қазақстан; e-mail: ibraimovkajrat98@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0003-3221-2139>.

Information about author:

Ibraimov Kairat Gazizovich – The main author; Candidate of Economic Sciences; Deputy President for Development; "BEREKET" National Association of Agricultural Cooperatives of Kazakhstan; 010000 Zhansugurov str., 49, Almaty region, Otegen Batyra village, Kazakhstan; e-mail: ibraimovkajrat98@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0003-3221-2139>.

**РЫНОК МОЛОКА И ПРОДУКТОВ ЕГО ПЕРЕРАБОТКИ В АКМОЛИНСКОЙ ОБЛАСТИ
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН: ТЕКУЩАЯ СИТУАЦИЯ, РЕСУРСЫ**

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АҚМОЛА ОБЛЫСЫНДАҒЫ СҮТ ЖӘНЕ ОНЫ
ҚАЙТА ӨНДЕУ ӨНІМДЕРІНІҢ НАРЫҒЫ: АҒЫМДАҒЫ ЖАҒДАЙ, РЕСУРСТАР**

**MARKET OF MILK AND PRODUCTS OF ITS PROCESSING IN THE AKMOLA REGION
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: CURRENT SITUATION, RESOURCES**

A.C. БЕЛЬГИБАЕВА^{1*}

к.э.н., доцент

С.Т. ЖУМАШЕВА²

к.э.н., доцент

А.У. ТАТИКОВА³

докторант Ph.D

¹Кокшетауский университет им. Ш.Уалиханова, Кокшетау, Казахстан

²Казахский НИИ экономики АПК и развития сельских территорий,

Алматы, Казахстан

³Университет «Туран-Астана», Астана, Казахстан

*электронная почта автора: anargul.belgibayeva@mail.ru

A.C. БЕЛЬГИБАЕВА^{1*}

э.ф.к., доцент

С.Т. ЖҰМАШЕВА²

э.ф.к., доцент

Ә.О. ТАТИКОВА³

Ph.D докторанты

¹Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, Қазақстан

²Қазақ аграрлық-өнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды
дамыту ғылыми-зерттеу институты, Алматы, Қазақстан

³«Тұран-Астана» университеті, Астана, Қазақстан

*автордың электрондық поштасы: anargul.belgibayeva@mail.ru

A.S. BELGIBAYEVA^{1*}

C.E.Sc., Associated Professor

S.T. ZHUMASHEVA²

C.E.Sc., Associated Professor

A.U. TATIKOVA³

Ph.D student

¹ Sh. Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, Kazakhstan

²Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development,
Almaty, Kazakhstan

³«Turan-Astana» University, Astana, Kazakhstan

*corresponding author e-mail: anargul.belgibayeva@mail.ru

Аннотация. В статье дана характеристика современного состояния молочного скотоводства в Акмолинской области. Рассмотрена специфика функционирования регионального рынка молочной продукции. Определен общий объем потребности в молоке и продуктах его переработки, рассчитанный с учетом рекомендуемых норм потребления, отдельно для городского и сельского населения. *Цель* – изучить сложившуюся ситуацию в торговых сетях области с молочными товарами и перспективы расширения их ассортимента. *Методы* – экономико-статистический, балансовый, абстрактно-логический для обобщения отраслевой информации из источников открытого доступа и научной литературы. *Результаты* – авторы отмечают, что развитие молочного подкомплекса сопровождается стабильным ростом объемов молочного производства, этому способствовало увеличение продуктивности коров в

сельхозпредприятиях, а в хозяйствах населения и крестьянских (фермерских) хозяйствах – увеличение поголовья животных. Установлена высокая доля мелкотоварного сектора. **Выводы** – преобладание в структуре молочной отрасли личных подсобных хозяйств (ЛПХ) для которых характерны низкие удои, качество и товарность сырого молока, обуславливает возникновение дефицита сырья. Объединение их в сельскохозяйственные кооперативы позволит максимально полно реализовывать потенциальные возможности, следовательно, обеспечить загруженность молокоперерабатывающих предприятий, расширить рынок сбыта продовольствия, стимулировать трансформацию ЛПХ в более крупные товарные структуры и повысить доходы сельчан. Необходимы совершенствование законодательной базы использования бюджетных средств для государственных закупок, прежде всего, у отечественных товаропроизводителей по гарантированным ценам, разработка рекомендаций по регулированию импорта и экспорта продукции для результативной ценовой конкуренции посредством таможенно-тарифной политики.

Аңдатпа. Мақалада Ақмола облысындағы сүтті мал шаруашылығының қазіргі жағдайына сипаттама берілген. Сүт өнімдерінің өңірлік нарығының жұмыс істеу ерекшелігі қарастырылған. Қала және ауыл тұрғындары үшін бөлек, ұсынылатын тұтыну нормаларын ескере отырып есептелген сүтке және оны қайта өңдеу өнімдеріне қажеттіліктің жалпы көлемі айқындалған. **Мақсаты** – облыстың сүт өнімдерімен сауда желілеріндегі қазіргі жағдайды және олардың ассортиментін кеңейту перспективаларын зерттеу. **Әдістері** – ашық қол жетімділік көздері мен ғылыми әдебиеттерден салалық ақпаратты жинақтау үшін экономикалық-статистикалық, баланстық, дерексіз-логикалық. **Нәтижелері** – авторлар сүт кешенінің дамуы сүт өндірісі көлемінің тұрақты өсуімен қатар жүретінін, бұған ауыл шаруашылығы кәсіпорындарындағы сиырлардың өнімділігінің артуы, ал халық шаруашылықтары мен шаруа (фермер) қожалықтарында жануарлар санының артуы ықпал еткенін атап өтті. Шағын тауар секторының жоғары үлесі белгіленді. **Қортындылар** – сүт саласының құрылымында шикізат тапшылығының пайда болуын анықтайтын, шикі сүттің сапасы мен сатылымының төмендігімен сипатталатын жеке қосалқы шаруашылықтардың (ЖҚШ) басым болуы. Оларды ауыл шаруашылығы кооперативтеріне біріктіру әлеуетті мүмкіндіктерді барынша толық іске асыруға, демек, сүт өңдеу кәсіпорындарының жүктемесін қамтамасыз етуге, азық-түлік өткізу нарығын кеңейтуге, Жеке қосалқы шаруашылықтарды ірі тауар құрылымдарына айналдыруды ынталандыруға және ауыл тұрғындарының табысын арттыруға мүмкіндік береді. Мемлекеттік сатып алу үшін, ең алдымен, отандық тауар өндірушілерден кепілді бағалар бойынша бюджет қаражатын пайдаланудың заңнамалық базасын жетілдіру, кедендік-тарифтік саясат арқылы нәтижелі баға бәсекелестігі үшін өнімнің импорты мен экспортын реттеу жөнінде ұсынымдар әзірлеу қажет.

Abstract. The article describes the current state of dairy cattle breeding in the Akmola region. The specifics of functioning of the regional market of dairy products are considered. The total volume of demand for milk and products of its processing was determined, calculated taking into account the recommended consumption rates, separately for the urban and rural population. The *goal* is to study the current situation in the retail chains of the region with dairy products and the prospects for expanding their range. *Methods* – economic-statistical, balance, abstract-logical for summarizing industry information from open access sources and scientific literature. Results – the authors note that the development of the dairy subcomplex is accompanied by a steady increase in the volume of dairy production, this was facilitated by an increase in productivity of cows in agricultural enterprises, and in households and peasant (farm) farms - an increase in the number of animals. A high share of the small-scale commodity sector has been established. *Conclusions* – the predominance in the structure of the dairy industry of personal subsidiary farms (PSF), which are characterized by low milk yield, quality and marketability of raw milk, causes a shortage of raw materials. Combining them into agricultural cooperatives will make it possible to fully realize their potential, therefore, ensure the workload of milk processing enterprises, expand the food sales market, stimulate the transformation of household plots into larger commodity structures and increase the incomes of the villagers. It is necessary to improve the legislative framework for the use of budget funds for public procurement, primarily from domestic producers at guaranteed prices, to develop recommendations for regulating imports and exports of products for effective price competition through customs and tariff policy.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, производство молока, нормы потребления, хозяйства населения, крестьянские (фермерские) хозяйства, сельскохозяйственные кооперативы, молокоперерабатывающие предприятия, производственные мощности, региональный рынок молочной продукции.

Түйінді сөздер: агроөнеркәсіптік кешен, сүт өндіру, тұтыну нормалары, халық шаруашылықтары, шаруа (фермер) қожалықтары, ауыл шаруашылығы кооперативтері, сүт өңдеу кәсіпорындары, өндірістік қуаттар, сүт өнімдерінің өңірлік нарығы.

Key words: agro-industrial complex, milk production, consumption rates, households, peasant (private) farms, agricultural cooperatives, milk processing enterprises, production facilities, regional market for dairy products.

Введение. Молочное скотоводство, являясь стратегической отраслью сельского хозяйства, обеспечивает потребности населения в продуктах питания и потребность перерабатывающей промышленности в сельскохозяйственном сырье, а также формирует продовольственную независимость региона на уровне страны [1].

Экономическая устойчивость развития молочного скотоводства связана с увеличением имеющегося производственного потенциала, что достижимо прежде всего при условии наличия достаточного его количества [2].

Молочная отрасль продолжает оставаться одной из приоритетных отраслей АПК Казахстана, в которой, несмотря на существование большого количества предприятий, занимающихся производством сырья и готовой продукции, поставкой техники и оборудования, а также других средств производства, остаются актуальными проблемы согласованного механизма, связывающего производство, переработку и реализацию продукции [3].

Для насыщения отечественного рынка молочной продукцией в достаточном количестве и соответствующего качества требуется устойчивое развитие молочного скотоводства. Анализ состояния этой отрасли выявил существование проблем с сырьевой базой, с мелкотоварностью производства, со снижением поголовья коров, а также с низкой закупочной ценой молока у сельхозпроизводителей, которая не покрывает затраты и не стимулирует рост объемов производства молока [4].

Современная ситуация на региональном рынке молока определяется состоянием и возможностями развития сырьевой базы Акмолинской области. Этим обусловлена необходимость изучения состояния регионального рынка молока и молочной продукции Акмолинской области и определения перспектив его дальнейшего развития.

Материал и методы исследования. Изучение текущего состояния и возможностей развития отрасли молочного скотоводства и переработки молока в Акмо-

линской области позволило выявить ряд проблем, препятствующих дальнейшему его развитию.

В соответствии с поставленными задачами использовались следующие методы экономических исследований: экономико-статистический и балансовый (при анализе и оценке современного состояния отрасли молочного скотоводства); абстрактно-логический (для выявления отраслевых и региональных особенностей производства молока). Исследование состояния и проблем производства и переработки молока в Акмолинской области выполнено в динамике за последние 5 лет. Теоретической и методологической основой исследования послужили труды ведущих отечественных и зарубежных ученых по исследуемой проблеме, а также материалы научных конференций, нормативно-справочная литература.

В качестве информационной базы использованы данные Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. В качестве информационной и эмпирической базы исследования определены статистические данные по развитию молочного скотоводства в Акмолинской области.

Результаты и их обсуждение. По результатам анализа показателей, характеризующих производство молока в Акмолинской области, установлено, что развитие молочного скотоводства сопровождается стабильным ростом объемов производства молока (таблица 1).

Рост валового надоя молока во всех категориях хозяйств в период с 2018г. по 2022г. составил 5,4%. Поголовье коров за этот же временной промежуток увеличилось на 10,3%, а продуктивность коров - на 6,4%.

В 2022г. объем производства молока во всех категориях хозяйств Акмолинской области достиг 406 735 т, из которого большая часть (75%) произведена за счет хозяйств населения и сельхозпредприятий (19,2%). В 2018г. вклад фермерских хозяйств составил 5,0%, а в 2022г. - 5,8%.

Таблица 1 - Показатели развития отрасли молочного скотоводства Акмолинской области, 2018-2022гг.

Показатель		Год					2022 в % к	
		2018	2019	2020	2021	2022	2018	2021
Поголовье коров (все категории хозяйств), гол.		211 236	215 231	223 939	226 394	232 932	110	103
в том числе сельхозпредприятия	гол.	57 822	57 208	55 597	52 105	52 361	91	101
	%	27,4	26,6	24,8	23	22,5	-4,9 п.п.	-0,5 п.п.
крестьянские (фермерские) хозяйства	гол.	42 046	46 211	51 865	54 703	55 856	133	102
	%	19,9	21,5	23,2	24,2	24,0	4,1 п.п.	-0,2 п.п.
хозяйства населения	гол.	111 368	111 812	116 477	119 586	124 715	112	104
	%	52,7	51,9	52	52,8	3,5	0,8 п.п.	0,7 п.п.
Произведено молока (все категории хозяйств), т		385 778	396 118	402 674	404 210	406 735	105	101
в том числе сельхозпредприятия	т	70 472	77 029	80 692	77 128	78 194	111	101
	%	18,3	19,4	20	19,1	19,2	0,9 п.п.	0,1 п.п.
крестьянские (фермерские) хозяйства	т	19 277	19 899	21 297	23 112	23 491	122	102
	%	5,0	5,0	5,3	5,7	5,8	0,8 п.п.	0,1 п.п.
хозяйства населения	т	296 029	299 190	300 685	303 970	305 050	103	100
	%	76,7	75,5	74,7	75,2	75,0	-1,7 п.п.	-0,2 п.п.
Средний надой молока на 1 дойную корову во всех категориях хозяйств, кг		3 035	3 118	3 171	3 202	3 229	106	101
в том числе сельхозпредприятия	кг	3 905	4 425	4 777	4 578	5 420	139	118
крестьянские (фермерские) хозяйства	кг	2 792	2 839	2 907	3 116	3 226	116	104
хозяйства населения	кг	2 898	2 916	2 926	2 981	2 926	101	98

Примечание: составлена авторами по данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [5]

Увеличению объема производства молока в сельхозпредприятиях на 11% способствовал рост продуктивности коров. Так, в 2022г. по сравнению с 2018г. в результате повышения среднего надоя молока на 38,8% в расчете на 1 дойную корову было получено 5 420 кг молока. В то время как поголовье коров в сельхозпредприятиях за аналогичный период сократилось на 9,4% и в 2022г. составило 22,5% общего поголовья коров во всех категориях хозяйств.

В крестьянских (фермерских) хозяйствах темпы роста поголовья коров превышают темпы роста производства молока. Так, за указанный период объем производства молока в крестьянских (фермерских) хозяйствах вырос на 21,9% при увеличении поголовья коров на 32,8%. При этом удель-

ный вес поголовья коров в крестьянских (фермерских) хозяйствах увеличился на 4,1 п.п. (с 19,9% в 2018г. до 24% в 2022г.).

В хозяйствах населения, несмотря на снижение удельного веса производства на 1,7 п.п. (с 76,7% в 2018г. до 75% в 2022г.), увеличились объемы производства в абсолютном выражении на 3%. Поголовье коров в хозяйствах населения увеличилось в 2022г. по сравнению с 2018г. на 12%.

Однако очень высокая доля хозяйств населения области в структуре производства молока (75%) при низкой молочной продуктивности коров (2 926 кг) и сравнительно низком уровне товарности сырого молока, связанного с производством молока хозяйствами населения преимущественно для личного потребления, существенно ограничивает объем молока, пред-

назначенный для переработки. Все это является причиной возникновения дефицита сырого молока, а также сохранения прямой зависимости отечественного молочного производства от импорта молока и молочных продуктов.

В хозяйствах населения продуктивность коров остается еще достаточно низкой, а увеличение объемов производства молока обеспечивается преимущественно

экстенсивным путем, т.е. за счет увеличения поголовья коров. Среднегодовой темп роста поголовья по всем категориям хозяйств превышает темп роста продуктивности коров, так как на хозяйства населения приходится 53,5% поголовья коров, преимущественно беспородного. Этим объясняется невысокий средний надой молока на 1 дойную корову, который в 2022г. составил только 3 229 кг (рисунок 1).

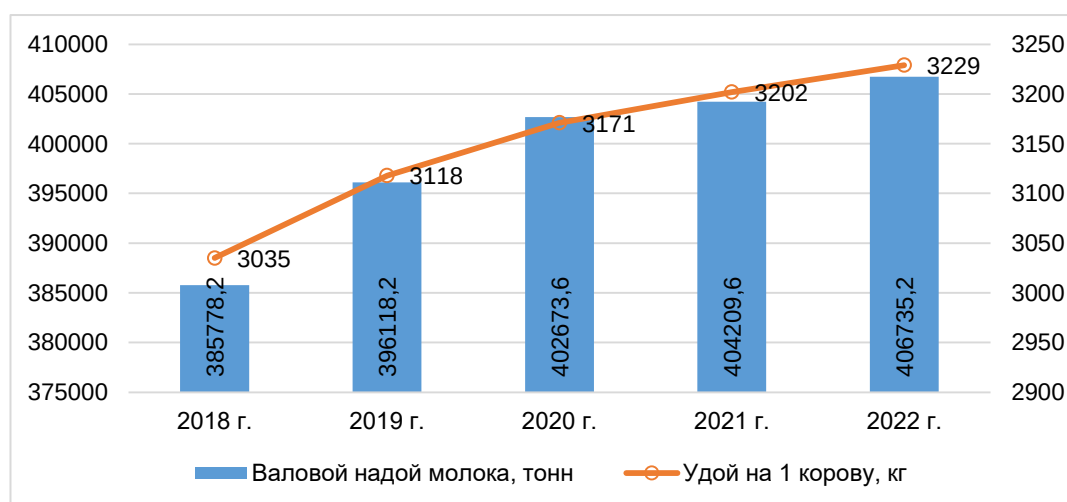

Рисунок 1 - Динамика валового надоя молока и молочной продуктивности коров в Акмолинской области, 2018-2022гг. [см.5]

Более высокие показатели продуктивности молочных коров можно отметить только в сельскохозяйственных предприятиях, что является следствием повышения потенциала продуктивности племенных хозяйств, также увеличения объемов реализации племенного молодняка в товарные стада [6].

Преимущество фермерских хозяйств над крупными корпоративными структурами заключается в отсутствии лишнего управленческого аппарата, что дает им возможность наладить эффективное управление небольшими по размеру семейными молочными фермами, расположенными по кластерному принципу [7]. Рост объемов производства в крестьянских (фермерских) хозяйствах является следствием увеличения поголовья коров в результате активной поддержки отрасли со стороны государства. Так, реализация программы «Сыбага» крестьянским (фермерским) хозяйствам позволила получить льготное кредитование на приобретение скота мясного направления и, как следствие, привело к увеличению поголовья коров с 42 046 гол. в 2018г. до 55 856 гол. в 2022г.

В молочной отрасли Акмолинской области наблюдается спад, вызванный сни-

жением в течение анализируемого периода темпов роста производства молока и молочной продуктивности коров во всех категориях хозяйств области. Так, если в 2019г. по сравнению с 2018г. темп роста производства молока составил 102,7%, то в 2020г. по сравнению с 2019г. - 101,7%, в 2021г. по сравнению с 2020г. - 100,4%, в 2022г. по сравнению с 2021г. - 100,6%. Аналогичная ситуация наблюдается и с темпами роста продуктивности коров. Так, темп роста надоев молока снизился за изучаемый период с 102,7 до 100,8%.

Сокращение объемов производства произошло не только вследствие структурных проблем, существующих в молочной отрасли, но и по причине такого природного явления, как засуха. Увеличение стоимости кормов заставило хозяйства области пойти на сокращение поголовья коров, что привело, в свою очередь, к уменьшению объема производства молока. Кроме того, на сокращение поголовья коров в организованных хозяйствах повлиял рост стоимости кормов, вызванный повышением стоимости на импортируемые компоненты комбикормов, разрывом налаженной цепочки поставок необходимых компонентов, увеличением стоимости затрат на логистику, зави-

симостью отечественного рынка молока от конъюнктуры на мировом рынке.

Мелкие фермеры и хозяйства населения из-за роста стоимости кормов сократили поголовье коров, что стало причиной уменьшения сбора молока в хозяйствах населения на 15-20% [8].

С позиции экономической эффективности наиболее важным фактором производства молока являются корма, и соответственно увеличение суммы денег, инвестированных в эту статью расходов, которые в итоге конвертируются в доход от реализации молока, имеют прямое и существенное влияние на прибыльность молочного скотоводства. Таким образом, с эко-

номической точки зрения эффективность можно выразить как соотношение между доходом от молока и инвестициями в корма или как альтернатива – разницу между доходом от молока и стоимостью корма [9].

Огромное значение молока и молочных продуктов в обеспечении полноценного питания населения определяет необходимость доведения уровня его потребления до рациональных норм. С этой целью следует определить потребность населения области в молоке и молочных продуктах, исходя из рекомендуемых норм потребления [10] как для городского, так и для сельского населения (таблица 2).

Таблица 2 - Потребность населения Акмолинской области в основных видах молочной продукции в 2022г.

Вид продукции	Норма потребления на 1 чел., кг [10]	Потребность, т.		
		население, всего, чел.	в том числе	
			городское	сельское
Молоко коровье	45	35 356,9	19 719,3	15 637,5
Кисломолочные жидкие продукты из коровьего молока	46	36 142,6	20 157,5	15 985,0
Сметана	6	4 714,2	2 629,2	2 085,0
Творог полужирный	10,1	7 935,7	4 425,9	3 509,8
Сыр сычужный	5	3 928,5	2 191,0	1 737,5
Масло коровье	4,7	3 692,8	2 059,6	1 633,3
Молоко и молочные продукты (общее количество)	301	213 217,6	118 916,2	94 301,3

Примечание: составлена авторами по данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [см.5]

Потребность жителей области в молоке и молочной продукции в 2022г., рассчитанная в соответствии с нормативами, составляла 213 217,6 т, в том числе для городских жителей – 118 916,2 т, а для сельского населения – 94 301,3 т.

Следовательно, производя в год 406 735 т молока при нормативной потребности в 213 217,6 т, можно полностью покрыть потребности жителей области. Однако стоит обратить внимание на то, что $\frac{3}{4}$ всего объема произведенного молока приходится на личные хозяйства населения, которые, во-первых, в основном производят молоко низкого качества, а во-вторых, с целью собственного потребления.

Низкое качество молока в хозяйствах населения частично обусловлено отсутствием необходимых санитарных условий для содержания скота, низким уровнем ветеринарных мероприятий, но наличие стабильного спроса и справедливая закупочная цена должны стимулировать эти хозяйства на улучшение качества производимого сырого молока. Организация же пунктов приема сырья, оснащенных анали-

заторами молока, увеличит процент выявления низкокачественный продукта еще на стадии его сбора [11].

Молоко, произведенное в условиях хозяйств населения, в основном не поступает на рынок, и соответственно учет данного показателя при проведении анализа и составлении прогноза ситуации на рынке приводит к искажению реальной картины [12].

В 2022г. в Акмолинской области было произведено 406 735 т молока, в том числе хозяйствами населения - 75% всего объема молока (305 050 т). И только 25% молока (101 685 т) производят организованные хозяйства. На переработку поступает только молоко, произведенное организованными хозяйствами.

Произведенное в области сырое молоко в объеме около 400 000 т должно в полной мере обеспечить потенциальную потребность переработчиков в сырье в объеме 137 000 т. По данным Управления сельского хозяйства и земельных отношений Акмолинской области, загруженность молокоперерабатывающих предприятий в 2022г. составила 59,8%. Следовательно,

на переработку поступает только около 60% товарного молока, произведенного организованными хозяйствами области, т.е. всего 6 011 т молока. Остальная часть произведенного ими молока вывозится в соседние регионы, в том числе Костанайскую, Павлодарскую области.

Кооперирование хозяйств населения в сельхозкооперативы считается одной из наиболее реальных возможностей обеспечения загруженности перерабатывающих предприятий молоком-сырьем [см.3].

Утверждена Концепция развития сельских территорий Республики Казахстан на 2023-2027гг. [13], в рамках которой предусмотрены меры по повышению уровня доходов сельского населения путем стимулирования процесса кооперирования мелких хозяйств и личных подсобных хозяйств в сельскохозяйственные кооперативы с целью развития сфер хранения, первичной переработки и стабильного сбыта произведенной сельхозпродукции (без посредников). Одним из инструментов развития сельских территорий и поддержки хозяйств населения является проект «Ауыл аманыты», в рамках которого предусмотрено обеспечение льготного микрокредитования личных подсобных хозяйств по ставке 2,5% годовых.

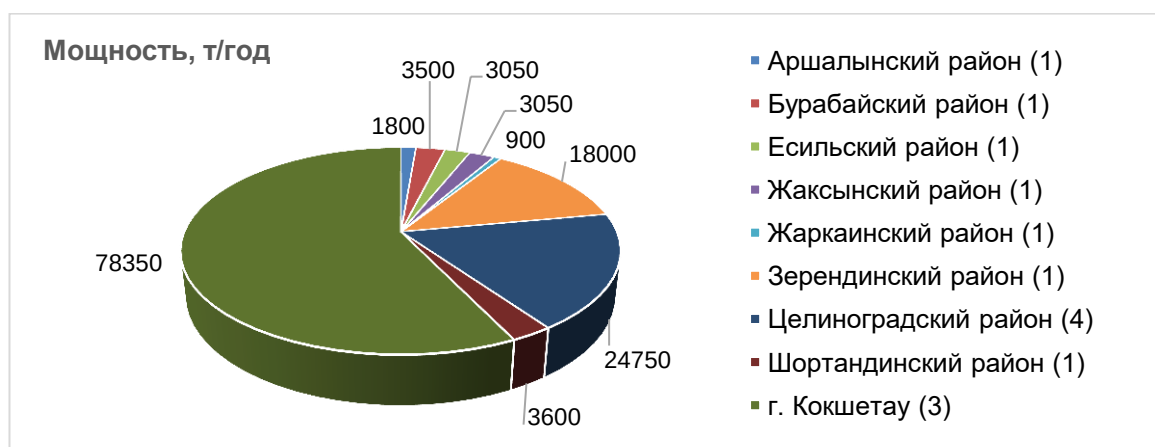
Объединение хозяйств населения области в кооперативы позволит им выступать в качестве полноценных субъектов на рынке молока. Однако проблема с качеством сырого молока остается не решенной. В настоящее время качество весомой доли молока-сырья, закупаемого у хозяйств населения, не соответствует требованиям технического регламента «О безопасности молока и молочной продукции».

К тому же проблема качества молока обострится еще больше, так как после завершения 1 января 2025г., представленного Казахстану переходного периода к техрегламенту, молокоперерабатывающие предприятия области рискуют столкнуться с еще большим дефицитом сырого молока.

Хозяйства населения, объединяющиеся в кооперативы для организации коллективного сбора молока, не смогут обеспечить соответствие всего сырья требуемым техническим регламентом параметрам качества. Следовательно, для максимального обеспечения молокоперерабатывающих предприятий качественным сырьем основной упор нужно делать в пользу организованных хозяйств.

Проблема заключается в отсутствии у производителя молочного сырья уверенности в гарантированном сбыте продукции, а также получении закупочной цены, позволяющей окупить понесенные затраты. Переработчика же не совсем устраивает качество сдаваемого молока, мелкие объемы его поставок и др. В результате, несмотря на наличие потенциальной сырьевой базы и достаточных производственных мощностей по переработке молока, население области вынуждено потреблять импортные молочные продукты [см.3].

Переработка молочного сырья осуществляется предприятиями с мощностью переработки от 900 т в год и выше. В их число входят предприятия: ТОО "Гормолзавод" (г.Кокшетау – 22 550 тонн), ТОО «Milk project» (Зерендинский район – 18 000 т), ТОО АФ «Родина» (Целиноградский район – 16 000 т), и др., перерабатывающие в основном сырье местных сельхозпроизводителей (рисунок 2).

Примечание: составлен по данным Управления сельского хозяйства и земельных отношений Акмолинской области

Рисунок 2. Мощность и количество предприятий по переработке молока в разрезе районов Акмолинской области, 2022г.

В Акмолинской области мощность 14 производителей в совокупности оценивается в 137 тыс. т продуктов переработки молока в год. Тем не менее сельхозпроизводители области не могут обеспечить производственные предприятия сырьем в полном объеме, т.е. дефицит сырья не позволяет перерабатывающим предприятиям наращивать объемы производства.

Увеличение объемов производства сдерживается повышением себестоимости производства, недостаточным уровнем технической и технологической модернизации многих предприятий, ограниченным платежеспособным спросом населения на молокоемкие продукты, а также снижением конкурентоспособности по цене производимой молочной продукции (в сравнении с импортной) вследствие повышения себестоимости производства, вывозам сырого молока в соседние области страны.

С целью повышения конкурентоспособности агропромышленного комплекса и увеличения объема валовой продукции животноводства в Акмолинской области реализуется бюджетная программа «Субсидирование развития племенного животноводства, повышение продуктивности и качества продукции», в соответствии с которой в 2022г. было выделено и освоено 7 225,6 млн тенге. Также были выплачены субсидии на производство и реализацию 13 077,5 т молока [14].

По бюджетной программе «Субсидирование затрат перерабатывающих предприятий на закуп сельскохозяйственной продукции для производства продуктов ее глубокой переработки» в 2022г. было выделено и освоено 997,8 млн тенге [см.14]. В 2023г. сумма субсидирования составит 1025,8 млн тенге, в 2024г. – 525,9 млн тенге, в 2025г. – 615,3 млн тенге [15]. Выделяемые средства направляются на субсидирование перерабатывающих предприятий области при закупе сырого молока, которое поступает на производство таких продуктов глубокой переработки молока, как сливочное масло и сыр твердый.

Данная программа предусматривает снижение импорта востребованных молочных продуктов путем увеличения во внутреннем потреблении доли молочной продукции отечественного производства, а также с целью повышения заинтересованности перерабатывающих предприятий в производстве продуктов глубокой переработки.

На 2021-2025гг. в Акмолинской области в соответствии с планом развития области предусмотрена реализация 16 инве-

стиционных проектов по производству и переработке молока, в том числе по одному проекту в г.Кокшетау, Астраханском, Егиндыкольском, Жаксынском, Зерендинском, Целиноградском и Шортандинском районах, по двум проектам в Аккольском, Атбасарском, Бурабайском районах, по трем проектам в районе Биржан Сала [16].

Заключение.

1. Развитие молочного скотоводства в Акмолинской области сопровождается стабильным ростом объемов производства молока. Сырьевые ресурсы молока в области создаются в основном за счет хозяйств населения (75%) и сельхозпредприятий (19,2%).

2. Увеличению объема производства молока в сельхозпредприятиях на 11% способствовал рост продуктивности коров. Так, средний надой молока на 1 дойную корову с 2018г. по 2022г. увеличился на 38,8%, а поголовье коров за аналогичный период времени сократилось на 9,4%. Объемы производства молока в хозяйствах населения выросли за исследуемый период на 3%, а поголовье коров на 12%.

3. В крестьянских (фермерских) хозяйствах темпы роста поголовья коров превышают темпы роста производства молока. Так, за указанный период объем производства молока в крестьянских (фермерских) хозяйствах вырос на 21,9% при увеличении поголовья коров на 32,8%. Установлено, что рост объемов производства в крестьянских (фермерских) хозяйствах области обеспечивался за счет увеличения поголовья коров в результате активной поддержки отрасли со стороны государства, что привело к увеличению поголовья коров с 42 046 гол. в 2018г. до 55 856 гол. в 2022г.

4. Преобладание в структуре производства молока хозяйств населения при низкой продуктивности коров и сравнительно низком уровне качества и товарности сырого молока существенно ограничивает объем молока, предназначенный для переработки, способствует возникновению дефицита сырья, а также сохранению прямой зависимости отечественного молочного производства от импорта молока и молочных продуктов.

5. Использование производственных мощностей перерабатывающих предприятий области осуществляется не в полном объеме и составляет в среднем около 60%.

6. Кооперирование хозяйств населения в сельхозкооперативы считается наиболее рациональным путем обеспечения загруженности перерабатывающих предприятий

молоком-сырьем, который позволит полноценно использовать потенциал хозяйств населения по увеличению производства молока, гарантировать сбыт их продукции, стимулировать их трансформацию в более крупное товарное хозяйство и, как следствие, повысить доход сельского населения.

Список литературы

[1] Федорова, М.А. Анализ экономической устойчивости развития молочного скотоводства с позиции формирования производственного потенциала / М.А. Федорова, О.Ю. Гаврилова // Научный журнал Байкальского государственного университета.-2022.- №3.-Т.13.-Р.191-200. [https://www.doi.org/10.17150/2411-6262.2022.13\(3\).19](https://www.doi.org/10.17150/2411-6262.2022.13(3).19).

[2] Parshukov, D.V. Study of the Socio-Economic Living Conditions of the Rural Population of the Krasnoyarsk Territory / D.V. Parshukov, Z.E. Shaporova, Yu.I. Koloskova // IOP Conference Series: Earth and Environmental Science.-2021.-Vol. 839.-Issue 2.-P. 220-229. <https://www.doi.org/10.1088/1755-1315/839/2/022096>

[3] Акимбекова, Г.У. Размещение предприятий по первичной переработке молока в Алматинской области / Г.У. Акимбекова, А.Б. Баймуханов, У.Р.Каскабаев// Проблемы агрорынка.- 2021.- №3.- С.13-23. <https://www.doi.org/10.46666/2021-3.2708-9991.01>

[4] Nassyrkhanova, B.K. Milk and dairy products market in Akmola region of Kazakhstan / B.K. Nassyrkhanova, A.S.Belgibayeva // Problems of AgriMarket.- 2020.- No.4.- P.125-132. <https://www.doi.org/10.46666/2020-4-2708-9991.15>

[5] Данные Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [Электронный ресурс].-2022.-URL:<https://www.stat.gov.kz/> (дата обращения: 15.02.2023).

[6] Чиндалиев, Е.А. Рациональное использование скота зарубежной селекции / Е.А. Чиндалиев // Agroalem.-2013.-№04 (45).- С.64-67.

[7] Полешкина, И.О. Перспективные направления развития производства молока и молочной продукции в Тамбовской области / И.О. Полешкина А.Л., Скоробагатая// Вестник Московского государственного агроинженерного университета им.В.П.Горячкина.- 2015.- №2 (66).- С.50-57.

[8] Как государство поддерживает молочную отрасль [Электронный ресурс].-2022.- URL: <https://www.inbusiness.kz/ru/news/kak-gosudarstvo-podderzhivaet-molochnuyu-otrasl> (дата обращения: 14.01.2023)

[9] Bach, A. Symposium review: Decomposing efficiency of milk production and maximizing profit / A. Bach, M.Terré, M.Vidal// Journal

of Dairy Science.- 2020.- Vol. 103.- No. 6.-P. 5709-5726. <https://www.doi.org/10.3168/jds.2019-17304>

[10] Об утверждении научно обоснованных физиологических норм потребления продуктов питания. Приказ Министра национальной экономики Республики Казахстан от 9 декабря 2016 года № 503 [Электронный ресурс].- 2022.- URL:<https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/V1600014674> (дата обращения: 20.02.2023).

[11] Молдашев, А.Б. Направления оптимизации взаимодействия Казахстана со странами ЕАЭС в области агропромышленной политики / А.Б. Молдашев, Г.А.Никитина // Проблемы агрорынка.- 2017.- № 1.- С.7-14.

[12] Захарова, Е. Производство молока в ЛПХ - миф [Электронный ресурс].-2016.- URL: <https://www.dairynews.ru/news/tsentrizu-cheniya-molochnogo-rynka-proizvodstvomo.html> (дата обращения: 25.01.2023)

[13] Качество жизни в селах улучшат в Казахстане: Правительство утвердило Концепцию развития сельских территорий [Электронный ресурс].- 2023.- URL: <https://www.primeminister.kz/ru/news/kachestvo-zhizni-v-selakh--uluchshat--v--kazakhstane-pravitelstvo-utverdilo-kontseptsuyu-razvitiya-selskikh-territoriy-23651> (дата обращения: 11.04.2023).

[14] Отчет о реализации бюджетных программ (подпрограмм) за 2022 год [Электронный ресурс].-2023.-URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/aqmola-ush/documents/details/435544?lang=ru> (дата обращения: 06.03.2023).

[15] Бюджетные программы на 2023-2025 годы [Электронный ресурс].-2023.-URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/aqmola-ush/documents/details/435292?lang=ru> (дата обращения: 16.03.2023)

[16] План развития Акмолинской области на 2021-2025 годы. Приложение к решению Акмолинского областного маслихата №7 от 13 декабря 2021 г. - Кокшетау, 2021.- 69 С.

References

[1] Fedorova, M.A. & Gavrilova, O.Yu. (2022). Analiz jekonomicheskoy ustojchivosti razvitija molochnogo skotovodstva s pozicii formirovaniya proizvodstvennogo potentsiala [Analysis of the economic sustainability of dairy cattle breeding from the perspective of the formation of production potential]. *Nauchnyj zhurnal Bajkal'skogo gosudarstvennogo universiteta - Scientific Journal of Baikal State University*, 3, 191-200. [https://www.doi.org/10.17150/2411-6262.2022.13\(3\).19](https://www.doi.org/10.17150/2411-6262.2022.13(3).19) [in Russian].

[2] Parshukov, D.V., Shaporova, Z.E., Koloskova, Yu.I. (2021). Study of the Socio-Economic Living Conditions of the Rural Population of the Krasnoyarsk Territory. *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*.

2 (839). 220-231. <https://www.doi.org/10.1088/1755-1315/839/2/022096>.

[3] Akimbekova, G.U., Bajmukanov A.B. & Kaskabaev U.R. (2021). Razmeshhenie predpriyatij po pervichnoj pererabotke moloka v Almatinskoj oblasti [Localization of enterprises for primary processing of milk in Almaty region]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket*, 3, 13-23. <https://www.doi.org/10.46666/2021-3.2708-9991.01> [in Russian].

[4] Nassyrkhanova, B.K., Belgibayeva A.S. (2020). Milk and dairy products market in Akmo-la region of Kazakhstan. *Problems of AgriMarket*, 4, 125-132. <https://www.doi.org/10.46666/2020-4-2708-9991.15>.

[5] Danye Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskemu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazakhstan [Data from the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan]. Available at: <https://www.stat.gov.kz/> (date of access: 15.02.2023) [in Russian].

[6] Chindaliev, E.A. (2013). Racional'noe ispol'zovanie skota zarubezhnoj selekcii [Rational use of livestock of foreign breeding]. *Agroalem - Agroalem*, 4 (45), 64-67 [in Russian].

[7] Poleshkina, I.O. & Skorobagataja, A.L. (2015). Perspektivnye napravleniya razvitiya proizvodstva moloka i molochnoj produkcii v Tambovskoj oblasti [Promising directions of development of milk production and dairy products in the Tambov region]. *Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo agroinzhener'nogo universiteta im.V.P.Gorjachkina - Bulletin of the V.P.Goryachkin Moscow State Agroengineering University*, 2 (66), 50-57 [in Russian].

[8] Kak gosudarstvo podderzhivaet molochnyu otasl' [How the state supports the dairy industry] (2022). Available at: URL: <https://in-business.kz/ru/news/kak-gosudarstvo-podderzhivaet-molochnyu-otrasl> (date of access: 14.01.2023) [in Russian].

[9] Bach, A., Terré, M., Vidal, M. (2020). Symposium review: Decomposing efficiency of milk production and maximizing profit. *Journal of Dairy Science*, 6, 5709-5726 <https://www.doi.org/10.3168/jds.2019-17304>.

[10] Ob utverzhdenii nauchno obosnovannyh fiziologicheskikh norm potrebleniya produktov pitaniya. Prikaz Ministra nacional'noj jekonomiki Respubliki Kazakhstan ot 9 dekabrja 2016 goda № 503 [On the approval of scientifically based

physiological norms of food consumption. Order of the Minister of National Economy of the Republic of Kazakhstan dated December 9, 2016 No. 503] (2016). Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1600014674> (date of access: 20.02.2023) [in Russian].

[11] Moldashev, A.B. & Nikitina, G.A. (2017). Napravleniya optimizacii vzaimodejstviya Kazahstana so stranami EAJeS v oblasti agropromyshlennoj politiki [Directions of optimization of interaction of Kazakhstan with the EAEC countries in the field of agri-industrial policy]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket*, 1, 7-14 [in Russian].

[12] Zaharova, E. (2016). Proizvodstvo moloka v LPH - mif. [Milk production in private subsidiary farms is a myth]. Available at: URL: <http://www.dairynews.ru/news/tsentru-cheniya-molochnogo-rynka-proizvodstvomo.html> (date of access: 25.01.2023) [in Russian].

[13] Kachestvo zhizni v selah uluchshat v Kazahstane: Pravitel'stvo utverdilo Konceptiju razvitiya sel'skih territorij [The quality of life in villages will be improved in Kazakhstan: The Government has approved the Concept of rural development] (2023). Available at: URL: <https://primeminister.kz/ru/news/kachestvo-zhizni-v-selakh-uluchshat-v-kazahstane-pravitelstvo-utverdilo-kontseptsiju-razvitiya-selskich-territoriy-23651> (date of access: 11.04.2023) [in Russian].

[14] Otchet o realizacii bjudzhetnyh programm (podprogramm) za 2022 god [Report on the implementation of budget programs (sub-programs) for 2022. (2023). Available at: URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/aqmolaush/documents/details/435544?lang=ru> (date of access: 06.03.2023) [in Russian].

[15] Bjudzhetnye programmy na 2023-2025 gody [Budget programs for 2023-2025]. (2023). Available at: URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/aqmola-ush/documents/details/435292?lang=ru> (date of access: 16.03.2023) [in Russian].

[16] Plan razvitiya Akmolinskoj oblasti na 2021-2025 gody. Prilozhenie k resheniju Akmolinskogo oblastnogo maslihata №7S-12-3 ot 13 dekabrja 2021- Kokshetau [The development plan of the Akmola region for 2021-2025. Appendix to the decision of the Akmola regional Maslikhat No. 7 dated December 13, 2021]. (2021). 69 [in Russian].

Информация об авторах:

Бельгибаева Анаргуль Сарсенбаевна – **основной автор**; кандидат экономических наук; доцент; профессор кафедры «Бизнес и услуги»; Кокшетауский университет им.Ш.Уалиханова; 020000 ул.Абая, 76, г.Кокшетау, Казахстан; e-mail: anargul.belgibayeva@mail.ru; <https://www.orcid.org/0000-0001-5583-0624>

Жумашева Сауле Тоқановна; кандидат экономических наук, доцент; ученый секретарь; Казахский научно-исследовательский институт экономики агропромышленного комплекса и развития сельских территорий; 050057 ул. Сатпаева, 30 б, г. Алматы, Казахстан; e-mail: torehanoba@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-0559-5608>

Татикова Асия Ураловна; докторант Ph.D; Университет «Туран-Астана»; 010000 ул. Ы.Дукенұлы 29, г. Астана, Казахстан; e-mail: asiya.tatikova@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-5943-6576>

Авторлар туралы ақпарат:

Бельгубаева Анаргүль Сарсенбаевна – негізгі автор; экономика ғылымдарының кандидаты, доцент; «Бизнес және қызметтер» кафедрасының профессоры; Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті; 020000 Абай көш., 76, Көкшетау қ., Қазақстан; e-mail: anargul.belgibayeva@mail.ru; <https://www.orcid.org/0000-0001-5583-0624>

Жұмашева Сауле Тоқанқызы; экономика ғылымдарының кандидаты, доцент; ғалым-хатшы; Қазақ аграрлық-өнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ғылыми-зерттеу институты; Алматы қ., 050057 Сатпаев көш., 30 б, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: torehanoba@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-0559-5608>

Татикова Әсия Оралқызы; Ph.D докторанты; «Туран-Астана» университеті; 010000 Ы.Дүкенұлы көш., 29; Астана қ., Қазақстан; e-mail: asiya.tatikova@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-5943-6576>

Information about authors:

Belgibayeva Anargul Sarsenbayevna – The main author; Candidate of Economic Sciences, Associated Professor; Professor of the Department of Business and Services; Sh. Ualikhanov Kokshetau University; 020000 Abay str., 76, Kokshetau, Kazakhstan; e-mail: anargul.belgibayeva@mail.ru; <https://www.orcid.org/0000-0001-5583-0624>

Zhumasheva Saule Tokanovna; Candidate of Economic Sciences, Associated Professor; Sciences Secretary; Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development; 050057 Satpaev str., 30 b, Almaty, Kazakhstan; e-mail: torehanoba@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-0559-5608>

Tatikova Asiya Uralovna; Ph.D student; «Turan-Astana» University; 010000 Y.Dukenuly str., 29; Astana, Kazakhstan; e-mail: asiya.tatikova@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-5943-6576>

ҚҰС ЕТІ НАРЫҒЫ: ӘЛЕМДІК ТӘЖІРИБЕ, ИМПОРТ, ЭКСПОРТ

POULTRY MEAT MARKET: WORLD EXPERIENCE, IMPORT, EXPORT

РЫНОК МЯСА ПТИЦЫ: МИРОВОЙ ОПЫТ, ИМПОРТ, ЭКСПОРТ

С. ӘБИЛДАЕВ*

Ph.D докторы

Г. АМАЛБЕКОВА

Э.Ф.К.

Д.Б. МУРАТОВА

Э.Ф.К.

*М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Тараз, Қазақстан***автордың электрондық поштасы: sultan_feb@mail.ru***S. ABILDAEV***

Ph.D

G. AMALBEKOVA

C.E.Sc.

D. MURATOVA

C.E.Sc.

*M.Kh. Dulaty Taraz Regional University, Taraz, Kazakhstan***corresponding author e-mail: sultan_feb@mail.ru***С. АБИЛДАЕВ***

доктор Ph.D

Г. АМАЛБЕКОВА

К.Э.Н.

Д.Б. МУРАТОВА

К.Э.Н.

*Таразский региональный университет им. М.Х. Дулати, Тараз, Казахстан***электронная почта автора: sultan_feb@mail.ru*

Аңдатпа. Құс өнімдері барлық континенттерде танымал. Экономикалық факторлардан басқа (өң арзан) құс еті денсаулыққа пайдалы, қоректік, қауіпсіз және басқа ет өнімдерінің арасында қол жетімді. *Мақсаты* – оның дамуының негізгі тенденцияларын талдау негізінде елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету контекстінде құс еті нарығының басым бағыттарын әзірлеу. Зерттеу нысандары – құс етінің әлемдік өндірісінің экономикалық процестері. Келесі *әдістер* қолданылған – дерексіз-логикалық, салыстырмалы талдау, экономикалық-статистикалық. *Нәтижелері* – республиканың осы кіші кешенінде және әлемде қалыптасқан ахуал талданған. Саланың тауарлық-географиялық құрылымының ерекшеліктеріне баса назар аударылды. Халықаралық сауда тәжірибесі, баға факторлары зерттелген. Импорт пен экспорттың құрамы мен құрылымы белгіленді, отандық ет өнімдерінің осы түрі көлемінің, сондай-ақ экспорттың өсуін тежейтін өлшемдер анықталған; тауарлар ассортиментін кеңейту жөнінде ұсыныстар берілген. Авторлар өндірістік қуаттарды жаңғырту қажеттігін айтады. Жеңілдетілген несиелеу негізінде мемлекеттік қолдаудың маңыздылығы көрсетілген. Осы саладағы кәсіпорындарды салық салудан босатуды, азық-түлікті сертификаттауға қаржылық көмекті, инвесторларды ғылыми зерттеулерге тартуды, жаңа жабдықтармен жабдықтауды, экологиялық таза органикалық өнімдерді алу технологияларын жетілдіруді талап ететін проблемалар анықталды. Құс еті нарығын дамыту экономикалық тұрғыдан тиімді және оны Қазақстанда кеңейту үшін айтарлықтай әлеуетті мүмкіндіктер бар. *Қортындылар* – дамып келе жатқан экономикалық ортада бизнестің бәсекеге қабілетті болуы маңызды екендігі негізделген. Қазіргі уақытта өндірушілер әлемдік экономикаға қатысудың артықшылықтарын түсінеді. Осы мақсатта нормативтік базаны жетілдіріп, қазақстандық өнімнің халықаралық стандарттарға сәйкестігін қамтамасыз ету қажет. Құс еті өнімдерін өндірушілер үшін сапалы шикізатты қол жетімді ету қажет. Ол үшін селекциялық-генетикалық орталықтардың отандық базасын дамыту арқылы қажетті мал басын өсіру керек, бұл тұтыну нарығында азық-түлік спектрін кеңейтуге мүмкіндік береді.

Аннотация. Производство птицеводства популярно на всех континентах. Помимо экономических факторов (самое дешевое), мясо птицы является полезным для здоровья, питательным, безопасным и наиболее доступным среди других мясных продуктов. *Цель* – разработка приоритетных направлений рынка птичьего мяса в контексте обеспечения продовольственной безопасности страны на основе анализа основных тенденций его развития. Объекты исследования – экономические процессы мирового производства мясных изделий из птицы. Использовались следующие *методы* – абстрактно-логический, сравнительного анализа, экономико-статистический. *Результаты* – проанализирована сложившаяся ситуация в данном подкомплексе республики и в мире. Сделан акцент на особенности товарно-географической структуры отрасли. Изучен опыт международной торговли, факторов ценообразования. Обозначены состав и структура импорта и экспорта, выявлены критерии, сдерживающие рост объемов данного вида отечественной мясной продукции, а также экспорта; даны предложения по расширению ассортимента товаров. Авторы констатируют необходимость модернизации производственных мощностей. Показано важное значение государственной поддержки на основе льготного кредитования. Определены проблемы, требующие освобождения от налогообложения предприятий этой сферы, финансовой помощи в сертификации продовольствия, привлечения инвесторов к научным исследованиям, оснащения новейшим оборудованием, совершенствования технологий получения экологически чистых органических продуктов. Отмечается, что развитие рынка мяса птицы экономически выгодно и имеются значительные потенциальные возможности для его расширения в Казахстане. *Выводы* – обосновано, что в развивающейся экономической среде важно, чтобы предприятия оставались конкурентоспособными. В настоящее время производители осознают преимущества участия в мировом хозяйстве. В этих целях следует совершенствовать нормативную базу и обеспечить соответствие казахстанской продукции международным стандартам. Необходимо сделать доступным качественное сырье для изготовителей продуктов из птичьего мяса. Для этого следует выращивать требуемое поголовье посредством развития отечественной базы селекционно-генетических центров, что позволит расширить спектр продовольствия на потребительском рынке.

Ключевые слова: сельское хозяйство, мясо птицы, мировой рынок, экспорт, импорт, спрос, предложение, органическая продукция, фермеры, продовольственная безопасность, государственная поддержка.

Кіріспе. Елімізде құс өсіру ауыл шаруашылығында маңызды орын алады және қазіргі уақытта Қазақстандағы құс шаруашылығының даму қарқыны халықаралық бәсекелестік аясында үдеп келеді. Ауыл шаруашылығы саласының басты міндеті – елімізді негізгі азық-түлік өнімімен толық қамтамасыз ету, ауыл шаруашылығын технологиялық тұрғыдан қайта жабдықтауды қолдау, ауыл шаруашылығын субсидиялау саясатын өнеркәсіп саласындағы мемлекеттік саясатпен ұштастыру. Соның арқасында ауыл шаруашылығы ұлттық экономиканың негізгі қозғаушы күшіне айналатын болады [1].

Саланың макрокөрсеткіштері Қазақстанда құс шаруашылығымен айналысу экономикалық тиімді болып келе жатқанына дәлел.

Саланың одан әрі даму келешегі келесі фактілермен расталады: өнеркәсіп өндірісінің жоғары үлесі; елде жеткілікті жемшөп базасының болуы; отандық өндірісті және құс өнімдерінің экспортын қарқынды ұлғайтуға мүмкіндік беретін ет тұтынудың жалпы құрылымында әлемде құс етін тұтынудың тұрақты өсуі; жұмыртқа мен құс етін терең өңдеуді енгізу; қалдықсыз өндірісті дамыту мүмкіндігі; жемді конверсиялау есебінен инвестицияның жылдам қайтарылуы.

Әлемдік нарықты дамытудың нақты перспективаларын ескере отырып, бәсекеге қабілетті өнімдер шығару арқылы республика тұрғындарын жұмыртқамен, құс етімен толық қамтамасыз етуге, сондай-ақ, экспортқа құс етін жеткізу көлемін ұлғайту арқылы қол жеткізуге болады. Сол себепті құс өнімі кешені шаруашылықтарын, жалпы алғанда саланың толықтай бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету өзекті мәселелердің бірі болып табылады [2].

Зерттеу материалдары мен әдістері. Құс етінің өндірісі республиканың оңтүстік

өңірінде барынша дамыған және жалпы өнімнің 91% құрайды. Солтүстік өңір жұмыртқа өндіруден көш бастап тұр (45%). Құс шаруашылығындағы ең төменгі көрсеткіштерді Батыс өңірі көрсетіп отыр. Орталық өңірге құс шаруашылығын табысты дамыту үшін мемлекеттік қолдау қажет.

Қазіргі уақытта бәсекеге қабілетті құс өнімдерін өндіру үшін тек заманауи технологияларды қолдану арқылы жемдік құрамын мұқият құрастыруды, қажетті вакцинацияны, балапандарды инкубациялау талаптарын сақтауды, құс қораларында бақыланатын жарықтандыруды қамтамасыз етуді және озық жабдықтарды пайдалануды талап етеді.

Бұл еліміздің құс өсірушілеріне айтарлықтай өндірістік табыстарға қол жеткізіп, өнімдерін әлемдік нарықтарға экспортқа шығаруға мүмкіндік береді. Жалпы, 2017 жылмен салыстырғанда (180 мың тонна) 2021 жылы (272 мың тонна) өндірілген құс етінің көлемі 92 мың тоннаға немесе 51,1%-ға өскен.

Аймақтық аспектіде Алматы облысы көш бастап тұр, Шығыс Қазақстан Ақмола, Оңтүстік Қазақстан, Қарағанды және Жамбыл облыстары құс етін өндіруде зор үлестерін қосуда. Айта кету керек, ауыл шаруашылығы кәсіпорындары Қазақстанның үш облысында ғана құрылған: Солтүстік Қазақстан, Ақмола және Павлодар облыстарында. Сонымен, жоғарыда аталғандай, бүгінгі таңда Қазақстанның құс етіне деген қажеттілігі отандық өніммен толық қамтамасыз етілген [3].

Нәтижелер және оларды талқылау. Әлемдік және қазақстандық құс өнімі кешендерінің қызмет етуі мен дамуына әсер ететін нарықтық факторларды талдаймыз (1 кесте).

1 кесте – Әлемдегі ет өндіру (сойыс салмағы), млн т

Еттің түрі	2017ж.	2018ж.	2019ж.	2020ж.	2021ж.	2021ж.	
						2017ж. қатынасы, %	2020ж. қатынасы, %
Сиыр еті	56,3	57,7	58,6	57,7	57,8	2,6	0,2
Құс еті	91,1	92,8	97,2	99,1	99,1	8,8	0
Шошқа еті	111,1	111,9	101	95,8	106,1	-4,5	10,8
Барлығы	258,5	262,5	256,9	252,5	263	1,7	4,2

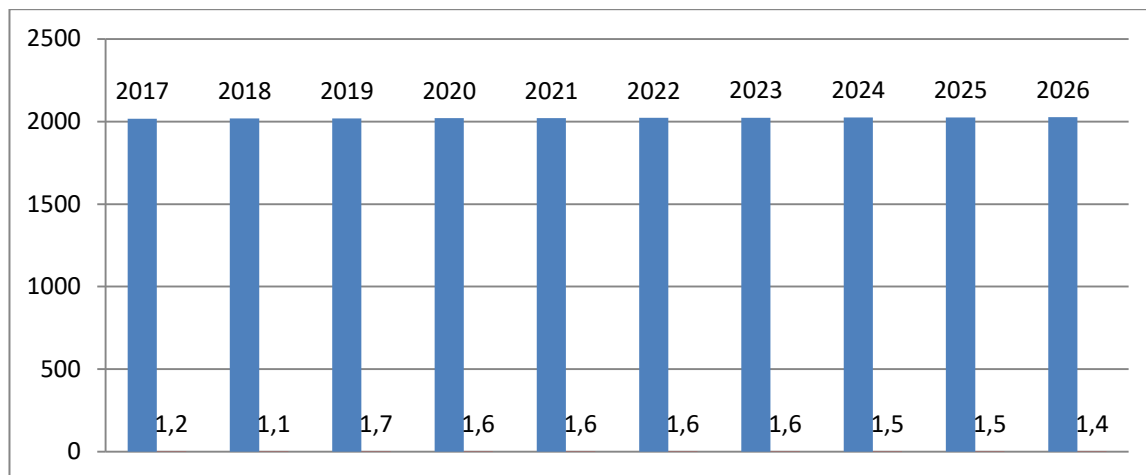
Ескерту: әдебиет көзі бойынша құрастырылған [4]

1 кестеде көрсетілгендей, соңғы 5 жылда құс етінің әлемдік нарығы басқа ет нарықтарына қарағанда қарқынды дамыды. Ол дүние жүзіндегі жалпы ет өндірісінің

29,3% құрап отыр. Соңғы 5 жылда дүниежүзілік құс етін тұтынудың жылдық өсу қарқыны шамамен 2%-ды құрады.

Сарапшылардың пікірінше, 2026 жылдың соңына қарай құс еті әлемдегі жалпы ет өндірудің ішінде бірінші орынға шығады (1 сурет). Құс еті басқа еттермен салыстырғанда қысқа өндірістік циклі, жоғары жемді конверсиялау қарқыны, төмен өнді-

рістік шығындар және төмен баға, сондай-ақ сиыр еті үлесінің төмендеуіне байланысты ақуыздың ең арзан көзіне айналды. Нәтижесінде, ол әлемнің барлық елдерінің сұранысына ие болады.

Ескерту: әдебиет көзі бойынша құрастырылған [қараңыз 4]

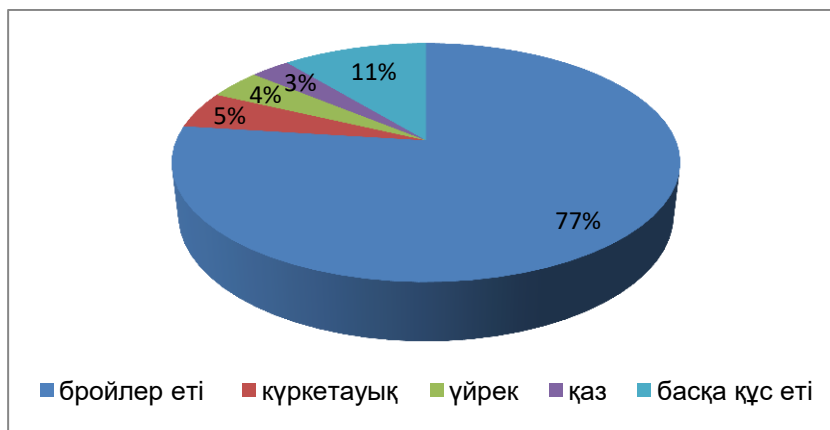
1 сурет – Әлемдік құс еті өндірісінің 2026 жылға қатысты болжамды өсімі (болжаммен)

Дамушы елдер құс еті өнімі өндірісін 13%-ға ұлғайтып, дамыған елдерде 8%-ға жуық өсті. Құс етін тұтыну негізінен дамушы елдерде артқандығы байқалады. Сондай-ақ, алдағы онжылдықта дамушы елдердегі құс етін өндіру мен тұтынудың артуы негізінен халық санының жылдам өсуіне байланысты болады.

Ең ірі өндірушілер – АҚШ (18,1%), Қытай (16,2%), Бразилия (11,8%). Сондай-ақ, әлдеқайда аз көлемде болса да, Ресей (4,1%), Мексика (2,6%) және Үндістан (2,5%) ең ірі өндірушілердің қатарында. Бұл елдердің құс етін өндірудің жалпы көлемі әлемдік өндірістің 55%-дан астамын құрайды.

Алдағы онжылдықта құс етінің экспорты дамушы елдердің үлесінде болып, трендке айналады. Импортталған құс етіне сұраныс жыл сайын 3,2%-ға өсіп, 2026 жылға қарай 17 млн тоннаға жетеді деген болжам бар. Бұл өсу негізінен Азия, Таяу Шығыс және Африка елдеріне тиесілі болады деп күтіледі.

Қазіргі уақытта дүниежүзілік құс етінің өндірісінде негізгі бөлігін бройлер еті – 77%, күркетауық – 5%, үйрек – 4%, қаз – 3%, басқа құс еті (тауық, бөдене, теңіз құстары, қырғауылдар) қалған 11% құрайды (2 сурет).

Ескерту: әдебиет көзі бойынша құрастырылған [қараңыз 4]

2 сурет – Әлемдік құс еті өндірісінің құрылымы, %

Бройлер етін (18,6 млн тонна) және күркетауықты (2,6 млн тонна) өндіру бойынша әлемдік көшбасшы – АҚШ. Қытай үйрек (3,0 млн тонна) және қаз етін (2,6 млн тонна) өндіруде алдыңғы қатарлы өндіруші болып табылады. Жалпы ет балансына айтарлықтай әсер ететінін ескерсек, бройлер етінің әлемдік нарығы ерекше назар аударуды қажет етеді.

Одаққа мүше мемлекеттер арасында құс етін тұтыну бойынша көшбасшылар Беларусь (34,5 кг) және Ресей (28,5 кг) болып табылады, олардың көрсеткіштері орташа еуропалық деңгейден (23,9 кг) жоғары. Қазақстанда (14,0 кг) құс етін тұтыну орташа еуропалық деңгейден төмен, бірақ әлемдік деңгейден жоғары (13,8 кг). Армения (10,3 кг) мен Қырғызстан (7,4 кг) құс етін тұтыну бойынша әлемдік орташа көрсеткіштен төмен, Беларусь пен Ресейден 3 есе дерлік артта қалды.

Үшінші елдерге құс етін негізгі жеткізуші Ресей – тұтастай алғанда мүше мемлекеттердің жалпы жеткізілімінің 99,97%-ын алып отыр. Құс етінің әлемдік нарыққа экспортын арттырудың айқындаушы факторларының бірі өндірістің өзіндік құны және халықаралық санитарлық-ветеринарлық талаптар мен стандарттарға сәйкестігі болып табылады. ЕАЭО-ға мүше мемлекеттерде ет өнімдерін тұтынудың әртүрлі нормалары бар, Қазақстанда бұл нормалар ең төмен, Беларусьте, керісінше, ең жоғары. Құс еті үшін орташа норма ретінде жылына бір адамға 30 кг болатын норманы алуға болады.

Ал, ішкі нарыққа құс етін жартылай импорттаушы Қазақстанға келетін болсақ, соңғы бес жылда Қазақстанда құс етін өндіру көлемі 2017 жылмен салыстырғанда 57%-ға өсті, 2021 жылы 283 мың тонна құс еті өндірілді (2 кесте).

2 кесте – Қазақстандағы құс етінің нарығы, мың тонна

Көрсеткіштер	2017	2018	2019	2020	2021
Өндіріс, барлығы	180	192	222	235	272
Ауыл шаруашылығы кәсіпорындары	170	182	194	228	276
Экспорт	11	8,7	13,7	12,5	24
Импорт	172	191	173	182	168
Тұтынылғаны, барлығы	341	374	381	405	416
Тұтыну, кг	18,8	20,3	20,5	21,4	21,1
Импорттың үлесі, %	50	51	45	45	36

Ескерту: әдебиет көзі бойынша құрастырылған [5]

2021 жылы ішкі тұтыну көлемі 416 мың тонна құс етін құрады. Қажеттіліктің 64 пайызын отандық құс фабрикалары қамтамасыз етеді. Тұтынудың 36%-ы Ресей Федерациясынан, Беларусьтен, АҚШ-тан әкелінген өнімдердің есебінен жабылады. Қазіргі уақытта нарықтың ірі өндірушілері құс етін өндіруді кеңейтуге бағытталған бірнеше жобаны жүзеге асыруда. Атап айтқанда, Ақмола облысындағы Макинский құс фабрикасының үшінші легі іске қосылады. Өндірістің өсуімен қатар, құс еті мен құс өнімдерінің экспорты айтарлықтай арттыру жоспарлануда. Осы ретте құс етінің экспорты үшін Қытай нарығы ең перспективалы екендігін атап кету керек [6].

Еттің барлық түрлерінің негізгі өндірушілері үй шаруашылықтары болып табылады, оларда ірі қара малдың 82,4%, қой мен ешкінің 70,2%, шошқаның 78,6%, жылқының 72% және құстың 47,6% бар [7,8]. Құс басының негізгі бөлігі Алматы, Ақмола, Қостанай, Шығыс Қазақстан, Солтүстік Қазақстан, Оңтүстік Қазақстан және Қарағанды облыстарында шоғырланған.

2005-2021 жылдары Қазақстанда шаруашылықтардың барлық санаттарында құс басының тұрақты өсімі байқалды. Дегенмен, еліміз осы уақытқа дейін 1990 жылғы межеге жете алмады. Мәселен, барлық санаттағы шаруашылықтардағы құс басы 2021 жылы 1990 жылға қатысты 58 пайызды құраса, ет өндіру көлемі 1990 жылғы өндіріс көлемінің 61,2 пайызына ғана жетті. Осылайша, соңғы жылдары құс етін өндіруде айтарлықтай ілгерілеушілікке қарамастан, құс етіне импорттық тәуелділік деңгейі жоғары болып қалуда [9,10].

Ресейге қарсы санкциялар отандық ауыл шаруашылығы өндірушілерінің импорттық технологияларға, құрамдас бөліктерге, асыл тұқымды малға және құс етіне тәуелділігін анықтады – бұл барлық сатып алудың жартысын құрайды. Ресей тамыз айының соңына дейін ЕАЭО елдеріне астық экспорттауға тыйым салады. Фермерлер жем тапшылығына тап болуы мүмкін. Жыл сайын бізге IV және V класты астық шамамен 650-700 мың тонна қажет.

Қазақстанда құс өсіруге астықтың бір ғана бөлігі бар. Фермерлер қалғанының бәрін шетелден сатып алады. Бұл асыл тұқымды құс еті, вакциналар, витаминдер, құрал-жабдықтар және т.б. Бір орында жұмыртқалайтын тауықтардың инкубациялық жұмыртқаларының 60-70%-ы Ресейден сатып алынады. Сонымен қатар ол сол түстік көрші арқылы өткендіктен басқа елдерден транзит қиындауы мүмкін. Жұмыстың тапшылығына байланысты жергілікті тауар өндірушілер мал басын азайтуы мүмкін.

Жағдайдың ушығуына байланысты мемлекет қолда бар субсидияларды сақтап қалуы керек. Әйтпесе, шаруалар шығынмен жұмыс істейді, бұл да өндірістің құлдырауына әсер етеді. Өндірушілер субсидияға мұқтаж. Қазіргі ахуалға байланысты мемлекет Қазақстан құс өсірушілеріне қол-

дау көрсеткен жағдайда 2027 жылға қарай ішкі нарықтың құс етіне сұранысын 100%-ға қамтамасыз етеді деген болжам бар.

Санкциялар «соғысы» жағдайында құс шаруашылығы кешенін одан әрі дамыту мәселесі отандық құс шаруашылығы ұйымдарының тұрақты бәсекеге қабілеттілікке қол жеткізген жағдайында ғана сәтті шешілуі мүмкін. Құс шаруашылығы кешенінің ресурстарын тиімдірек пайдалану қажет. Дегенмен, бірқатар мәселелерге байланысты қазіргі уақытта инновациялық техникалық, технологиялық және маркетингтік шешімдерді кеңінен қолдану негізінде неғұрлым қарқынды жаңғыртуды талап етеді. Салаға бөлінген қаражаттың мақсатты жұмсалуды бақылайтын инвестициялық қызметтің басымдылығын осыдан көруге болады (3 кесте).

3 кесте – Құс етін өндіретін шаруашылық кешеннің мәселелері

Мәселелер	Ұсынылатын шешімдер
Кейбір құс шаруашылығы ұйымдарының рентабельсіздігі, жеткіліксіз қаржыландыру, несиелеудің жеткіліксіздігі, өнімді өткізу проблемалары, кейбір салалардың бәсекеге қабілеттілігінің төмендігі	Мемлекеттік салалық жоспарлау, жеңілдетілген несиелендіру және қосалқы жобалар, протекционизм Ауыл шаруашылығы нарығын реттеу, өнімнің бәсекеге қабілеттілігін арттыру, халықтың сатып алу қабілетін қамтамасыз ету Ірі ауыл шаруашылық кластерлерін құру, ұзақ мерзімді арзан несиелер беру Интенсивті егіншілікке көшу
Агроөнер кәсіпке шенінің тұрақсыз дамуы	Агроөнеркәсіп кешенін мемлекеттік экономикалық реттеу
Төмен еңбек өнімділігі	Мақсатты қаржылық қолдау
Өңірлер арасында тауар ағымын үйлестірудің жоқтығы	
Басқарылмайтын бәсеке	Аймақтық агроөнеркәсіптік кластерлерді құру
Ескерту: қазіргі ахуалды зерделеу негізінде авторлардың құрастыруы [11,12]	

Қазақстанда құс шаруашылығын одан әрі дамытуды тежейтін негізгі проблемалар:

– өнімділігі, оның ішінде асыл тұқымды етті бағыттағы асыл тұқымды құстардың жалпы құс басы құрылымындағы үлес салмағының төмендігі;

– мамандандырылған құс ет тұқымдарын өсіру үшін бірінші ретті репродукторлардың болмауы;

– бройлер құс фабрикаларының тұтынушылық сұранысын қанағаттандыра алатын құстың мамандандырылған етті тұқымдарын өсіруге арналған асыл тұқымды шаруашылықтар санының аз болуы, сондай-ақ ауыл тұрғындарының инкубациялық жұмыртқа мен тәуліктік төлге тұтынушылық сұранысын қанағаттандыра алмау;

– құс шаруашылығы кәсіпорындарының техникалық және технологиялық жарақтандыру деңгейінің төмендігі (респуб-

лика бойынша тұтастай алғанда бройлер өндірісінің қуаттылығы 60-70%-ға пайдаланылады);

– өнімді кешенді және терең өңдеуді қамтамасыз ететін қалдықсыз өндіріс технологиясы бар кәсіпорындардың аз болуы;

– құс шаруашылығы кәсіпорындарының теңгерімді жеммен жеткіліксіз қамтамасыз етілуі;

– аздаған құс етін ұстауға арналған шағын габаритті құрал-жабдықтарды алу-дың қолжетімсіздігі;

– шағын құс шаруашылығын жедел дамыту бойынша қызметтер кешенін орталақтандырылған түрде көрсететін және құс өсірушілерге білікті консультациялық көмек көрсету тетіктерінің болмауы [13].

Отандық өнімнің төмен бәсекеге қабілеттілігі дәнді дақылдар бағасының күрт секіруі нәтижесінде қалыптасқан жем

құрамдас бөлігінің жоғары құнымен байланысты. Бидай, соя ұны және жүгері негізгі азық құрамдастары болып табылады, олардың өзіндік құнының 60% құрайды.

Сондай-ақ тиімді дәрумендер мен минералды қоспалар және премикстердің отандық өндірісінің мүлдем жоқтығын атап өткен жөн. Барлық қоспалар шетелдік өндірушілерден сатып алынады, ал оларды сатып алу құны жем құнының 10%-ына дейін құрайды.

Құс шаруашылығы кәсіпорындарының баланстық және экономикалық көрсеткіштерін талдау негізінде өнімнің өзіндік құны баптарының келесі орташа номенклатурасы қалыптастырылады:

- жемнің құны – 65%;
- электр энергиясы, жылу, су – 10%, еңбекақысы – 7%;
- үй-жайлардың тозуы, тауарлық-материалдық құндылықтардың тозуы – 5%, ветеринариялық препараттар – 5%;
- құстардың өлуінен болатын шығын – 5%-ға дейін, көлік құралдары – 2%-ға;
- үстеме шығындар – 1% [14].

Шаруашылық ішілік шығындарды талдау шығындар құрылымында ең көп үлесті (60%-дан астам) жем, электр энергиясы, жылу, су (10%-ға дейін) және қызметкерлердің еңбекақысы (7%-ға дейін) алатынын көрсетеді.

Құстарға арналған құрама жемнің негізін бидай мен жүгері (50-ден 70%-ға дейін) құрайтындықтан, сала мезгіл-мезгіл дәнді дақылдар бағасының көтерілу проблемасына тап болады. Құс шаруашылығында әдетте бидайдың 3-4-сыныптары қолданылады. Бұл өндірушілерге жаңа рецептерді әзірлеуге қиындық тудырады, әсіресе ДСҰ-ға мүше елдермен бәсекелестіктің күшеюі және құс етінің ЕО және Азия нарығына шығу перспективасы жағдайында маңызды [15].

Осыған байланысты өнеркәсіптік құс шаруашылығы бойынша, құс етін өндірудің өзіндік құнын төмендету үшін келесі шараларды ұсынамыз:

■ құрама жем өндірісі үшін шикізатты сатып алуды оңтайландыратын, оларды тасымалдау құнын айтарлықтай азайтуға мүмкіндік беретін құрама жемнің меншікті өндірісін қоса алғанда, жемшөп базасын қалыптастыру;

■ электр энергиясын, газды, суды тұтынуды есепке алу, сондай-ақ материалдық және отын-энергетикалық ресурстарды үнемдеуге көмектесетін озық ресурс үнемдейтін технологияларды енгізу;

■ тиімді технологияларды енгізу, жабдықтарды жаңарту және еңбекті ұйымдастыруды жетілдіру есебінен еңбек өнімділігін арттыру.

Құс шаруашылығын дамыту және құс шаруашылығындағы импортты қысқарту бойынша ұсыныстар:

* етті құс шаруашылығын одан әрі дамытудың стратегиялық міндеті етті тауықтар жұмыртқаларының импортын азайту мақсатында жаңа 1-ші және 2-ші ретті репродукторларды салу және қолданыстағыларын кеңейту болып табылады. Бұл экономикалық тұрғыдан да, отандық құс шаруашылығы кәсіпорындарының ветеринариялық салауаттылығын қамтамасыз ету тұрғысынан да орынды;

* жем шаруашылығының дамуы;

* бройлерлік кәсіпорындарды техникалық жаңғырту;

– қазіргі заманғы энергия үнемдейтін және экологиялық таза қондырғыларды пайдалануды қоса алғанда, ескірген жабдықты ауыстыру;

– тұтынушылық буып-түюдің заманауи әдістерін қолдана отырып, ассортиментін кеңейтуге бағытталған дайын өнім цехтарын одан әрі қайта жарақтандыру;

– сою және қайта өңдеу цехтары қызметінің экологиялық зардаптарын барынша азайту мақсатында тазарту құрылыстарын жаңғырту;

– ет шикізатын өңдеудің және дайын өнімді шығарудың барлық кезеңдерінде сапаны бақылау үшін кәсіпорындардың зертханалық базасын жабдықтау;

– әртүрлі санаттағы шаруашылықтар үшін құстың әртүрлі түрлерін экологиялық таза өсірудің ресурс үнемдейтін технологияларын әзірлеу.

Әлемде құс еті өндірісінің қарқынды өсуі бірқатар факторлармен анықталады. Олардың негізгілері: интенсификаторлық өндіріс әдістері, өнеркәсіптік өндірісті орталықтандыру және тік интеграциялау, рентабельділік, жемге қолжетімділік, жоғары деңгейлі механикаландыру, тұтынушыға қолайлы өнім өндіру, қоғамдық тамақтандыру желісін қарқынды дамыту, мұздату жабдықтары мен мамандандырылған көлік, халықаралық сауданың өсуі және ең бастысы, үнемі өсіп келе жатқан тұтынушылық сұраныс.

Құс өнімдері әлемнің барлық континенттерінде танымал. Құс етін тұтынуға діни немесе ғұрыптық кедергілер кедергі келтірмейді. Таза экономикалық факторлардан басқа (ең арзан ретінде) құс еті сау, коректік, қауіпсіз және басқа ет өнімдерінің

арасында ең қолжетімді өнім болып табылады, өйткені 1 кг құс етінің ақуызын өндіруге арналған азықтық ақуыздың құны шошқа етінен 2 есе, ал сиыр етінен 5 есе төмен. Мал шаруашылығының ең «ерте» саласы ретінде құс шаруашылығында астық ресурстарының шектеулілігі жағдайында жем бірлігіне шаққандағы еттің ең жоғары қайтарымына қол жеткізіледі.

Дүниежүзілік құс етін тұтынуды кеңейтудегі маркетингтің ең маңызды құралы – түпкілікті тұтыну талаптарына сай келетін жартылай фабрикаттар мен жеуге дайын өнімдерді шығару. Мысалы, Солтүстік Америкада құс етін сатудың жалпы көлеміндегі ұшаның үлесі әлемнің басқа аймақтарымен салыстырғанда әлдеқайда төмен және небәрі 20% құрайды, жартылай фабрикаттар 50% астамды құрайды, ал терең өңдеудегі құс еті – шамамен 30%.

Оңтүстік Америкада құс етінің төрттен үш бөлігі ұша түрінде сатылады, ал толық өңделген құс еті шамамен 5%-ды құрайды. Еуропалық қоғамдастық елдерінде құс етінің 55%-ға жуығы ұша түрінде, 20%-ы жартылай фабрикаттар, ал сатылған құс етінің жалпы көлемінің төрттен бір бөлігін терең өңдеу өнімдері құрайды. Жапонияда сатылымның 30% құс етінің ұша түрінде үй жағдайында өңделеді, 61% қоғамдық тамақтандыру жүйесіне және 9% - консервілерге, шұжықтарға және т.б. өнеркәсіптік өңдеуге жіберіледі.

Қазіргі уақытта құс етін терең өңдеу өнімдерінің кең ассортименти бүкіл әлемде сәтті сатылуда: табиғи және туралған жартылай фабрикаттар, сүйексіз ақ және қызыл ет, нан және маринадтардағы құс етінің бөліктері, ветчина мен шұжықтың әртүрлі түрлері, бұйымдар, орамдар және т.б.

Қорытынды.

1. Әлемдік құс еті нарығының дамуына Қазақстанда өз үлесін қоса алады деп тұжырымдасақ болады.

2. Қазақстанда құс етін дамыту үшін ресурс үнемдейтін технологияларды дамыту қажет.

3. Қазіргі таңда құс етін өндіріп қана қоймай, құс етін терең өңдеу, әлемдік нарық тенденциясы.

4. Ішкі нарық пен қоса сыртқы нарыққа құс еті бойынша түпкілікті өнім ассортиментін барынша кеңейту, құс етін сатуда үлкен мүмкіндіктер береді.

5. Тұтынушылардың талғамы мен сұранысын артыру мақсатында құс етін өндіру барысында олардың сапасын арттыруға үлкен мән беруді қажет етеді.

Әдебиет тізімі

[1] Халық бірлігі және жүйелі реформалар—ел өркендеуінің берік негізі. Мемлекет басшысы 2021 жылғы 1 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауы [Электрондық ресурс].- 2021.- URL: <https://www.akorda.kz/ru> (қаралған күні: 25.09.2022).

[2] Агроөнеркәсіптік кешенді дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы [Электрондық ресурс].-2017.- URL: <https://www.adilet.zan.kz/rus/docs> (қаралған күні: 25.09.2022).

[3] Ауыл-ел бесігі мемлекеттік бағдарламасы [Электрондық ресурс].-2017.-URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/edu> (қаралған күні:20.09.2022).

[4] Organization for Economic Co-operation and Development (OECD) and the Food and Agriculture Organization (FAO) of the United Nations. Agricultural Outlook [Электрондық ресурс].- 2017.-URL: <https://www.oecd.org/agriculture/oecd-fao-agricultural-outlook> (қаралған күні:20.09.2022).

[5] Ұлттық экономика министрлігі статистика жөніндегі Комитетінің ресми ақпараты [Электрондық ресурс].-2022.-URL:<https://www.stat.gov.kz>. (қаралған күні: 14.10.2022).

[6] Қазақстан құс өсірушілер одағы [Электрондық ресурс].-2021.-URL:<https://www.ptica.kz/> (қаралған күні: 14.10.2022).

[7] Кожабоева, С.А.Қазақстанның құс шаруашылығы;мәселелері және оларды шешу жолдар/ С.А., Кожабоева,А. Бактымбет // Проблемы агросырынка.-2021.-№1- Б.115-121. <https://doi.org/10.46666/2021-1-2708-9991.14>

[8] Kozhabayeva, S.A. Poultry sub-sector and fodder production in the Republic of Kazakhstan: current trends and prospects/ S.A. Kozhabayeva // Проблемы агросырынка.-2022.-№1.- P.83-90. <https://doi.org/10.46666/2022-1.2708-9991.09>

[9] Логинова, Д. Трансформация цен на мясо в России и меры политики/ Д.Логинова, ДжудитИрек //Сельскохозяйственная и продовольственная экономика.-2022.-№1.-С.10-21. <https://doi.org/10.1186/s40100-021-00208-1>.

[10] Chowdhury, E. Intelligent Packaging for Poultry /E.Chowdhury, A. Morey // Industry.The Journal of Applied Poultry Research.- 2019.-№28.- P. 791-800. <https://doi.org/10.3382/japr/pfz098>.

[11] Gupta, A.Impacts of intensive poultry farming on 'one health' in developing countries: challenges and remedies/A. Gupta, A.Patyal// Exploratory Animal and Medical Research.- 2020.-№10.-P.100-111.

[12] Ariza, A. The Study of Growth and Performance in Local Chicken Breeds and Varieties/A. Ariza, A.Arando, F.Navaz González, S. Nogales, J.V. Delgado, M. Camacho// A Review of Methods and Scientific Transference.

Animals.-2021.-№11.- P.90-112. <https://doi.org/10.3390/ani11092492>.

[13] Radovan, K. The impact of foreign direct investment on agricultural exports: The evidence from developing countries/ K. Radovan // The Journal of International Trade & Economic Development.- 2003.- №11.- P.620-642. <https://doi.org/10.1080/09638199.2023.2175306>

[14] Caratus Stanciu, M. Research regarding consumer's attitude, in relation with poultry meat purchase and consumption/ M. Caratus Stanciu // Scientific papers-series management economic engineering in agriculture and rural development. Romania.- 2020.-№1.- P.125-130. <https://doi.org/000521743100 017>

[15] Кадочников, П.А. Оценка импортозамещения в связи с торговым эмбарго в России / П.А.Кадочников // Экономическая политика.-2019.-№8.- С.8-33. <https://doi.org/10.18288/1994-5124>

References

[1] Halyq birligi jäne jüeli reformalar-el örkendeuiniñ berik negizi. Memleket basşysy 2021 jylǵy 1 qyrküiektegi Qazaqstan halqyna Joldaıy [The unity of the people and systematic reforms are a solid foundation for the country's prosperity. Address of the head of state to the people of Kazakhstan dated September 1, 2021] (2021). Available at: <https://www.akorda.kz/ru> (date of access: 25.09.2022) [in Kazakh].

[2] Агроөнеркәсіптік кешенді дамытудың 2017-2021 жылдағы арналған мемлекеттік бағдарламасы [State program for the development of the agro-industrial complex for 2017-2021] (2017). Available at: <https://www.adilet.zan.kz/rus/docs> (date of access: 25.09.2022) [in Kazakh].

[3] Ауыл-ел бесігі мемлекеттік бағдарламасы [Auyl-el besigi state program]. (2017). Available at: <https://www.gov.kz/memleket/entities/edu> (date of access: 20.09.2022) [in Kazakh].

[4] Organization for Economic Co-operation and Development (OECD) and the Food and Agriculture Organization (FAO) of the United Nations. Agricultural Outlook (2017). Available at: <https://www.oecd.org/agriculture/oecd-fao-agricultural-outlook> (date of access: 20.09.2022).

[5] Ұлттық экономика министрлігі статистика жөніндегі Комитетінің ресми ақпараты [Official information of the committee on statistics of the Ministry of national economy] (2022). Available

at: <https://www.stat.gov.kz> (date of access: 14.10.2022) [in Kazakh].

[6] Qazaqstan qūs ösiruşiler odaǵy [Union of poultry farmers of Kazakhstan] (2021). Available at: <http://ptica.kz> (date of access: 14.10.2022) [in Kazakh].

[7] Kozhabayeva, S.A. & Baktymbet, A. (2021). Qazaqstannyñ qūs şaruashylyǵy; мәселелері және оларды шешу жолдары [Poultry farming of Kazakhstan; problems and ways to solve them]. *Problemy agrorynka-Problems of Agri Market*, 1, 115-121 [in Kazakh].

[8] Kozhabayeva, S.A. (2021). Poultry sub-sector and fodder production in the Republic of Kazakhstan: current trends and prospects. *Problems of AgriMarket*, 1, 83-90.

[9] Loginova, D. & Juditirek (2022). Transformasiya sen na mäso v Rosii i mery politiki [Transformation of meat prices in Russia and policy measures]. *Selskohozäistvennaia i prodovolstvvennaia ekonomika - Agricultural and food economics*, 1, 10-21 [in Russian].

[10] Chowdhury, E. (2019). Intelligent Packaging for Poultry Industry. *The Journal of Applied Poultry Research*, 28, 791-800.

[11] Gupta, A. & Patyal A. (2020). Impacts of intensive poultry farming on 'one health' in developing countries: challenges and remedies. *Exploratory Animal and Medical Research*, 10, 100-111.

[12] Ariza, A., Arando, A., Navas González, F., Nogales, S., Delgado, J.V., Camacho, M. (2021). The Study of Growth and Performance in Local Chicken Breeds and Varieties. *Review of Methods and Scientific Transference. Animals*, 11, 90-112.

[13] Radovan, K. (2003). The impact of foreign direct investment on agricultural exports: The evidence from developing countries. *The Journal of International Trade & Economic Development*, 11, 620-642.

[14] Caratus, S.M. (2020). Research regarding consumer's attitude, in relation with poultry meat purchase and consumption. *Scientific Papers-Series management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development*. Sibiu, Romania, 1, 125-130.

[15] Кадочников, П.А. (2019). Оценка импортозамещения в связи с торговым эмбарго в России [Assessment of import substitution in connection with the trade embargo in Russia]. *Ekonomicheskaya politika-Economic policy*, 8, 8-33 [in Russian].

Авторлар туралы ақпарат:

Абилдаев Султан – негізгі автор; Ph.D докторы; «Экономика» кафедрасының қауымдастырылған доценті; М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті; 080000 Сулейманов көш., 7, Тараз қ., Қазақстан; e-mail: sultan_feb@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7525-5097>

Амалбекова Гүлмира; экономика ғылымдарының кандидаты; «Экономика» кафедрасының қауымдастырылған доценті; М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті; 080000 Сулейманов көш., 7, Тараз қ., Қазақстан; e-mail: baken_t@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-9622-6263>.

Муратова Диана Балтабайқызы; экономика ғылымдарының кандидаты; доцент м.а. “Қаржы және есеп” кафедрасы; М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті; 080000 Сулейманов көш., 7, Тараз қ., Қазақстан; e-mail: muratova_diana77@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-1884-1145>

Information about authors:

Abildaev Sultan – The main author; Ph.D; Associate professor of the Department of Economics; M.Kh. Dulaty Taraz Regional University; 080000 Suleymanov str., 7, Taraz, Kazakhstan; e-mail: sultan_feb@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7525-5097>.

Amalbekova Gulmira, Candidate of Economics Sciences; Associate Professor of the Department of Economics; M.Kh. Dulaty Taraz Regional University; 080000 Suleymanov str., 7, Taraz, Kazakhstan; e-mail: baken_t@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-9622-6263>.

Muratova Diana; Candidate of Economic Sciences; Acting Associate Professor of the Department of Finance and Accounting; M.Kh. Dulaty Taraz Regional University; 080000 Suleymanov str., 7, Taraz, Kazakhstan; e-mail: muratova_diana77@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-1884-1145>

Информация об авторах:

Абилдаев Султан – **основной автор**; доктор Ph.D; доцент кафедры «Экономика»; Таразский региональный университет им. М.Х. Дулати; 080000 ул. Сулейманова, 7, г.Тараз, Казахстан; e-mail: sultan_feb@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7525-5097>

Амалбекова Гүлмира, кандидат экономических наук; доцент кафедры «Экономика»; Таразский региональный университет им. М.Х. Дулати; 080000 ул. Сулейманова, 7, г.Тараз, Казахстан; e-mail: baken_t@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-9622-6263>.

Муратова Диана Балтабаевна; кандидат экономических наук; и.о. доцента кафедры “Финансы и учет”; Таразский региональный университет им. М.Х. Дулати; 080000 ул.Сулейманова, 7, г.Тараз, Казахстан; e-mail: muratova_diana77@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-1884-1145>

РЕАЛИЗАЦИЯ ЗЕМЕЛЬНОГО ВОПРОСА
В НОВОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКЕ КАЗАХСТАНА

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЖАҢА ЭКОНОМИКАЛЫҚ САЯСАТЫНДА
ЖЕР МӘСЕЛЕСІН ІСКЕ АСЫРУ

IMPLEMENTATION OF THE LAND ISSUE
IN THE NEW ECONOMIC POLICY OF KAZAKHSTAN

Г.К. КУРМАНОВА^{1*}

д.э.н., ассоциированный профессор

М.А. БАЯНДИН²

д.э.н., доцент

¹Казахский агротехнический исследовательский университет
им. С. Сейфуллина, Астана, Казахстан

²Международный Таразский инновационный институт им. Ш. Муртазы,
Тараз, Казахстан

*электронная почта автора: kurmanova_gul@mail.ru

Г.К. ҚҰРМАНОВА^{1*}

э.ғ.д., қауымдастырылған профессоры

М.А. БАЯНДИН²

э.ғ.д., доцент

¹С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті,
Астана, Қазақстан

²Ш. Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институты,
Тараз, Қазақстан

*автордың электрондық поштасы: kurmanova_gul@mail.ru

G.K. KURMANOVA^{1*}

Dr.E.Sc., Associate Professor

M.A. BAYANDIN²

Dr. E.Sc., Associate Professor

¹ S. Seifullin Kazakh AgroTechnical Research University, Astana, Kazakhstan

² Sh. Murtaza International Taraz Innovation Institute, Taraz, Kazakhstan

*corresponding author e-mail: kurmanova_gul@mail.ru

Аннотация. Цель – определение места и роли «земли» в достижении целей новой экономической политики и поиске путей решения для повышения эффективности ее использования. **Методы** – монографический, аналитический, статистический, абстрактно-логический. **Результаты** – отмечается, что в республике взят курс на радикальные преобразования, в которых немаловажную роль играют земельные ресурсы. Выявлены системные проблемы, тормозящие развитие экономики страны. Проведен анализ площадей, предоставленных в аренду иностранцам, а также внешнеторгового оборота за 2022 год. Обозначены основные задачи и направления их реализации в целях результативного землепользования. Изучен зарубежный опыт налогообложения земель сельхозназначения как основа разработки новой методики расчёта земельного налога для СХТП. Рекомендуются выявлять неиспользуемые или используемые не по целевому назначению земельные участки для вовлечения их в сельскохозяйственный оборот; содействовать расширению консультационной помощи сельхозтоваропроизводителям при заполнении автоматизированной системы земельного кадастра, наладить систему логистики для сельхозпродукции, чтобы не допустить искусственного увеличения цен посредниками; оказывать государственную поддержку в выделении субсидий на дифференцированной основе. **Выводы** – показано, что государство акцентирует внимание на земельные ресурсы, правильная эксплуатация которых позволит укрепить и стабилизировать экономику Казахстана. Эти принципы заложены и ранее, однако до сих пор не урегулированы в достаточной мере. Для полного их осуществления

[illegible]

Аңдатпа. *Мақсат* – жаңа экономикалық саясаттың мақсаттарына жетудегі «жердің» орны мен рөлін анықтау және оны пайдалану тиімділігін арттырудың шешімін табу. *Әдістері* – монографиялық, аналитикалық, статистикалық, дерексіз-логикалық. *Нәтижелері* – республикада жер ресурстары маңызды рөл атқаратын түбегейлі өзгерістерге бағыт алынғаны атап өтілген. Ел экономикасының дамуын тежейтін жүйелі проблемалар анықталған. Шетелдіктерге жалға берілген аудандарға, сондай-ақ 2022 жылғы сыртқы сауда айналымына талдау жүргізілген. Жерді тиімді пайдалану мақсатында оларды іске асырудың негізгі міндеттері мен бағыттары белгіленген. АШТӨ үшін жер салығын есептеудің жаңа әдістемесін әзірлеудің негізі ретінде ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерге салық салудың шетелдік тәжірибесі зерттелген. Ауыл шаруашылығы айналымына тарту үшін пайдаланылмайтын немесе нысаналы мақсаты бойынша пайдаланылмайтын жер учаскелерін анықтау ұсынылады; жер кадастрының автоматтандырылған жүйесін толтыру кезінде ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерге консультациялық көмекті кеңейтуге жәрдемдесу, делдалдардың бағаны жасанды ұлғайтуына жол бермеу үшін ауыл шаруашылығы өнімдері үшін логистика жүйесін жолға қою; сараланған негізде субсидиялар бөлуде мемлекеттік қолдау көрсету. *Қортындылар* – мемлекет жер ресурстарына баса назар аударатыны көрсетілген, оларды дұрыс пайдалану Қазақстан экономикасының нығайтуға және тұрақтандыруға мүмкіндік береді. Бұл принциптер бұрын да енгізілген, бірақ әлі күнге дейін жеткілікті түрде реттелмеген. Оларды толық жүзеге асыру үшін ауыл шаруашылығы алқаптарын тиімді пайдалануға ықпал ететін жаңа тәсілдер мен әдістер талап етіледі, олардың өнімділігі бірқатар нақты проблемаларды реттей алады: жайылымдар, шабындықтар алқаптарының ұлғаюы және жалпы ауыл шаруашылығы өндірісінің өсуі. Баға белгілеу тетіктерінің ашықтығын арттыру қажет.

Abstract. *The goal* is to determine the place and role of "land" in achieving the goals of the new economic policy and finding solutions to improve the efficiency of its use. *Methods* – monographic, analytical, statistical, abstract-logical. *Results* – it is noted that in the republic a course has been taken for radical transformations, in which land resources play an important role. Systemic problems hindering the development of the country's economy have been identified. An analysis was made of the areas leased to foreigners, as well as foreign trade turnover for 2022. The main tasks and directions of their implementation for the purpose of effective land use are outlined. The foreign experience of taxation of agricultural land is studied as the basis for the development of a new methodology for calculating land tax for ACP. It is recommended to identify unused or not used land plots for their intended purpose in order to involve them in agricultural circulation; to promote the expansion of advisory assistance to agricultural producers when filling out the automated land cadastre system, to establish a logistics system for agricultural products in order to prevent artificial price increases by intermediaries; provide state support in the allocation of subsidies on a differentiated basis. *Conclusions* – it is shown that the state focuses on land resources, the correct exploitation of which will strengthen and stabilize the economy of Kazakhstan. These principles were laid down earlier, but have not yet been sufficiently regulated. Their full implementation requires new approaches and methods that contribute to the effective use of agricultural land, the productivity of which can systemize a number of specific problems: an increase in pasture areas, hayfields and increase in agricultural production in general. It is necessary to increase the transparency of pricing mechanisms.

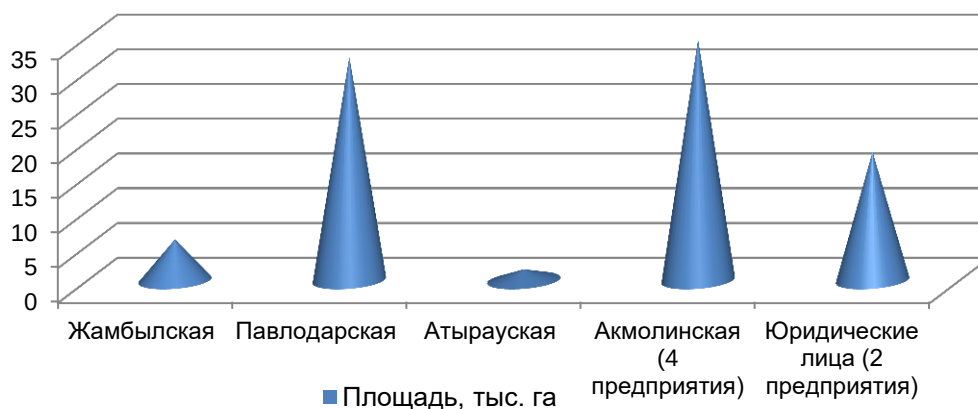
Ключевые слова: аграрный сектор, земельные ресурсы, сельхозтоваропроизводители, неиспользуемые сельскохозяйственные земли, налоговые льготы, субсидирование сельского хозяйства, новая экономическая политика.

Түйінді сөздер: аграрлық сектор, жер ресурстары, ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілер, пайдаланылмайтын ауыл шаруашылығы жерлері, салықтық жеңілдіктер, ауыл шаруашылығын субсидиялау, жаңа экономикалық саясат.

Key words: agrarian sector, land resources, agricultural producers, unused agricultural land, tax incentives, agricultural subsidies, new economic policy.

роль за использованием земель находились у акиматов. И здесь прослеживается противоречие: акиматы сами предоставляли земли и сами себя контролировали в этом плане. Поэтому с целью исключения данного

противоречия функция государственного контроля за использованием и охраной земель передана в Комитет по управлению земельными ресурсами МСХ РК.

Примечание: составлен автором по данным источника [см.3].

Рисунок – Количество земель, находящихся в аренде у иностранных компаний по состоянию на 1.04.2021г.

Кроме того, предусмотрено сокращение сроков принудительного изъятия неиспользуемых сельскохозяйственных земель до одного года, а также осуществление данных космического мониторинга вместо ранее привычных выездов на место нарушения. С целью мотивации землепользователей к добровольному отказу от неиспользуемых земель предусмотрено увеличение земельного налога до 20-кратного размера. Однако указанные выше меры работают ещё не в полном объёме. Неиспользуемые земли сложно выявить, если они не занесены в базу данных, и такие случаи встречаются на практике часто. Следовательно, необходимо полное совпадение данных фактического использования земель с данными кадастра.

Известно, что каждый землепользователь или собственник (а их насчитывалось на 1.01.2022г. – 212,8 тыс. КФХ, 11,6 тыс. – АО, ТОО и ПК) должен заполнять все статистические данные (площадь, количество поголовья животных и др.) в систему автоматизированной информационной системы (АИС) кадастра самостоятельно, но не учитывается, что это порой бывает труднодостижимым по следующим причинам: во-первых, не все они обеспечены Интернетом, во-вторых, многие не имеют навыков работы в системе АИС, в-третьих, сама система часто не работает «по техническим причинам». В результате каждому сельхозтоваропроизводителю приходится выезжать в район, отрываясь от производственных дел, далее рядом с ним в обязательном порядке должен быть представитель акимата, контролирующей

порядок и принцип заполнения автоматизированной системы.

В связи с этим в первую очередь необходимо оказание консультационной помощи сельхозтоваропроизводителям (СХТП) в виде пошаговой инструкции по заполнению АИС, осуществление бесперебойной работы Интернета в местах проживания и самой системы АИС. Только после проведения такой работы можно добиться 100%-ного заполнения собственниками и землепользователями автоматизированной информационной системы кадастра и, следовательно, совпадения фактических данных использования земель с базой данных кадастра.

Вторая, третья и четвёртая задачи тесно взаимосвязаны. Вмешательство государства в ценовую политику приводит к снижению инвестиционной привлекательности тех или иных отраслей, в частности, сельского хозяйства, а также создает дефицит товаров, что вызывает увеличение импорта. Все это мы сейчас наблюдаем на продовольственном рынке. За последние 2 года цены на продукты питания резко повысились. Государство при этом пытается приостановить их рост путем сдерживания повышения цен на продукты питания, вмешиваясь в ценовую политику. Как следствие, отечественные товары для их производителей обходятся в убыток.

Таким образом, удержание низких цен создает препятствия отечественным товаропроизводителям, и одновременно – благоприятную среду для ввоза аналогичной продукции из других стран, в основном из стран ЕАЭС. Согласно имеющимся дан-

ним, в 2022г. во внешнеторговом обороте республики со странами ЕАЭС наибольший удельный вес занимает Россия (92,3%), далее Кыргызстан (4%), Беларусь (3,6%) и Армения (0,1%) [4]. Также эту нишу занимают Узбекистан, Китай, Турция, Польша и др. Однако в открытом доступе статистические данные по импорту с/х продукции отсутствуют.

Так, например, завозится даже картофель из Пакистана, цена которого в 2 раза выше. В связи с этим встает вопрос: почему все полки в супермаркетах завалены импортными продуктами, когда у нас в республике в сельской местности в подворье каждый собственник ЛПХ выращивает скот, овощи, в том числе картофель, и другую продукцию? Тем более, что отечественная продукция отличается экологичностью. У них, конечно же, остается излишек, который можно реализовать, но не каждый сельчанин может самостоятельно продать свой товар. Таким образом, возникает проблема слабой поддержки отечественных сельхозтоваропроизводителей.

В настоящее время государство, опираясь на опыт зарубежных стран, акцентирует внимание на оказании поддержки малого и среднего бизнеса. Так, в развитых странах доля малого и среднего бизнеса превышает 50%, в Казахстане - около 37% [5]. Следовательно, для их поддержки необходимо увеличить размер субсидий на дифференцированной основе, снизить налоговую нагрузку и другие льготы. Усиление помощи государства сельскохозяйственной отрасли будет способствовать снижению себестоимости сельхозпродукции, обеспечению продовольственной безопасности республики, увеличению занятости населения за счёт создания новых рабочих мест и повышения их благосостояния в целом.

Проблема повышения эффективности системы налогообложения имеет особую актуальность. Такая задача (№4, см. выше) была поставлена с оговоркой – «на основе упрощения специального налогового режима». Согласно налоговому Кодексу РК специальный налоговый режим в сельском хозяйстве распространяется на КФХ. В 2021г. была предпринята попытка изменения системы налогообложения КФХ на основе изменения подхода к расчету налоговой ставки. Так, до 2021г. единый земельный налог КФХ рассчитывался в зависимости от кадастровой стоимости, что существенно влияло на его размер – он был значительно ниже, чем у крупных СХТП. В настоящее время налоговая ставка на земли сельхозназначения составляет 0,5% от прибыли.

Для определения прогнозных земельных платежей были произведены расчеты, которые показали, что единый земельный налог КФХ увеличился от 3 до 10 раз. Размер налога прямо пропорционально зависит от плодородия земель: чем плодороднее земли, тем выше налог. Такое резкое повышение налога считаем нецелесообразным по нескольким причинам.

Во-первых, резкое увеличение размера налога было утверждено в период пандемии, когда во всех сферах деятельности наблюдался спад. Во-вторых, это влечет за собой удар по финансовой стабильности сельхозтоваропроизводителей, особенно малого и среднего бизнеса. В-третьих, результатом такого повышения будет умышленное сокрытие фактических статистических данных с целью снижения прибыли и соответственно налога. В связи с этим необходимо выработать новый экономический механизм расчета налога на земли сельхозназначения.

Изучение зарубежного опыта налогообложения с/х земель показало, что в США земельный налог на сельхозугодья базируется на оценке потребительской стоимости. При оценке потребительской стоимости земли сельскохозяйственного назначения облагаются налогом в соответствии с потенциальным доходом от сельскохозяйственного производства [6].

В Беларуси налог на земли сельхозназначения увязан с кадастровой стоимостью. Базовая налоговая ставка зависит от качества почв, т.е. от балла бонитета [7].

В России налог на земли сельхозназначения также зависит от кадастровой стоимости и составляет 0,3% [8], в Литве – 1,5% от кадастровой стоимости [9]. В Чехии ставка налога для сельскохозяйственных земель колеблется от 0,25 до 0,75% от налоговой базы, в зависимости от типа земли [10]. В Польше действует льготная налоговая система для сельского хозяйства, направленная на снижение налоговой нагрузки на этот сектор. Фермеры не облагаются налогом в соответствии с общей системой подоходного налогообложения. При этом 95% фермеров освобождены от уплаты подоходного налога [11]. В Узбекистане налог на земли с/х назначения составляют 0.95% от нормативной стоимости [12]. В Кыргызстане с целью поддержки малого предпринимательства с 1.01.2022г. фермеры и крестьянские хозяйства полностью освобождены от земельного налога [13].

В Китае до 2004г. ставка сельскохозяйственного налога составляла 7% от дохода от урожая плюс 1,4% надбавок к сельскохозяйственному налогу, взимаемых мест-

ными органами власти. В результате общая ставка сельскохозяйственного налога составляет около 8,4%. Начиная с 2004г., ставка сельскохозяйственного налога снижена в среднем более, чем на 1% в год в течение следующих 5 лет. Все налоги на специальные сельскохозяйственные продукты отменены, за исключением табака [14].

Интерес вызывает опыт налогообложения сельхозземель во Франции. Он так же, как и в Казахстане, зависит от прибыли. Крупные сельхозпредприятия облагаются налогом с использованием фактического дохода. Для фермеров с фактическим налоговым режимом существуют два пути по выравниванию доходов, чтобы избежать колебаний налогов, вызванных нерегулярными результатами сельскохозяйственной деятельности: за основу принимается средний показатель затрат за 7 лет; за основу принимается средний показатель за 3 года, когда фермеры подают заявление на налогообложение прибыли, равной среднему значению прибыли за налоговый год и 2 предшествующих года.

Молодым фермерам разрешается уменьшать налогооблагаемый доход от сельскохозяйственной деятельности в течение первых пяти лет подряд, если они подпадают под фактический налоговый режим. Правило также распространяется на торговцев и ремесленников, которые начинают свой собственный бизнес. Для них предусмотрены льготы на первые пять лет использования земельного участка: в течение первого года: если доход фермы ниже 43 914 евро, то он освобождается от налога. Если доход свыше 43 914 евро до 58 552 евро, освобождается от налога на 60%; на следующие четыре года: а) если доход фермы превышает 43 914 евро, то 50% дохода до 43 914 евро освобождаются от налога, а доход от 43 914 евро до 58 552 евро освобождается от налога на 30%; б) если доход фермы ниже 43 914 евро, то 75% дохода освобождаются от налога.

Мелкие землевладельцы, зарабатывающие менее 43914 евро, получают большую финансовую поддержку: сокращение на 100% в первый год и на 75% – в последующие четыре года [15].

Таким образом, анализ налогообложения сельскохозяйственных земель за рубежом показал, что льготный (специальный) налоговый режим для КФХ присущ всем странам. Это объясняется тем, что во всех странах развиты фермерские хозяйства, занимающие большую часть территории сельхозземель, так же как и в Казахстане. При этом высвечиваются аналогии и различия при определении размера налога.

Так, в США и Франции налог для КФХ зависит от прибыли. При этом государство старается максимально разгрузить фермеров, система налогообложения направлена на их поддержку. В Беларуси, России, Узбекистане налог увязан с кадастровой стоимостью, такая система исчисления налога существовала в нашей республике до 2021г. В Чехии налог зависит от плодородности земель, т.е. от балла бонитета. Подобная система существовала у нас также до 2021г., но для крупных с/х товаропроизводителей (ТОО, АО, ПК). В Польше, Кыргызстане и Китае государство оказывает ощутимую поддержку крестьянам, полностью освободив их от уплаты земельного налога.

По результатам анализа видно, что Казахстан в 2021г. взял за основу систему налогообложения земель США и Франции. Однако следует учесть, что в этих странах давно ведется и налажен автоматизированный учет всех статистических данных, государство имеет полную информацию о каждом используемом и неиспользуемом гектаре земли, система налогообложения построена на принципах открытости и прозрачности. Казахстан, на наш взгляд, в этом плане еще не совсем готов, либо необходимо снизить налоговую ставку.

Заключение

С целью достижения целей новой экономической политики, направленной на повышение эффективности использования земель сельхозназначения, предлагается следующее:

1. Разработать пошаговую инструкцию по заполнению АИС с целью оказания консультационной помощи сельхозтоваропроизводителям.

2. В целях реализации государственной программы «Цифровой Казахстан» наладить бесперебойную работу Интернета в сельской местности, а также системы АИС.

3. Добиться полного соответствия площадей фактического использования земель с базой данных спутниковых изображений АО «НК «Қазақстан Ғарыш сапары».

4. Пересмотреть методику расчета земельного налога для СХТП, увязав ее с кадастровой стоимостью, но при условии перерасчета базовых ставок, так как они не соответствуют действительности, либо снизить налоговую ставку от полученной прибыли.

5. Наладить систему логистики сельхозпродукции с целью недопущения искусственного увеличения цен посредниками.

6. На вновь предоставленные в пользование выявленные неиспользуемые земли освободить от уплаты земельного налога первые 5 лет, либо после 3-х лет посте-

пенно вводить ежегодное льготное повышение налоговой ставки.

7. Увеличить долю субсидирования землепользователей на основе дифференцированного подхода в зависимости от произведённой с/х продукции.

Осуществление указанных мер, несомненно, будет способствовать эффективности использования земель и развитию бизнеса, в том числе среднего и малого.

Список литературы

[1] Закон РК от 13.05.2021 № 39VII «О внесении изменений в некоторые законодательные акты РК по вопросам земельных отношений» [Электронный ресурс]. - 2021.- URL: <https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/Z2100000039> (дата обращения: 24.02.2023).

[2] Послание Главы государства народу Казахстана [Электронный ресурс]. - 2022.- URL: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazhstana-181130> (дата обращения: 22.12.2022).

[3] Почти 93 тысячи га сельхозземель арендуют иностранцы в Казахстане [Электронный ресурс]. - 2021.- URL: <https://www.kapital.kz/gosudarstvo/94686/pochti-93-tysyachi-ga-selkhozzemel-arenduyut-inostrantsy-v-kazakhstane.html> (дата обращения: 24.02.2023).

[4] Внешнеторговый оборот РК (январь-декабрь 2022) [Электронный ресурс]. - 2021.- URL: <https://www.new.stat.gov.kz/ru/industries/economy/foreign-market/publications/14477> (дата обращения: 28.02.2023).

[5] Приоритеты новой экономической политики – развитие малого, среднего бизнеса и села// [Электронный ресурс]. - 2022.- URL: https://www.inform.kz/ru/ministr-alibek-kuantayrov-prioritety-novoy-ekonomicheskoy-politi-ki-razvitiie-msb-i-sela_a4015623 (дата обращения: 28.02.2023).

[6] Todd Kuethe, Bruce Sherrick. The Taxation of Agricultural Land in the United States [Electronic resource]. - 2014.- URL: <https://www.policymatters.illinois.edu/the-taxation-of-agricultural-land-in-the-united-states/#:~:text=All%20%20U.S.%20states%20provide,market%20value%20of%20the%20property> (date of access: 28.02.2023).

[7] Земельный налог. И кто должен платить? [Электронный ресурс]. - 2021.- URL: <https://www.etalonline.by/novosti/korotko-o-vazhnom-zemelnyu-nalog/> (дата обращения: 28.02.2023).

[8] Уцина, Е. Налог на земли сельхозназначения могут увеличить [Электронный ресурс]. - 2021.- URL: <https://www.garant.ru/news/1466058/> (дата обращения: 02.03.2023).

[9] Налоговая система Литвы [Электронный ресурс]. - 2015.- URL: <https://www.baltic-legal.com/taxes-in-lithuania-rus.htm> (дата обращения: 02.03.2023).

[10] Taxation in agriculture. Chapter 12. Czech Republic [Электронный ресурс]. - 2019.-

URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/baa55b03-en/index.html?itemId=/content/component/baa55b03--en#:~:text=The%20tax%20rate%20for%20agricultural,on%20the%20type%20of%20land> (дата обращения: 02.03.2023).

[11] Taxation in agriculture. Chapter 31. Poland [Electronic resource]. - 2019.- URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/ae5982d2-en/index.html?itemId=/content/component/ae5982d2-en#:~:text=Poland%20has%20a%20preferential%20tax,exempt%20from%20paying%20income%20tax> (date of access: 02.03.2023).

[12] Налоги в Узбекистане: что изменилось [Электронный ресурс]. - 2022.- URL: <https://www.gazeta.uz/ru/2022/01/05/taxes/#7> (дата обращения: 02.03.2023).

[13] Фермеров и крестьянские хозяйства освободили от уплаты земельного налога [Электронный ресурс]. - 2021.- URL: https://www.24.kg/vlast/216161_fermerov_ikrestyanski_e_hozyaystva_osvobodili_otuplatyi_zemelnogo_naloga/ (дата обращения: 03.03.2023).

[14] Farmers benefit from lower agricultural tax [Electronic resource]. - 2015.- URL: https://www.china-org-cn.translate.google.com/translate/government/89442.htm?_x_tr_sch=http&_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=sc (date of access: 03.03.2023).

[15] Taxation in agriculture. Chapter 16. France [Electronic resource]. - 2019.- URL: https://www.oecd-ilibrary.org.translate.google.com/sites/33386d69-en/index.html?itemId=/content/component/33386d69-en&_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=sc (date of access: 03.03.2023).

References

[1] Zakon RK ot 13.05.2021 № 39VII «O vnesenii izmeneni j v nekotorye zakonodatel'nye akty RK po voprosam zemel'nyh otnoshenij» [The Law of the Republic of Kazakhstan dated 13.05.2021 No. 39VII "On Amendments to certain Legislative Acts of the Republic of Kazakhstan on land relations"] (2021). Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2100000039> (date of access: 24.02.2023) [in Russian].

[2] Poslanie Glavy gosudarstva narodu Kazhstana [Message of the Head of State to the people of Kazakhstan] (2022). Available at: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazhstana-181130> (date of access: 22.12.2022) [in Russian].

[3] Pochti 93 tysyachi ga sel'hozzemel' ar- enduyut inostrancy v Kazahstane [Almost 93 thousand hectares of agricultural land are rented by foreigners in Kazakhstan] (2021). Available at: <https://kapital.kz/gosudarstvo/94686/pochti-93--tysyachi-ga--selkhozzemel--arenduyut--inostrantsy-v-kazakhstane.html> (date of access: 24.02.2023) [in Russian].

[4] Vneshnetorgovyj oborot RK [Foreign trade turnover of the Republic of Kazakhstan] (January-December 2022). Available at: <https://>

new.stat.gov.kz/ ru/industries/ economy/foreign-market/publications/14477 (date of access: 28.02.2023) [in Russian].

[5] Prioritety novoy ekonomicheskoy politiki – razvitie malogo, srednego biznesa i sela [The priorities of the new economic policy are the development of small, medium-sized businesses and rural areas] (2022). Available at: https://www.inform.kz/ru/ministr-alibek-kuantyrov-prioritety-novoy-ekonomicheskoy-politiki-razvitiye-msb-i-sela_a4015623 (date of access: 28.02.2023) [in Russian].

[6] Todd Kuethe, Bruce Sherrick (2014). The Taxation of Agricultural Land in the United States. Available at: <https://policymatters.illinois.edu/the-taxation-of-agricultural-land-in-the-united-states/#:~:text=All%2050%20U.S.%20states%20provide,market%20value%20of%20the%20property> (date of access: 28.02.2023).

[7] Zemel'nyj nalog. I kto dolzhen platit' [Land tax. And who should pay?] (2021). Available at: <https://etalonline.by/novosti/korotko-ovazhnom/zemelnyy-nalog/> (date of access: 28.02.2023) [in Russian].

[8] Utsina E. Nalog na zemli sel'hoznaznacheniya mogut uvelichit' [The tax on agricultural land can be increased] (2021). Available at: <https://www.garant.ru/news/1466058/> (date of access: 02.03.2023) [in Russian].

[9] Nalogovaya sistema Litvy [The tax system of Lithuania] (2015). Available at: <https://www.baltic-legal.com/taxes-in-lithuania-rus.htm> (date of access: 03.03.2023) [in Russian].

[10] Taxation in agriculture. Chapter 12. Czech Republic (2019). Available at: <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/baa55b03-en/index.html?itemId=/content/component/baa55b03-en#:~:text=The%20tax%20rate%20for%20agricultural,on%20the%20type%20of%20land> (date of access: 02.03.2023).

www.oecd-ilibrary.org/sites/baa55b03-en/index.html?itemId=/content/component/baa55b03-en#:~:text=The%20tax%20rate%20for%20agricultural,on%20the%20type%20of%20land (date of access: 02.03.2023).

[11] Taxation in agriculture. Chapter 31. Poland (2021). Available at: <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/ae5982d2-en/index.html?itemId=/content/component/ae5982d2-en#:~:text=Poland%20has%20a%20preferential%20tax,exempt%20from%20paying%20income%20tax> (date of access: 03.03.2023).

[12] Nalogi v Uzbekistane: chto izmenilos' [Taxes in Uzbekistan: what has changed] (2022). Available at: <https://www.gazeta.uz/ru/2022/01/05/taxes/#7> (date of access: 03.03.2023) [in Russian].

[13] Fermerov i krest'yanskie hozyajstva osvobodili ot uplaty zemel'nogo naloga [Farmers and peasant farms were exempted from paying land tax] (2021). Available at: https://24.kg/vlast/216161_fermerov_ikrestyanskie_hozyaystva_osvobodili_otuplatyi_zemel'nogo_naloga/ (date of access: 05.03.2023) [in Russian].

[14] Farmers benefit from lower agricultural tax (2004). Available at: https://www.china-org-cn.translate.goog/english/government/89442.htm?_x_tr_sch=http&_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=sc (date of access: 05.03.2023).

[15] Taxation in agriculture. Chapter 16. France (2019). Available at: https://www.oecd-ilibrary.org.translate.goog/sites/33386d69-en/index.html?itemId=/content/component/33386d69-en&_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=sc (date of access: 05.03.2023).

Информация об авторах:

Курманова Гульнара Кенесовна – **основной автор**; доктор экономических наук; ассоциированный профессор; профессор кафедры «Кадастр»; Казахский агротехнический исследовательский университет им. С. Сейфуллина; 010011 пр. Победы, 62, г. Астана, Казахстан; e-mail: kurmanova_gul@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-0510-4629>

Баяндин Марат Асылбекович; доктор экономических наук, доцент; ректор Международного Таразского инновационного института им. Ш. Муртазы; 080000 ул. Желтоқсан, 69-Б, г.Тараз, Казахстан; e-mail: mbayandin.71@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-2158-4370>.

Авторлар туралы ақпарат:

Құрманова Гульнара Кеңесқызы – **негізгі автор**; экономика ғылымдарының докторы, қауымдастырылған профессоры; "Кадастр" кафедрасының профессоры; С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті; 010011 Жеңіс даңғ., 62, Астана қ., Қазақстан; e-mail: kurmanova_gul@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-0510-4629>

Баяндин Марат Асылбекұлы; экономика ғылымдарының докторы, доцент; Ш. Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институты ректоры; 080000 Желтоқсан көш., 69-Б, Тараз қ., Қазақстан; e-mail: mbayandin.71@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-2158-4370>.

Information about the authors:

Kurmanova Gulnara Kenesovna – **The main author**; Doctor of Economic Sciences, Associate Professor; Professor of the Department of Cadastre; S. Seifullin Kazakh AgroTechnical Research University; 010011 Pobedy Ave., 62, Astana, Kazakhstan; e-mail: kurmanova_gul@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-0510-4629>

Bayandin Marat Asylbekovich; Doctor of Economic Sciences, Associate Professor; rector of Sh. Murtaza International Taraz Innovation Institute; 080000 Zheltoksan str., 69-B, Taraz, Kazakhstan; e-mail: mbayandin.71@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-2158-4370>

РАЦИОНАЛЬНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЗЕМЕЛЬ СЕЛЬСКИХ НАСЕЛЕННЫХ ПУНКТОВ

АУЫЛДЫҚ ЕЛДІ МЕКЕНДЕРДІҢ ЖЕРЛЕРІН ҰТЫМДЫ ПАЙДАЛАҢУ

RATIONAL USE OF LAND IN RURAL AREAS

Н.В. ДЖАНГАРАШЕВА*

д.э.н., профессор

А. ЖИЛДИКБАЕВА

Ph.D

С. ЕЛЕМЕСОВ

докторант Ph.D

Казахский национальный аграрный исследовательский университет,

Алматы, Казахстан

* электронная почта автора: Nazymkul@mail.ru

Н.В. ДЖАНГАРАШЕВА*

э. ф. д., профессор

А. ЖИЛДИКБАЕВА

Ph.D

С. ЕЛЕМЕСОВ

Ph.D докторанты

Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті, Алматы, Қазақстан

* автордың электрондық поштасы: Nazymkul@mail.ru

N.V. JANGARASHEVA*

Dr.E.Sc., Professor

A. ZHILDIKBAYEVA

Ph.D

S. YELEMESOV

Ph.D student

Kazakh National Agrarian Research University, Almaty, Kazakhstan

* corresponding author e-mail: Nazymkul@mail.ru

Аннотация. *Цель* – рассмотрены рациональные подходы к использованию земельных ресурсов и регулированию земельно-имущественных отношений категорий земель сельских населенных пунктов (СНП). *Методы* – монографический, аналитический, статистический и абстрактно-логический. *Результаты* – в работе показаны проблемы землепользования в СНП на примере регионов Казахстана и ряда сельских округов. Выявлены требующие решения задачи сельских территориальных единиц. Дана оценка действующей нормативно-законодательной базы, регламентирующей права землепользователей, земельные угодья которых находятся в совместной собственности, а также обозначены перспективы организационно-экономического развития. Предложены варианты для более полного и объективного мониторинга имеющихся территориальных резервов населенной местности с применением усовершенствованных методов расчета кадастровой и рыночной стоимости сельхозземель. В свою очередь, экономика устойчивых территорий зависит от того, насколько эффективно организовано землепользование участков. Одним из важнейших аспектов региональной политики относительно расходования земельных ресурсов являются вопросы повышения результативности их эксплуатации. *Выводы* – результаты исследований могут быть направлены для разработки схем территориального планирования при рациональном использовании земель сельских поселений и применены в практической землеустроительной деятельности, в частности, для информационного обеспечения населения базами данных в разрезе областей, районов и сельских округов об имеющихся земельных площадях сельских населенных пунктов и управлению земельно-имущественными отношениями при их цифровизации, а также в электронном формате для введения карты земельной площади индивидуального жилищного строительства, личного подсобного хозяйства и др. Следует обратить внимание на количественное сокращение земель сельхозназначения, вызванное отторжением под промышленные и градостроительные нужды.

Abstract. *Purpose* – rational approaches to the use of land resources and regulation of land-property relations of land categories of rural settlements (RS) are considered. *Methods* – monographic, analytical, statistical and abstract-logical. *Results* – the paper shows the problems of land use in the RS on the example of the regions of Kazakhstan and a number of rural districts. Problems of rural territorial units that need to be solved are identified. An assessment of the current regulatory and legislative framework regulating the rights of land users whose land is jointly owned is given, as well as the prospects for organizational and economic development. Options are proposed for a more complete and objective monitoring of the available territorial reserves of populated areas using improved methods for calculating the cadastral and market value of agricultural land. In turn, the economy of sustainable territories depends on how efficiently the land use of sites is organized. One of the most important aspects of the regional policy regarding the expenditure of land resources is the issue of increasing the effectiveness of their operation. *Conclusions* – the results of the research can be directed to the development of territorial planning schemes for the rational use of land in rural settlements and applied in practical land management activities, in particular, to provide information to the population with databases in the context of regions, districts and rural districts on the available land areas of rural settlements and management of land and property relations during their digitalization, as well as in electronic format for the introduction of a map of the land area of individual housing construction, personal subsidiary plots, etc. Attention should be paid to the quantitative reduction in agricultural land caused by rejection for industrial and urban planning needs.

Key words: rural settlements, land resources, agricultural land, cadastral valuation, explication of land plots, base rate for land, correction factors.

На участках земельных ресурсов населенных пунктов размещены объекты собственности, автомобильные и уличные благоустроенные дороги, здания и соору-

жения, социальные строения детских садов, больниц и т.д. Землепользование как основное средство производства и предмет труда для сельского хозяйства ограничено. Для его более полного, рационального использования и охраны земель требуются сохранность качественной и количественной характеристики объектов недвижимости, а также возможности удовлетворения потребностей населения и будущих поколений в земельных ресурсах населенных пунктов.

Важной составляющей рационального землепользования является корректная стоимостная оценка земли. Пополнение бюджета страны налогами на землю и рентными отношениями, определяемые исходя из цены земли, существенно влияют на хозяйственную деятельность землепользователей. Большое значение для социально-экономического роста благосостояния населения имеют рационально запланированные территории земель населенного пункта. Увеличение границ таких земель, научно обоснованная планировка и высокий уровень их благоустройства в значительной степени определяют экономический потенциал населенного пункта и его привлекательность для проживания.

Теоретической основой исследования служат законы развития земельных ресурсов и общества, концепции и теории регионального развития в области экономики землеустройства, управления землепользованием, а также в области земельно-имущественных отношений и организации рационального и эффективного землепользования. Методологическую основу исследования составили экономико-статистические, монографический, абстрактно-логический и метод экспертных оценок.

Результаты исследования могут найти практическое применение при определении социально-экономической оценки земельных ресурсов и вариантов использования земель для повышения эффективности и рациональности их использования; в улучшении качества решений по вопросам землепользования территорий населенных пунктов и ускорения их реализации; в разработке направлений земельно-имущественных отношений, как основы устойчивого и гармоничного развития территории и общества.

Материал и методы исследования. Теоретическими и методологическими основами послужили микроэкономические исследования в области использования земель населенных пунктов, научные труды и нормативные акты, в которых рассматриваются рациональность использования зе-

мель населенных пунктов Талгарского района Алматинской области, вопросы кадастровой и рыночной оценки земель. В ходе исследования использованы нормативные, законодательные и методические материалы, республиканских и областных исполнительных органов, сводные аналитические отчеты Комитета по управлению земельными ресурсами Министерства сельского хозяйства Республики Казахстан.

Для решения поставленных вопросов применялись методы экономической и балльной оценки, расчетно-аналитические, нормативные и другие методы.

В данной статье подробно рассмотрены теоретические, методические, практические аспекты организации рационального землепользования земель населенных пунктов, установление границ территорий земель населенных пунктов Талаского района Жамбылской области и Талгарского района Алматинской области, методология кадастровой оценки земель населенных пунктов и земель сельскохозяйственного назначения. Общетеоретическую основу исследования составляют диалектический и системный подходы к знаниям о землепользовании. Применялись общенаучные методы (сравнительный, аналитический методы) и научный метод.

Использованные материалы и методы позволили раскрыть суть изучаемого объекта, проанализировать существующую систему землепользования сельских округов и поселков, обосновать выводы по рациональному использованию земель населенных пунктов.

Результаты и их обсуждение. Происходящие структурные изменения в использовании земельных ресурсов Республики Казахстан в современных условиях предусматривают рассмотрение новых подходов в проведении земельной политики в отношении населенных пунктов, выход из плановой системы распределения объектов недвижимости в рыночную определили тесную взаимосвязь градостроительства, экологических, социальных, экономических и правовых аспектов землепользования и их развитие на перспективу.

В ходе земельной реформы в связи с ликвидацией колхозов, совхозов изменены границы землепользования сельских населенных пунктов.

В настоящее время ежегодно вводятся в оборот дополнительные земельные ресурсы для населенных пунктов из категорий сельскохозяйственных земель, используемых для увеличения территорий поселков, городов и сельских населенных пунктов.

Исследование объектов землепользования населенных пунктов показывает, что одним из существенных недостатков экономического механизма регулирования земель в населенных пунктах в современных условиях является отсутствие организации и планирования рационального использования, что не позволяет в полной мере реализовать экономический потенциал обустройства участков земель и приводит к системному дефициту в предоставлении финансовых ресурсов со стороны государства для социально-экономического развития поселков, сельских округов и сел [1].

Для решения данной проблемы следует устранить недостатки в сложившейся системе земельных отношений категорий земель населенных пунктов. Одним из них, на наш взгляд, остается совершенствование методики кадастровой оценки земельных участков и нормативно-правовой базы в области землепользования и др.

В настоящее время основная цель рационального использования земель – это совершенствование главных направлений земельных отношений в сфере землеустройства населенных пунктов, с уклоном на комплексное социально-экономическое развитие сельских территорий, рационального использования и охраны земель, с применением информационных технологий по цифровизации оценки земель всех категорий Республики Казахстан [2], что актуально для данной темы исследования.

Результаты настоящего исследования должны быть направлены для усиления государственного контроля за правовыми сделками в отношении земель населенных пунктов, вывода из «тени» рынка купли-продажи земельных участков, предназначенных для эксплуатации земельных площадей населенных пунктов по целевому назначению, обеспечения доступа и прозрачности к автоматизированной информационной системе государственного земельного кадастра Республика Казахстан (далее - АИС ГЗК РК).

Принцип рационального использования земель выражается в требовании их эффективной эксплуатации землевладельцами, землепользователями, собственниками земли. Содержание данного принципа определяется как общими требованиями, предъявляемыми к использованию и охране земель, так и спецификой правового режима той или иной категории земель. При использовании земель населенных пунктов данный принцип предполагает обеспечение соблюдения строгого целевого использования и требований охраны, как

земельных ресурсов, так и окружающей среды в целом. Качественное состояние земель населенных пунктов определяется не только природными факторами, но и хозяйственной деятельностью градообразующих предприятий.

Для обеспечения более эффективного управления земельными ресурсами в стране создана база данных цифрового градкадастра, куда в настоящее время внесены 58% цифровых данных, полученных в ходе инвентаризации инженерных коммуникаций на застроенной территории населенных пунктов, а также сведения об утвержденных градостроительных проектах и регламентах (генеральные планы и планы детальной планировки). До 2025г. планируется оцифровать еще 42% территории республики, до уровня районных центров. В 2020г. запущен Единый геопортал инфраструктурных данных - открытый контур цифровых данных автоматизированной информационной системы.

Развитие геопортала предполагает интеграцию всех отраслевых информационных систем центральных государственных органов, геопорталов местных исполнительных органов, систем отраслевых кадастровых и других инфраструктурных служб, а также субъектов естественных монополий для работы с инфраструктурными данными, это приводит к усилению контроля за рациональным использованием земель и повышение ответственности.

Однако в настоящее время данные о свободных земельных участках под индивидуальное жилищное строительство и ведение личного подсобного хозяйства по областям, районам и сельским округам не всегда отображаются, а по некоторым областям вовсе отсутствуют. Для жителей сельских регионов, эксплуатация земельных угодий под индивидуальное жилищное строительство, личное подсобное хозяйство, распределение территорий под школы, детские сады, больницы, дороги, а также территории благоустройства являются непосредственным источником благосостояния.

Согласно Постановлению «Об установлении границ (черты) некоторых населенных пунктов Таласского района» [3], разработаны предельные границы сельских округов и поселков данного района, где приведены данные экспликации земель по 14 сельским округам. Например, селу Есейхан Каратауского сельского округа предоставлено право на расширение границ территории земельных участков населенных пунктов на 157,74 га (таблица 1).

Данная экспликация земельных участков по установлению границ села Есейхан Каратауского сельского округа не дает возможность определить, сколько гектаров

земельных ресурсов распределены по функциональным зонам земель населенных пунктов.

Таблица 1 - Экспликация земельных участков по установлению границ села Есейхан Каратауского сельского округа, га

Земельные участки, предоставленные в границах	Общая площадь	Пашня		Многолетние насаждения	Сенокос	Пастбище	Под водой	Под дорогами	Под строительством	Прочие земли
		всего	в том числе орошаемые							
Земли села Есейхан Каратауского сельского округа	2047,0	40,0	16,0	14,0	0	1883,0	17,0	63,0	6,0	24,0
В том числе земли населенного пункта	157,74	40,0	16,0	14,0	0	22,74	4,0	57,0	6,0	14,0

Аналогичная ситуация в изменении границ 41 населенных пункта в Талгарском районе. Например, изменение границы (черты) с.Бесагаш с 420,09 га, установили новые границы с.Бесагаш общей площадью 553,73 га [4]. Измененные границы Талгарского района составили 133,63 га. Если оценить кадастровую стоимость по нормативным данным расчетов по базовой ставке платы в тенге за 1 м², по с.Бесагаш составит 515 тенге [5]. Село Бесагаш относится по номеру зон к первой, граница оценочных зон – с.Бесагаш, Бесагашский сельский округ. Поправочный коэффициент к базовым ставкам платы за земельные участки составляет 1,5 [6]. С учетом перечисленных данных можно рассчитать кадастровую оценочную стоимость по

с.Бесагаш [7]. Данная площадь была переведена из категории земель сельскохозяйственного назначения в категорию земель населенных пунктов. Соответственно кадастровая стоимость земель сельскохозяйственного назначения рассчитывается аналогично, как указано в таблице 2, только за 1 га. Поправочный коэффициент взят из Земельного кодекса гл.1, ст.11 для орошаемых земель сельскохозяйственного назначения, который составляет 0,6-1,2 [8], кадастровая стоимость орошаемых земель, переведенных в земли населенных пунктов, определена с учетом правил по оказанию государственных услуг в сфере земельных отношений. Расчет кадастровой оценочной стоимости составил $133,64 \cdot 40 \cdot 200 \cdot 1,2 = 6\,446\,697$ тенге.

Таблица 2 - Расчет кадастровой (оценочной) стоимости земельного участка

Номер зоны (для земель населенных пунктов), вид угодий, тип почв (для земель сельскохозяйственного использования)	Площадь, га/м ²	Базовая ставка платы за землю, тенге	Поправочный коэффициент	Кадастровая (оценочная) стоимость, тенге
Кадастровая оценочная стоимость земель сельскохозяйственного назначения за 1 га [11]	133,64	40200	1,2	6 446 697
Село Бесагаш первая зона за 1 м ²	1 336 380	515	1,5	1 032 353 550
Примечание: расчет произведен автором на основе Правил по оказанию государственных услуг в сфере земельных отношений [9]				

Например, в с.Бесагаш увеличены границы на 133,64 га, или на 1 336 380 м², т.е. 13 363,8 соток. По расчету кадастровая оценочная стоимость земель населенных пунктов на расширенные границы с.Бесагаш до 133,64 га составила 1 млрд. 32 млн тенге. По данным таблицы 2 видно, что кадастровая оценочная стоимостью зе-

мель населенных пунктов с.Бесагаш в 161 раз больше по сравнению с кадастровой оценочной стоимостью земель сельскохозяйственного назначения данного поселка.

Рыночная стоимость земель населенных пунктов с.Бесагаш, выделенных под индивидуальное жилищное строительство или личное подсобное хозяйство, с учетом

информационных данных сайтов купли-продажи земель под жилищное строительство составляет 10 соток, или 1 000 м² и колеблется от 2 до 4,5 млн тенге.

Изменение границ населенных пунктов Республики Казахстан с 1991г. по настоящее время показано в таблице 3.

Таблица 3 - Динамика земельного фонда земель населенных пунктов в 1991-2021гг., тыс. га

Категория земель	Год			Изменения (+, -)	
	1991	2020	2021	2021 г. к 1991 г.	2021 г. к 2020 г.
Земли населенных пунктов	3 747,2	23777,95	24 288,7	+20 541,5	+510,75
в том числе:					
городов и поселков	2 053,5	3 655,45	4 190,9	+2 137,4	+535,45
сельских населенных пунктов	1 693,7	20122,5	20 097,8	+18 404,1	-24,7
Примечание: сводный аналитический отчет о состоянии и использовании земель Республики Казахстан за 2021 год [10]					

Судя по данным таблицы 3, земли населенных пунктов в 1991г. достигали 3,74 млн га, в 2021г. произошло увеличение до 24,28 млн га. Разница по отводу земель составила 20,54 млн га. В большей степени расширились территории сельских населенных пунктов на 18,40 млн га.

Успешное решение этой проблемы должно зависеть прежде всего от разработки методологии определения степени влияния количественных и качественных показателей на интенсивность землепользования в населенных пунктах, установление рыночной и кадастровой стоимости земельного участка, открытости и прозрачности в АИС ГЗК РК в разрезе областей, районов, сельских округов и поселков, для выявления некогда народных ресурсов в виде земли в целях процедуры оцифровывания, чтобы исключить контакт человека и чиновника, и нейтрализовать бесконтрольную идею продажи земель населенных пунктов, выделенных государством по кадастровой стоимости и исключение продажи этих земельных ресурсов по рыночной стоимости.

Для этого необходимо определить и показать в отчетах разметку на сайте управления земельными ресурсами на уровне областей, районов, сельских округов распределение каждого квадратного метра земельного участка населенных пунктов по функциональным зонам, т.е. жилищную, социальную; коммерческую и иные земли транспорта, связи, инженерных коммуникаций, занятых и предназначенных для сооружений железнодорожного, автомобильного, и трубопроводного транспорта, магистралей инженерной инфраструктуры и связи; особо охраняемых природных территорий, оздоровительного, рекреационного и историко-культурного назначения; лесного фонда; водоемов и акваторий, занятых реками, естественными и искусственными во-

доемами и акваториями, водоохранными зонами, гидротехническими и другими водохозяйственными сооружениями; сельскохозяйственного использования; занятых дорогами, парками, скверами, лесопарками, бульварами и иными объектами, предназначенными для удовлетворения нужд населения [11,12].

На наш взгляд, система единой базы градостроительного кадастра в будущем полностью обеспечит непрерывную актуализацию инфраструктурных данных и фиксацию «цифрового следа» создания новых объектов при застройке территории. Автоматизированная информационная система станет одним из инструментов обеспечения архитектурной, градостроительной и строительной деятельности цифровыми данными по сетям водоснабжения, канализации, водоотведения, электроснабжения, связи, газоснабжения, теплоснабжения, уличного освещения, организации дорожного движения и других объектов [13,14].

Земля в населенных пунктах выступает как объект хозяйственной деятельности, поскольку является обязательным условием налогообложения, а также объектом купли-продажи, хозяйственной, имущественной деятельности и объектом товарно-денежных отношений [15].

Такое разнообразие внешнего вида делает его сложным социально-эколого-политико-экономическим объектом управления.

В современных условиях рациональное использование и охрана земель населенных пунктов предполагает применение для хозяйственной деятельности инновационного характера земельных отношений, градацию территорий на оценочные зоны, которая требует новых методических подходов для экономической оценки земель.

Заключение

1. Отличительные особенности участкового землеустройства населенных пунк-

тов заключаются в определении содержания методов кадастровой, рыночной стоимости, форм собственности, права пользования земель и по функциональному назначению.

2. Применение более приспособленных к рыночным условиям методов оценки земель населенных пунктов позволит создать совершенную структуру налогообложения и охватить все структуры землепользования в населенных пунктах с экономической оценкой, независимо от форм собственности на землю.

3. Результатом применения новых методов радиального использования земель является получение расчетной, фактической, рыночной стоимости на земельные участки различного характера на единицу площади, исключение контакта человека и чиновника, нейтрализация бесконтрольной идеи продажи земель населенных пунктов.

4. Рациональное использование земель в границах сел и за их пределами с применением цифровизации АИС позволяет определить перспективное землепользование и трансформацию территорий землеустройства населенных пунктов.

5. Для земельно-хозяйственного обустройства территорий необходимо проводить анализ использования земельных ресурсов населенных пунктов, в том числе земель для транспорта и других категорий с выявлением резервных участков; обоснование рациональных размеров территорий сельских населенных пунктов, возможностей использования для застройки с организационно-хозяйственными мероприятиями, со всей совокупностью требований по дальнейшему развитию села и углубленным изучением социально-экономических условий с целью рационального развития территорий населенных пунктов.

Список литературы

[1] Об административно-территориальном устройстве Республики Казахстан Закон Республики Казахстан от 8 декабря 1993 года № 2572-XII. (с изменениями и дополняемыми 30.06.2021 № 60-VII [Электронный ресурс]. – 2020. – URL: <https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/Z930004200> (дата обращения: 11.02.2023).

[2] О местном государственном управлении и самоуправлении в Республике Казахстан Закон Республики Казахстан от 23 января 2001 г. № 148. С изменениями и дополнениями от 30.06.2021 № 60-VII [Электронный ресурс]. – 2020. – URL: <https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/Z010000148> (дата обращения: 24.01.2022).

[3] Об установлении границ (черты) некоторых населенных пунктов Таласского рай-

она Постановление акимата Таласского района Жамбылской области от 30 июня 2020 года № 249 и решение Таласского районного маслихата Жамбылской области от 15 июня 2020 года № 75 [Электронный ресурс]. – 2020. – URL: <https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/V20GJ004678/history> (дата обращения: 12.02.2023).

[4] Об изменении границ (черт) населенных пунктов Талгарского района Решение Талгарского районного маслихата Алматинской области от 06 февраля 2017 года № 11-65 и постановление акимата Талгарского района Алматинской области 06 февраля 2017 года № 02-30. [Электронный ресурс]. – 2020. – URL: <https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/V17DR004120/info> (дата обращения: 12.02.2023)

[5] Об установлении базовых ставок платы за земельные участки Решение Алматинского областного маслихата от 31 июля 2019 года № 51-259 и постановление акимата Алматинской области от 6 августа 2019 года № 333 [Электронный ресурс]. – 2020. – URL: <https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/V19D0005219> (дата обращения: 13.02.2023).

[6] Об утверждении проекта (схемы) зонирования земель, границ оценочных зон и поправочных коэффициентов к базовым ставкам платы за земельные участки Талгарского района. Решение Талгарского районного маслихата Алматинской области от 17 августа 2017 года № 17-96, с изменениями и дополнениями Талгарского районного маслихата Алматинской области от 28.09.2022 [Электронный ресурс]. – 2020. – URL: <https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/V17DR004332> (дата обращения: 13.02.2023).

[7] Об установлении базовых ставок платы за земельные участки. Постановление Правительства Республики Казахстан от 2 сентября 2003 года N 890. в редакции постановления Правительства РК от 10.10.2011 № 1154 [Электронный ресурс]. – 2020. – URL: <https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/P030000890> (дата обращения: 13.02.2023).

[8] Земельный кодекс Республики Казахстан. Кодекс Республики Казахстан от 20 июня 2003 года № 442 (с изменениями и дополнениями Законом РК от 30 июня 2021 года №59-VII (вводится в действие с 01.01.2022) [Электронный ресурс]. – 2020. – URL: <https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/K030000442> (дата обращения: 13.02.2023).

[9] Об утверждении Правил по оказанию государственных услуг в сфере земельных отношений Приказ Министра сельского хозяйства Республики Казахстан от 1 октября 2020 года № 301 [Электронный ресурс]. – 2020. – URL: <https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/V2000021366> (дата обращения: 11.02.2023).

[10] Сводный аналитический отчет о состоянии и использовании земель республики Казахстан за 2021 г. [Электронный ресурс]. – 2020. – URL: <https://www.gov.kz/up-loads/2022/>

4/11/b09469de9be9cc54d2cc0e9cc7a77e84_original.7131188.pdf (дата обращения: 24.12.2022).

[11] Едренкина, Н.М. Теоретические подходы формирования устойчивого развития сельских территорий / Н.М. Едренкина // Вестник Алтайского государственного аграрного университета. – 2015. – №7(129). – С. 169-176.

[12] Першукевич, П.М. Социально-экономическое развитие сельских территорий Алтайского края: опыт и проблемы / П.М. Першукевич, Г.М. Гриценко // Достижения науки и техники АПК. – 2011. – № 6. – С. 11–14.

[13] Волков, С.Н. Землеустройство. Автоматизированные системы проектирования / С.Н. Волков. – М.: Колос, 2003. – 456 с.

[14] Калинин, А.А. Географические информационные системы. Компьютерные технологии в землеустройстве. Курс лекций: учебное пособие / А.А. Калинин, Ж.В. Матвейкина, В.П. Скворцов. – Зерноград: Азово-Черноморский инженерный институт, 2021. – 114 с.

[15] Базавлук, В. А. Основы градостроительства и планировка населенных мест: жилой квартал: учеб. пособие для вузов / В. А. Базавлук, Е. В. Предко. – М.: Издательство «Юрайт», 2023. – 90 с.

References

[1] Ob administrativno-territorial'nom ustrojstve Respubliki Kazakhstan Zakon Respubliki Kazakhstan ot 8 dekabrya 1993 goda № 2572-XII. (s izmenenijami i dopolnjaemyi 30.06.2021 №60-VII). [On the administrative-territorial structure of the Republic of Kazakhstan Law of the Republic of Kazakhstan dated December 8, 1993 No. 2572-XII. (as amended and supplemented on June 30, 2021 No. 60-VII)] (2021). Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z930004200> (date of access: 11.02.2023) [in Russian].

[2] O mestnom gosudarstvennom upravlenii i samoupravlenii v Respublike Kazakhstan Zakon Respubliki Kazakhstan ot 23 janvarja 2001 goda № 148. S izmenenijami i dopolnenijami ot 30.06.2021 № 60-VII [On Local Public Administration and Self-government in the Republic of Kazakhstan Law of the Republic of Kazakhstan dated January 23, 2001 No. 148. With amendments and additions dated June 30, 2021 No. 60-VII] (2021). Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z010000148> (date of access: 24.01.2022) [in Russian].

[3] Ob ustanovlenii granic (cherty) nekotoryh naselennyh punktov Talasskogo rajona Postanovlenie akimata Talasskogo rajona Zhambylskoj oblasti ot 30 ijunja 2020 goda № 249 i reshenie Talasskogo rajonnogo maslihata Zhambylskoj oblasti ot 15 ijunja 2020 goda № 75 [On the establishment of boundaries (lines) of some settlements of the Talas region Decree of the Akimat of the Talas region of the Zhambyl region of June 30, 2020 No. 249 and the decision of the Talas district maslikhat of the Zhambyl region of June 15, 2020 No. 75] (2020).

Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V20GJ004678/history> (date of access: 12.02.2023) [in Russian].

[4] Ob izmenenii granic (chert) naselennyh punktov Talgarskogo rajona Reshenie Talgarskogo rajonnogo maslihata Almatinskoy oblasti ot 06 fevralja 2017 goda № 11-65 i postanovlenie akimata Talgarskogo rajona Almatinskoy oblasti 06 fevralja 2017 goda № 02-30 [On changing the boundaries (features) of settlements in the Talgar region Decision of the Talgar district maslikhat of the Almaty region dated February 6, 2017 No. 11-65 and resolution of the akimat of the Talgar region of the Almaty region dated February 6, 2017 No. 02-30] (2017). Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V17DR004120/info> (date of access: 12.02.2023) [in Russian].

[5] Ob ustanovlenii bazovyh stavok platy za zemel'nye uchastki Reshenie Almatinskogo oblastnogo maslihata ot 31 ijulja 2019 goda № 51-259 i postanovlenie akimata Almatinskoy oblasti ot 6 avgusta 2019 goda № 333 [On the establishment of basic rates of payment for land plots Decision of the Almaty Regional Maslikhat of July 31, 2019 No. 51-259 and Resolution of the Akimat of Almaty Region of August 6, 2019 No. 333] (2019). Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V19D0005219> (date of access: 13.02.2023) [in Russian].

[6] Ob utverzhdenii proekta (shemy) zonirovaniya zemel', granic ocenochnyh zon i popravochnyh koefficientov k bazovym stavkam platy za zemel'nye uchastki Talgarskogo rajona Reshenie Talgarskogo rajonnogo maslihata Almatinskoy oblasti ot 17 avgusta 2017 goda № 17-96. S izmenenijami i dopolnenijami Talgarskogo rajonnogo maslihata Almatinskoy oblasti ot 28.09.2022 [About the approval of the project (scheme) of zoning of lands, boundaries of assessment zones and correction coefficients to basic rates of payment for land plots of Talgar district. Decision of the Talgar district maslikhat of the Almaty region of August 17, 2017 No. 17-96, with amendments and additions of the Talgar district maslikhat of the Almaty region of 09/28/2022] (2022). Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V17DR004332> (date of access: 13.02.2023) [in Russian].

[7] Ob ustanovlenii bazovyh stavok platy za zemel'nye uchastki. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazakhstan ot 2 sentjabrja 2003 goda N 890 v redakcii postanovlenija Pravitel'stva RK ot 10.10.2011 № 1154 [On the establishment of basic rates of payment for land plots. Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated September 2, 2003 N 890. as amended by the Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated 10.10.2011 No. 1154] (2011). Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P030000890> (date of access: 13.02.2023) [in Russian].

[8] Zemel'nyj kodeks Respubliki Kazakhstan. Kodeks Respubliki Kazakhstan ot 20 ijunja 2003

goda № 442 (s izmenenijami i dopolnenijami Zakonom RK ot 30 ijunja 2021 goda № 59-VII (vvoditsja v dejstvie s 01.01.2022) [Land Code of the Republic of Kazakhstan. Code of the Republic of Kazakhstan dated June 20, 2003 No. 442] (2003). Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K030000442> (date of access: 13.02.2023) [in Russian].

[9] Ob utverzhdenii Pravil po okazaniyu gosudarstvennyh uslug v sfere zemel'nyh otnoshenij Prikaz Ministra sel'skogo hozjajstva Respubliki Kazahstan ot 1 oktjabrja 2020 goda № 301 [On approval of the Rules for the provision of public services in the field of land relations Order of the Minister of Agriculture of the Republic of Kazakhstan dated October 1, 2020 No. 301] (2020). Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000021366> (date of access: 11.02.2023) [in Russian].

[10] Svodnyj analiticheskij otchet o sostojanii i ispol'zovanii zemel' respubliki Kazahstan za 2021 g. [Summary analytical report on the state and use of the lands of the Republic of Kazakhstan for 2021]. Available at: https://www.gov.kz/uploads/2022/4/11/b09469de9be9cc54d2cc0e9cc7a77e84_original.7131188.pdf (date of access: 24.12.2022) [in Russian].

[11] Edrenkina, N.M. (2015). Teoreticheskie podhody formirovaniya ustojchivogo razvitiya

sel'skih territorij [Theoretical approaches to the formation of sustainable rural development]. *Vestnik Altajskogo gosudarstvennogo agrarnogo universiteta - Bulletin of the Altai State Agrarian University*, 7 (129), 169 - 176 [in Russian].

[12] Pershukevich, P.M. (2011). Social'no-jeekonomicheskoe razvitie sel'skih territorij Altajskogo kraja: opyt i problemy [Socio-economic development of rural territories of the Altai Territory: experience and problems]. *Dostizheniya nauki i tehniki APK - Achievements of Science and Technology of the Agro-industrial Complex*. 6, 11–14 [in Russian].

[13] Volkov, S.N. (2003). Zemleustrojstvo. Avtomatizirovannye sistemy proektirovaniya. [Землеустройство. Автоматизированные системы проектирования]. *Kolos*, 456 [in Russian].

[14] Kalinin, A.A. (2021). Geograficheskie informacionnye sistemy. Komp'yuternye tehnologii v zemleustrojstve. Kurs lekcij: uchebnoe posobie. [Geographical information systems. Computer technologies in land management]. Zernograd: Azovo-Chernomorskij inzhenernyj institut, 114 [in Russian].

[15] Bazavluk, V.A. (2023). Osnovy gradostroitel'stva i planirovka naselennyh mest: zhiloy kvartal: ucheb. posobie dlja vuzov [Fundamentals of urban planning and settlement planning]. Moskva: Izdatel'stvo Jurajt, 90 [in Russian].

Информация об авторах:

Джангарашева Назымкуль Владимировна – **основной автор**; доктор экономических наук, профессор; профессор кафедры "Земельные ресурсы и кадастр"; Казахский национальный аграрный исследовательский университет; 050010 пр.Абая, 8, г.Алматы, Казахстан; e-mail: nazymkul@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-4277-7355>.

Жилдикбаева Айжан; доктор Ph.D; ассоциированный профессор кафедры «Земельные ресурсы и кадастр»; Казахский национальный аграрный исследовательский университет; 050010 пр.Абая, 8, г. Алматы, Казахстан; e-mail: a.zhildikbaeva@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-3556-651X>.

Елемесов Серик; докторант Ph.D; Казахский национальный аграрный исследовательский университет; 050010 пр. Абая, 8, г.Алматы, Казахстан; e-mail: serik.yelemessov@bk.ru; <https://orcid.org/0000-0002-1995-7270>

Авторлар туралы ақпарат:

Жангарашева Назымкул Владимировна – **негізгі автор**; экономика ғылымдарының докторы, профессор; "Жер ресурстардың және кадастр" кафедрасының профессоры; Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті; 050010 Абай даңғ., 8, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: nazymkul@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-4277-7355>.

Жилдикбаева Айжан; Ph.D докторы; «Жер ресурстары және кадастр» кафедрасының қауымдастырылған профессоры; Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті; 050010 Абай даңғ., 8, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: a.zhildikbaeva@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-3556-651X>.

Елемесов Серик; Ph.D докторанты; Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті; 050010 Абай даңғ., 8, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: serik.yelemessov@bk.ru; <https://orcid.org/0000-0002-1995-7270>

Information about authors:

Jangarasheva Nazimkul Vladimirovna – **The main author**; Doctor of Economic Sciences, Professor; Professor of the Department of Land Resources and Cadastre; Kazakh National Agrarian Research University; 050010 Abay Ave., 8, Almaty, Kazakhstan; e-mail: nazymkul@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-4277-7355>.

Zhildikbaeva Aizhan; Ph.D.; Associate Professor of the Department of Land Resources and Cadastre; Kazakh National Agrarian Research University; 050010 Abay Ave., 8, Almaty, Kazakhstan; e-mail: a.zhildikbaeva@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-3556-651X>.

Yelemessov Serik; Ph.D student; Kazakh National Agrarian Research University; 050010 Abay Ave., 8, Almaty, Kazakhstan; e-mail: serik.yelemessov@bk.ru; <https://orcid.org/0000-0002-1995-7270>

**СОЗДАНИЕ КООПЕРАТИВА ПО СОВМЕСТНОЙ ЭКСПЛУАТАЦИИ СЕЛЬХОЗТЕХНИКИ:
НЕОБХОДИМОСТЬ, ПЕРСПЕКТИВЫ, МЕХАНИЗМ ВНУТРИХОЗЯЙСТВЕННЫХ
ОТНОШЕНИЙ**

**АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ ТЕХНИКАСЫН БІРЛЕСІП ПАЙДАЛАҢУ ЖӨНІНДЕГІ
КООПЕРАТИВ ҚҰРУ: ҚАЖЕТТІЛІК, ПЕРСПЕКТИВАЛАР, ШАРУАШЫЛЫҚШІЛІК
ҚАТЫНАСТАР ТЕТІГІ**

**CREATION OF A COOPERATIVE FOR THE JOINT OPERATION OF
AGRICULTURAL MACHINERY: THE NEED, PROSPECTS, THE MECHANISM
OF INTRA-ECONOMIC RELATIONS**

Г.У. АКИМБЕКОВА*

д.э.н., профессор

А.Б. БАЙМУХАНОВ

к.э.н.

А.А. ЖАНДОС

магистр экономики

*Казахский научно-исследовательский институт экономики агропромышленного
комплекса и развития сельских территорий, Алматы, Казахстан*

**электронная почта автора: akimbekova_g@mail.ru*

G.U. AKIMBEKOVA*

э.ғ.д., профессор

А.Б. БАЙМУХАНОВ

э.ғ.к.

А.А. ЖАНДОС

экономика магистрі

*Қазақ аграрлық-өнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту
ғылыми-зерттеу институты, Алматы, Қазақстан*

**автордың электрондық поштасы: akimbekova_g@mail.ru*

G.U. AKIMBEKOVA*

Dr.E.Sc., Professor

A.B. BAYMUHANOV

C.E.Sc.

A.A. ZHANDOS

Master of Economics

*Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and
Rural Development, Almaty, Kazakhstan*

**corresponding author email: akimbekova_g@mail.ru*

Аннотация. Среди многих факторов устойчивости аграрного производства особое место отводится кооперации сельскохозяйственных предприятий. Цель – обоснование необходимости и перспектив создания кооперативов по совместному использованию сельхозтехники, ирригационных и дренажных систем, разработка принципов регулирования внутрихозяйственных отношений между их членами на юге республики, определение предпосылок развития кооперативных структур. Методы – монографический, расчетно-конструктивный, аналитический, экономико-статистический, социальный опрос сельхозтоваропроизводителей, участвовавших в семинарах-тренингах ПУИД-2. Результаты – проведен анализ состояния пилотных проектов сельскохозяйственных кооперативов Мактааральского и Шардаринского районов Туркестанской области, на базе которого обозначены перспективные направления их совершенствования, организационно-экономические условия создания кооперативной машинно-технологической станции (МТС) с целью организации коллективной эксплуатации сельскохозяйственной техники; построение хозяйственных связей между

Abstract. Among many factors of sustainability of agricultural production, a special place is given to the cooperation of agricultural enterprises. *The goal* is to substantiate the need and prospects for the creation of cooperatives for the joint use of agricultural machinery, irrigation and drainage systems, the development of principles for regulating intra-economic relations between their members in the south of the republic, and the determination of the prerequisites for the development of cooperative structures. *Methods* – monographic, calculation-constructive, analytical, economic-statistical, social survey of agricultural producers who participated in the training seminars PMID-2. *Results* – analysis of the status of pilot projects of agricultural cooperatives of the Maktaaral and Shardara districts of the Turkestan region was carried out, on the basis of which promising directions for their improvement, organizational and economic conditions for the creation of a cooperative machine-technological station (MTS) were identified in order to organize the collective operation of agricultural machinery; building economic ties between members and the cooperative association; The demand for expanding the scope of the model of cooperation for the collective use by agricultural producers of irrigation and drainage mechanisms for irrigated areas in compliance with the hydraulic principle is shown, which will help increase land fertility, crop yields, and, accordingly, the efficient use of land, water and other resources. *Conclusions* – the results of the study on the implementation of the PMID-2 project, measures to provide cooperating entities with agricultural machines as part of the implementation of the Pilot Project of the

Zhambyl region and scaling it in other regions of Kazakhstan confirm the expediency of continuing the process of cooperating small farms, improving the material and technical base of agricultural producers, providing measures of state support for the purchase of equipment through concessional lending and rational use, as well as irrigation and drainage systems by employees of an agricultural cooperative.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, кооперация, сельскохозяйственная техника, машинно-технологическая станция, ирригационные, дренажные системы, внутрихозяйственные отношения, государственная поддержка.

Түйінді сөздер: агроөнеркәсіптік кешен, кооперация, ауыл шаруашылығы техникасы, машина-технологиялық станция, ирригациялық, дренаждық жүйелер, шаруашылықішілік қатынастар, мемлекеттік қолдау.

Key words: agro-industrial complex, cooperation, agricultural machinery, machine-technological station, irrigation and drainage systems, intra-economic relations, state support.

Введение. Финансовая несостоятельностью мелких хозяйств, отсутствие собственной сельхозтехники, финансовых - средств на их приобретение привели к тому, что более 80% сельхозтехники эксплуатируются за пределами амортизационного срока. Хозяйства вынуждены работать по упрощенным технологиям. В большинстве хозяйств в южных регионах республики севообороты не соблюдаются. Следовательно, урожайность в крестьянских хозяйствах на 20-50% ниже, чем в крупных сельхозпредприятиях.

Низкий уровень технической оснащенности мелких хозяйств (30-40%), недостаточная производительность труда требуют применения современных машин, эффективных технологий возделывания сельскохозяйственных культур, обеспечивающих высокое качество выполнения технологических операций.

Проблемы повышенного износа, снижение КПД оросительной системы приводят к срывам сроков поливов, конфликтным ситуациям из-за обеспечения водой между хозяйствами. Как следствие, это вызвало сокращение сроков эксплуатации построенных скважин вертикального дренажа, что также требует решения.

С учетом значительной доли использования ручного труда, упрощенных технологий выращивания сельхозпродукции решение проблем технического обеспечения, повышения интенсивности производства в мелких К(Ф)Х, ЛПХ целесообразно их объединение в сельхозкооперативы по опыту развитых стран, адаптированные на базе создания модельной службы технического обеспечения с оптимальным комплексом машин, зоной обслуживания мелких хозяйств с обоснованием оптимального парка машин, оборудования для типовых сельхозкооперативов.

Кооперативы в зоне орошаемого земледелия могут выполнять не только функции по совместному использованию техники, ирригационных систем, но и расширить воспроизводство, соблюдать севообороты, проводить землеустроительные работы, направленные на эффективность орошаемых земель.

Материал и методы исследования. В процессе исследования использовались различные методы: монографический, расчетно-конструктивный, аналитический, экономико-статистический, а также проведение анкетного опроса сельхозтоваропроизводителей, сельскохозяйственных кооперативов, участвовавших в семинарах-тренингах в рамках реализации «Проекта по усовершенствованию ирригационных и дренажных систем» (ПУИД-2).

Методологическую базу исследований составили научные труды отечественных и зарубежных ученых, нормативно-правовая база по изучаемой проблеме. Сбор информации выполнен по результатам обследования деятельности крестьянских (фермерских) и домашних хозяйств, сельскохозяйственных кооперативов, технической их обеспеченности, взаимодействия членов кооператива с аппаратом управления кооперативом.

В качестве информационной базы исследования использованы результаты проведенных семинаров-тренингов сотрудниками Казахского НИИ экономики АПК и развития сельских территорий в рамках Соглашения на суб-консультационные услуги компонента 3 «Проекта по усовершенствованию ирригационных и дренажных систем» (ПУИД-2) в Алматинской, Кызылординской, Туркестанской и Жамбылской областях РК, а также статистические сборники данных областей и двух пилотных

проектов сельскохозяйственных кооперативов СПК «ЖАЛЫН» Шардаринского района и СПК «АБАТ-СИМАР» Махтааральского района Туркестанской области Республики Казахстан.

Результаты и их обсуждение. В сложившихся экономических условиях при усиливающемся дефиците сельхозтехники, а также ее интенсивном физическом и моральном износе первостепенное значение имеет насыщение аграрного сектора экономики современными машинами и оборудованием, в том числе и за счет их концентрации в целях более интенсивного использования. Однако одной концентрации техники и технологий недостаточно, требуется существенно изменить организацию производственных процессов на основе рационального использования имеющегося технического и технологического потенциала с целью их окупаемости.

Главными производителями сельхозпродукции являются малые формы хозяйствования. В 2021г. их численность составила 1,9 млн, в том числе доля домашних хозяйств - 85,4%, крестьянских (фермерских) хозяйств - 12%. Домашними хозяйствами производится 60% животноводческой продукции: до 60-70% картофеля, овощей, плодов и ягод. При этом высокий удельный вес отмечен у сельхозтоваропроизводителей южного региона: 65% К(Ф)Х, 71% ИП, 47% ЛПХ. Так, посевная площадь К(Ф)Х в Алматинской области в среднем составляет 16 га, Жамбылской – 34 га, Туркестанской – 6,4 га по сравнению с хозяйствами в северном регионе – 330 га, центральном – 100 га, западном – 80 га.

Однако эффективное использование сельхозтехники и оборудования возможно при наличии достаточных посевных площадей, что обосновывает необходимость процесса укрупнений хозяйств. С 2017г. в республике активизировался процесс кооперирования мелких хозяйств. В настоящее время насчитывается около 3 тыс. сельскохозяйственных производственных кооперативов (СПК), из них 1,2 тыс. созданы путем объединения К(Ф)Х и 1,8 тыс. ЛПХ. Значительная часть созданных СПК специализируется на производстве и первичной переработке молока, мяса, плодов, овощей и др. Однако не получили развитие кооперативы по совместному использованию сельхозтехники, ирригационных и дренажных систем, оказанию сервисных услуг [1].

Низкая платежеспособность крестьянских (фермерских) и домашних хозяйств не позволяет самостоятельно решить про-

блему технического оснащения. По этой причине создание сельскохозяйственных кооперативов как сервисной структуры в условиях республики с расширенными функциями вполне конкурентоспособно и на сегодня отсутствуют другие предложения эффективного решения данной проблемы.

При рассмотрении возможностей технической оснащенности мелких хозяйств и объединения их в сельскохозяйственный кооператив следует учитывать их специфику. Для выполнения работ в ЛПХ требуются машины и малогабаритная техника [2]. Стоит внести коррективы в перечень оказываемых услуг по реализации продукции, обеспечению хозяйств семенами, ГСМ, удобрениями, гербицидами, внедрению новых технологий, систем точного земледелия для малых крестьянских, фермерских и домашних хозяйств.

Приоритетность развития данного направления подчеркивается в принятых национальных и региональных программах, Национальном проекте по развитию агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2021-2025гг. [3], Концепции развития АПК РК на 2021-2030гг. [4], задачах поставленных Президентом Республики Казахстан [5,6], также тем, что в 2019г. Комитет по аграрным вопросам, природопользованию и развитию сельских территорий Сената Парламента Республики Казахстан рекомендовал Министерству сельского хозяйства республики «разработать и внедрить эффективные модели машинно-тракторных станций в зависимости от размеров хозяйств, а также механизм взаимодействия между СПК и агроформированиями» [7].

Необходимо отметить, что первой работу по развитию материально-технической базы сельхозкооперативов начала Жамбылская область, инициировав с 2019г. процесс создания в каждом сельском округе сельскохозяйственных кооперативов с требуемой комплектацией, техникой, оборудованием и оборотными средствами в рамках реализации Пилотного проекта «Ауыл Аманаты». Сельскохозяйственным товаропроизводителям области предоставлено в лизинг 28 ед. сельхозтехники на 177,5 млн тенге, льготный кредит на их приобретение под 2,5% годовых. В 2023г. сельхозкооперативам области передано 18 ед. новой сельхозтехники на общую сумму 303 млн тенге.

За счет возвращенных кредитных средств к реализации пилотного проекта подключаются новые сельские округа, кро-

ме первых 11 кооперативов. В 2023г. намечено подключить к проекту 20 сельских округов, а до 2025г. проектом будет охвачены все округа [8,9]. Аналогичные работы реализуются и в других регионах республики. Так, в Туркестанской области в рамках проекта «Ауыл Аманаты» в 2023г. начали проводить работу по обеспечению сельскохозяйственных кооперативов сельхозтехникой и оборудованием, на текущий момент насчитывается 42 сельхозкооператива, в состав которых входят 3 667 членов [10].

С учетом зарубежного опыта наиболее эффективной формой организации службы технического обеспечения, в особенности для преодоления мелкотоварного характера сельхозпроизводства, является кооперация самих сельхозтоваропроизводителей. Техническую базу составляет имеющаяся техника хозяйств-учредителей (членов кооператива) и хозяйственно независимых от потребителей услуг субъектами (частными дилерами, предприятиями, фирмами) [11]. В Германии, Франции и др. странах широко практикуется создание машинных рингов-товариществ, когда машины приобретаются совместно и используются поочередно [12,13]. Они показали высокую эффективность в решении вопросов технического обеспечения и внедрения интенсивных технологий возделывания культур.

Вопросам технического обеспечения агроформирований посвящены труды российских ученых и др. стран СНГ [14,15], в которых разработаны рекомендации по проблемам и перспективам создания и функционирования машинно-технологических станций (МТС) [16]. В работах казахстанских ученых для технического обеспечения мелких хозяйств в основном предлагается выбор и оптимизация состава машинно-тракторного парка, расчета стоимости оказанных услуг. При этом изучение деятельности МТС ограничивалось в основном вопросами оказания услуг по выполнению механизированных работ, ремонту и техническому обслуживанию машин [17,18].

Практически отсутствуют исследования по совершенствованию организационно-правовой и производственной структуры МТС, использованию кооперативных принципов деятельности при внедрении перспективных технологий, расширению перечня оказываемых услуг, использования новых современных технических средств [19,20].

В Казахстане в конце 90-х начале 2000гг. для выполнения механизированных работ в мелких хозяйствах были созданы

около 30 МТС в форме ТОО. Главным недостатком данной формы организации МТС являются высокие цены на предоставляемые агротехнические услуги, что не выгодно для основных потребителей их услуг, в частности, сельхозтоваропроизводителей. Низкая платежеспособность в особенности малых форм хозяйствования не позволяет пользоваться услугами данных МТС, что привело к отсутствию взаимовыгодных взаимосогласованных экономических отношений между МТС и мелкими хозяйствами.

Учредителями МТС являются частные лица, не имеющие отношения к производству сельхозпродукции. Кроме того, организационно-правовая форма действующих МТС в форме ТОО обязывает оплату налогов, которые были неподъемны для данной организации и, как следствие, все эти проблемы стали причиной банкротства действующих в республике МТС [21,22].

В республике имеется опыт работы сервисно-заготовительных центров (СЗЦ), учредителями которого являются агроформирования и региональная социально-предпринимательская корпорация. Главная цель данного проекта – оказание высококачественных агросервисных услуг, организация МТС. Преимуществом вхождения в состав СЗЦ являлась поддержка социально-предпринимательской корпорации на основе государственно-частного партнерства для приобретения сельхозтехники, оборудования и др. Наибольшее развитие получила данная форма интеграции также на юге республики: в Туркестанской (ранее - Южно-Казахстанская), Алматинской, Жамбылской, Кызылординской областях.

Источником финансирования проекта были средства АО «Национальная компания «Социально-предпринимательская корпорация «Онтустик» (далее - «Онтустик») и др. региональные СПК, которые выделялись посредством предоставления беспроцентных займов, инвестиций в уставной капитал дочерних компаний ТОО «Региональный агрокомплекс «Онтустик». Однако на практике выявлены недостатки и нарушения в механизме деятельности СЗЦ с «Онтустик», которые заключались в следующем: СЗЦ функционировали не в интересах сельхозтоваропроизводителей, а в получении максимума прибыли за счет «Онтустик». Причем тарифы на услуги по проведению механизированных технологических услуг (вспашка, посев и др.) были завышены более чем в 1,5 раза [23].

Таким образом, в республике есть предпосылки для создания новой модели МТС, использования основных преимуществ вышеуказанных форм, организация и выбора наиболее оптимального варианта, подтверждающего эффективность ее функционирования. Большое многообразие форм хозяйствующих субъектов и особенностей их деятельности позволяет сделать выбор, с учетом потребностей участников рынка, способствующего повышению рентабельности МТС.

Таким образом, актуальна разработка новых подходов, перспективных форм и моделей взаимодействия агроформирований с целью объединения усилий по применению высокотехнологичной производительной сельскохозяйственной техники, наиболее эффективной модели создания МТС, способной решить сложившиеся проблемы, обеспечить эффективное функционирование и взаимодействие с хозяйствами, механизм государственной поддержки при приобретении техники и их производственной деятельности, участие агроформирований в создании МТС и др.

Следует отметить приоритетную форму кооператива по сервисному обслуживанию сельскохозяйственных товаропроизводителей для хозяйств, выращивающих растениеводческую продукцию, в особенности на орошаемых землях (хлопкосеющие, рисосеющие, овощебахчевые и др. хозяйства), которые имеют мелкотоварный характер производства, отличающиеся трудоемкостью, высоким удельным весом использования ручного труда и другими особенностями отраслей.

С целью обоснования необходимости организации кооперативного МТС объектом исследования были определены сельскохозяйственные производственные кооперативы: СПК «АБАТ-СИМАР» Махтаральского района и СПК «ЖАЛЫН» Шардаринского района Туркестанской области.

Проведенный анализ современного состояния кооперативов выявил основную специализацию хозяйств, входящих в кооператив, как выращивание сельскохозяйственных культур (хлопчатник, зерновые, зернобобовые, овощи, бахчи и др.). Производители продукции – в основном крестьянские, фермерские и домашние хозяйства. Несмотря на то, что кооперативы были созданы более чем 5 лет назад, экономическая эффективность их деятельности невысокая, что обусловлено нереализованностью истинно кооперативных принципов.

Анкетирование и социальный опрос сельхозпроизводителей, руководителей и членов кооперативов в процессе проведения семинаров-тренингов в рамках реализации Проекта по усовершенствованию ирригационных и дренажных систем (ПУИД-2), позволил установить причины сложившейся ситуации, а именно:

- отсутствие доверия между членами кооператива и аппаратом его управления, связанное с несоблюдением кооперативных принципов (демократичность управления, действие принципа «один голос - один член», добровольность вступления в кооператив, распределение прибыли кооператива и др.);

- отсутствие информации у сельхозтоваропроизводителей относительно прав и обязанностей, возможностей и выгоды совместного использования земли, сельхозтехники и др. оборудования при создании кооператива;

- наличие проблем несвоевременного получения мер господдержки сельхозкооперативов по льготному кредитованию, недостаточное выделение объемов государственной поддержки при создании кооператива по производству растениеводческой продукции, отсутствие поддержки при организации кооператива водопользователей, в частности, по совместному использованию гидротехнических сооружений;

- недостаток информации в отношении дополнительных преимуществ в результате объединения хозяйств в сельскохозяйственные кооперативы, получения значительных возможностей для дальнейшего его развития, недоступность консультативной помощи при организации и ведении хозяйственной деятельности сельхозкооперативов и др.

Таким образом, изучение совместного использования гидротехнических сооружений, сельхозтехники в СПК с целью внедрения эффективных технологий, технического обеспечения современной техникой и обслуживания мелких хозяйств проводилось в рамках реализации «Проекта по усовершенствованию ирригационных и дренажных систем» (ПУИД-2), функционирующего в соответствии с принятым Законом «О ратификации Соглашения о займе между Республикой Казахстан и Международным Банком Реконструкции и Развития» в 2014г. [24].

Целью ПУИД-2 является повышение качества услуг ирригационных и дренажных систем для оказания поддержки фермерским хозяйствам. ПУИД-2 охватывает

трудоу ресурсы, объемы производства каждого участника кооператива и т.д.

Прежде всего организация деятельности кооператива предусматривает составление технологической карты по всем видам продукции, что позволяет определить потребности в материальных, технических, трудовых ресурсах, а также степень эффективности возделываемых культур. На основе технологических карт составляется план-график проведения всех механизированных работ и использования техники в целом по кооперативу; рассчитывается потребность в денежных средствах на приобретение техники для производства сельскохозяйственной продукции в целях создания кооперативного сервисного центра; определяется потребность в кредитах на оборотные средства для производства растениеводческой продукции по кооперативу; устанавливается структура затрат по производству растениеводческой продукции в целом и по кооперативу отдельно по каждой культуре севооборота; прогнозируются нормативные цены по всем видам оказываемых услуг в технологической цепи возделывания сельскохозяйственных культур по кооперативу.

Проведение вышеуказанных мероприятий будет способствовать эффективному функционированию рекомендуемого кооператива, созданного на взаимовыгодных производственно-экономических отношениях его участников. Составление плана графика выполнения сельскохозяйственных работ и использования техники позволит избежать пиковых нагрузок на сельскохозяйственную технику, оценить ее потребность в различные периоды в соответствии с технологическими требованиями, составом и количеством.

Предпосылками дальнейшего развития кооперативов по совместному использованию, управлению гидротехническими сооружениями и обеспечению водой является решение проблем с техническим содержанием, износом, снижением КПД оросительной системы, совершенствованием внутрихозяйственных оросительных систем, срывов сроков поливов, потерь воды, удорожанием затрат на полив и снижением эффективности сельскохозяйственного производства.

Отсутствие средств у кооперативов водопользователей на восстановление простаивающего оборудования, на охрану имущества, разбросанного на территории и др. проблемы подтверждают, что главным элементом в технологии производства

сельскохозяйственной продукции и организации производственных структур служит организация подачи поливной воды и обслуживание оросительных систем. Практика функционирования данных форм кооперации показывает, что их развитие направлено на эффективное использование орошаемых земель, повышение доходов крестьянских хозяйств, увеличение занятости сельских жителей.

Заключение

1. Выявленные в процессе исследования факторы, сдерживающие дальнейшее развитие сельскохозяйственной кооперации в республике, в особенности отдельных ее форм по совместному использованию сельхозтехники, ирригационных и дренажных систем, подтверждают необходимость принятия новых решений проблем с учетом ошибок прошлых лет, которые должны быть направлены на оснащение сельхозпроизводителей современной высокопроизводительной техникой, внедрение ресурсосберегающих и высокоэффективных технологий возделывания сельскохозяйственных культур, что возможно путем кооперации мелких хозяйств, где кооператив может выполнять роль МТС, оказывая услуги по выполнению механизированных работ в мелких К(Ф)Х и ЛПХ.

2. Разработка и внедрение в агроформированиях ресурсосберегающих и высокоэффективных технологий возделывания сельскохозяйственных культур на основе технического оснащения до требуемого уровня существующих и вновь создаваемых сельхозкооперативов и использования современной высокопроизводительной техники позволит повысить урожайность культур до 40-50%, производительность труда – в 2 раза, обеспечить устойчивое развитие отраслей АПК РК.

3. Рассмотренные проблемы и перспективные модели сельскохозяйственных кооперативов, не получивших должного развития и распространения, несмотря на их востребованность, обосновывают необходимость устранения недостатков проведенного механизма создания сельхозкооперативов и их государственной поддержки.

4. Результаты проведенных семинаров-тренингов и анкетирования слушателей подтверждают необходимость активизации процесса проведения разъяснительной работы по основным принципам кооперации, преимуществам объединения мелких хозяйств в сельскохозяйственные кооперативы, создания центров распространения знаний с целью усиления ин-

формационно-консультационных работ по развитию сельскохозяйственных кооперативов в разрезе районов, областей.

5. Реализация Проекта по усовершенствованию ирригационных и дренажных систем (ПУИД-2) способствовала развитию сельхозкооперации в южных областях республики, преимущественно в засушливых регионах на основе создания мелиоративных условий для роста урожая путем восстановления и усовершенствования существующих ирригационных и дренажных систем.

Список литературы

[1] Статистические данные Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [Электронный ресурс].- 2022 .- URL: <https://www.stat.gov.kz/> (дата обращения: 24.03.2023).

[2] Федоренко, В.Ф. Средства механизации для производства и переработки сельскохозяйственной продукции в малых формах хозяйствования. Каталог / В.Ф. Федоренко, Д.С. Буклагин, Н.П. Мишуров. - М.: Росинформагротех, 2008. – 260 с.

[3] Национальный проект по развитию агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2021-2025гг. [Электронный ресурс].- 2021.- URL: <https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000732> (дата обращения: 22.03.2023).

[4] Концепция развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2021-2030 годы [Электронный ресурс].-2021.- URL: <https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000960> (дата обращения: 20.03.2023).

[5] Послание Главы государства К.-Ж.Токаева народу Казахстана «Справедливое государство, единая нация, благополучное общество», 1 сентября 2022г. [Электронный ресурс].- 2022.- URL: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-181130> (дата обращения: 21.03.2023).

[6] Расширенное совещание по вопросам социально-экономического развития страны 19 апреля 2023 года [Электронный ресурс].- 2023.- URL: <https://www.akorda.kz/ru/glava-gosudarstva-provel-rasshirennoe-soveshchanie-po-voprosam-socialno-ekonomicheskogo-razvitiya-strany-1933415> (дата обращения: 21.04.2023).

[7] Сайт Комитета по аграрным вопросам Сената Парламента Республики Казахстан [Электронный ресурс].-2023.-URL: <https://www.senate.parlam.kz/ru-RU/committees/details/2> (дата обращения: 24.03.2023).

[8] Сайт УСХ акимата Жамбылской области [Электронный ресурс].- 2023 .- URL:

https://www.gov.kz/memleket/entities/zhambyl-auyl?lang=ru (дата обращения: 22.03.2023).

[9] Выступление акима Жамбылской области Н.М. Нуржигитова в декабре 2022г. [Электронный ресурс].- 2022 .- URL: https://www.inform.kz/ru/itogi-proekta-po-povysheniyu-dohodov-sel-chan-podveli-v-zhambylskoj-oblasti_a4013777 (дата обращения: 21.03.2023).

[10] Проект «Ауыл аманаты» в Туркестанской области [Электронный ресурс].- 2023.- URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/ontustik/press/news/details/498329?lang=ru> (дата обращения: 21.03.2023).

[11] Козак, А.И. Теоретические и методические вопросы формирования и организации агротехсервисного предприятия (на примере МТС) / А.И. Козак // Вестник науки Казахского аграрного исследовательского университета им. С. Сейфуллина.-2002.-Т. 3.- С. 21-26.

[12] Черноиванов, В.И. Машинно-технологическая станция. Организация, структура, виды работ, техника, нормативы, передовой опыт / В.И. Черноиванов. – М: РАСХН, 2003.- 331 с.

[13] Щеглов, И.А. Голландские МТС в России / И.А. Щеглов // Техника и оборудование для села.- 2000.- № 11. – С. 28-29.

[14] Федоренко, В.Ф. Повышение эффективности использования машинно-тракторного парка в современных условиях / В.Ф. Федоренко, А.А. Ежеский, С.А. Соловьев, В.И. Черноиванов. - М.: Росинформагротех, 2015. – 336 с.

[15] Кушнарев, Л.И. Совершенствование технического сервиса машинно-тракторного парка МТС: монография / Л.И. Кушнарев. - М.: Московский государственный агроинженерный университет им. В. П. Горячкина, 2002. – 136 с.

[16] Стратегия машинно-технологической модернизации сельского хозяйства России на период до 2020г. - М.: ФГБНУ Росинформагротех, 2009. – 80 с.

[17] Сеитбеков, Л.С. Методика формирования технических средств системы «машинно-технологической станции сельского хозяйства» / Л.С. Сеитбеков, А.П. Грибановский, В.А. Голиков. - Алматы: Ғылым, 2000. – 67 с.

[18] Голиков, В.А. Анализ структуры машинно-тракторного парка Республики Казахстан и перспективы развития сельхозмашиностроения / В.А.Голиков, А.С. Усманов, А.С. Рзалиев // Тракторы и сельхозмашины».- 2015. -№ 11. - С. 50-52.

[19] Серіков, Б. Мақта шаруашылығындағы өндірістік кооперативтер мен қауымдастықтардың артықшылықтары / Б.Серіков, Ә.С. Усманов // Жаршы.- 2015.- № 10. - Б. 78-86.

[20] Усманов, Ә.С. Мақта шаруашылығында машина-трактор паркінен пайдалану формалары / Ә.С. Усманов, Ж.Ж. Утемурастов // Жаршы.- 2015.- № 11. - Б. 84-92.

[21] Рзалиев, А.С. О состоянии и развитии сельскохозяйственного машиностроения Казахстана / А.С Рзалиев, А.С Усманов // Международная агроинженерия.- 2015.- № 3. - С. 25-33.

[22] Кешуов, А.С. Об основных принципах создания, производства, обеспечения и использования сельскохозяйственной техники / А.С. Кешуов, А.С. Усманов // Международная агроинженерия.- 2013.- № 4. - С. 33-39.

[23] Калиев, Г.А. Обоснование организационно-экономических условий создания и эффективного функционирования сельскохозяйственных кооперативов в Республике Казахстан / Г.А. Калиев, А.Б. Молдашев, Г.У. Акимбекова // Рекомендации. – Астана, 2010. - 45 с.

[24] О подписании Соглашения о займе (Вторая фаза Проекта по усовершенствованию ирригационных и дренажных систем) между Республикой Казахстан и Международным Банком Реконструкции и Развития [Электронный ресурс].- 2014.- URL: <https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/U1400000804> (дата обращения: 21.03.2023).

References

[1] Statisticheskie dannye Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazahstan [Statistical data of the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan] (2022). Available at: <https://www.stat.gov.kz/> (date of access: 24.03.2023) [in Russian].

[2] Fedorenko, V.F., Buklagin, D.S., Mishurov, N.P. (2008). Sredstva mehanizatsii dlya proizvodstva i pererabotki selskhozajstvennoj produkcii v malyh formah hozyajstvovaniya. Katalog [Means of mechanization for the production and processing of agricultural products in small farms. Catalog]. Moskva: Rosinformagroteh, 260 [in Russian].

[3] Nacionalnyj proekt po razvitiyu agropromyshlennogo kompleksa Respubliki Kazahstan na 2021-2025gg. [National project for the development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2021-2025] (2021). Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000732> (date of access: 22.03.2023) [in Russian].

[4] Konceptiya razvitiya agropromyshlennogo kompleksa Respubliki Kazahstan na 2021-2030 gody. [The concept of development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2021-2030] (2021). Available at:

https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000960 (date of access: 20.03.2023) [in Russian].

[5] Poslanie Glavy gosudarstva K.-Zh.Tokaeva narodu Kazahstana «Spravedlivoe gosudarstvo, edinaya naciya, blagopoluchnoe obshchestvo», 1 sentyabrya 2022g. [Message of the Head of State K.-Zh. Tokayev to the people of Kazakhstan "A Just State, a United Nation, a Prosperous Society", September 1, 2022] (2022). Available at: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-181130> (date of access: 21.03.2023) [in Russian].

[6] Rasshirennoe soveshanie po voprosam socialno-ekonomicheskogo razvitiya strany 19 aprelya 2023 goda [Expanded meeting on the socio-economic development of the country April 19, 2023] (2023). Available at: <https://www.akorda.kz/ru/glava-gosudarstva-provel-rasshirennoe-soveshchanie-po-voprosam-socialno-ekonomicheskogo-razvitiya-strany-1933415> (date of access: 23.03.2023) [in Russian].

[7] Sajt komiteta po agrarnym voprosam Senata Parlamenta Respubliki Kazahstan [Committee on Agrarian Affairs of the Senate of the Parliament of the Republic] (2023). Available at: <https://senate.parlam.kz/ru-RU/committees/details/2> (date of access: 24.03.2023) [in Russian].

[8] Sajt USH akimata Zhambyl'skoj oblasti [Website of the Department of Agriculture of the Akimat of Zhambyl region] (2023). Available at: <https://www.gov.kz/memleket/entities/zhambyl-auyl?lang=ru> (date of access: 22.03.2023) [in Russian].

[9] Vystuplenie akima Zhambyl'skoj oblasti N.M. Nurzhigitova v dekabre 2022g. [Speech by Akim of Zhambyl region N.M. Nurzhigitov in December 2022] (2022). Available at: https://www.inform.kz/ru/itogi-proekta-po-povysheniyu-dohodov-sel-cha-podveli-v-zhambyl'skoy-oblasti_a4013777 (date of access: 21.03.2023) [in Russian].

[10] Proekt «Auyl amanaty» v Turkestanskoj oblasti [Project "Auyl amanats" in the Turkestan region] (2023). Available at: <https://www.gov.kz/memleket/entities/ontustik/press/news/details/498329?lang=ru> (date of access: 21.03.2023) [in Russian].

[11] Kozak, A.I. (2002). Teoreticheskie i metodicheskie voprosy formirovaniya i organizatsii agrotekhnicheskogo predpriyatiya (na primere MTS) [Theoretical and methodological issues of the formation and organization of an agro-technical service enterprise (on the example of MTS)]. *Vestnik nauki Kazahskogo agrarnogo issledovatel'skogo universiteta im. S. Seifullina*- Bulletin of Science of the Kazakh Agrarian Research University. S. Seifullina, 3, 21-26.

[12] Chernov, V.I. (2003). Mashinno-tehnologicheskaya stantsiya. Organizatsiya,

struktura, vidy rabot, tekhnika, normativy, peredovoy opyt [Machine-technological station. Organization, structure, types of work, equipment, standards, best practices]. M.: RASHN, 331 [in Russian].

[13] Sheglov, I.A. (2000). Gollandskie MTS v Rossii [Holland MTS in Russia]. *Tekhnika i oborudovanie dlya sela - Machinery and equipment for the village*, 11, 28-29 [in Russian].

[14] Fedorenko, V.F., Ezhevskiy, A.A., Solov'ev, S.A., Chernov, V.I. (2015). Povyshenie effektivnosti ispolzovaniya ma-shinno-traktornogo parka v sovremennykh uslovi-yah [Increasing the efficiency of using the machine and tractor fleet in modern conditions]. M.: Rosinformagroteh, 336 [in Russian].

[15] Kushnarev, L.I. (2002). Sovershenstvovanie tekhnicheskogo servisa mashinno-traktornogo parka MTS: monografiya [Improving the technical service of the MTS machine and tractor fleet: monograph]. M.: Moskovskiy gosudarstvennyy agroinzhenernyy universitet im. V. P. Goryachkina, 136 [in Russian].

[16] Strategiya mashinno-tehnologicheskoy modernizatsii selskogo hozyajstva Rossii na period do 2020 g. [Strategy for machine and technological modernization of Russian agriculture for the period up to 2020] (2009). M.: FGBNU Rosinformagroteh, 80 [in Russian].

[17] Seitbekov, L.S., Gribanovskiy, A.P., Golikov, V.A. (2000). Metodika formirovaniya tekhnicheskikh sredstv sistemy «mashinno-tehnologicheskoy stantsii selskogo hozyajstva» [Methodology for the formation of technical means of the system "machine-technological station of agriculture"]. Almaty: Fylym, 67 [in Russian].

[18] Golikov, V.A., Usmanov, A.S., Rzaev, A.S. (2015). Analiz struktury mashinno-traktornogo parka Respubliki Kazahstan i perspektivy razvitiya sel'hozmashinostroyeniya [Analysis of the structure of the machine and tractor fleet of the Republic of Kazakhstan and prospects for the development of agricultural machinery]. *Traktory i sel'hozmashiny - Tractors and agricultural machines*, 11, 50-52 [in Russian].

[19] Serikov, B., Usmanov, A.S. (2015). Maqta sharuashylyryndary endiristik kooperativter men qauymdastyqtardy artyqshylyqtary [Advantages of industrial cooperatives and associations in cotton farming]. *Zharshy- The herald*, 10, 78-86 [in Kazakh].

[20] Usmanov, A.S., Utemuratov, Zh.Zh. (2015). Maqta sharuashylyrynda mashina-traktor parkinen pajdalanu formalary [Forms of use of machine-tractor park in cotton farming]. *Zharshy- The herald*, 11, 84-92 [in Kazakh].

[21] Rzaev, A.S., Usmanov, A.S. (2015). O sostoyanii i razvitiy selskohozyajstvennogo mashinostroyeniya Kazahstana [On the state and development of agricultural engineering in Ka-

zakhstan]. *Mezhdunarodnaya agroinzhene-riya-International Agricultural Engineering*, 3, 25-33 [in Russian].

[22] Keshuov, A.S., Usmanov, A.S. (2013). Ob osnovnykh principakh sozdaniya, proizvodstva, obespecheniya i ispolzovaniya selskohozyajstvennoj tehniki [On the basic principles of the creation, production, provision and use of agricultural machinery]. *Mezhdunarodnaya agroinzheneriya- International Agricultural Engineering*, 4, 33-39 [in Russian].

[23] Kaliev, G.A. Moldashev, A.B. Akimbekova, G.U. (2010). Obosnovanie organizacionno-ekonomicheskikh uslovij sozdaniya i effektivnogo funkcionirovaniya selskohozyajstvennykh kooperativov v Respublike Kazakhstan [Substantiation of organizational and economic

conditions for the creation and effective functioning of agricultural cooperatives in the Republic of Kazakhstan]. *Rekomendacii- Recommendations*, 45 [in Russian].

[24] O podpisanii Soglasheniya o zajme (Vtoraya faza Proekta po usovershenstvovaniyu irrigacionnykh i drenazhnykh sistem) mezhdou Respublikoj Kazakhstan i Mezhdunarodnym Bankom Rekonstrukcii i Razvitiya [On the signing of the Loan Agreement (Second Phase of the Irrigation and Drainage Improvement Project) between the Republic of Kazakhstan and the International Bank for Reconstruction and Development] (2014). Available at: URL: <https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/U1400000804> (date of access: 21.03.2023) [in Russian].

Информация об авторах:

Акимова Галия Уйсимбековна – основной автор; доктор экономических наук, профессор; заместитель Председателя Правления; Казахский НИИ экономики АПК и развития сельских территорий; 050057 ул. Сатпаева, 30б, г.Алматы, Казахстан; e-mail: akimbekova_g@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-1564-8953>

Баймуханов Аскар Боранкулович; кандидат экономических наук; заведующий отделом «Развитие переработки и логистики сельхозпродукции»; Казахский НИИ экономики АПК и развития сельских территорий; 050057 ул. Сатпаева, 30б, г.Алматы, Казахстан; e-mail: a748ern@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7435-5379>

Жандос Абзал Алтынбайұлы; магистр экономики; старший научный сотрудник отдела «Кооперация и интеграция в АПК»; Казахский НИИ экономики АПК и развития сельских территорий; 050057 ул.Сатпаева, 30б, г.Алматы, Казахстан; e-mail: abzal_zhandos_kz@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-4041-1627>

Авторлар туралы ақпарат:

Акимова Галия Уйсимбековна – негізгі автор; экономика ғылымдарының докторы, профессор; Басқарма төрағасының орынбасары; Қазақ аграрлық-өнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ғылыми-зерттеу институты; 050057 Сәтпаев көш., 30б, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: akimbekova_g@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-1564-8953>

Баймуханов Аскар Боранкулович; экономика ғылымдарының кандидаты; "Ауыл шаруашылығы өнімдерін қайта өңдеу және логистиканы дамыту" бөлімінің меңгерушісі; Қазақ аграрлық-өнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ғылыми-зерттеу институты; 050057 Сәтпаев көш., 30б, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: a748ern@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7435-5379>

Жандос Абзал Алтынбайұлы; экономика магистрі; «Агроөнеркәсіптік кешендегі кооперация және интеграция» бөлімінің аға ғылыми қызметкері; Қазақ аграрлық-өнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ғылыми-зерттеу институты; 050057 Сәтпаев көш., 30б, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: abzal_zhandos_kz@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-4041-1627>

Information about the authors:

Akimbekova Galiya Uisimbekovna – The main author; Doctor of Economic Sciences, Professor; Deputy Chairman of the Board; Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development; 050057 Satpayev str., 30b, Almaty, Kazakhstan; e-mail: akimbekova_g@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-1564-8953>

Baymukhanov Askar Borankulovich; Candidate of Economic Sciences; Head of the Department of Development of Processing and Logistics of Agricultural Products; Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development; 050057 Satpayev str., 30b, Almaty, Kazakhstan; e-mail: a748ern@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7435-5379>

Zhandos Abzal Altynbayuly; Master of Economics; Senior researcher of the Department of Cooperation and Integration in Agriculture; Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development; 050057 Satpayev str., 30b, Almaty, Kazakhstan; e-mail: abzal_zhandos_kz@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-4041-1627>

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АЛМАТЫ ОБЛЫСЫ МЫСАЛЫНДА АГРАРЛЫҚ САЛАДАҒЫ ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА КӘСІПКЕРЛІК

SMALL AND MEDIUM-SIZED BUSINESSES IN AGRICULTURAL SECTOR ON THE EXAMPLE OF THE ALMATY REGION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

МАЛОЕ И СРЕДНЕЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО В АГРАРНОЙ СФЕРЕ НА ПРИМЕРЕ АЛМАТИНСКОЙ ОБЛАСТИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

A.M. KASENOVA^{1*}

Ph.D докторанты

A. ДҮЙСЕНБЕКҰЛЫ²

аға оқытушы

¹I. Zhansugurov atyndaғы Жетісу университеті, Талдықорған, Қазақстан

²Kh.A. Yassawi atyndaғы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, Қазақстан

*автордың электрондық поштасы: aibarshyn.kasenova@mail.ru

A.M. KASENOVA^{1*}

Ph.D student

A. DUISENBEKULY²

Senior Lecturer

¹I. Zhansugurov Zhetysu University, TalDYkorgan, Kazakhstan

²Kh.A. Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkestan, Kazakhstan

*corresponding author e-mail: aibarshyn.kasenova@mail.ru

A.M. KASENOVA^{1*}

докторант Ph.D

A. ДҮЙСЕНБЕКУЛЫ²

старший преподаватель

¹Жетісуский университет им. И. Жансугурова, Талдықорған, Казахстан

²Международный казахско-турецкий университет им. Х.А. Ясави, Туркестан, Казахстан

*электронная почта автора: aibarshyn.kasenova@mail.ru

Аңдатпа. Нарықтық экономика, қатаң бәсекелестік жағдайында ауылдық өмір салтын сақтауға, ауылдық аумақтарды дамытуға, сұраныс пен ұсыныстың өзгеріп отырған конъюнктурасына икемді және уақтылы ден қоюға мүмкіндік беретін әлеуметтік және экономикалық негіз құратын агроөнеркәсіптік бизнестің тиімді жұмыс істеуін қамтамасыз ету өзекті міндет болып табылады. **Мақсаты** – Алматы облысының АӨК-дегі кәсіпкерліктің қазіргі жай-күйін, қолдау шараларының даму қарқыны мен тиімділігін зерделеу. **Әдістері** – экономикалық-статистикалық, монографиялық, дерексіз-логикалық, салыстырмалы талдау және синтездеу. **Нәтижелері** – соңғы 5 жыл ішінде осы өңірде жұмыс істеп тұрған шағын және орта агробизнес субъектілерінің саны, осы салада жұмыс істейтін қызметкерлердің саны, республика бойынша ауыл шаруашылығы өнімінің жалпы шығарылымы, сондай-ақ аудандар бөлінісінде талданған. Жалпы Қазақстан және Алматы облысы бойынша ауыл шаруашылығы өндірісіндегі шағын және орта кәсіпорындардың (ШОБ) үлесіне талдау жүргізілген. Негізгі проблемалар мен оларды шешу жолдары көрсетілген. 2018-2022жж статистикалық деректері бойынша кәсіпкерлік қызмет объектілерінің көрсеткіштері, аграрлық саладағы тауарлар шығару көлемі және олардың облыстағы құрылымы ұсынылған. Соңғы жылдары аймақтық деңгейде мемлекеттік қаржылық көмектің мөлшері көрсетілген. **Қортындылар** – аграрлық сектордың ЖІӨ бес жылдық кезеңде орта есеппен шок кәсіпкерлігіне – 28,5%, жеке кәсіпкерлерге – 5,3%, ШҚҚ-66,2% келеді. Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді ұтымсыз пайдалану, суармалы алқаптарды кеңейту, бөлінген мемлекеттік қаражаттың тиімді жұмсалуды нормативтік қамтамасыз ету, ауылдық жерлердегі кәсіпкерлерді институционалдық қолдаудың жеткіліксіздігі мәселелері қарастырылған.

Abstract. In a market economy, tough competition, the urgent task is to ensure the effective functioning of the agro-industrial business, which creates a social and economic basis that allows to maintain a rural lifestyle, develop rural areas, responding flexibly and in a timely manner to changing supply and demand conditions. *The goal* is to study the current state of entrepreneurship in the agro-industrial complex of the Almaty region, the pace of development and the effectiveness of support measures. *Methods* – economic-statistical, monographic, abstract-logical, comparative analysis and synthesis. *Results* – analyzed the number of operating small and medium-sized agribusiness entities in this region over the past 5 years, the number of employees employed in this area, the gross agricultural output in the country, as well as in the context of districts. An analysis was made of the share of small and medium-sized enterprises (SMEs) in agricultural production in general in Kazakhstan and the Almaty region, in particular. The main problems and ways to solve them are outlined. The indicators of objects of entrepreneurial activity, the volume of output of goods in agricultural sector and their structure in the region according to statistical data for 2018-2022 are presented. Shows the amount of state financial assistance at the regional level in recent years. *Conclusions* – on the GDP of agricultural sector over a five-year period, on average, SME accounts for 28.5%, individual entrepreneurs - 5.3%, PPF - 66.2%. The issues of irrational use of agricultural land, expansion of irrigated areas, regulatory support for the effective use of allocated public funds, insufficient institutional support for rural entrepreneurs are considered.

Аннотация. В условиях рыночной экономики, жесткой конкуренции актуальной задачей становится обеспечение эффективного функционирования агропромышленного бизнеса, создающего социальную и экономическую основу, позволяющую сохранять сельский образ жизни, развивать сельские территории, гибко и своевременно реагируя на изменяющуюся конъюнктуру спроса и предложения. *Цель* – изучение современного состояния предпринимательства в АПК Алматинской области, темпов развития и эффективности мер поддержки. *Методы* – экономико-статистический, монографический, абстрактно-логический, сравнительного анализа и синтеза. *Результаты* – проанализированы количество действующих субъектов малого и среднего агробизнеса в данном регионе за последние 5 лет, численность работников, занятых в этой сфере, валовой выпуск продукции сельского хозяйства по республике, а также в разрезе районов. Проведен анализ доли малых и средних предприятий (МСП) в сельскохозяйственном производстве в целом по Казахстану и Алматинской области, в частности. Обозначены основные проблемы и пути их решения. Представлены показатели объектов предпринимательской деятельности, объемы выпуска товаров в аграрной отрасли и их структура в области по статистическим данным 2018-2022 гг. Показаны размеры государственной финансовой помощи на региональном уровне за последние годы. *Выводы* – на ВВП аграрного сектора за пятилетний период в среднем приходится на предпринимательство МСП – 28,5%, индивидуальных предпринимателей – 5,3%, КФХ – 66,2%. Рассматриваются вопросы нерационального использования земель сельскохозяйственного назначения, расширения орошаемых площадей, нормативного обеспечения эффективного расходования выделенных государственных средств, недостаточной институциональной поддержки предпринимателей сельской местности.

Түйінді сөздер: аграрлық сектор, Алматы облысы, шағын және орта бизнес, өнім өндіру, жұмыспен қамту, жер ресурстары, мемлекеттік қаржылық қолдау.

Key words: agricultural sector, Almaty region, small and medium business, production, employment, land resources, public financial support.

Ключевые слова: аграрный сектор, Алматинская область, малый и средний бизнес, производство продукции, занятость, земельные ресурсы, государственная финансовая поддержка.

Кіріспе. Қазақстанның ауыл шаруашылығы елімізді азық-түлікпен және өнеркәсіпті шикізатпен қамтамасыз ететін экономиканың негізгі салаларының бірі. Аграрлық сектордағы кәсіпкерлікті қолдау мен дамыту, өз кезегінде, ауыл тұрғындарының табыс деңгейін, жан басына шаққандағы орташа табысты, халықтың өмір сүру сапасын және ауыл тұрғындарының әл-ауқатын

жақсартып отырып, ауыл аумақтарының тұрақты дамуына тікелей әсер етеді.

Алматы облысының ауыл шаруашылығы және осы саладағы кәсіпкерліктің дамуына, ауыл шаруашылығы мақсатындағы жер ресурстары және оны тиімді пайдалану, суармалы жер көлемін кеңейту, табиғи-климаттық факторлар, ауыл шаруашылық техникасының жағдайы және агрокәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау тікелей әсер етеді [1].

ҚР бойынша 2022 жылы экономикада жұмыспен қамтылған 9,0 млн адамның 1,1 млн адамы ауыл шаруашылығында жұмыспен қамтылған. Алматы облысындағы жұмыспен қамтылған 697,7 мың адамның 20 пайызы ауыл шаруашылығында қызмет атқарады [2]. Облыс бойынша шағын және орта кәсіпкерлікті (өрі қарай ШОК) мемлекеттік қолдау өңірлік деңгейде: Алматы облысының әкімдігі, «Жетісу» әлеуметтік-кәсіпкерлік корпорациясы» өңірлік даму институты АҚ, «Даму» кәсіпкерлікті дамыту қоры» АҚ, «ҚазАгро Қаржы» АҚ және «Аграрлық несие корпорациясы» АҚ филиалдарын атауға болады.

Сонымен қатар «Атамекен» кәсіпкерлер өңірлік палатасы, «Алматы облысының кәсіпкерлік және индустриялық-инновациялық даму басқармасы» мемлекеттік мекемесі, аудандық әкімдіктер, әр ауданның кәсіпкерлік бөлімдері, индустриялық аймақтар, «Азық-түлік келісім шарт корпорациясы» Ұлттық компаниясы» АҚ мен оның еншілес ұйымдары және өз өкілеттігі шеңберінде Алматы облыстық ауыл шаруашылығы басқармасы, облыс көлемінде орналасқан 12 екінші деңгейлі банктердің филиалдары мен микронесиеуеу ұйымдары арқылы іске асырады [3].

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Отандық және шетелдік ғалымдардың аграрлық сектордағы кәсіпкерлік жайлы ғылыми еңбектері, ой-пікірлері мен зерттеулері, ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросының мәліметтері, статистикалық материалдар мен мемлекеттік және мемлекеттік емес мекемелердің есептері мен сараптамалық материалдары, ҚР Үкіметінің қаулылары мен нормативтік құжаттар зерттеу жұмыстарының теориялық және әдістемелік негіздері ретінде қарастырылды.

Зерттеуде аграрлық сектордағы кәсіпкерліктің қазіргі мен соңғы бес жылдағы жағдайын талдау және бағалауда – экономикалық-статистикалық, салыстырмалы талдау және синтездеу әдістері қолданылды. Ауыл шаруашылығы өнімдерін өндірушілердің салалық және аймақтық ерекшеліктерін, мәселелерін анықтауда монографиялық, сандық және сапалық әдістер және ауыл шаруашылық саласындағы және аграрлық сектордағы шағын және орта кәсіпкерліктің қызметінің тиімділігіне әсер ететін факторларды анықтау үшін абстрактылы-логикалық әдіс қолданылды.

Ауылды жерлердің дамуында маңызды рөл атқаратын аграрлық сектордағы шағын және орта кәсіпкерліктің қазіргі жағдайы және бес жылғы даму қарқыны, сондай-ақ, «Даму» кәсіпкерлікті қолдау қорының» облыс көлемінде шағын және орта кәсіпкерлікті және агрокәсіпкерлікті қаржыландыруы талданды.

Нәтижелер және оларды талқылау.

Ауыл шаруашылығының және ауыл аумақтарының тұрақты дамуына аграрлық сектордағы кәсіпкерліктің қызметінің үлесі зор [4]. 2022 жылдың есептілігі бойынша Алматы облысында жұмыс істейтін 116 585 бірлік ШОК субъектілерінде 223 516 адам жұмыспен қамтылған.

Қарасай, Іле, Талғар және Еңбекшіқазақ аудандарында шағын және орта кәсіпкерлік жақсы шоғырланғандықтан, жұмыспен қамтылғандардың да саны 165 844 адамды (75 пайыз) құрап отыр. Облыс бойынша ШОК субъектілерімен өндірілген 2 834 846 млн теңге өнім көлемінің 80 пайызға жуығын Қонаев қаласындағы, Іле, Қарасай және Еңбекшіқазақ аудандарындағы шағын және орта кәсіпкерлік субъектілері өндіреді (1 кесте).

Алматы облысының ауыл шаруашылық өнім шығарылымының 53 пайызға жуығын тек үш ауданы: Еңбекшіқазақ ауданы (25,9 %), Іле ауданы (14,8 %) және Қарасай ауданы (12%) өндіреді, тиісінше ауыл шаруашылық саласына ауылды жердегі негізгі капиталға салынған инвестициялар көлемінің 64%-ы осы аудандарға тиесілі [5]. Облыс бойынша ауыл шаруашылық өнімнің 49,3 пайызын өсімдік шаруашылығынан, 50,7 пайызын мал шаруашылығынан өндіреді.

Негізгі капиталға инвестициялар көлемінің басым бөлігі кәсіпорындар мен ұйымдардың меншікті қаражаты есебінен қаржыландырылады. Облыс бойынша 2023 жылдың 1-ші қаңтарына ауыл халқы 83,7 пайызды (1 237,4 мың адамды) құрағандықтан, жұртшылық шаруашылығы ауыл шаруашылық өнімнің орта есеппен 45 пайызын өндіреді.

2022 жыл бойынша облыстың ШОК субъектілерінің жалпы өнім шығарылымының 15 пайызына жуығы ауыл шаруашылығы саласындағы шағын және орта кәсіпкерлікке тиесілі, оның ішінде шағын және орта ауыл шаруашылығы кәсіпорындарына – 28,5%, ШФҚ – 66,2%, дара кәсіпкерлер – 5,3 % (2 кесте).

1 кесте – Алматы облысы бойынша шағын және орта кәсіпкерліктің негізгі көрсеткіштері және ауыл шаруашылығының жалпы өнім көлемі, 2022 жыл

Мазмұны	Шағын және орта кәсіпкерліктің негізгі көрсеткіштері			Облыс бойынша ауыл шаруашылық өнім шығарылымы, млрд. теңге			Ауыл шаруашылығы өнімінің көлемі	Негізгі капиталға инвестициялар көлемі
	Жұмыс істеп тұрғаны, бірлік	Жұмыспен қамтылғандар, адам	Өнім шығарылымы, млн теңге	2022	оның ішінде шаруашылық			
				барлығы	өсімдік	мал		
Барлығы	116 585	223 516	2 834 846	736 509	363 589	371 330	100,0	100,0
Қонаев қ.ә.	5 896	15 943	760 018	25 939	20 405	5 236	3,5	9,7
Балқаш	2 279	3 928	27 844	35 257	10 296	24 778	4,8	0,9
Еңбекшіқазақ	22 364	37 794	415 877	191 101	113 611	77 170	25,9	10,2
Жамбыл	12 208	20 318	150 574	72 883	28 695	44 073	9,9	6,2
Кеген	2 938	3 629	39 281	37 756	12 826	24 921	5,1	1,2
Қарасай	26 204	47 967	509 421	88 477	41 696	46 633	12,0	26,8
Райымбек	3 236	4 658	24 688	44 664	17 813	26 815	6,0	1,4
Талғар	17 779	37 992	287 492	80 505	47 855	32 489	11,1	13,1
Ұйғыр	5 418	9 196	43 795	50 786	20 796	29 863	6,9	3,4
Іле	18 263	42 091	575 856	109 141	49 595,8	59 350	14,8	27,1
Ескерту: ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросының мәліметтерінен автормен құрастырылған								

2 кесте – Алматы облысы бойынша аграрлық саладағы шағын және орта кәсіпкерліктің негізгі көрсеткіштері, 2018-2022 жж.

Мазмұны	Жұмыс істеп тұрған ШОКС-нің саны, бірлік		Жұмыспен қамтылғандар саны, адам		Өнім шығарылымы, млн теңге	
	барлығы	оның ішінде ауыл шаруашылығы	барлығы	оның ішінде ауыл шаруашылығы	барлығы	оның ішінде ауыл шаруашылығы
2018	115 630	47 367	252 095	74 563	1 367 731	348 757
2019	122 368	48 426	262 355	77 451	1 589 167	446 931
2020	123 181	48 550	268 134	76 714	1 844 563	502 116
2021	129 716	47 405	280 749	77 469	2 581 281	573 580
2022	116 585	28 794	223 516	45 856	2 834 846	422 453
соның ішінде						
Шағын кәсіпкерлік кәсіпорындары	12 391	1 263	71 010	5 521	1 866 394	69 145
Орта кәсіпкерлік кәсіпорындары	151	17	19 492	3 366	483 186	50 997
Дара кәсіпкер	77 468	939	97 338	1 296	205 544	22 589
Шаруа немесе фермер қожалықтары	26 575	26 575	35 676	35 676	279 722	279 722
Ескерту: ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросының мәліметтерінен автормен құрастырылған						

2018-2021 жылдарда жұмыс істеп тұрған шағын және орта кәсіпкерліктің саны жылдан-жылға артып отыр. 2022 жылдың есептілігі бойынша 2021 жылға қарағанда ШОК субъектілерінің саны 13 131 бірлікке, жұмыспен қамтылғандар саны 57 233 адамға азайған. Аграрлық секторда жұмыс істеп тұрған ШОК субъектілерінің саны 2018-

2021жж. арасында 40 пайызға жуыған құраса, 2022 жылы тек 25 пайызын құрады [6].

ШОК субъектілерінің саны бойынша шағын кәсіпкерлік кәсіпорындарының 10 пайызы, орта кәсіпкерлік кәсіпорындарының 11 пайызы, дара кәсіпкерлердің 1,2 пайызы ауыл шаруашылық саласына тиесілі. 2018-2021 жж. аралығында жұмыспен қамтылғандар санының 30 пайызға жуығы

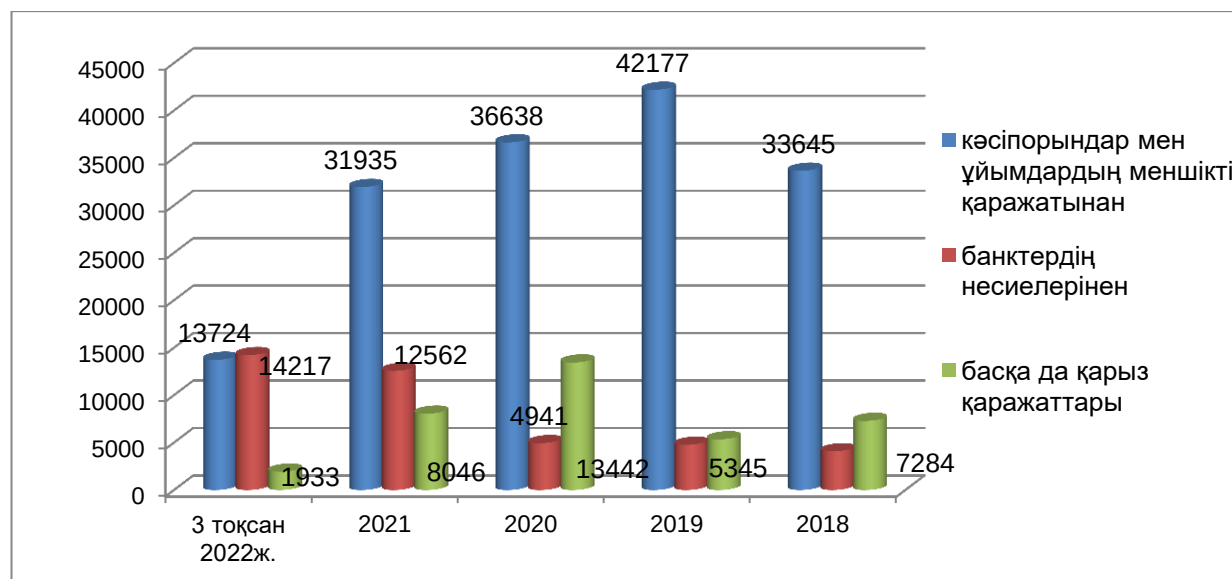
аграрлық секторға қарасты болса, 2022 жылы бұл көрсеткіш 10 пайызға кеміді.

Аталған өзгерістерге 2022 жылдың 8 маусымынан бастап, Алматы облысының құрамынан 8 ауданды және Талдықорған, Текелі қалаларын бөлу жолымен әкімшілік орталығы Талдықорған қаласында орналасатын Жетісу облысының құрылуы себеп болды [7].

Өнім шығарылымы әр жыл сайын артып отыр, тіпті бірнеше аудандардың бөлініп кеткеніне қарамастан 2021 жылғы көрсеткіштерге қарағанда 253 565 млн теңгеге: көтерме және бөлшек саудада сату; автомобильдерді және мотоциклдерді жөндеуден (175 649 млн теңге өңдеу өнеркәсі-

бінен (99 108 млн теңге), сондай-ақ, өнеркәсіп саласынан (83 405 млн теңге) артық өндірілген.

Алматы облысы ауыл шаруашылық саласы бойынша ауылды жердегі негізгі капиталға салынған инвестициялар 2022 жылдың 1-ші қазанына 288 145 438 мың теңге, оның 29 873 570 мың теңгесі ауыл шаруашылық саласын қаржыландырды. Аталған инвестиция құрылымы: кәсіпорындар мен ұйымдардың меншікті қаражаты есебінен – 45 пайыз, банктердің несиелері есебінен 48 пайызы және басқа да қарыз қаражаттары есебінен 7 пайызы құралған (1 сурет).

Ескерту: ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросының мәліметтерінен автормен құрастырылған

1 сурет - Алматы облысы ауыл шаруашылық саласы бойынша ауылды жердегі негізгі капиталға салынған инвестициялар, млн теңге, 2018-2022жж.

Ауыл шаруашылық саласына ауылдық жердегі негізгі капиталға 2022 жылдың 3 тоқсанында 29 873,5 млн теңге, 2021 жылы 52 543 млн теңге, 2020 жылы – 55 021 млн теңге, 2019 жылы – 52 291 млн теңге, 2018 жылы 45 003 млн теңге инвестициялар салынды [8].

Алматы облысы бойынша қаржы ұйымдарына қаражатты шарттасып салу бағдарламалары аясында «Даму» кәсіпкерлікті дамыту қоры» АҚ берген есебіне сәйкес, «Өңірлік Даму III» (Даму-Регионы III) бағдарламасы, «Даму Микро» микроқаржы ұйымдарынан қаржыландыру, Нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған «Еңбек» мемлекеттік бағдарламасы, Лизингтік қаржыландыру бағдарламасы, шағын және орта кәсіпкерлікті өңірлік

қаржыландыру бағдарламасы (нүктелік бағдарлама) және Исламдық қаржыландыру аясында барлық шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерін соңғы бес жылдағы мемлекеттік қолдау және дамыту шаралары жүргізілуде:

- 2022 жылы барлығы 3 035 млн теңге, оның ішінде 486 млн теңгесін аграрлық сектордағы шағын және орта кәсіпкерлікті;
- 2021 жылы барлығы 5 961 млн теңге, оның ішінде 708 млн теңгесін аграрлық сектордағы ШОКС-і;
- 2020 жылы барлығы 3675 млн теңге, оның ішінде 266 млн теңгесін аграрлық сектордағы шағын және орта кәсіпкерлікті;
- 2019 жылы барлығы 5 615 млн теңге, оның ішінде 372 млн теңгесін аграрлық сектордағы шағын және орта кәсіпкерлікті;

• 2018 жылы барлығы 5 987 млн теңге, оның ішінде 652 млн теңгесін аграрлық сектордағы шағын және орта кәсіпкерлікті қаржыландырды [9].

Еліміздің негізгі капиталына салынған барлық инвестициялардың жартысынан көбін шағын және орта кәсіпорындар қамтамасыз етеді. Соңғы 5 жыл ішінде олардың барлық инвестициялары 60 пайыздан астамға өсіп отыр десек те, аграрлық сектордың ШОКС-не бөлінген қаржы көлемі жеткіліксіз [10].

Қаржылай көрсетілетін мемлекеттік қолдау шараларынан басқа негізгі түрлері инфрақұрылымдық, институционалдық, мүлктік және ақпараттық қолдау болып табылады. Бұл ретте мемлекеттік қолдаудың көрсетілген түрлері мыналарға:

- 1) жаңа бизнес-бастамаларды қолдауға;
- 2) шағын және орта кәсіпкерлікте жұмыспен қамтылатындардың санын ұлғайтуға;
- 3) ШОКС-нің ЖІӨ-гі үлесін жоғарылатуға және ШОКС-нің өнім шығарылымының орташа көлемін ұлғайтуға бағытталған [11].

Қорытынды.

1. Алматы облысы еліміздегі аграрлық өңір болып табылады және облыста жайылымдардың тапшылығы жер ресурстарын ұтымды және тиімді пайдалану мәселелері өзекті мәселелердің бірі екендігін айқындайды [12]. Осы мақсатта 2022 жылы мемлекетке 5,2 млн гектар пайдаланылмай жатқан жерлер және заңнаманы бұза отырып берілген ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер мемлекетке қайтарылды және заңға сәйкес талаппен 1,85 млн гектар алаң жер пайдаланушыларға берілді. 2021 жылы бұл аталған көрсеткіштер 10 есе аз болған [13].

2. Облыстың климаттық жағдайы барлық мезгілде қолайлы бола бермейді (қуаңшылық және т.б.). Облыстағы суармалы жерлер алаңын қазіргі заманғы тамшылатып, жаңбырлатып суару әдістерін қолдана отырып, кеңейту. Суарудың су үнемдеу технологияларын енгізу [14].

3. Мемлекеттік қолдау шараларын көрсету барысында «қаражат бөлінген кезден бастап, қаражаттың нақты алушыға жеткізілгенге дейін» бүкіл этаптың ашықтығы нормативтік қамтамасыз етілмеген.

4. Ауылды жерлердегі және аграрлық сектордағы кәсіпкерлерге институционалды қолдаудың жеткіліксіздігі. Қоғамдық және мемлекеттік институттардың тиімді жұмыс жасауы – кәсіпкерлікті дамытудың негізгі жолы болып табылады. Аграрлық сектордағы кәсіпкерлерді ақпараттық қолдау, консультанттар жүйесін жетілдіру және

жылжымалы оқыту орталықтардың қызметін дамыту.

5. Аграрлық сектордағы шағын және орта кәсіпкерлікті қаржыландыру көздерін кеңейту [15].

Әдебиеттер тізімі

[1] Камысбаев, М.К. Агропромышленное производство Казахстана: вопросы диверсификации как приоритетного направления развития / А.Б. Молдашев, Г.М. Бердыкулова // Проблемы агробизнеса. - 2022. - №3. - С.13-20. <https://doi.org/10.46666/2022-3.2708-9991.01>

[2] Алпысбаев, К.С. Аграрлық сектордағы кадрлық әлеует: гендерлік аспект / А.А. Мухаммадиева, А.К. Оразғалиева // «Тұран» университетінің хабаршысы». – 2023. №1(97). – С.116-129. <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2023-1-1-116-129>

[3] Касенова, А.М. Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығындағы шағын және орта кәсіпкерліктің қазіргі жағдайы / А.М. Касенова // Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университетінің жаршысы. – 2021. №1(42). – Б.61-69. [https://doi.org/10.52260/2304-7216.2020.1\(42\).7](https://doi.org/10.52260/2304-7216.2020.1(42).7)

[4] Тиреуов К.М. / Эффективность функционирования предприятий аграрного сектора РК / К.М. Тиреуов У.К. Керимова, С.А. Турекулов // Аграрлық нарық проблемалары. – 2020. - №1. – С.81-87.

[5] Статистический сборник «Сельское, лесное и рыбное хозяйство в Республике Казахстан». Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – 2022. – URL: <https://www.stat.gov.kz/> (дата обращения: 24.04.2023).

[6] ҚР шағын және орта кәсіпкерлікті дамытудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2022 жылғы 27 сәуірдегі № 250 қаулысы [Электрондық ресурс]. - 2022. - URL: <https://www.adilet.zan.kz/kaz/docs/P2200000250> (қаралған күні: 20.04.2023).

[7] ҚР әкімшілік-аумақтық құрылысының кейбір мәселелері туралы ҚР Президентінің 2022 жылғы 3 мамырдағы № 887 Жарлығы [Электрондық ресурс]. – 2022. – <https://www.adilet.zan.kz/kaz/docs/U2200000887> (қаралған күні: 18.04.2023).

[8] ҚР инвестициялық саясатының 2026 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы ҚР Үкіметінің 2022 жылғы 15 шілдедегі № 482 қаулысы [Электрондық ресурс]. - 2022. - URL: <https://www.adilet.zan.kz/kaz/docs/P2200000482> (қаралған күні: 18.04.2023).

[9] Даму» қоры ресми интернет сайты [Электрондық ресурс]. – 2022. - URL: <https://>

www.damu.kz/kz/reports/ (қаралған күні: 12.04.2023).

[10] Трач, Д.М. Аграрные преобразования как фактор социально-экономического развития сельских территорий / Д.М. Трач, Л.Д. Мельничук // АПК: Экономика, управление. - 2020. - №2. - С. 63-71.

[11] Акимбекова, Г.У. Приоритетные направления развития агропромышленного комплекса Казахстана / Г.У. Акимбекова, Г.А. Никитина // Проблемы агорынка. - 2020. - № 4. - С.13-23.

[12] Жангирова Р. Н. / Возможности и условия устойчивого развития аграрной отрасли РК // Вестник университета «Туран». - 2020. № 3(87). С. 78-84

[13] ҚР АӨК дамытудың 2021-2025 жылдарға арналған Ұлттық жобасы [Электрондық ресурс]. - 2021. - URL: [https:// prime-minister.kz/](https://prime-minister.kz/) (қаралған күні: 20.04.2023).

[14] Абдильдинова, Н.Е. Шағын және орта бизнестің қазіргі жағдайы мен мемлекеттік қолдаудың бағыттары // Н.Е.Абдильдинова // Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университетінің жаршысы. - 2022. - №4(49). - Б.8-16.

[15] Алматы облысының әкімдігінің ресми интернет сайты [Электрондық ресурс]. - 2022. - URL: - <https://www.gov.kz/memleket/entities/almobl?lang=kk> (қаралған күні: 20.04.2023).

References

[1] Kamysbayev, M., Moldashev, A. & Berdykulova, G.M. (2022). Agropromyshlennoe proizvodstvo Kazakhstana: voprosy diversifikatsii kak prioriternogo napravleniya razvitiya [Agro-industrial production of Kazakhstan: issues of diversification as a priority direction of development]. *Problemy agrorynka – Problems of Agri-Market*, 3, 13-20 [in Russian].

[2] Alpysbaev, K., Muhamadieva, A. & Orazgalieva, A. K. (2023). Agrarlyq sektordaғы kadrlыq әleuet: genderlik aspect [Human resources in the agricultural sector: gender aspect]. *«Tūran» universitetiniñ habarshysy - Bulletin of the University «Turan»*, 1(97), 116-129 [in Kazakh].

[3] Kasanova, A.M. (2021). Qazaqstan Respublikasynyñ auyl şaruashylyғындағы şaғыn және орта kәсіпкерliktiñ qazırғы jaғдайы [Current state of small and medium-sized businesses in agriculture of the republic of Kazakhstan]. *Qazaq ekonomika, qarjy және halyqaralyq sauda universitetiniñ jarshysy. - Scientific journal 'Bulletin of the Kazakh University of Economics, Finance and International Trade*, 1(42), 61-69 [in Kazakh].

[4] Tireuov K.M., Kerimova, U.K. & Turekulov, S.A. (2020). Jeffektivnost' funkcionirovaniya predpriyatij agrarnogo sektora RK [Efficiency of functioning of enterprises of the

agricultural sector of Kazakhstan]. *Agrarlyk naryk problemalary - Problems of the agricultural market*, 1, 81-87 [in Kazakh].

[5] Statisticheskij sbornik «Sel'skoe, lesnoe i rybnoe hozyajstvo v Respublike Kazakhstan». Byuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazakhstan. Byuro nacio-nal'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazakhstan [Statistical collection "Agriculture, forestry and fisheries in the Republic of Kazakhstan". Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan] (2022). Available at: <https://www.stat.gov.kz/> (date of access 24.04.2023) [in Russian].

[6] KR shagyn zhәne orta kasipkerlikti damytudyn 2030 zhyлга dejingi tuzhyrymdamasyn bekitu turaly. Kazakstan Respublikasy Ukimetin 2022 zhyly 27 sauirdegi № 250 kaulysy [On approval of the concept for the development of small and medium-sized businesses of the Republic of Kazakhstan until 2030. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated April 27, 2022 No. 250.] (2022). Available at: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2200000250> (date of access: 20.04.2023) [in Kazakh].

[7] QR әkimshilik-aumaqtyq qūrylysynyñ keibir мәseleleri turaly QR Prezidentiniñ 2022 jylғы 3 мамыrdaғы № 887 Jarlyғы [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated May 3, 2022 No. 887 "on some issues of the administrative-territorial structure of the Republic of Kazakhstan"] (2022). Available at: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2200000887> (date of access: 18.04.2023) [in Kazakh].

[8] KR investiciyalyk sayasatynyn 2026 zhyлга dejingi tuzhyrymdamasyn bekitu turaly KR Ukimetin 2022 zhyly 15 shildedegi № 482 kaulysy [Resolution of the government of the Republic of Kazakhstan dated July 15, 2022 No. 482 on approval of the concept of investment policy of the Republic of Kazakhstan until 2026] (2022). Available at: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2200000482> (date of access 18.04.2023) [in Kazakh].

[9] «Damu» kory resmi internet sajty [Damu Foundation official website]. - (2022). Available at: <https://damu.kz/kz/reports/> (date of access: 12.04.2023) [in Kazakh].

[10] Trach, D.M. & Mel'nichuk, L.D. (2020). Agrarnye preobrazovaniya kak faktor social'no-ekonomicheskogo razvitiya sel'skih territorij [Agrarian transformations as a factor of socio-economic development of rural areas]. *APK: Ekonomika, upravlenie - AIC: Economics, management*, 2, 63-71 [in Russian].

[11] Akimbekova, G.U. & Nikitina, G.A. (2020). Prioritetnye napravleniya razvitiya agropromyshlennogo kompleksa Kazakhstana

[15] Almaty oblysynyn akimdiginin resmi internet sajty [Official website of the akimat of Almaty region] (2022). Available at: <https://www.gov.kz/memleket/entities/almobl?lang=kk> (date of access: 20.04.2023) [in Kazakh].

[13] KR AOK damytudyn 2021-2025 zhyldarga arналган Ulttyk zhobasy [National project for the development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2021-

Дуйсенбекулы Абылай-хан; старший преподаватель кафедры «Государственное управление и международные отношения»; Международный казахско-турецкий университет им. Х.А.Ясави; 161200 пр. Б.Саттарханова, 29, г.Туркестан, Казахстан; e-mail: abilai-han@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-2579-4241>

ПРОБЛЕМЫ АГРОРЫНКА

Правила оформления статей для публикации в журнале
смотреть на сайте <https://www.jpgra-kazniiapk.kz>

Редакторы: И.С. ТАИПОВА, К.О. ОМИРГАЛИЕВА
Компьютерная верстка Ж.С. ДОСУМОВА

Подписано в печать 20.06.2023 г.
Формат 60х84 1/8. Бумага офсетная.
Объем 29,1 усл. п.л., 25,4 уч.изд.л.
Тираж 300 экз. Заказ № 233.
Отпечатано в КазНИИ экономики АПК и РСТ

Адрес редакции:
Казахстан, 050057 г. Алматы, ул. Сатпаева, 30 «б»
тел.: 245-35-87; 245-36-20, fax: 245-36-07
e-mail: kazniiapk@mail.ru